

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

HAZAR JEOPOLİTİĞİ VE HAZAR KONVANSİYONU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Halil ÜLKER

Niğde
Temmuz, 2021

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

HAZAR JEOPOLİTİĞİ VE HAZAR KONVANSİYONU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Halil ÜLKER

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Ramin SADIGOV
Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN

Niğde
Temmuz, 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘Hazar Jeopolitiği ve Hazar Konvansiyonu’ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım 27/07/2021

Halil ÜLKER

ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN danışmanlığında Halil ÜLKER tarafından hazırlanan “Hazar Jeopolitiği ve Hazar Konvansiyonu” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 27/07/2021

JÜRİ:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ramin SADIGOV

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Tarih:

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında Hazar jeopolitiği ve bu kapsamda 12 Aralık 2018 tarihinde kıyıdaş ülkelerce imzalanan kısa adıyla Hazar Konvansiyonu'nun etkileri incelenmiştir. SSCB'nin kurulmasından önceki dönemlerde Hazar çevresinde başlayan jeopolitik etkileşimler bölgesel ve bölge dışı aktörlerin katkıları ile irdelenmiş, Hazar Denizi'yle ilgili 1729 tarihinde başlayan ve 2018 tarihinde kısmi olarak sona gelen anlaşmalar zincirinde kıyıdaşların tavırları, konjonktürel olarak yaşanan fikir değişikliklerinin sebepleri incelenmiş ve son olarak Hazar bölgesi jeopolitiğine 2018 uzlaşısının mevcut ve olası etkileri analiz edilmiştir.

Bu çalışma konusunun seçilmesi, planlanması, araştırılması ve yürütülmesinde benden değerli desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Şahin'e, yüksek lisans eğitimim süresinde kendilerinden çok şey öğrendiğim kıymetli hocalarım, Prof. Dr. Hikmet Koraş'a, Prof. Dr. Mehmet Ekiz'e, Prof. Dr. Fatih Yücel'e, Prof. Dr. Mustafa Talas'a, aylar süren çalışmamın başından itibaren kıymetli desteğiyle her daim yanımda duran eşim Fatma Ülker'e sonsuz teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZAR JEOPOLİTİĞİ VE HAZAR KONVANSİYONU

ÜLKER, Halil
Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Gör. Çiğdem ŞAHİN
Temmuz 2021, 217 sayfa

Hazar Denizi Avrasya'nın tam kalbindedir. Jeopolitik açıdan son derece önemli bir konumdadır. Sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının yanı sıra, bu kaynakların ulaşılabilir olması ve mevcut arz piyasalarına alternatif olması nedeniyle de bölge dışı aktörlerin ilgi alanındadır. 1729'dan 1991'e kadar geçen süreçte Hazar'ı Sovyetler Birliği ve İran olmak üzere iki aktör paylaşmaktaydı. Ancak SSCB'nin dağılması ve üç yeni Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kıyıdaş sayısı beşe yükselmiştir. Bu da Hazar hidrokarbon kaynakları üzerinde hâkimiyet ve paylaşım mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Başta ABD, kimi Avrupa devletleri ve daha sonra ÇHC olmak üzere pek çok bölge dışı aktörün de çeşitli düzeylerde katıldığı bu mücadeleler Hazar'ın jeopolitik önemini daha da artırmıştır. Hazar'ın hidrokarbon kaynaklarını paylaşma ve uluslararası piyasalara açma mücadelesi beraberinde 1990'ların ilk yarısından itibaren hukuki statü sorununu da ortaya çıkarmıştır. 51 çalışma grubu toplantısı, onlarca teknik toplantı ve beş devlet başkanları toplantısının ardından 12 Ağustos 2018 tarihinde Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Konvansiyon (kısaca Hazar Konvansiyonu) imzalanmıştır. Hukuki statü sorununa kısmen çözüm getiren bu anlaşma kıyıdaşların pek çok endişesini de gidermiştir. Rusya ve İran güvenlik endişelerinden kurtulurken genç Cumhuriyetler; Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ekonomik refah, istikrar ve SSCB'den kalma sınır problemlerinin çözümü yolunda umuda sahip olmuşlardır. Bununla birlikte hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı, tartışmalı yataklar sorunu, Kazakistan'daki NATO üssü ve bölgedeki 93 uluslararası firmanın geleceği gibi hayati konular Hazar Konvansiyonu ile de çözülememiştir.

çalışması, nitel bir araştırma olarak tasarlanmış, döküman analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Dört bölüm halinde sunulan çalışmanın birinci bölümünde, çalışmanın kavramsal ve kuramsal temelini oluşturan jeopolitik ve ilgili kuram-yaklaşımlar ortaya konmuş, Hazar bölgesi açısından önemli bazı kuramlar ele alınmıştır. İkinci bölümde Hazar jeopolitiği detaylı şekilde incelenmiştir. Bölgesel ve bölge dışı aktörlerin Hazar jeopolitiğine etkileri, boru hatlarının, Hazar hidrokarbon kaynaklarının bölge jeopolitiğini nasıl değiştirdiği ve bölgedeki jeopolitik mücadelenin sonucunda ortaya çıkan çatışma noktaları irdelenmiştir. Üçüncü bölümde Hazar'ın hukuki statüsü sorunu geçmişten günümüze gelişimi incelenmiş, soruna neden olan konular detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Kıyıdaşların ve bölge dışı aktörlerin hukuki statü sorunu ile alakalı görüşleri ve önerileri ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Hazar Konvansiyonu'na giden süreç ve anlaşmanın analizi yapılmıştır. Kıyıdaşların savundukları tezlerden neden taviz verdikleri sorusuna cevap aranmış, konvansiyonun özelde kıyıdaşlara ve bölge dışı aktörlere, genelde ise Hazar jeopolitiğine etkileri sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Konvansiyonu, Hazar Beşlisi, Hazar jeopolitiği, Hazar Denizi, jeopolitik

ABSTRACT
MASTER THESIS

CASPIAN GEOPOLITICS AND THE CASPIAN CONVENTION

ÜLKER, Halil
Department of Eurasian Studies
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Çiğdem ŞAHİN
July 2021, 217 pages.

The Caspian Sea is at the heart of Eurasia. It is in an extremely important position from a geopolitical point of view. In addition to its hydrocarbon resources, it is in the area of interest of non-regional actors because these resources are accessible and alternative to existing supply markets. In the period from 1729 to 1991, two actors, the Soviet Union and Iran, shared the Caspian. However, with the disintegration of the USSR and the establishment of three new Republics, the number of riparians increased to five. This led to the start of the conflict for dominance and sharing over the Caspian hydrocarbon resources. These conflicts, in which many non-regional actors, especially the USA, some European states and later the PRC, participated at various levels, further increased the geopolitical importance of the Caspian. The struggle to share the Caspian's hydrocarbon resources and open it to international markets has also brought up the legal status problem since the first half of the 1990s. After 51 working group meetings, dozens of technical meetings and five heads of state meetings, the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea (shortly Caspian Convention) was signed on 12 August 2018. This agreement, which partially solved the legal status problem, also relieved many concerns of the riparians. While Russia and Iran are getting rid of security concerns, young republics; Kazakhstan, Turkmenistan and Azerbaijan had hopes for economic prosperity, stability and the solution of the border problems inherited from the USSR. However, vital issues such as the sharing of hydrocarbon resources, the disputed deposits issue, the NATO base in Kazakhstan and the future of 93 international companies in the region could not be resolved with the Caspian Convention.

This thesis study, which aims to examine the Caspian geopolitics from its past to the present and finally to examine the concrete and possible effects of the Caspian Convention, was designed as a qualitative research and prepared by using the document analysis method. In the first part of the study, which is presented in four parts, geopolitics and related theory-approaches, which form the conceptual and theoretical basis of the study, are revealed, and some important theories for the Caspian region are discussed. In the second part, the geopolitics of the Caspian Sea is examined in detail. The effects of regional and non-regional actors on Caspian geopolitics, how pipelines, Caspian hydrocarbon resources change the geopolitics of the region, and the conflict points that emerged as a result of the geopolitical struggle in the region were examined. In the third chapter, the legal status of the Caspian and its development from past to present are examined and the issues that cause the problem are examined in detail. Opinions and suggestions of riparians and non-regional actors regarding the legal status issue were discussed. In the fourth part of the study, the process leading to the Caspian Convention and the agreement were analyzed. An answer was sought to the question of why the riparians made concessions from the theses they defended, and the effects of the convention on the riparians and non-regional actors in particular, and on the Caspian geopolitics in general were questioned.

Keywords: Caspian Convention, Caspian Quintet, Caspian geopolitics, Caspian Sea, geopolitics

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
HARİTALAR LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL GELİŞİMİ

1.1. Jeopolitik Kavramının Tanımlanması.....	10
1.2. Jeopolitik Kuram ve Yaklaşımların Sınıflandırılması	12
1.3. Jeopolitiğin Tarihsel Gelişimi	13
1.3.1. Klasik Jeopolitik Öncesi Dönem	14
1.3.1.1. Antik Çin’de Jeopolitik	14
1.3.1.2. Antik Yunan ve Roma’da Jeopolitik	16
1.3.1.3. Eski Arap Dünyasında Jeopolitik	17
1.3.1.4. Osmanlılarda Jeopolitik	18
1.3.1.5. Orta Çağ ve Yakın Çağda Avrupa’da Jeopolitik	20
1.3.2. Klasik Dönem Jeopolitik	22
1.3.2.1. İkinci Dünya Savaşına Kadar Jeopolitik	22
1.3.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Jeopolitik	23
1.3.3. Soğuk Savaş Sonrasında Jeopolitik.....	24
1.4. Temel Jeopolitik Kuram ve Yaklaşımlar.....	25
1.4.1. Klasik Jeopolitik Teoriler ve Ekoller.....	25
1.4.1.1. Deniz Hâkimiyeti Teorisi	26
1.4.1.2. Kara Hâkimiyeti Teorisi	28
1.4.1.3. Kenar Kuşak Teorisi	28

1.4.1.4. Hava Hâkimiyeti Teorisi	30
1.4.2. Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Tezler	31
1.4.2.1. Tarihin Sonu Tezi	32
1.4.2.2. Medeniyetler Çatışması Tezi	33
1.4.2.3. Büyük Satranç Tahtası	35
1.4.2.4. Yeni Avrasyacılık	37
1.4.3. Diğer Çağdaş Jeopolitik Teoriler	39
1.5. Jeopolitik Kuramlarda Hazar.....	42
1.6. Enerji Jeopolitiği ve Hazar'ın Yeri.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR JEOPOLİTİĞİ

2.1. Hazar Bölgesine Genel Bir Bakış	49
2.2. Hazar'a Kıyıdaş Ülkeler ve Bölgeyle Alakalı Politikaları	50
2.2.1. Azerbaycan'ın Petrol Çıkmazı	50
2.2.2. Kazakistan'ın Hazar Bölgesindeki Hesapları	58
2.2.3. Türkmenistan'ın Hazar Bölgesindeki Hesapları	61
2.2.4. İran'ın Bölgeye Etkileri	65
2.2.5. Rusya'nın Bölgeye Etkileri	70
2.3. Dış Aktörlerin Hazar Bölgesine Etkileri	78
2.3.1. AB'nin Hazar Politikaları ve Etkileri.....	79
2.3.2. ABD'nin Hazar Politikaları ve Etkileri	83
2.3.3. ÇHC'nin Hazar Politikaları ve Etkileri	86
2.3.4. Türkiye'nin Hazar Politikaları ve Etkileri	89
2.3.5. Ermenistan'ın Hazar Politikaları ve Etkileri	93
2.4. Boru Hatlarının Hazar Jeopolitiğine Etkileri	96
2.5. Kıyıdaş Ülkeler Arasında Anlaşmazlık Alanları.....	101
2.5.1. Azerbaycan - Türkmenistan Arasında Tartışmalı Yataklar Sorunu.....	102
2.5.2. Azerbaycan-İran Arasında Tartışmalı Yataklar Sorunu	104
2.6. Hazar Bölgesini Etkileyen Yakın Bölgesel Meseleler.....	106
2.6.1.1. Çeçenistan Sorunu.....	107
2.6.1.2. Güney Osetya Sorunu	108

2.6.1.3. Abhazya Sorunu	109
2.6.1.4. Renkli Devrimler	110
2.7. Çevre Sorunları Tartışması	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR DENİZİ'NİN STATÜSÜ SORUNU

3.1. Sorununun Tarihi Temelleri.....	115
3.1.1. Gülistan ve Türkmençay Anlaşmaları	117
3.1.2. Rusya-İran 1921, 1935 ve 1940 Anlaşmaları.....	119
3.2. Post Sovyet Dönemi Kıyıdaş Ülkelerin Tutum ve Politikaları.....	121
3.2.1. Azerbaycan'ın Statü Sorununa Yaklaşımı	123
3.2.2. İran'ın Statü Sorununa Yaklaşımı.....	126
3.2.3. Kazakistan'ın Statü Sorununa Yaklaşımı.....	131
3.2.4. Rusya'nın Statü Sorununa Yaklaşımı.....	133
3.2.5. Türkmenistan'ın Statü Sorununa Yaklaşımı.....	138
3.3. Bölge Dışı Aktörlerin Yaklaşım ve Politikaları	141
3.3.1. Avrupa Birliği	143
3.3.2. Amerika Birleşik Devletleri.....	145
3.3.3. Çin Halk Cumhuriyeti.....	148
3.3.4. Türkiye.....	150

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR KONVANSİYONU VE BÖLGE JEOPOLİTİĞİNE ETKİLERİ

4.1. Çözüme Giden Diplomatik Süreç.....	152
4.1.1. Aşkaabat ve Almaata Toplantıları	154
4.1.2. Çalışma Grubu	155
4.1.3. İkili Görüşmeler ve Anlaşmalar	156
4.1.4. Devlet Başkanları Zirveleri	158
4.1.4.1. Aşkaabat Toplantısı 2002	159
4.1.4.2. Tahran Toplantısı 2007	160
4.1.4.3. Bakü Toplantısı 2010	161
4.1.4.4. Astarhan Toplantısı 2014.....	162

4.1.4.5. Aktau Toplantısı 2018.....	164
4.2. Hazar Konvansiyonunun İçeriği ve Getirdiği Düzenlemeler.....	165
4.3. Kıyıdaş Ülkelerin Konvansiyondan Beklentileri	173
4.4. Konvansiyonun Hazar Jeopolitiğine Olası Etkileri.....	176

SONUÇ

KAYNAKÇA	185
ÖZGEÇMİŞ	217

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Klasik ile Eleştirel Jeopolitik arasındaki farklar	41
Tablo 2. Azerbaycan'da Yıllara Göre Petrol Üretimi	52
Tablo 3. Azerbaycan'da Yıllara Göre Doğalgaz Üretimi	53
Tablo 4. İran Petrol Rezervi Yıllık Gelişim	67
Tablo 5. Hazar'a Kıyıdaş Ülkelerin Günlük Petrol Üretimi	114
Tablo 6. Hazar'a Kıyıdaş Ülkelerin Günlük Doğal Gaz Üretimi	115

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. A. T. Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi.....	26
Şekil 2. Mackinder'in Kara Hakimiyeti Teorisi	28
Şekil 3. Spykman'ın Kenar Kuşak (Rimland) Teorisi	29
Şekil 4. Douhet'in Hava Hâkimiyeti Teorisi.	30
Şekil 5. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezine Göre Başlıca Dünya Uygarlıkları	33
Şekil 6. Medeniyetler Çatışması Tezine Göre Oluşacak Olan Kültürel Çatışma Yayıları.....	34
Şekil 7. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisinde Dünyanın Yapılanması	35
Şekil 8. G. Friedman'ın Hazırladığı Yeni Jeopolitik Model	42

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. İbn Haldun'a Göre Toplumların Gelişmişlik Durumlarına Göre Coğrafi Dağılışı	18
Harita 2. Hazar Denizi ve Bölgesindeki Petrol ve Doğalgaz Alanları.....	48
Harita 3. Azerbaycan Siyasi Haritası	51
Harita 4. Azerbaycan Hidrokarbon Yatakları	54
Harita 5. Kazakistan Siyasi Haritası.....	58
Harita 6. Kazakistan Petrol Boru Hatları	60
Harita 7. Kazakistan Doğalgaz Boru Hatları.....	61
Harita 8. Türkmenistan Siyasi Haritası.....	62
Harita 9. İran Siyasi Haritası.....	65
Harita 10. İran Maden Yatakları	67
Harita 11. RF Siyasi Haritası.....	70
Harita 12. Rusya Doğalgaz Boru Hatları	73
Harita 13. Rusya Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları.....	74
Harita 14. Türkmenistan ve Kazakistan üzerinden Hazar Petrollerini ÇHC'ye Ulaştıran Boru Hatları	87
Harita 15. Bir Kuşak Bir Yol Projesi Geçiş Güzergâhı	88
Harita 16. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı.....	91
Harita 17. Türkiye Doğalgaz Boru Hatları	92
Harita 18. BTC Boru Hattı	97
Harita 19. TANAP Boru Hattı	99
Harita 20. Trans-Hazar Boru Hattı Projesi	100
Harita 21. Tartışmalı Kepez/Serdar Yatağı	103
Harita 22. İran-Azerbaycan Arasındaki Tartışmalı Yataklar	105
Harita 23. Grozne'den Geçen Bakü- Novorossiysk Boru Hattı	107
Harita 24. Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan İçindeki Konumunu.....	109
Harita 25. 18. yy İlk Çeyreğinde Hazar'daki Rus Gelişimi.....	116
Harita 26. Rusya-İran Arasında 1809-1817 Kafkas Savaşları.....	117
Harita 27. 1964 Yılında Yapılan SSCB-İran Fır Hattı Anlaşmasına Göre Hazar'da İki Ülke Arasındaki Sınır	120
Harita 28. Hazar'ın Farklı Görüşlerdeki Paylaşımı Haritaları.....	123

Harita 29. Orta Hat Prensibiyle Hazar'ın Sektörlere Bölünme.....	125
Harita 30. İran'ın Petrol ve Gaz Sahaları	127
Harita 31. İran'ın Ortaya Sürdüğü Ortak Mülkiyet Prensibi	128

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMDH	:	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku
BTC	:	Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	:	Bakü-Tiflis-Erzurum
BCM	:	Milyar Metreküp (İng: Billion Cubic Meter)
CASFOR	:	Hazar Denizi Hızlı Müdahale Ordusu (İng: Caspian Sea Quick-Response Army)
CEP	:	Hazar Çevre Programı (İng: Caspian Environment Program)
CICA	:	Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı
EUCOM	:	ABD Avrupa Komutanlığı (İng: United States European Command)
GUAM-DEKÖ	:	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
KEİ	:	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (İng: North Atlantic Treaty Organization)
INOGATE	:	Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Gaz Nakli Programı (İng: Interstate Oil Gas Transport to Europe)
IMF	:	Uluslararası Para Fonu (İng: International Monetary Fund)
INTERPOL	:	Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı (İng: International Criminal Police Organization)
İİT	:	İslam İşbirliği Teşkilatı
SCP	:	Güney Kafkasya Boru Hattı (İng: Sothern Caspian Pipeline)
SOCAR	:	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (İng: State Oil Company of the Azerbaijan Republic)

TACIS	:	Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım (İng: Technical Aid to the Commonwealth of Independent States)
TANAP	:	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (İng: Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline)
TAP	:	Trans-Adriyatik Boru Hattı Projesi (İng: Trans Adriatic Pipeline)
TAPI	:	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı (İng: The Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan–India Pipeline)
TRACECA	:	Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru Programı (İng: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia)
TİKA	:	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TÜRKSOY	:	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
UNESCO	:	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (İng: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

GİRİŞ

Hazar Denizi 20. yüzyılın ikinci yarısının süper güçlerinden olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla başlayan süreçle birlikte uluslararası ilişkilerin ve özellikle de uluslararası hukukun çok popüler ve önemli meselelerinden birisi haline gelmiştir. Hazar'ın statüsü sorunu ile ilgili meselenin çok eskiye dayandığı söylenebilir. Bunun ilk önemli kanıtının 13 Şubat 1729 tarihinde Rus İmparatorluğu'yla İran arasında imzalanan Reşt Antlaşması olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, devletlerarasında açık bir mesele olarak Hazar'ın statüsü ve paylaşımına ilişkin modern dönem hukuki sorunlar, SSCB'nin dağıldığı ve Hazar'a kıyıdaş ülke sayısının beşe yükseldiği 1990'ların başından itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. Hazar beşlisi olarak da anılan bu kıyıdaş devletler Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya Federasyonu (RF) ve Türkmenistan'dır. Azerbaycan'ın 1994 yılı Eylül ayında imzaladığı Asrın Anlaşması'yla batılı şirketlerin Hazar'a inmesinden rahatsız olan RF'nin BM'ye yaptığı itiraz sonucunda Hazar'ın Hukuki Statüsü Sorunu adıyla bir süreç başlamıştır. Mesele resmi olarak 5 Ekim 1994 tarihinde RF tarafından Birleşmiş Milletler (BM) gündemine taşınmış, 15-16 Mayıs 1995 yılında Almaatı kentinde düzenlenen ikinci Hazar Zirvesi'nde sorunun adı konulmuştur. Bu çalışmada, meselenin altyapısını oluşturan tarihsel gelişmelere de yer verilmekle birlikte uluslararası hukuki bir sorun olarak başlangıç tarihi olan 1994 sonrası gelişmeler ele alınmaktadır. Bu süreçte Hazar, bölgesel ve küresel aktörlerin jeopolitik çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Sonuçta ise 12 Ağustos 2018'de imzalanan 'Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Konvansiyon (kısaca Hazar Konvansiyonu) ile güncel çözüme ulaşılmıştır.

1994 yılından itibaren meselenin uluslararası gündemde ayrı bir başlık oluşturması ve jeopolitik çıkar paylaşımı sorunlarınının gündeme gelmesinden günümüze, Hazar'ın statü sorunu uluslararası hukukta da kendine özel bir yer bulmuştur (Metin, 2004: 16-17). Tüm dinamikleriyle jeopolitik bir konu olarak ele alınması gereken bu gelişmelerde en önemli tetikleyici husus, enerji kaynakları meselesi olmuştur. Mevcut enerji kaynakları rezervlerine alternatif/ek olması ve doğu-batı enerji transferi noktasında Hazar Havzası; stratejik ve jeopolitik önemi açısından bölgesel ve

dünya çapında önemli aktörlerin çıkarlarının çatıştığı/kesiştiği bir alan olma özelliği taşımaktadır. Bir diğer önemli husus, 21. yüzyılda devletlerarası çıkar sorunlarının salt siyasi ve askeri mücadele boyutundan uzaklaşarak sosyokültürel, psikolojik, ekonomik ve teknolojik alanlarda daha fazla kendini gösterir hale gelmiş olmasıdır. Bu yüzden yeni yüzyılda meselelerin jeopolitik ve jeostratejik açıdan değerlendirilebilmesi için daha geniş perspektiften yaklaşma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Hazar bölgesi 1992/1994 döneminden bu yana dünya siyasi ve ekonomik gündeminde önemli bir yer teşkil etmesi, büyük güçlerin rekabet sahalarında bulunması nedeniyle jeopolitik çıkar mücadelelerine sahne olarak, gündemde daha çok öne çıkmaya başlamıştır. Enerji potansiyeli cazibesi, bu bölgenin jeopolitik yükselişinde temeli oluşturmuştur. Daha önce İran haricinde ve tamamen Moskova denetiminde olan ve Hazar ülkelerinin enerji verilerinin belirsizliği nedeniyle 1990'ların ilk yarısında daha çok ilgili devletlerin bağımsızlık sonrası geçiş stratejilerine odaklanılmıştır. Ancak bölgeye yönelik uluslararası yatırım ilgisinin yükselmesiyle 1990'ların ikinci yarısında bölge ülkelerinin döneme göre ciddi bir enerji rezerv potansiyeline sahip olduğunun açığa çıkmasıyla enerji gündemi başat hale gelmiştir (Kaliyeva, 2004: 1-2). Böylelikle Rusya dâhil bölge ülkeleriyle birlikte batılı ülkelerin özellikle botu hatları meselesi üzerinden menfaat mücadeleleri ilgili döneme damgasını vurmaya başlamıştır.

Tabi bu gelişmelerde dünya gündeminde enerjinin ve özellikle enerji güvenliği konusunun önemli bir başlık haline gelmesi asıl belirleyici olmuş; güncel enerji jeopolitiği konusu öne çıkmıştır. Bu kapsamda kısaca enerji güvenliği kavramını ele almak gereklidir. Üzerinde uzlaşmış tek bir tanım olmamakla birlikte, en genel şekilde enerji güvenliği şu şekilde tanımlanabilir: “Bir ekonominin, ekonomik performansını olumsuz şekilde etkilemeyecek düzeyde enerji fiyatıyla, enerji kaynaklarına sürdürülebilir ve zamanında temin edilebilir şekilde erişimi garanti etme yeteneğidir” (APEREC, 2007: 6. Akt. Şahin, 2015: 97). Bu durumda bir ülke için enerji kaynaklarının mevcudiyeti (iç veya dış tedarik), iç enerji talebini karşılayabilecek arz yeteneği, hem tüketilen enerji kaynaklarının türlerinin hem de tedarik kaynaklarının çeşitlendirilebilmesi, enerji üretim ve taşıma altyapısıyla bağlantılı olarak kaynaklara erişebilirlik ve ayrıca yerel ya da dış tedarik yoluyla erişilebilecek kaynakların çevresindeki jeopolitik durum enerji güvenliğini sağlamada önemli unsurlar haline gelmektedir. Enerjide güvenliğin özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren bu kadar öne çıkması, dolayısıyla bu güvenliğe yönelik tehditlerin ve bunların bertaraf edilmesi yöntemlerinin de gündeme gelmesini gerektirmiştir. Enerji güvenliğinde bir bilgi

otoritesi konumundaki kurum olarak Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) bu tehditlerin başlıcalarını artan küresel enerji talebi, az sayıdaki petrol ve doğal gaz tedarikçisi olan ülkelere bağımlılığın artması ve yükselen enerji fiyatları şeklinde belirlerken, enerjinin güvenliğinin sağlanmasına ilişkin önlemler arasında kullanılan enerji kaynaklarının türlerinin, petrol ve doğal gaz ithal pazarlarının ve tedarik rotalarının çeşitlendirilmesi sayılmaktadır (2007: 48-49). Benzer tehditler üzerinde duran Yergin ise, enerji güvenliğinin merkeze alınmasında terörizm tehdidi, bazı ihracatçı ülkelerdeki istikrarsızlıklar, milliyetçi tepkiler, arz mücadelesi endişesi, jeopolitik rekabet ve ülkelerin ekonomik büyümelerini güçlendirmek için enerjiye duydukları temel ihtiyacın önemini vurgulamaktadır (2006: 69).

Jeopolitik konum ve rekabetin en önemli etkenlerden biri olduğu enerji güvenliği ve enerji arzı meselesi, 1990'ların ilk yıllarına kadar enerji fiyatlarının düşük olması nedeniyle karar alıcılar tarafından önceliklendirilmemiş, ancak Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan süreçte Ortadoğu petrol arzının tehdit altına girmesi ve ardından SSCB'nin dağılmasıyla alternatif enerji tedarik piyasalarının yolunun açılmış olması gelişmeleri sonrasında, özellikle enerji tüketicisi sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkelerin önemli gündemi haline gelmeye başlamıştır (Türker, 2012: 33). Ayrıca, 21. yüzyılın ilk yıllarında Hazar kıyısına yakın bölgelerde kıyıdaş 5 ülkeye ait toplamda 15 petrol rafinerisi ve doğal gaz işleme merkezinin faaliyet gösteriyor olması da (U.S. EIA, 2013: 18), enerjinin bölgedeki öneminin açık göstergelerinden biridir. SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar bölgesi, özellikle RF, İran ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile müttefikleri arasındaki jeopolitik mücadelenin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle Hazar enerji kaynaklarının Ortadoğu enerji kaynaklarına alternatif olarak görülmesi, Ortadoğu'ya nispeten istikrarlı ve güvenli olması nedenleriyle (Aras, 2005: 3), bölge jeopolitik açıdan çok önemli bir konuma yükselmiştir.

RF, ABD, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Avrupa Birliği (AB) gibi büyük güçlerin küresel etkinlik düşüncesiyle başlattıkları jeopolitik üstünlük ve/veya etkinlik mücadelesi SSCB'nin dağılmasıyla oluşan boşluğu doldurmak amacıyla Hazar bölgesinde de kendini göstermeye başlamıştır. Küresel güç mücadelelerinin merkezinde yer alan en önemli konulardan olan enerji, enerjiye erişim ve enerjinin taşınması sorunları açısından Hazar bölgesi, petrolün ve sonrasında doğal gazın enerji güvenliğindeki önemine binaen farklı çıkar mücadelelerine sahne olmaktadır.

Hazar havzası üzerinde anlaşılamayan en önemli somut durum ise hukuki statü sorunudur. Bu statü sorunu dolayısıyla da Hazar'ın yeraltı ve yer üstü kaynaklarının

paylaşımında sorunlar çıkmıştır. Hazar'ın hukuki sorunu ile alakalı kıyıdaş ülkelerin meseleye yaklaşımları kimi hususlarda örtüşme gösterse de genelde farklı tezler üzerinden yapılandırılmıştır. Azerbaycan iki tez savunagelmiştir. Bunlar açık deniz ve sınır gölü tezleridir. Bu politikayla Azerbaycan; Hazar denizi içinde kıyıdaşlara ait karasularının 12 mil olmasını savunmaktaydı. Ayrıca; Hazar Denzinde kıyıdaşlara ait kıta sahanlığının en az 200 mil ve buna ek olarak 200 millik de münhasır ekonomik bölgeye sahip olması gerektiğini savunmaktaydı. Bununla birlikte savunduğu sınır gölü politikası sayesinde Hazar denizinin beş ulusal sektöre bölünmesini öngörmekteydi. Bu durum petrol yatakları noktasında Azerbaycan'ı kârlı hale getirmekteydi (Gökay, 1988: 57). İran, Hazar'ın göl olarak kabul edilmesini istemekteydi. Ancak bütün kıyıdaşların Hazar denizini ortaklaşa kullanımlarını, bununla birlikte kıyıdaşlardan hariç olarak üçüncü devletlerin Hazar denizini kullanmasını kesin bir dille reddetmekteydi. Bu durum Azerbaycan tarafından reddedilmiştir. Çünkü Azerbaycan'ın çok sayıda yabancı ortağı bulunmaktadır. RF, 1996'dan bu yana Hazar'ı deniz olarak kabul etmiş ve denizin bölünmesi taraftarı olmuştu. Bu kapsamda RF, 1998 yılında Kazakistan ile bir anlaşma imzalamıştır. İmzalanan bu anlaşma uyarınca Hazar Denizi tabanı kıyıdaşlar arasında eşit uzaklık ilkesine göre bölünmekte, Hazar'ın su kütlesi kıyıdaşlar arasında eşit olarak bölünmekteydi (Əliyev, 2009: 192). Türkmenistan, İran ve RF ile aynı şekilde düşünüyor olsa da sık sık politika değiştirmiştir. Son olarak Hazar Konvansiyonu imzalanana kadar su dibi ve su kütlesinin ortak kullanımını savunmuşlardır. Kazakistan, Azerbaycan ile aynı politikayı sürdürmüş ve Hazar'ı iç deniz olarak tanımıştır. Kazakistan, Hazar'ın hukuki statüsünün çözümü noktasında 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku (BMDH) Sözleşmesi'nin uygulanmasını istemişti (Çolakoğlu, 1998: 111). Hazar göl mü olsun, deniz mi olsun tartışmalarının bu kadar uzamasının sebebi; Hazar denizinin hukuki statüsünün netleşmesiyle birlikte kıyıdaşların hükümlerlerinin ne şekilde sınırlandırılacağı ve Hazar denzinde bulunan başta hidrokarbon kaynakları olmak üzere çeşitli doğal kaynakların kıyıdaş devletlerce paylaşımının ne şekilde yapılacağına da netleşecek olmasıdır.

Bu senaryolar ve jeopolitik kaygılar Hazar bölgesinde güç ve çıkar mücadelelerini de beraberinde getirmiştir. Ancak; tüm bu 25 yıldan uzun süren tartışmalara rağmen 12 Ağustos 2018'de imzalanan Hazar Konvansiyonu ile Hazar'a özel bir deniz statüsü verilmiş, ileride ele alınacak çeşitli hususlarda anlaşmaya varılmış, böylelikle bölgede yeni bir dönemin başlamasına dair beklentiler gündeme gelmeye başlamıştır. Yaşanan süreçte ülkelerin dış politika algılarındaki değişimle imzalanan

Konvansiyonun sadece bölgesel bir anlaşma olmaktan öte küresel etkili bir anlaşma olduğu düşünülmekte, Hazar'a büyük oranda sükûneti ve gelecek için aranan refah ortamını getirmesi beklenmektedir. Son olarak belirtilmesi gereken bir husus; Konvansiyonun imzalandığı dönemde yakın çevredeki ve hatta küresel düzlemdeki gelişmelerin etkilerinin de gözden kaçırılmaması gereğidir: Enerji üretim noktası olan ülkelerin 'Failed State Index'te listelenmesi ve yaşanan iç savaşlardan dolayı istikrarsızlığa sürüklenmeleri (FFP, 2019), Karadeniz ve Akdeniz'de yaşanan Jeopolitik hâkimiyet mücadelesinde RF'nin diğer büyük devletlerden rol çalması, ABD'nin dünyanın pek çok noktasında yaptığı gibi Hazar kıyıdaşlarından ve bölgede önemli aktörler olan RF ve İran ile Türkiye'ye yaptırımlar uygulaması, ABD'nin anlaşamadığı ve isteklerini kabul ettiremediği ülkelere ticaret savaşları açtığı, NATO'nun Estonya/Gürcistan gibi RF sınırında olan noktalara askeri yığınak yaptığı, Çin'in Kuşak-Yol projeleriyle küresel hareket alanını genişlettiği bir dönemde imzalanan Hazar Konvansiyonu'nun sadece bölgesel nitelikli bir anlaşma olduğunu tespit etmek eksik bir hareket olacaktır (Ülker, 2019: 9,10).

Buraya kadar ortaya konan gelişmeler ışığında, bu tez çalışmasının genel amacı 2018 Hazar Konvansiyonu'nun Hazar jeopolitiğine etkilerini belirlemektir. Bu genel amacı gerçekleştirmek için, aşamalı olarak şu dört soruya cevap aranmaktadır: Meselesinin temelini oluşturan jeopolitiğin kuramsal çerçevesinde Hazar'ın yeri nedir? Hazar jeopolitiğinde yer alan iç-dış aktörlerin rollerini ve bölge ilişkilerini etkileyen dinamikler nelerdir? Hazar'ın statüsü meselesinin tarihsel gelişimi ve 2018 Hazar Konvansiyonu'na giden diplomatik süreç nasıl yaşanmıştır? İçeriği, getirilen düzenlemeler ve tarafların beklentileri ışığında Konvansiyonu'nun Hazar jeopolitiğine etkileri neler olabilecektir?

Genel olarak Hazar bölgesinde yaşanan jeopolitik ve enerji rekabeti, bölgenin kaynaklarının dünya enerji ve ticaretindeki yeri ve etkileri, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda çok sayıda çalışma mevcuttur. Strateji kuruluşları tarafından hazırlanan "Avrupa Birliği ve Hazar jeopolitik raporu" (Aras, 2005), "Geosiyasi Rəqabət və Geoiqtisadi Maraqlar Zəminində Xəzər Hövzəsinin "Qordı Düyünü"" (Aslanlı, 2014), "The Problem of the delimitation in the Caspian Sea" (Razavi ve Frankckx 2001) başta olmak üzere çok sayıda çalışma çeşitli zaman dilimlerinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca "Bölgesel ve Politik Güç Hazar" (Metin, 2004), "Küresel enerji stratejileri ve jeopolitik" (Sevim, 2015) gibi gerçekleştirilen çok sayıda kitap çalışmaları da bulunmaktadır. Kitap çalışmalarının yanında "Avrupa birliği enerji politikası ve bu politika bağlamında Hazar

Havzası enerji kaynaklarının önemi” (Yatar, 2007), “Azerbaycan’ın jeopolitik sorunları” (Hasanlı, 2017) gibi fazla sayıda yüksek lisans veya doktora seviyesinde tez çalışması yapılmıştır. Kitap ve tez çalışmalarının yanısıra çeşitli akademisyenler tarafından hazırlanmış farklı dillerde çok sayıda makale bulunmaktadır (Aydın, 2014; Baghat, 2017a; Cohen, 1996; Çetin, 2010; Dikbaş, 2001). Bölge kaynaklarına ve bu kaynakların enerji arz güvenliğindeki etkilerini inceleyen çalışmalar (Aras, 2008; Baghat, 2007b; Hasanov, 2013; Sariahmetoğlu, 2014; Kartoğlu, 2010; Çaman ve Dağcı, 2013; Hall ve Grant, 2009; Haghayeghi, 2003, Pamir, 2007) genel olarak Hazar bölgesinin Ortadoğu’ya kıyasla daha istikrarlı ve daha bağımsız olduğu, çıkartma ve taşıma maliyetlerinin ve taşıma güvenliğinin hem kuzey denizinden hem de Ortadoğu’dan daha düşük olduğu sonuçlara ulaşımlardır. Hazar’ın hukuki statüsüne ilişkin araştırmalar ise, meselenin tarihsel boyutlarına odaklanan ya da tarafların çözüme ilişkin politikalarını (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016; Kepbanov, 1998, Akiyev, 2005; Asgary, 2015; Rasullu, 2014; Abdullayev, 1999; Abilov, 2013; Amirbek, 2015; Çolakoğlu, 1998; Əliyev, 2009; Mammedov, 2001; Oğan, 2001) değerlendirmişlerdir. Hazar Konvansiyonu’nun 2018 yılında imzalanmasıyla ulaşılan çözüme ele alan güncel kısa analizler (Alizade, 2018; Pala, 2018; Sarı,2018, Koçak, 2018), makale ve bildiri düzeyinde çalışmalar (Kahraman, 2019, Ülker, 2018; Ülker, 2019) mevcuttur. Bunlarla birlikte kısa süre önce yayımlanmış “Neoklasik Realist Kuram Çerçevesinde Rusya Ve İran’ın Hazar Anlaşmasına Yönelik Değişen Politikalarının Analizi” (Erol, 2020) başlıklı bir tez çalışması da mevcuttur. Ancak meselenin tarihsel bütünlüğü ve çok aktörlü yapısı içinde 2018 Konvansiyonunu ve etkilerini ele alan kapsamlı/güncel çalışmalar, çözüme yakın tarihte ulaşımlarından dolayı henüz tatmin edici düzeyde ortaya konamamıştır. İşte bu güncel gelişmeyi de analize dâhil eden bir tez çalışması hazırlanarak, bu boşluğun doldurulmasına yönelik bir adım atılması ve alanyazına katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Araştırma esnasında özellikle İran’ın basın arşivinin taranması için yapılan müracatta devlet politikasını etkileyen türde açıklamaların olduğu, arşivin genel olarak devlet başkanı izni ile açılabilceğini öğrenmek çalışma süresince karşılaşılan en kaydadeğer sorundur. Bununla birlikte Kazakistan ve Türkmenistan’da bağımsız basın organlarının sayısının azlığı, var olan bağımsız basın organlarının da yeni sayılabilecek döneme ait olmaları hasebiyle 1990-2000 arası döneme ait bölgesel değerlendirmelere ulaşmakta zorluklar yaşanmıştır.

Bu tez çalışması nitel araştırma kapsamında betimsel yöntemle

gerçekleştirilmiştir. Hazar meselesinin jeopolitik çerçevede tarihsel derinliği de göz önüne alınarak, özellikle 1990'ların başından 2018'de gerçekleşen statü çözümüne (ve yansımalarına) kadar yaşanan süreç kronolojik olarak ele alınmış, ayrıca ilgili aktör ve etkenler bu akışta değerlendirilmiştir. Çalışmada temel olarak faydalanılan veri kaynaklarını, alanyazında yer alan kuramsal ve tarihsel eserler, Hazar kıyıdaş ülkelerin kamu kurumlarının çevrimiçi ortamda yayınladıkları resmi dokümanlar, BM ve UEA gibi uluslararası örgütlerin çevrimiçi kütüphanelerinden elde edilen raporlar ve yayınlar, çeşitli araştırma merkezlerinin raporları ve istatistiki veriler oluşturmaktadır. Ayrıca erişime açık çevrimiçi basın-yayın platformlarının taranmasıyla ulaşılan haber arşivleri de veri kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu haber arşivi taraması, özellikle kıyıdaş ülkelerin resmi dış politik söylemleri ile yayımlanan haberlerde ortaya konan durum arasındaki tutarlılıkların değerlendirilmesinde faydalı olmuştur. Tüm bu doküman incelemelerinin neticesinde, tezde cevaplanması amaçlanan sorulara ilişkin cevapların tespitini mümkün kılan gelişmeler kapsamlı şekilde değerlendirilmiş, böylece Konvansiyonun Hazar jeopolitiğinde bölgesel (ve kısmen bölge dışı) aktörlere yansımaları da sorgulanabilmiştir.

Tez çalışması, araştırmanın genel amacına ulaşmak üzere belirlediğimiz sorulara kapsamlı yanıtların verilebilmesi hedefiyle, bu sorularla bağlantılı dört ana bölüm kapsamında hazırlanmıştır. Meselenin temelini oluşturan jeopolitiğin kuramsal çerçevesinde Hazar'ın yerini tespit etmek üzere yazılan Birinci Bölümde jeopolitiğin tarihsel gelişimi ve bu çerçevede Hazar bölgesini etkileyen bazı teoriler özetlenmiş ve Hazar'ın dünya enerji jeopolitiğindeki konumu irdelenmiştir. Hazar jeopolitiğinde yer alan iç-dış aktörlerin rolleri ve bölge ilişkilerini etkileyen dinamiklerin tespit edilmesine ilişkin olarak hazırlanan İkinci Bölümde, kıyıdaşların Hazar üzerine yürüttükleri politikalar, kıyıdaşlar arasında ve bölgede Hazar jeopolitiğini etkileyen çatışma noktaları incelenmiştir. Üçüncü ve Dördüncü Bölümlerde, Hazar'ın statüsü meselesinin tarihsel gelişimi, 2018 Hazar Konvansiyonu'na giden diplomatik süreç, ortaya çıkan belgenin içeriği, getirilen düzenlemeler ve tarafların beklentileri ışığında Konvansiyonun Hazar jeopolitiğine olası etkileri ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Hazar'ın jeopolitik teorilerdeki konumunun son durumu, Bölgesel ve bölge dışı aktörlerin Hazar jeopolitiğini etkileyen dinamikleri ve konvansiyon ile Hazar'da olması muhtemel değişimler ile bu değişimlere verebileceği olası tepkiler değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL GELİŞİMİ

Jeopolitiğin herkesçe kabul edilen, net bir tanımı yoktur. Daha çok güncel şartlara bağlı olarak sürekli gelişim içinde olan bir disiplin (HAK, 1981: 1) olduğu düşünülmektedir. Jeopolitiğin geleneksel siyasi coğrafyanın bir bölümü olduğu yönündeki genel kabule karşın, aslında siyasi coğrafyanın bir uzantısı olduğu ve günümüzde daha kapsamlı bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. İlerleyen kısımlarda da görüleceği üzere geleneksel tanımların genelinde temelde coğrafyanın yön verdiği politikadan bahsedilmektedir. Ancak coğrafyanın kendi başına politikaya yön verme ihtimali olmadığından, coğrafi unsurların etkileşiminin politikalara yön verdiğini ifade etmek daha uygun olacaktır. Günümüz dünyasında geleceğe dönük politikalar ve özellikle güvenlikle ilgili olayları değerlendirmek, ortaya çıkan sorunlar için çözüm arayıp bulmak gereksinimi jeopolitik bakış gerektirmektedir. Bu açıdan ele alındığında, bir anlamda ideal devlet adamlığı bilgisi olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır; devletlerin üst düzey yöneticilerinin, bürokratların ve politikacıların günümüz uluslararası politikasını iyi idare edebilmeleri için jeopolitiği çok iyi bilmeleri ve yorumlamaları gerekmektedir. Dünyayı saran sorunlar yumağının çözümüne yön veren politik tercihlerin, kararların şekilleneceği bilimsel ortamı hazırlayan jeopolitik, dünyaya coğrafi bölünmüşlüklerin ötesinde bir bütün olarak bakma imkânı vermektedir. Her ne kadar jeopolitik, günümüzde sosyal ve ekonomik boyutlarda daha geniş bir alanda anlaşılırsa da bu kavramın ortaya çıkışında ve temelinde klasik devletlerarası ilişkilerin gerçekleri belirleyici olmuştur. Bu açıdan ilk ele alınması gereken, yayılmacı savaşıdır. Çünkü yayılmacı savaşlarda kuralların neredeyse tamamını jeopolitik belirlemiştir. Jeopolitik kavramı dünya siyasi tarihinde sömürgeci dönemi ve yayılmacı olarak bilinen dünya savaşları döneminde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Michael Roskin ve Nicholas Berry'ye göre bir jeopolitikçi, yayılmacı savaştan önce bilimsel düşünebilmek için dünya haritasına baktığında kendine şu soruları sorabilmelidir (2012:110):

- Topraklarımı genişletmeli miyim yoksa sadece sahip olduğumu mu korumalıyım?

- Başka toprakların doğal kaynaklar, sanayi, ticaret ve işgalden korunma ya da etkisini genişletme gibi açılardan değeri nedir?
- Bu toprakları almak ve elinde tutabilmek ne derece kolay olabilir?
- Eğer o toprakları ben almazsam başka kim alabilir?
- Eğer bu topraklar düşmanların elinde olsaydı tehdit oluşturur muydu?
- Denizler ya da dağlar gibi ne tür doğal sınırlar benim topraklarımı korur ya da ayak bağı olur?
- Durumumu diplomasi ya da ticaret yoluyla güçlendirebilir miyim yoksa askeri güç mü kullanmam gerekir?
- Bu bölgeye girersem, ne tür yeni sorunlar ve düşmanlar edinebilirim?
- Oradaki insanlar beni iyi karşılar mı, yoksa nefret mi eder?

Morgenthau'ya göre ulusal güce etki eden, temel oluşturan en istikrarlı faktör o ülkenin coğrafyasıdır (1948. akt: Say, 2011: 391). Ülkelerin dünya üzerindeki coğrafi konumları, iklimleri, büyüklükleri, yeraltı/yerüstü kaynakları ve su kaynakları o ülkenin jeopolitiğini oluşturan temel faktörlerdir. Bu nedenle coğrafi etkenleri, yani jeopolitiği göz önüne almadan uluslararası politika hareketlerinin nedenlerini anlamak mümkün değildir (Bilge, 1966: 81). Klasik anlayışla coğrafyaya verilen bu önem günümüzde de yadsınamaz bir gerçeklik olmakla birlikte, iletişim ve ulaşım imkânlarının çok geliştiği, özellikle internet sayesinde neredeyse bütün dünyanın insanların evlerinin içine sığıdığı bir çağda coğrafyaya yaklaşımın da yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Coğrafya ve politika o kadar küçülmüş ve hızlanmış ki, bölgesel politikalar, küresel politikalarının dışında, milli politikalar da bölgesel veya küresel politikalarının dışında tutulamaz olmuştur. Bu nedenle de günümüz dünyasında uluslararası ilişkileri inceleyebilmek için jeopolitik bakış açısına ihtiyaç duyarız. Küresel politikaları oluşturan diğer etmenlerin yanında, yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynakları, konum ve siyasi tarih de yer almaktadır. Bu saydığımız faktörlerin politika ve politika hazırlama stratejileriyle etkileşimde bulunmasıyla jeopolitiğe ulaşılmaktadır. Coğrafyada yer alan sosyal ve ekonomik faktörler günümüz jeopolitiğinin ayrılmaz parçaları haline gelmiştir.

Kısaca jeopolitik, bütün bu saydığımız faktörlerin politikalara verdiği şekli inceleyen bir bilimdir. Ya da Suat İlhan'ın deyişiyle "coğrafyanın bütün unsurları ile aktifleşmesi ve bu unsurlar değerlendirilerek sonuçlar çıkarılmasıdır" (2002: 318).

1.1. Jeopolitik Kavramının Tanımlanması

Jeopolitik kavramı, anlam olarak milattan önce çok eski tarihlere, antik Yunan'da Aristothales, Platon, Herodot, ve Strabon gibi tarihçi ve düşünürlerin eserlerine kadar dayanan bir geçmişe sahiptir (Yılmaz, 2015: 241). Türkiye'de ise geçmiş dönemlerde genellikle askerlerin ilgi duyduğu bir alan olarak algılanmıştır. Abdullah Gündoğdu'ya göre, kavramın önemine Türkiye'de ilk işaret eden aslında Mustafa Kemal Atatürk olmuştur (2009: 71). Atatürk, jeopolitiğin ülkelerin politikalarına ve karar alıcılarına etkisini anlatırken “Ben siyasi meseleleri de askeri vaziyetler gibi harita üzerinden mütalaa ederim” sözlerini kullanmıştır (Cahit, 1930: 74).

Geniş bir perspektiften bakılırsa, jeopolitik, devletlerin coğrafya üzerindeki güç değerlendirmelerini yapan, küresel veya bölgesel güç odaklarını inceleyen, bu güç odaklarının ortaya koyduğu amaç/amaçlara ulaşma şartlarını ve safhalarını irdeleyen bilimdir denilebilir (Acar, 1994: 3). Müşterek askeri terimler sözlüğüne göre jeopolitik “Coğrafi faktörlerin etkisi altında, politik sistemlerin incelenmesiyle ilgili bilim, yani; coğrafi görüşlerin siyasi gelişmelere uygulanmasıdır” (HAK, 1981: 1).

Jeopolitik kavram olarak bugünkü anlamıyla ilk kez 19. yüzyılın sonlarında İsveçli bilim adamı Rudolf Kjellén tarafından diplomasi ile askerliğin ilişkilerini açıklamak için kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar çokça kullanılan kavram savaştan sonra gözden düşmüştür. Nazileri çağrıştıran bir kavram olarak görüldüğü için Almanya ve Fransa'da eğitim programlarında dahi yasaklanmıştır (Defay, 2005: 7).

Haushofer, Kjellén ve Dugin jeopolitik kavramını, hayatın coğrafya ile ilişkisi bağlamında tanımlamışlardır. Haushofer jeopolitiği İnsanların kurduğu politik kararlarla yapılan yönetişimin, o politik kararların alındığı devletin üzerinde bulunduğu toprak ile ilişkilerini inceleyen bilim olarak tanımlamıştır (Bilge, 1966: 101). Rudolf Kjellén'e göre jeopolitik, devletlerin varlıklarının doğa kanunları ve insani davranış biçimleri üzerinden, yaşadıkları toprak parçası ile etkiesimli olarak inceleyen bilim dalıdır (Yılmaz, 2015: 239). Alexandr Dugin'e göre ise; Jeopolitik insanların yaşayışlarının, yaşadıkları mekân ile ilişkileri üzerinden inceleyen bir bilimdir (2010: XII).

Spykman jeopolitiği, ülkelerin ulusal veya uluslararası güvenlik politikalarının, o ülkelerin coğrafi unsurlarına göre planlanması olarak tanımlamaktadır (Acar, 1994:3). Nejat Tarakçı'ya göre ise jeopolitik, devletlerin varlıklarını, devam ettirdikleri kara parçası üzerinde, değişen coğrafi şartlar dikkate alınarak; askeri/siyasi güç

değerlendirmelerinin yapılabildiği, devletler arası güç kaymalarının değerlendirildiği, bu şartlarla ilintili olarak da karar alıcıların oluşturduğu strateji ve taktiklerin belirlenmesini sağlayan bilimdir (2013: 54). Görüldüğü üzere Spykman ve Tarakçı jeopolitik kavramını açıklarken daha çok devletlerin milli politikaları ya da güvenlik politikalarıyla coğrafyayı ilişkilendirmiştir.

Bu tanımlamalara karşın Muzaffer Özdağ jeopolitiğin ne olduğu sorusuna cevap verirken yukarıdaki farklı yaklaşımları birleştirmiş ve müttehit bir tanım ortaya atmıştır. Özdağ kavramı; uluslararası ilişkilerde devlet mekanizmalarının güç dengelerinin oluşumunda, devlet mekanizması içine dâhil ettiği her türlü kaynak ve faaliyetlerin, devletlerin tabii konumuna etkisini irdeleyen bilim olarak açıklamıştır (2001: 1).

Jeopolitik çok uzun süre (ve hatta günümüzde de bir miktar devam eden şekilde) eski askeri politik temelli teorisyenlerin baskınlığına sahne olmuştur. Öyle ki, Bilge'ye göre jeopolitik (1958: 152); A.T. Mahan'ın kendi ülkesi olan ABD'yi, stratejik ve askeri anlamda İngiltere karşısında daha güçlü bir pozisyona oturtabilmek amacıyla hazırladığı Deniz Hâkimiyeti Teorisi, Buna karşılık Sir H. J. Mackinder'in vatani olan İngiltere'yi küresel güç merkezi yapabilmek için hazırladığı Kara Hâkimiyeti (heartland) Teorisi, N. Spykman'ın Kenar Kuşak (rimland) Teorisi, H. A. Schaklian'ın Hava Hâkimiyeti Teorisi gibi fikirlerle gelişen, devletlerin karar alıcılarının dış politika oluşturmalarında coğrafi olayları esas alarak sistematik bir şekilde ilerleyen disiplinin adıdır.

1900'larda başlayan ve hegemonik devletlerin dünya hâkimiyetini hedefleyen klasik dönem jeopolitik kuramlar dünya savaşları sonrasında çeşitli nedenlerle korkulan kavramlar haline gelmiştir. Hatta kavramı uluslararası ilişkiler alanyazına sokan Rudolf Kjellén dahi Almanların kavramı yanlış kullanmasından şikâyet etmiştir (Tuathail, 2005: 49). Bu nedenle de Soğuk Savaş sonrasında jeopolitik kavramında kuramsal değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Dünya savaşlarına kadar geçen süreçte, yani klasik dönemde ortaya atılan kuramların, özellikle Soğuk Savaş sonrasında oluşan küreselleşmeyle birlikte genel olarak hükmünü yitirmeye başladığı görülmektedir (Tekzan, 2000: 10-12). Yeni süreçte klasik dönemin aksine genellikle genişlik, konum, sınır, güç gibi unsurlarla tanımlanan jeopolitik kavramı, sosyo-ekonomik, askeri, kültürel, teknolojik unsurların da eklendiği güncellenmiş versiyonu ile karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında daha çok Gearóid Ó Tuathail, Jhon Agnew, Simon Dalby gibi akademisyenler tarafından geliştirilen bu yeni kuram Eleştirel Jeopolitik olarak adlandırılmaktadır.

Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan düşünce tarzlarının klasik

jeopolitikten tamamının farklı olduğu düşünülemez. Huntington'un Medeniyetler Çatışması, Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası, Robert Kaplan'ın Yaklaşan Anarşi teorisi, Dugin'in Yeni Avrasyacılık çalışmaları klasik jeopolitiğin ana tezlerinden kuvvetli bir şekilde beslenmektedir.

Bütün bu sayılanlardan hareketle Jeopolitiğin çeşitli dönemlerin akabinde bazı değişkenlere bağımlı bir kuram olduğunu söylenebilir. Ülkelerin sınırları, ada, kıta, karasal iç devlet olma gibi coğrafi karakterleri, toprağı, fiziksel yapısı ve coğrafi bütünlüğü gibi arazi yapıları değişmeyen unsurlar olarak adlandırılabilir. Ülkelerin sosyo-kültürel değerleri, yeraltı ve yer üstü zenginlikleri, enerji kaynakları, nakil hatları gibi ekonomik değerleri, yönetim şekilleri, siyasal oluşumları gibi politik değerleri ile askeri unsurlarının envanterleri, opsiyonel harekât/manevra kabiliyetleri ise değişebilen unsurlardır. Değişen ve değişmeyen unsurları ise zamana bağılı olduğu söylenebilir. Şöyle ki; mevcutta bulunmayan ancak zaman içinde ortaya çıkacak fırsat ve riskler önemli kırılma noktaları oluşturabilmektedir. Bu bağlamda ülkeler, kırılma noktalarını önceden tayin edebilir, alacakları tedbirlerle de fırsatları kendi lehlerine çevirebilmektedirler.

1.2. Jeopolitik Kuram ve Yaklaşımların Sınıflandırılması

Yukarıda tanımlarına ilişkin bir değerlendirme yapılan jeopolitik kavramı kuramcılar ve temsil ettikleri ekoller çerçevesinde ele alınacak olursa, Geoffrey Parker'in *Yirminci Yüzyılda Batı Jeopolitik Düşüncesi* isimli eserinden hareketle altı farklı kategoride sınıflandırmak mümkündür bunlar: İkili düşünce, üçlü düşünce, marjinalitler, bölgeciler, merkeziler ve çoğulcular (1991. Akt: Arı, 2002: 188).

İkili düşünce sistemi adından da anlaşılacağı üzere dünyayı iki güç odağına bölmüştür. Sistem, bu güç odaklarının çarpışmasının sonucunu incelemektedir. Mackinder'in Kara Hâkimiyeti (Heartland) kuramı ve Mahan'ın Deniz Hâkimiyeti kuramı ikili düşünce sistemine en iyi örneklerdir. Birbirinin tam zıddı düşünceleri işlemlerde her iki kuramın odağında bulunan güç sistemleri Kara ve Deniz olarak aynıdır. *Üçlü düşünce sistemi* ise adından anlaşılacağı üzere dünyayı üç güç odağına bölmektedir. Denizler, karalar ve kenar kuşak bölgesi diye adlandırılacak bu bölgeler ile ikili düşünce sistemindeki çarpışan iki gücün birbiri üstünde hâkimiyet kurmasını üçüncü güç engellemekte ve dengeyi sağlamaktadır. *Marjinalistler* ise ikili

düşünce sisteminde dünyaya hükmeden karanın veya denizin tek başına dünyanın merkezi ve hegemon gücü olamayacağını ortaya atmaktadır. *Bölgeci düşünce* ise aslında coğrafi determinizmi kabul etmektedir. Bu görüş Alman düşünce okuluna mensup jeopolitikçilerce kabul görmüştür. *Merkezci düşünce sistemi* Immanuel Wallerstein'in merkez-çevre teorisinden etkilenenlerce oluşturulmuş bir jeopolitik okuldur. Jeopolitiği, hegemonik güçlerin dünyaya fiilen hâkimiyeti yerine sömürgeciliği işlemektedir. Son olarak *çoğulcu düşünce sistemi* ise yukarıda sayılan okullara genel olarak karşı çıkmaktadır. Çoğulcu düşünceyi kabul edenler coğrafi güç mekezinin geçmiş dönemlerin tamamında yer değiştirdiğini, bu nedenle de hiçbir ülke veya bölgenin merkez yada çevre olamayacağını iddia etmektedirler (Arı, 2002: 188-189).

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu sınıflandırmada ele alınan jeopolitik teoriler ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

Bununla birlikte *çevre-toplum etkileşimi* neticesinde doğan jeopolitik teoriler de bulunmaktadır. Bunlar; çevresel gerekircilik, özgür istem çevreciliği, çevresel mümküncülük, çevresel ihtimaliyetçilik ve bilişsel davranışçılık şeklinde beş kısımda sınıflandırılabilir (Karabulut, 2013: 120). *Çevresel gerekircilik*, jeopolitik determinizm olarak da adlandırılmaktadır. İklimin, jeolojik şekillerin ve çevre koşullarının ülkelerin dış politikalarını belirlediği deterministik bir yaklaşımdır (Arı, 2002: 176). *Özgür istem çevreciliğinde* ise insan ikinci planda olup, ülkelerin dış politikalarının sadece çevre ve çevrede ortaya çıkan ögeler üzerine kurgulandığı bir yaklaşımdır. *Çevresel mümküncülük*, bir bakıma diğer iki görüşe tepkidir. Jeopolitik açıdan dış politika tayininde çevresel faktörlerin bütünüyle ya da kısmen yer aldığını iddia etmektedir. *Çevresel ihtimaliyetçilik*, dış politika kurucularının çeşitli kararlarının ihtimaller temelinde açıklandığı bir yaklaşımdır. Son olarak *bilişsel davranışçılığa* göreyse bireylerin yaşadığı çevreye, kendi anladıkları şekilde tepki verdikleri bir kabul geliştirmiştir (Karabulut, 2013: 121).

1.3. Jeopolitiğin Tarihsel Gelişimi

Antik çağda yaşamış gezginler, filozoflar ve tarihçilerden günümüz stratejistlerine, devlet başkanlarına, bilim insanlarına kadar herkes yaşadığı, hâkimiyette olduğu ya da ilgi sahasında olan yerin doğal, kültürel, coğrafi ve tarihi olaylarını incelemekte; böylece yaşam sahasını tanımlayarak çevresiyle ilişkilerini

kurgulamaktadır. Jeopolitiğin tarihsel gelişimine 19. yüzyıldan başlanırsa konunun bilimsel temellerine bakılmamış olur. Bu da jeopolitiğin uygulama tarihini atlamak ve eksik değerlendirmede bulunmak anlamına gelecektir. Geçmişin o ihtişamlı devletlerinin jeopolitik bakış açısı olmasaydı, sahip oldukları güce ne kadar ulaşabilirlerdi? Elbette ki değişen zaman içinde jeopolitik gerçekliklerde değişmektedir. Bu nedenle jeopolitiğin tarihini *klasik jeopolitik öncesi*, *klasik jeopolitik* ve *jeopolitikte çağdaş yaklaşımlar* olarak üç ana başlıkta toplamak gerekmektedir. Bu bölümde öncelikle ele alınacak dönem klasik jeopolitik öncesidir; 19. yüzyıl öncesinde siyasi varlıkların askeri ve politik uygulamalarında jeopolitiğin yansımaları değerlendirilecektir. Klasik jeopolitik dediğimiz dönem içinse tarih olarak 19. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın sonlarına kadar gelen süreç ele alınabilir. 21. yüzyılda içinde bulunduğumuz dönem ise jeopolitikte çağdaş yaklaşımlar süreci olarak adlandırılabilir.

1.3.1. Klasik Jeopolitik Öncesi Dönem

Kenneth Waltz, uluslararası politikanın tarihini büyük devletlerin tarihi olarak yorumlamakta; dünyadaki bütün devletlerin kaderlerinin büyük devletlerin eylemleri tarafından belirlendiğini ifade etmektedir (1990. akt: Demiray ve İşcan, 2008: 142). Bu nedenle çalışmanın bu kısmında, daha çok geçmişteki büyük uygarlıklar üzerinden jeopolitiğin tarihi ele alınacaktır. Antik Çin dönemiyle başlayan ve klasik dönem jeopolitiği diyeceğimiz 19. yüzyıla kadar geçen sürede yaşadıkları dönemde süper güç olmuş bazı aktörlerin jeopolitik anlayışları kısaca işlenmiştir.

1.3.1.1. Antik Çin’de Jeopolitik: Tarihi kaynaklar bugünkü Çin coğrafyasında ilk devlet oluşumunun M.Ö. 2000’lerin başlarına denk geldiğini yazmaktadır (ÇHC Dışişleri Bakanlığı, 2019a). Çin devletindeki iç çekişmeler ve peşine ulusal kimliğin oluşumu Zhou (Chou) hanedanlığı döneminde başlamaktadır. Aynı şekilde Çin’e ait jeopolitik doktrinler de ilk kez bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Bu jeopolitik doktrinlere göre, Çinlilerin yaşadıkları yer, gökkubenin altında yeryüzünün merkezi pozisyondaydı. Çin adı da zhōng: Merkez, orta ve guó: Ülke, devlet gibi anlamlara gelen “Zhōngguó” (Merkez Devlet) kelimelerinden üretilmiştir (Üstün, ac, 2019).

Zhou hanedanlığından itibaren Çinliler merkezî devlet yapısından, ülkenin coğrafi konumundan yararlanmışlardır. Çin, MÖ üçüncü yüzyıldan itibaren kurgulanan

jeopolitik doktrin sayesinde bütün Güneydoğu Asya'yı kendi topraklarına katmış ve merkezi imparatorluk haline gelmiştir. Bu dönemde devlete karşı yapılan dış saldırılara müdahaleden genel devlet yönetimi sorumlu tutulmuştur (ÇHC Dışişleri Bakanlığı, 2019b). Antik Çin'de jeopolitik düşünceler; mitolojik, sosyolojik ve antropomorfolojik nasyonlar sisteminde temellenmesine rağmen, dönemin şartları uyarınca birer realist düşünce örnekleridir. Antik Çin döneminin düşünürlerinin (Laozi, Konfüçyüs, Mensiyüs vb.) günümüze ulaşan çalışmalarında oldukça fazla askeri, taktiksel, stratejik, jeopolitik ve coğrafi konu, gelişmiş ülkelerin az gelişmişler için bir çekim alanı oluşu, jeopolitik öneme haiz arazilerin paylaşımı işlenmiştir. Konfüçyüs eserlerinde jeopolitik konulara direkt değinmemiştir.

Ancak; Türkçeye *Analektler* başlığıyla çevrilen konuşmalarının olduğu eserde; “Bir ülkede prens, prens; baba, baba ve oğul, oğul olarak davranıyorsa, orada bir hükümet var demektir” (2014: 89). “Bir kimse benliğine egemen olursa ve toplum kurallarına bağlı kalırsa, o kimseye üstün erdemli kimse denir” (2014: 85). “Ülkede doğru ilkeler egemen olduğu zaman halk arasında anlaşmazlıklar olmaz” (2014:122). “Anlaşmalar, doğru olan şeye göre yapılırsa, verilen sözler yerine getirilir. Saygı yerinde gösterilirse ayıp ve utançlardan uzak kalınır” (2014: 16) gibi cümleleri modern jeopolitiğe göre değerlendirilecek olursa, komşu devletler üzerinde zafer kazanmak, hiyerarşik yönetim düzeninin önemi, iktidarların manevi dayanakları gibi jeopolitiği doğrudan etkileyen çok sayıda soruna değindiği anlaşılacaktır. Mensiyüs eserlerinde dört taraftan denizlerle çevrili karada egemenlik görüşünü ve bunun jeostratejik dayanağını ortaya koymuştur. Mensiyüs öte yandan Konfüçyüs'ün *manevi yönetim* fikrini *halka hizmet ve devlete sadakat* felsefesiyle zenginleştirmiş ve herhangi bir devleti yöneten kişinin atacağı her adımdan önce o adımın jeopolitik sonuçlarını düşünmesi, adımının devlet ve millet açısından ne gibi sonuçlar doğuracağını hesaplaması gerektiğini vurgulamıştır (Hasanov, 2012: 21). Ünlü Çin komutanı Sun Tzu günümüze kadar ulaşan *Savaş Sanatı* adlı eserinde “boşluk ve doluluk” (2013: 79), “uyarlamalar” (2013:110) ve “arazi” (2013:132) gibi bölümlerde esasında jeopolitiğin savaşlar üzerindeki gücünü anlatmıştır. Savaş esnasında coğrafyanın etkileri ve orduların coğrafi şartlara uyumunun ne kadar önemli olduğunun anlatıldığı bu bölümlerde düşmanla karşılaşılacak arazi üzerinde nasıl üstünlük kurulacağı (2013: 82), bu üstünlüğü sağlayabilmek amacıyla ne gibi uyarlamalar yapılabileceği (2013: 111), arazinin yapısının ordulara nasıl yardımcı olabileceğinden (2013: 134) ve bunlara benzer konulardan bahsedilmektedir. Han hanedanlığı döneminde devletin bir

jeostratejik programla yönetildiği ortadadır. Devletin toprak bütünlüğü, nüfus artışı, yaşam kuralları, hiyerarşik yönetim sistemi ve bunların sonucunda istikrarlı gelişim bu dönemde başlar. Bu dönemdeki uygulamalar neredeyse değişmeden 18. yüzyıla kadar kullanılmıştır (Senger, 2014: 74).

1.3.1.2. Antik Yunan ve Roma'da Jeopolitik: Tarihi kaynaklarda Batılılarca oluşturulan en eski jeopolitik sistemlerin çıkış yeri olarak Antik Roma ve Antik Roma ile bağlantılı medeniyetler gösterilmektedir. Thales'in, Anaksimandros'un, Herodot'un, Platon'un, Aristoteles'in, Marcus Tullius Cicero'nun ve Strabon'un coğrafi ve askerî stratejiyle alakalı çalışmaları, bilgileri ve jeopolitik düşüncelerini aktaran yapıtları Avrupa'da Antik Çağ'ın jeopolitik temelleri arasında gösterilmektedir (Hasanov, 2012: 28). Herodot'un *Tarih* isimli eserinde; o döneme ait tarih, politika, askerlik, strateji ve coğrafya alanlarında dönemin Yunanistan'ı için önem arz eden toplulukların devletleri yöneten karar alıcıların uyguladıkları siyasalardan, kabile/şehir devletlerinin, dönemin güçlü devletlerinin, dünyanın coğrafi, siyasal ve karasal arazileri hakkında çok geniş bilgiler derlenmiştir. Eserde tarihsel yaşanırlar coğrafi açıdan, coğrafi bölgeler ise tarihsel vizyon ile aktarılmaktadır. "Coğrafya, tarihi ifade eder." şeklindeki ünlü söz de Herodot'a (1973: 846) aittir. Antik Romalı politikacı, Marcus Tullius Cicero (2014: 167) çok sayıda konuşmasında ve eserlerinde politika ve jeostrateji konularına yer vermiş, Roma imparatorlarının jeopolitik görüşlerini anlatmıştır. Cicero, Roma meclisinde yaptığı konuşmalarda uzun süre ayakta kalacak bir devlet kurmak için tarihî, coğrafi, politik, stratejik meselelerin tamamını göz önünde bulundurmak gerektiğini savunmuştur. Cicero'ya göre, kurulacak devletin/kentin; yerine, çevresine, doğal ve coğrafi ortamına, devlet yönetimine ilişkin yasalara, ahlak normlarına ve diğer hususlara ait meselelerin çözüme kavuşturulması gerekmektedir (2000: 7).

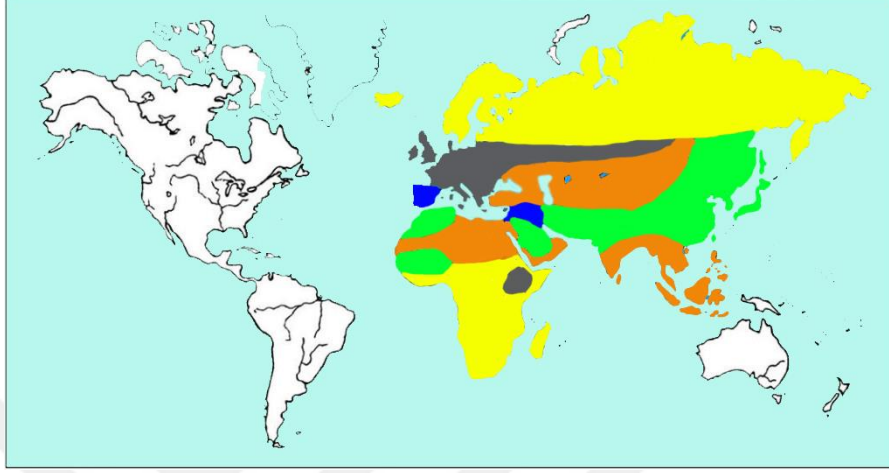
Diğer bir Romalı stratejist ve coğrafya bilgini Strabon, Coğrafya adlı eserinde kendi döneminin jeopolitik durumunu geniş bir şekilde ele almıştır. Coğrafyanın yaratacağı fırsatların devletin amaçları doğrultusunda kullanılması, kara ve deniz araçlarından istifade, doğal ortamla insanların durumu arasındaki bağ Strabon'un özellikle değindiği konulardır (2000: 18). Zaten eserini Romalı politikacılar, devlet adamları ve komutanlar için yazmıştır.

1.3.1.3. Eski Arap Dünyasında Jeopolitik: İslâm'dan önceki eski Arap dünyasında jeopolitik ilişkiler Bizans, İran ve Habeşistan arasında kalan bölgelerdeki ticaret yolları ve bu yoları ele geçirme mücadelesine dayanıyordu. İslâm ile birlikte Hz. Muhammed'in dini yayma çalışmaları 3,1 milyon km² alana sahip Arap yarımadasında (Utku, sp, 2009) birleşmelere neden olmuştur. Bu durum da Arap coğrafyasının ilerleyen dönemlerdeki jeopolitiğini etkilemiştir.

Hz. Muhammed'in İslâmiyet'i yayma çalışmaları sırasında, dönemin en büyük jeopolitik oyunculara (Bizans İmparatoru Heraklius, Sasani kralı II. Hüsrev, Habeşistan kralı, Bizans'a vassal olan Arap aşireti Gassaniler, Mısır'ın hükümdarı Mukavkıs, Ortodoks olan Umman, Yemen ve Bahreyn hükümdarları vb.) elçiler göndermesi dönemin jeopolitik düşüncesine de ışık tutmaktadır (Kapar, 2017: 272). Ancak bütün çabalara rağmen Hz. Muhammed döneminde tam manasıyla bir İslâm Jeopolitiğinden bahsedilemez. İslâm jeopolitiği daha çok Hz. Muhammed'in dünyasını değiştirmesinden sonraki dönemlerde oluşmaya başlamıştır denilebilir.

Bu dönemde, hilafetin İslâm jeopolitiğine göre dünya üç parçadan oluşmaktadır. Birinci bölge Müslümanlığı kabul eden ve halifelik tarafından sevk-idare edilen ülkelerden oluşmaktadır. Bu bölgeyi İslâm jeopolitiğine göre merkez kavramıyla ifade etmek mümkündür. İkinci bölgeye çeşitli anlaşmalarla İslâm devletinin hegemonyasını kabul etmiş, halifeliğe tabi olan ülkeler dâhildir. Üçüncü bölge ise savaş alanı kabul edilen yerleri kapsamaktadır. Dârülharp kabul edilen bu ülkeler hem İslâmiyet'i kabul etmemiş, hem de İslâm (Hilafet) Devletiyle hiçbir şekilde anlaşma yapmamış olan ülkelerdir. Bu topraklar Cihad ile dâruislam yapılmak istenmektedir. Bu, İslâm (Hilafet) Devleti adlı kurumsallaşmış yapının uyguladığı jeopolitiktir. Bu dönemde İslâm (Hilafet) Devleti, dünyanın merkezine Arap milletini, İslâm dinini ve İslâm'ın doğduğu merkez olan Mekke'yi yerleştirmiştir (Hasanov, 2012: 24-25). İslâm Devletinin yürüttüğü bu jeopolitik Farabi, İbn Haldun gibi Müslüman fikir adamlarının eserlerinde de kendisine dayanaklar bulmuştur. Farabi eserlerinde üç parçalı İslâm jeopolitiğinden etkilenmiş ve devletlerin oluşumunun jeopolitik açıdan incelerken üç farklı devlet türünü belirlemiştir: Büyük devlet, orta devlet, küçük devlet (2019: 91-92). *Büyük devletler*, farklı halkların bir arada yaşadığı ve bu toplumu yüce bir amaca sevk eden, barış ve refah içinde yaşayan devletlerdir. *Orta devletler* toplumun bir bölümünün veya aşiretin egemen olduğu devletlerdir. *Küçük devletler* ise eski çağlardaki şehir devletleridir. İbn Haldun Mukaddime isimli dört ciltlik eserinde Arapların, Farsların ve Berberilerin yerleştikleri bölgelerin coğrafyası, doğal ortamı, bu halkların yerleşim düzeni, aralarındaki millî,

sosyal ve kültürel farklar, tarihleri, kültürleri ve karakterleri konusunda geniş bilgi vermektedir (2018: 293-347). Pek çok bilim insanı İbn Haldun'un eserlerinde coğrafi şartlara ve özellikle iklime yaptığı vurgulardan dolayı katı bir determinizmi savunduğunu belirtmiştir (Say, 2011: 394).

Harita 1: İbn Haldun'a göre Toplumların Gelişmişlik Durumlarına Göre Coğrafi Dağılışı (Belge ve Şahin, 2016: 458'den derlenerek geliştirilmiştir.

Lejant=Mavi: En yüksek refah bölgesi, Yeşil: Refah bölgesi, Gri: Belirsiz/kayıtsızlık bölgesi, Turuncu: Mahrumiyet bölgesi, Sarı: Yüksek mahrumiyet bölgesi.)

İbn Haldun'a göre ılımlı iklime sahip yerlerdeki bilim, sanayi, binalar, insanlar, yöneticiler ölçülüdür. Bu bölgelerde evler taştan ve yüksektir. Bu evler sanat eseri gibi süslenir. Bu bölgelerde yeni keşif ve icatlar çoktur. Ticaret ise pek çok bölgenin aksine takas usulü ile değil, altın veya gümüşle gerçekleşir (2018: 259, 260). Ayrıca, iklimin bu olumlu etkisinin siyaset ve devlet yönetiminde de etkili olduğunu belirtmektedir (2018: 263). İbn Haldun, ölümünden asırlar sonra oluşturulan coğrafi yerleşimle alakalı jeopolitik teorisinin fazlaca ögesini eserinde belirtmiş ve tanımlamıştır. Kendisinden 150-200 yıl sonra yaşamış olan Bodin, Montesquieu gibi düşünürler coğrafi determinizmi yeniden işlemişlerdir. Ancak İbn Haldun'dan farklı olarak bu düşünürler siyasi değişikliklerinin sebeplerini tek bir değişkene indirgeyerek sadece iklime bağlamışlardır (Say, 2011: 407,408).

1.3.1.4. Osmanlılarda Jeopolitik: Osmanlı Devleti jeopolitik açıdan çok önemli bir bölgede bulunmaktaydı. Dikkat edilecek olursa Osmanlı Devletinin en güçlü olduğu dönemin, Avrasya'yı birleştiren hayati jeopolitik ve jeostratejik sahalara sahip

olduğu ve dünyadaki diğer devletlerin ticari ilişkilerini kontrol ettiği dönem olduğu görülecektir. Bu jeopolitik yapı, Osmanlı Devletine avantajlar kazandırdığı gibi dış tehditlerin Osmanlı Devletine yönelmesine de neden olmuştur. Osmanlı Devleti, son dönemlerinde kaybettiği jeopolitik noktaların yerini doldurabilmek amacıyla Süveyş Kanalı, Don-Volga Nehirlerinin üzerinden Karadeniz'i Hazar'a bağlama, Marmara-Karadeniz kanalı gibi çok önemli projeler hazırlamış, ancak dönemin uluslararası siyasi gelişmelerinden dolayı bu projeleri gerçekleştirmemiştir.

Suat İlhan'a (2003: 66) göre Osmanlı'nın en önemli jeopolitik sorunları devamlı olarak yeni topraklar fethetmekten ve devamlı olarak kendi doğal sınırlarını ve bunları temellendiren öğeleri bozarak coğrafi bütünlüğünü, askerî-stratejik unsurları ve karasal sınırlarını tadil etmek zorunda kalmaktan; yeni devletler ve uluslarla uğraşı halinde bulunmak, komşuluk ilişkileri ve sınırların korunması sorunlarını çözmek zorunluluğundan; yoğun göçler ve göçerler nedeniyle oluşan sorunları çözmekle uğraşmaktan ibarettir. Osmanlı Devleti'nin jeopolitik duruşu ya coğrafya üzerinde tam bir hâkimiyet kurmak, ya da o sorunlu bölgeyi terketmek şeklinde oluşmuştur. Osmanlı'nın bu duruşu araştırmacılarca, devletin son dönemlerindeki yenilgilerinin esas sebeplerinden gösterilmektedir (Davutoğlu, 2008: 45-51).

Osmanlı Jeopolitiğinin şüphesiz en önemli dönemi Avrupa'da başlayan sömürgecilik dönemidir. Avrupa'nın sömürgelerine giden yolların neredeyse tamamı Osmanlı topraklarıdır. Bu durum başta İngiltere olmak üzere pek çok Avrupa ülkesini rahatsız etmiştir. Fransa'da o dönemde kurulan enstitüler yaptığı araştırmalarla özellikle Mısır'ı işaret etmektedir. Fransa'nın Mısır'ı işgali ezeli rakibi olan İngiltere'nin sömürgelerine giden yollarını kapatması demektir. Daha önceleri Fransa adına çeşitli ülkelerde konsolosluk yapan Ferdinand de Lesseps'in hazırladığı Süveyş Kanalı projesi de bu noktada çok önemlidir. Lesseps'in kanal projesini Sultan Abdülmecit'e onaylatıp konuyla alakalı olarak imtiyazlar alması İngiltere'yi rahatsız etmiş, İngiltere; dönemin İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford aracılığıyla payitahtta Fransa ile diplomasi savaşına tutuşmuştur. Jeopolitik açıdan çok önemli olan Süveyş kanalı projesi üzerinden Osmanlı-İngiltere-Fransa diplomasi mücadelesi yaklaşık olarak on yıl sürmüştür. 25 Ekim 1856 tarihli l'Isthme de Suez isimli gazetede Lesseps'in Süveyş Kanalı'nın Kazılmasında Türkiye'nin Çıkarları başlıklı bir makalesi yayımlanmış olmasına rağmen Osmanlı Devletinin değişen dış politik dengeleri nedeniyle, kanal projesi ikinci kere engellenmiş ve hayata geçmemiştir (Uygur, 2018: 709).

Avrupalı devletler 1800'lerde seyyahlar ve bilim insanlarına jeopolitik açıdan

önemli kabul edilen Osmanlı toprakları ile alakalı raporlar hazırlamışlardır. Bu raporlar stratejik öneme haiz Mısır benzeri Osmanlı topraklarının Avrupalılarca fethedilmesi gerektiği noktasında birleşmişlerdir. 1881’de Fransızlar Tunus’u, 1882’de ise İngilizler Mısır’ı işgal etmeleri ve son olarak da 1912’de Libya’ı ele geçirmeleriyle Osmanlı Devleti’nin Afrika’da stratejik öneme haiz toprağı kalmamıştır. Böylece Avrupalı devletlerin sömürgelerine giden yollarda karşılıklarına çıkabilecek bir Osmanlı da kalmamıştır. Sina Yarımadasındaki İngiliz varlığı da Osmanlı’nın Ortadoğu’da sıkışması anlamına gelmektedir. Bu durum jeopolitik açıdan Osmanlı’yı son dönemlerinde oldukça zor duruma sokmuştur.

Almanya dünya savaşından hemen önce; geniş sömürgelerinden güç alan İngiltere ve Fransa tarafından kuzeyden, Deniz kuvvetleri bakımından güçlü olan İspanya tarafından güneyden ve güçlü bir karşı duruş sergilemesi muhtemel Rusya tarafından Doğu’dan sarılmış vaziyettedir. Almanların kuşatıldığı Avrupa coğrafyasından çıkışlarının ve elverişli politikalar üretebilmesinin jeopolitik açıdan en emin yolu ise Osmanlı topraklarıdır. Bu açıdan bakılacak olursa Birinci Dünya Savaşındaki ittifakların genel nedeninin Osmanlı Devletinin Jeopolitik yapısı olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır (Çınar, 2014: 43-45). Osmanlı Devletinin son dönemlerde, teknolojik yetersizliklerden dolayı petrolün önemini anlayamayışı da jeopolitik açıdan yıkılmasının en önemli sebeplerinden birisidir diyebiliriz.

1.3.1.5. Orta Çağ ve Yakın Çağda Avrupa’da Jeopolitik: Avrupa’da jeopolitiğin ortaya çıkması ve gelişmesi beşinci yüzyıl sonlarında başlar. Ortaya atılan teorilerin geneli idealist veya realist teorilerdir. Bu çalışmaların çoğunda Avrupa ve Hristiyanlık dünyanın merkezi kabul edilmektedir. Haçlı seferleri ve coğrafi keşifler çağında batılı düşünürlerin dünya görüşleri jeopolitik açıdan zenginleşmiştir. Avrupa bu dönemde coğrafyaların, okyanusların, denizlerin, nehirlerin, ulusların, ülkelerin sahip olduğu stratejik ehemmiyetin, elinde tuttuğu zenginlik ve ticaret hacminin farkına varmıştır. Bu farkındalık Avrupalı jeopolitikçilerin görüşlerinde çok ciddi gelişmelere sebep olmuştur. Ortaçağda yapılan büyük coğrafi keşifler, antik çağda Aristoteles’in Politika isimli eserinde anlattığı, ilerleyen dönemlerde Coğrafi Determinizm olarak adlandırılacak teorinin gelişmesini tetiklemiştir. Aristoteles Coğrafyanın devletin siyasi gücüne etkilerini anlattığı eserinde; Coğrafyanın çatışmalarla ilişkisini (1975: 147), devlet yönetim sistemlerini belirleyen etmenlerin içinde özellikle coğrafyayı da (1975:

189) anlatmıştır. Bu fikirlerle gelişen coğrafi determinizm teorisi büyük coğrafi keşiflerin yaşandığı orta çağ Avrupa'sında yaygınlık kazanmıştır. Coğrafi keşiflerin yarımışçasına yapılması sonucu ortaya çıkan tabloyla birlikte coğrafyaya olan ilgi artmış, hatta siyaset ve uluslararası ilişkiler gibi alanlar çerçevesinde ele alınış şekli değişmiştir. Bu dönemde sömürgecilik Avrupa devletlerinin resmî politikasına dönüşmüştür. Rönesans Dönemi'nin büyük düşünürü Machiavelli, Prens adlı eseriyle önemli bir jeopolitik kuram olarak değerlendirilen Askerî-Stratejik Teori'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Machiavelli (2015) eserini hazırlarken kendisinden üç yüzyıl önce yaşamış İbn Zafer'in Adil Prens kitabından esinlenmiştir (2015: 3). Ayrıca yine kendisinden yüzyıllar önce yaşayan Sun Tzu'nun Savaş Sanatı adlı eserinden de esinlendiği (2015: 92, 93, 99, 103) görülmektedir. Prenslikle yönetilen devletler için başlı başına jeopolitik kuram gibi duran kitabında Machiavelli, ülkelerin dış politikalarını milli menfaatler temelinde ve güce bağımlı olarak oluşturduklarını ortaya koyar (Hasanov, 2012: 37). General Carl von Clausewitz yazdığı Savaş Üzerine adlı kitabı ile Machiavelli'nin bu görüşlerini, Sun Tzu'nun görüşleriye ile birleştirerek geliştirmiştir. Clausewitz yazdığı eserinin başında bulunan savaşı anlattığı bölümünde (2003: 15) bu durum hemen göze çarpmaktadır. Charles-Louis Montesquieu Kanunların Ruhu Üzerine adlı eserinde devletlerin kanun çıkartma mekanizmaları arasındaki değişikliklerin ana kaynağının coğrafi etkenle, yani iklimle bağdaştırmıştır (Öngör, 1958: 158). Bu kitap ile Montesquieu batı toplumunda ilk kez devletin yapısını ve yönetsel şeklini çevresel etmenlerle ilişkilendirmiş ve iklimin ülke ve ulus yaşamına etkisini açıklamıştır. Montesquieu (1963: 535) kaleme aldığı Kanunların Ruhu Üzerine isimli kitabında insanı değiştiren ve ona etki eden iklim, din, kanunlar, yönetsel politikalar, geçmişten alınan dersler, ahlak ve gelenekler gibi çok sayıda unsur vardır demektedir. Eserinde aynı İbn Haldun gibi iklime bağılı olarak değişen hava şartlarının insanlar ve dolayısıyla da devletler üzerinde olumlu veya olumsuz etkilerinden (1963: 30, 415, 421, 498) bahsetmektedir.

Buradan hareketle sıcak iklimlerde yaşayan kişilerin kendi kendilerini yönetemeyeceğini iddia eden Montesquieu (1963: 420) güney ülkelerindeki köleliğin yaygın ve meşru olduğunu savunmuştur. Bu dönemde Avrupa'nın sömürgeci jeopolitik anlayışı kapitalizmi de ortaya çıkartmıştır.

1.3.2. Klasik Dönem Jeopolitik

Jeopolitik kavramını; 19. yüzyılda İsveçli siyaset bilimcisi Rudolf Kjellén, İsviçre'nin sınırlarını konu edinen makalesinde diplomasi ile askerliğin ilişkilerini açıklamak için kullanmıştır. 1763'de sanayi devrimi ile başlayan ve ilerleyen dönemlerde küreselleşme ile devam eden süreçte coğrafya ve politika, anlam ve kapsam itibarıyla büyük oranda değişikliğe uğramış; 19. yüzyılın sonuna doğru sistematikleşerek teoriler halini almıştır (Yılmaz, 2015: 235). Ritter, Ratzel, Kjellén, Leopold von Ranke, Haushofer gibi bilim insanları 19. yüzyılda, dünya hâkimiyet teorisi, zorunlu yaşam alanı teorisi, yayılmacılık kuralı, orta Avrupa teorisi, karasal blok teorisi gibi pek çok jeopolitik teorinin temellerini atmıştır. Bu dönemde büyük Avrupalı devletlerin sömürge kapma yarışları, ele geçirilen sömürgelerin elde tutulması üzerine devam eden hâkimiyet mücadeleleri coğrafyaya farklı bir açıdan bakılması ihtiyacını doğurmuştur (İşcan, 2004: 53-58). Bu ihtiyaca o dönemin jeopolitik teorileri cevap vermiştir. Özellikle dünya üzerinde hâkimiyet kurma amacıyla gerçekleşen Dünya Savaşlarının, o dönemde ortaya atılan jeopolitik teorilerin çok fazla etkisinde kaldığını söylebiliriz (Yılmaz, 2015: 235).

1.3.2.1. İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Jeopolitik: Jeopolitik düşünce ve analizler ikinci dünya savaşında ve öncesinde dünyada sadece üç ülkede bilimsel olarak işlenmiştir. Bu ülkeler Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu ülkeler aynı zamanda modern jeopolitiğin temellerini de bu dönemde atmıştır. Almanya coğrafyacıların ülkesidir (Korinman, 1990: 713). İki dünya savaşı arasında Alman General-Jeopolitikçi Karl Houshofer'in kurduğu Jeopolitik Dergisi ve Almanya'nın savaş dönemindeki en önemli kuruluşlarından olan Jeopolitik Enstitüsü etrafında toplanan bilim insanlarının ortaya attığı jeopolitik görüşlerin kaynağı genellikle Friedrich Ratzel'dir (Öngör, 1958: 302). Ratzel'e göre devlet, hücrelerden meydana gelen bir organizmadır. Devlet, gelişme ve yayılmayı arzu eder. Devletin yayılmacı politikası, ilkel ve küçük devletlere dışarıdan istilâ yoluyla mümkün olur. Friedrich Ratzel bütün çalışmalarında yayılmacı ve sömürgecilik ruhunu açıkça ortaya koymuştur. Eserlerinde savunduğu jeopolitik ve siyasî görüşler, Hitler'in dünya egemenliği politikasının oluşumunda etkili olmuştur (Defay, 2005: 21). İngiltere'de ise Sir Halford Mackinder, aynı zamanda yöneticisi de olduğu London School of

Economics'de coğrafya dersleri vermekte; Britanya'yı *görkemli yalnızlığından kurtarabilmek* amacıyla düşünceler üretmektedir. Kurulmak üzere gibi gözükten Alman-Rus ittifakının İngiltere'yi yok etmesinden korkan Mackinder; Avrasya sözcüğünün mucidi olmuş ve Kara Hâkimiyeti Teorisini üretmiştir (Defay, 2005: 18-19). Dönemin Amerika'sında ise karşımıza bir başka jeopolitikçi çıkar: Amiral Alfred Thayer Mahan. Mahan İngiltere'nin dünya üzerindeki hâkimiyetine son verebilmek ve yerine ABD'yi koymak amacıyla bir dizi jeopolitik eser hazırlar. Mahan ABD'nin de İngiltere'nin 16. Yüzyıldan bu yana uyguladığı üstün deniz gücü stratejisine benzer bir strateji gütmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için ABD'nin çok güçlü bir donanmaya ve stratejik deniz üsleri-ikmal noktalarına ihtiyacı vardı. Mahan bu teorilerini "The Interest of America in Sea Power, Present and Future", "The Influence of Sea Power upon History", "The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire" gibi çalışmalarında dile getirmiştir (Defay, 2005: 23).

1.3.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Jeopolitik: İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından dünya çapında jeopolitik okulları genellikle İngiltere-ABD ve SSCB jeopolitik teorilerinin tesiri altındadır. Klasik Avrupa Jeopolitik Okulu ise neredeyse yokolmanın eşiğine gelmiştir. Aynı zamanda bir Alman Milliyetçisi olan Ratzel'in ve Karl Haushofer'in Nazi rejimiyle yaptığı işbirliği, jeopolitiğin Nazileri çağrıştıran bir kavram olarak görülmesine neden olmuş, Almanya ve Fransa'da eğitim programlarında dahi yasaklanmıştır (Defay, 2005: 7). Bununla birlikte Hitler Almanya'sının karşısında savaşan İtalya, İngiltere ve Fransa'daki jeopolitikçiler Alman meslektaşlarına hala düşmanlık güdüyorlardı. Dolayısıyla savaş yıllarında ağır bir darbe alarak yok olmanın eşiğine gelen Karasal Avrupa Jeopolitiği'ne eski formunu yeniden tesis etmek isteyen Avrupalı jeopolitikçiler uzun yıllar süresince yoğun şekilde çalışmışlardır. Bu durumda ABD dünya üzerinde hâkim güç olarak ortaya çıkmış ve 20. yüzyılda soğuk savaş dönemine kadar jeopolitik çalışmaların öncüsü haline gelmiştir. Bu dönemde Atlantizm, Atlas Okyanusu'ndan Ural'a Tek Avrupa, Muzafferlerin Jeopolitik Mirası, Yeni Zorunlu Yaşam Alanları, İç Jeopolitik Akımı (Uygulamalı Jeopolitik), Seçim Jeopolitiği Teorisi, Dördüncü Dünya Teorisi, Ekonomik Dünya Teorisi, Modernleşme Teorisi gibi jeopolitik teoriler üretilmişse de bunların çoğu, genel olarak başarısız olmuş ve unutulmuştur.

1.3.3. Soğuk Savaş Sonrasında Jeopolitik

Klasik dönem jeopolitik kuramlarına alternatif oluşturan teoriler soğuk savaşın bitmesiyle birlikte özellikle batıda kendini göstermeye başlamıştır. 1950'lerin iki süper gücün at koşturduğu, çift kutuplu eski dünyası artık yoktur. Küreselleşme ve enformasyonun hızlanmasıyla birlikte yerel çatışmalar, darbeler ve devrimler artmıştır. Dünya kapitalizm-komünizm ideolojik çatışmalarından büyük oranda sıyrılmıştır. Süper güçlerin etkisi neredeyse bitmiştir. Öyle ki 1979 İran devrimi dahi ABD ve Rusya'nın denetimi dışında gelişmiştir (Defay, 2005: 37). Dünya savaşları akabinde koltuğu ciddi bir şekilde sarsılan jeopolitik, 1980'li yıllarda yeniden popüler hale gelmeye başlamıştır. SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte ABD'nin süper gücü de sorgulanır olmuştur. Özellikle Avrupa'da süper güçlerin hâkimiyet timsali olan klasik jeopolitik teorilerin yerine bu dönemde yeni yaklaşımlar oluşturulmaya başlamıştır. Jacques Derrida ile Michel Foucault gibi akademisyenlerin post-yapısalcı söylem analizi yöntemlerini esas alan Gearóid Ó Tuathail, John Agnew ve Simon Dalby gibi araştırmacıların geliştirdiği eleştirel jeopolitiğin yanında; tarihin sonu, medeniyetler çatışması, büyük satranç tahtası gibi çalışmalarında klasik jeopolitik kuramların devamı olabilecek kadar çok etkilendiğini söylemek mümkündür. Soğuk savaş sonrası oluşan jeopolitik söylemlerin klasik dönem kuramlarıyla arasındaki en büyük fark genellemelerin yok denecek kadar az olmasıdır. Ayrıca daha önceleri kesin kabul gören coğrafi ortam yaşam çerçevesini belirler tezi günümüzde pek de geçerli değildir. Çünkü günümüzün teknolojik gelişmeleri ve teknoloji alanındaki küreselleşme siyasi-coğrafi ortamı engellerinden kurtarmıştır (Defay, 2005: 41). Soğuk savaş sonrası jeopolitik kavramı salt coğrafya ve devletlerin güç mücadelelerini incelemekte, aynı zamanda ekonomik, tarihi ve kültürel paradigmaları da incelemektedir. Özellikle Immanuel Wallerstein'in dünya sistemi kuramı hem jeoekonomik, hem de jeokültürel bir kuramdır. Wallerstein dünya sistemi kuramını, ekonomik ve kültürel yayılma, merkez-çevre (bağımlılık) çerçevesinde geliştirmiştir denilebilir. Wallerstein'e göre jeopolitik, küresel anlamda dünyanın tamamını içine alan bir sistemin çarkları gibi çalışan hegemonyal ülkelerin aralarındaki ilişkileri ifade eder. Antik çağlardan günümüze, genel itibarıyla jeopolitiği hegemonyal ülkeler belirlemiştir. Soğuk savaş sonrası kapitalist dünya ekonomisinin temeli sistem içinde hegemonyal ülkelerin döngüsel olarak yaşadıkları yükseliş ve çöküşleridir (Wallerstein,1998: 17). Wallerstein; kurduğu teorisi ile merkez ve çevre olarak dünyayı

ikiye bölmektedir. Bununla birlikte merkez ülkeler ve çevre ülkelerle aralarında kurdukları ilişkiye göre durumunda değişiklik olan yarı çevre bölgeleri de bulunmaktadır. Merkez ülkeler gelişmelere öncülük ederken çevre ülkeler hammadde, ucuz işgücü vb ile merkeze imkânlar sağlamaktadır. Yarı çevre ise merkeze göre çevre ya da çevreye göre merkez olan ülkelerden oluşmaktadır. Bu sisteme çağdaş dünyada imparatorlukların kurulamayacağı gerçeğine karşı işgal dışında bir çeşit çağdaş sömürgecilik düzeni de denilebilir. Soğuk Savaş sonrası oluşan dünyada enformasyonun ve yönetimlerin küreselleşmesi dolayısıyla ülkelerin sınırlarını genişletmesi sorunu da kabuk değiştirmiştir. Bu nedenle de jeopolitik söylemlerde ciddi değişimler meydana gelmiştir. İlgili teoriler ileride daha detaylı bir şekilde işlenecektir.

1.4. Temel Jeopolitik Kuram ve Yaklaşımlar

Tarihsel gelişimi içinde kategorize edilen jeopolitik kuramlar bu bölüm içinde işlenecektir. Bu bölüm üç ana başlıkta incelenmiştir. Birinci başlığımız klasik dönemdir. 19. yüzyılda Kjellén ile başlayan ve dünya savaşlarını büyük oranda etkileyen zaman diliminde ortaya atılan jeopolitik teorilerin önemli bir kısmı bu bölümde incelenmiştir. Bu başlık, başlığımız, 1970 lerin ikinci yarısında kendini göstermeye başlayan ve küreselleşmenin etkileri neticesinde jeopolitik kavramında değişiklikler yapılmasına neden olan soğuk savaş sonrası dönemdir. Son başlıkta ise günümüzün değişen teknolojik dünyasına ayak uyduran jeopolitik teorileri inceleneceği çağdaş yaklaşımlar incelenmiştir.

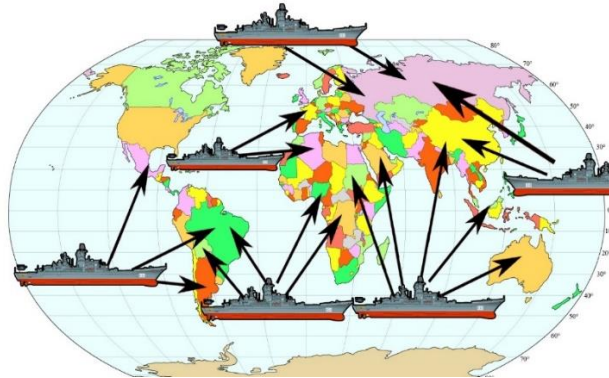
1.4.1. Klasik Jeopolitik Teoriler ve Ekoller

Ülkelerin dış politikalarında karşılıklı çıkaracak olan fırsatları en üst düzeyde kullanması gerekliliği düşüncesi, zaman içinde ülkelerin coğrafi unsurlarının da dış politikaya etkilerinin olduğunu ortaya çıkartmıştır. Yukarıda anlattığımız gibi kökeni her ne kadar çok eski çağlara gidiyor olsa da bilimsel temeli 20. yüzyılda atılan jeopolitik, ilerleyen süreçlerde ülkelerin uluslararası ilişkilerdeki gereksinimlerine göre şekil almıştır. İnsanlık tarihi boyunca ülkelerarası mücadelelerde, toplumsal yaşamda coğrafi unsurların önemi bilinerek hareket edilmiş, rakip ülkelere yönelik operasyonlarda öncelikle coğrafi özellikler araştırılarak harekât planları bunun üzerinden

şekillendirilmiştir (İşcan, 2004: 49).

Antik çağlardan günümüze kadar geçen süreçte jeopolitik ile ilgilenen bilim insanları gerek tanımlamalarında, gerekse de teorilerinde şu üç kelimeyi mutlaka kullanmıştır. *Devlet, Coğrafya, Politika*. Bu üç kelimeyle yapılacak bütün tanımlar ve teoriler jeopolitiği anlatabilir. Ancak bu üç kelimedenden birisi eksik olursa jeopolitik tanımlanamaz, teori oluşturulamaz (İlhan, 1993: 7). Bu tanımlamayla klasik jeopolitik teorilerin önemlilerine bakılacak olursa; Deniz Hâkimiyeti Teorisini, Kara Hâkimiyeti Teorisini, Kenar Kuşak Teorisini, Hava Hâkimiyeti Teorisini görürüz.

1.4.1.1. Deniz Hâkimiyeti Teorisi: Kuramcısı A.T. Mahan olan Deniz Hâkimiyet Teorisi 20. yy'da ABD'nin dış politikasına damga vurmuş deniz stratejisi olarak kabul edilmektedir. Bu teori; Avrupa'nın iki büyük gücü olan İngiltere'nin ve Almanya'nın; ayrıca asya'nın gelişen gücü olan Japonya'nın deniz kuvvetlerinin gelişiminin de büyük ölçüde tetikleyicisidir. İngiltere'nin *üzerinde güneş batmayan* ülke sıfatıyla anıldığı bir dönemde, ülkesi ABD'nin küresel güç olabilmesi için jeopolitik öneme haiz politikalar üreten Mahan'ın stratejileri, Amerika Birleşik Devletlerinin küresel çapta denizlerde lider pozisyona gelmesinde ciddi katkıları bulunan Theodore Roosevelt'i de büyük oranda etkilemiştir (Lanning, 1998: 152-154). En büyük çalışması *The Influence of Sea Power upon History* 1890 yılında yayınlanmıştır. Bu çalışmanın devamı kabul edilen *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire* isimli çalışması ise 1892 yılında kitap olarak basılmıştır. Çalışma *Elements of Sea Power* başlıklı giriş bölümü ile ilgileri üzerine toplamıştır (Tekzan ve Taşar, 2012: 28,29).

Şekil 1: A.T. Mahan tarafından hazırlanan Deniz Hâkimiyeti Teorisi (Duman, rg, 2018: 4 makalesinden derlenerek güncellenmiştir.) Uygun yerleştirilen Deniz Kuvvetleri'nin kara parçalarına üstünlüğünü gösteren çizim.

Bu çalışmalarında Mahan, İngiliz Krallığının yükseliş döneminde denizcilik tarihini inceleyerek denizlerin, özellikle de stratejik öneme sahip dar suyuollarının kontrolünün İngiltere'yi büyük güç haline getirmek için hayati olduğu sonucuna varmıştır. Yaptığı incelemeler sonucunda Mahan'ın vardığı sonuçlar;

1- Denizler karalara göre çok daha iyi hareket kabiliyeti ve ulaşım sağlamaktadır.

2- Denizcilik gücü dünya rezervlerinin daha büyük bir bölümü ile irtibatlıdır.

3- Denizcilik gücü, askeri kuvvetler kadar ekonomik ve politik etkinlikleri de daha kolay ve ekonomik bir biçimde, dağıtabilir, yayabilir.

4- Denizcilik gücü ile Süveyş Kanalı, Cebelitarık, Seylan, Singapur, Babülmendep Boğazı, Türk Boğazları, Seylan Kanalı, Tayvan Kanalı, Kore Kanalı, Hürmüz Boğazı, Florida Boğazı ve Yukaton Boğazı gibi kritik noktaları kontrol altında tutularak dünya ticaretine hâkim olunabileceği yönündedir.

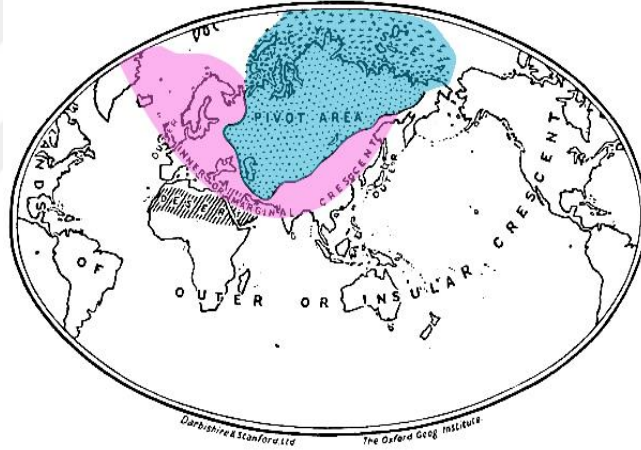
5- Kara sınırları emniyette olmayan hiçbir devlet, nispeten güçlü bir ada devleti ile deniz üstünlüğü için başarılı bir şekilde mücadele edemez (Tarakçı, 2013: 155).

Mahan, ABD'nin günümüz modern stratejisizinin en önemli mimarlarından. 1904'de başkan Birinci Roosevelt'e bir dizi stratejik öneriler sunan Mahan, ABD dış politikasında üstünlük kurulması için beş kritik ilke belirlemiştir. Panama Kanalı'nı açılması gerekliliğini, Karayipler'in Amerikan kontrolünde kalması gerekliliğini, Hawai Adası'nın ABD tarafından işgal edilmesi gerektiğini, ABD'nin yapacağı her türlü askeri mücadelenin Amerika kıtasının uzağında olması gerektiğini, son olarak da savaşı okyanus ötesinde tutmak için büyük yüzer askeri unruşlar ile açık denizleri ve ukyanusları murakebe altında tutulması gerekliliğini söylemiştir. Bu ilkeler günümüzde de ABD dış politikasında geçerliliğini devam ettirmektedir (Kocakenar, tasam, 2015).

Amiral A.T. Mahan'ın *Denizlere hâkim olan bir devlet tüm dünyaya hâkim olur* jeopolitik ezberi şeklinde özetlenebilecek olan teorisi ABD dış politik karar alıcılarını ziyadesiyle etkileyen teorilerin başında gelmektedir. Hatta önemlisidir de denilebilir. Deniz Hâkimiyeti teorisine göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin bugün küresel çapta yegane süper güç olması ABD'nin denizler üzerindeki hakimiyetinin başka devletler ya da birliklerce dengelenememiş olmasına bağlanabilir.

1.4.1.2. Kara Hâkimiyeti Teorisi: Mackinder 1904 yılında yayınlanan *The Geographical Pivot of History* makalesiyle kendine ait bir kara hâkimiyet teorisi geliştirmiştir. Kara Hâkimiyeti olarak anılan teoride Avrasya'nın merkezi kısmının dünya siyasetinin pivot sahası olarak belirlemiştir.

Bu teoriye göre doğu Avrupa'dan başlayarak Orta Asya ve Sibiryaya zengin doğal kaynakları nedeniyle *Heartland* (Kalpgâh) olarak adlandırılmıştır. Mackinder batı Avrupa'dan başlayarak Akdeniz, Ortadoğu, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin'i içerisine alan bölgeleri *Inner Crescent* (İç Hilal) olarak nitelendirmiştir. Avrasya ve Afrika'yı içerisine alan sahaları Dünya Adası olarak adlandırmış Kalpgâha sahip olan ülkenin kenar hilale sahip olacağını, kenar hilale sahip olan ülkenin Dünya adasına sahip olacağını ve böylece dünya nüfusunun %90'ına hükmedeceğini ileri sürmüştür. Mackinder, dünya adasına sahip olan ülkenin aynı zamanda tüm dünyaya sahip olacağını belirtmiştir (Mütercimler, 2000: 99).

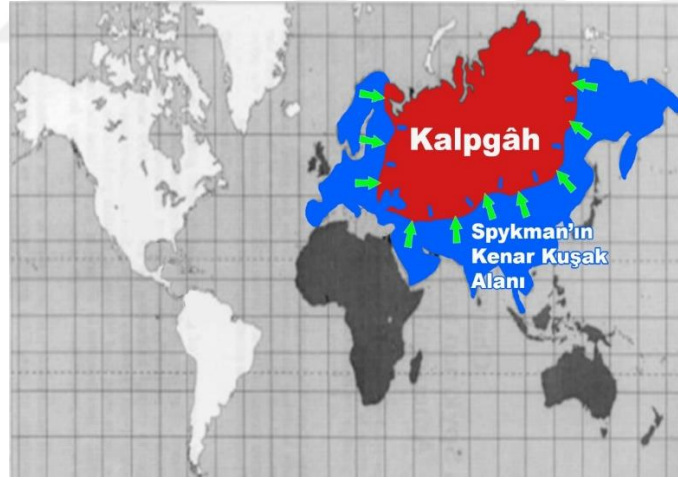
Şekil 2: H. Mackinder tarafından hazırlanan Kara Hâkimiyeti Teorisi Merkez bölge (Kalpgâh) (Yılmaz, 2015: 214. sayfadan alınarak güncellenmiştir.)

Ancak 1. ve 2. Dünya Savaşlarından sonra görüşlerinde önemli değişiklikler yaptığı gözlemlenmektedir. Bunun nedeni batı dünyasının her iki savaşta da galip gelmesi ve doğu bloğu ülkelerinin birer kara devleti olarak fazla varlık gösterememeleridir.

1.4.1.3. Kenar Kuşak Teorisi: Nicholas J. Spykman jeopolitik düşüncelerinin ikinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan dış politikalarının mimarı olduğu kabul edilir.

Sömürge yönetimi konusunda eğitim almış ve Hollanda asıllı bir göçmen olan Spykman (Roskin ve Berry, 2015: 138), 1913 yılından itibaren yaklaşık 7 yıl boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinde gazetecilik yapmıştır. Ayrıca 1923- 1925 yılları arasında Kaliforniya Üniversitesi'nde ui dersleri vermiştir (Tekzan ve Taşar, 2012: 126). Spykman jeopolitik düşüncelerini iki temel eserde sistematikleştirmiştir. Bu eserlerden ilki 1942 senesinde basılan ui'de devletlerin güç kullanımı ve güç dengesi siyasetini irdelediği *America's Strategy in World Politics*dir.

1942 yılı sonbaharında Yale'de düzenlenen bir koferansta jeopolitik düşüncelerini anlatan Spykman'ın, çalışmalarını nihayete erdirmeden hayatını kaybetmesi nedeniyle, Spykman'ın jeopolitik fikirlerini, arkadaşları Yale konferans notlarını birleştirmek suretiyle kitaplaştırmıştır. *The Geography of Peace* isimli bu kitap Yale Üniversitesi tarafından 1944 tarihinde yayınlanmıştır. İngiliz jeopolitikçi Mackinder'in Heartland (Kalpgâh, Kara Hâkimiyeti) teorisine karşılık Spykman Rimland (Kenar Kuşak) teorisini bu kitapta ortaya koymuştur. Rimland, Amerika Birleşik Devletlerinin Soğuk Savaş döneminde Sovyet Sosyalist cumhuriyetler Birliği ile mücadelesinde etkin olarak kullandığı jeopolitik teorilerden biridir.

Şekil 3: Nicholas J. Spykman tarafından hazırlanan Kenar Kuşak (Rimland) Teorisi (Yılmaz, 2015: 218 sayfadan alınarak güncellenmiştir.)

1942 yılında Spykman *Amerikan çıkarlarını yerimizde durup savunma yaparak mı korumalıyız? Yoksa okyanusun diğer tarafındaki topraklardaki olaylara müdahil olarak mı korumalıyız?* (Roskin ve Berry, 2015: 138) Sorusunu sorarak dönemin ABD dış politikasının müdahaleci olması gerekliliğinden bahsetmiştir. Spykman, biraz coğrafi determinizmden etkilenmiş olacak ki, doğal kaynakların yapısı ve nüfusun

üzerinde yaşadığı toprakların yüzölçümüne oranı sebebi ile tarihin dünyanın kuzey yarımküresinde, ılıman iklimlerde yazıldığını söyler. Amerika Birleşik Devletlerinin dünya küresinin kuzey yarısında yer alan devasa yüzölçümüne sahip verimli toprakları ile çok şanslı bir coğrafyada bulunduğunu, komşularının yönetsel olarak zayıf siyaseten yoksun olan Kanada ve Meksika gibi ülkelerden oluştuğunu, doğu ve batı sınırlarının okyanuslara bakması nedeniyle küresel deniz yollarına hâkim olduğunu, ancak tüm bu avantajlarına rağmen Batı Avrupa ve Doğu Asya arasında kaldığını anlatır. Başka bir deyişle Amerika Birleşik Devletlerinin Avrasya tarafından kuşatılmış olduğunu söylemiştir (Ulaş, 2011: 56-57).

1.4.1.4. Hava Hâkimiyeti Teorisi: İtalyan General Guilio Douhet'in Hava gücü ile alakalı yaptığı çalışmalar Birinci Dünya Savaşı'nın ardından en çok konuşulan kuramsal çalışmadır. Douhet, 1921 tarihinde kaleme aldığı *The Command of the Air* isimli çalışmasında, düşman şehirlerine yapılacak saldırılar ile sivilleri dehşete sürüklemeyi ve bu sayede düşmanın milli savunma gücünü kırmayı savunuyordu. Bunun için silahlı kuvvetler içindeki hava unsurları, kara unsurları ve deniz unsurlarından ayrı bir yapı olarak teşkilatlandırılmıyordu.

Şekil 4: Guilio Douhet'e ait Hava Hâkimiyeti Teorisi. (Duman, fg, 2018: 3 makalesinden alınarak güncellenmiştir.) Şekil teorinin küçük ölçekli olsa dahi hava hâkimiyetinin kara parçalarına üstünlüğünün anlatılmaya çalışılmasıdır.

Douhet, düşmana galebe gelmek için eskiden olduğu gibi salt düşman mevzilerini etkisiz hale getirmenin geçerli olmadığını savunmaktadır. Hava unsurlarının düşman cephelerinin üzerinden geçerek, karargâhlarını, sanayii ve yerleşim yerlerini

havadan bombalayarak düşmanı ekarte edebileceğini öngörmektedir. Böylece düşmanın hem askeri hem de sivil unsurlarla birlikte topyekûn morallerini yıkılacağını, bunun sonununda da etkili bir zafer kazanabileceğini savunmaktadır (Tarakçı, 2013: 192-193).

Douhet, resmen jeopolitik bir teori ortaya koymuştur. Douhet'in bu tezine göre silahlı hava unsurları yardımıyla gökyüzüne hâkim olan zaferi kazanan taraf olacaktır. Hava hâkimiyeti jeopolitik teorisinin gelişmesine Douhet öncülük yapmış olsa da, teoriyi en etkin savunan ve bugünkü halini almasını sağlayan kişi Alexander P. De Seversky'dir. Seversky, ilki 1942 yılında yayınlanan *Victory Through Air Power*, ikincisi, 1950 yılında yayınlanan *Air Power: Key to Survival* kitaplarıyla kara ve deniz gücünün hava gücüne bağımlı olduğunu anlatmıştır. Amerika Birleşik Devletleri için etkili bir silahlı hava unsurları üstünlüğünün gelişiminde ısrarcı olmuştur (Karabulut, 2013: 57).

Douhet'e göre dünya savaşı tarzı büyük savaşlar, kara unsurlarıyla yapılan savaşlarının çok fazla inşa ve malzeme kaybına sebep olmaktadır ve bu nedenle kara savaşları boşuna uğraş demektir. Douhet için savaş meydanlarında önemli olan stratejik sonuç almaktır. Gelecekteki savaşların hava unsurlarının düşman bölgelerine verdiği zararlarla düşman ülkelerine teslim olmaktan başka çare bırakmayacaktı. Atatürk "İstikbal göklerde, çünkü göklerini koruyamayan milletler yarınlarından asla emin olamazlar" (HAK, 1981: 223), "Göklerde bizi bekleyen yerimizi almak zorundayız. Yoksa o yeri başkaları istila eder. İşte o zaman bu ülke ve millet elden gider." (HAK, 1981: 32) sözleriyle hava gücüne olan inancını belirtiyor ancak sadece hava gücüne dayanan bir stratejiyi kabul etmiyordu.

1.4.2. Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Tezler

Günümüzde dünya üzerinde jeopolitik çalışan pek çok bilim insanı yaşamaktadır. Soğuk savaşın sona ermesinden neredeyse günümüze kadar geçen zaman diliminde tartışılan bu teorilerin bir kısmı geçerliliğini şimdiden yitirmiş gibi gözükmektedir.

Yeni Dünya Düzeni Jeopolitik Teorileri de denilen (Erman, 2017: 398) bu teorilerin arasından, çalışmayı genel hatlarıyla ilgilendiren ve küresel ölçekte yankılanan bazı teoriler burada kısaca anlatılacaktır.

1.4.2.1. Tarihin Sonu Tezi: Aslen Japon kökenli Amerikalı olan Siyaset Bilimci Fukuyama, Sovyetlerin her an dağılabileceğinin beklendiği 1989 yılında Chicago Üniversitesi'nde anlattığı *Tarihin Sonu* başlıklı konferansını önce makale sonra ise kitap halinde yayınlamıştır. Fukuyama bu konferansta SSCB'nin dağılabileceği ihtimalinin gelecekte öngörülebilir bir gelişme olmadığını belirtmiştir. Konferansından üç yıl gibi kısa bir süre sonra, 1992 yılında Fukuyama bu tezini kitaplaştırmıştır. SSCB'nin dağılmasından yaklaşık bir yıl sonra çıkan kitaptaki bu öngörüsüzlüğü nedeniyle Fukuyama dünya genelinde çok ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bununla birlikte Fukuyama'nın çalışmalarında liberal demokratik sisteme karşı yeryüzünde oluşabilecek tehditler hakkındaki öngörülerinin son derece tutarlı olduğunu belirtmekte de fayda vardır (Çakmak, 2014: 255). Bu çalışmalarında Fukuyama, liberal demokrasi insanlığın ideolojik evriminin nihai noktası ve nihai insani hükümet biçimini temsil ediyor demektir. Fukuyama'nın çalışmalarında yaptığı tespitlerinden bir tanesinde diğer hükümet biçimlerinin (komünizm, faşizm vs.) sonunda kendi çöküşlerine yol açacak büyük eksikliklere ve akıldışı bir takım özelliklere sahip olduğudur. Buna karşın Fukuyama'ya göre Batılı liberal demokrasi bünyesinde iç çelişkileri barındırmamakta ve bu sebepten dolayı dünya genelinde ki en mükemmel devlet sistemi olarak kendini küresel ölçekte kabul ettirmektedir (Turan, 2015: 499). Fukuyama, yazdığı ve Türkçeye *Tarihin Sonu* ve *Son İnsan* olarak çevrilen kitabının bazı yerlerinde, liberalizmin marksizme karşı kesin zafer kazandığını düşünür. Tarihin sonunu sadece günümüzde demokratik kapitalizmden farklı bir dünyanın düşünülememesi anlamında kullanır (Fukuyama, 1992: 75, 76, 82). O'na göre demokratik kapitalizm, tarihsel alternatiflerine göre daha mükemmel olan ve olması gerektir (Fukuyama, 1992: 403).

Fukuyama'nın çalışmasında anlattığı modele göre; tarih, devletlerin yönetimini demokratik kapitalizme doğru götürmüştür. Alternatif olabilecek herhangi bir rejim de yer almamaktadır. Kapitalizm rakiplerini yenmeyi başarmış, alternatifsiz kalmıştır. Aslında bu yorum tarihin sonu tezi olarak kabul edilemez. Çünkü SSCB'nin dağılmasından itibaren geçen 28 yılın ardından Marksizmin hala tam olarak yok olmadığı ortadadır. Zira dünya siyasi tarihi göstermiştir ki ideolojilerin yok olması mutlak bir sonla olamaz. Hiç kimse önümüzdeki yıllarda Marksizmin yeniden bir çekim merkezi haline gelmeyeceğini iddia edemez. Yine aynı şekilde hiç kimse yakın bir gelecekte bütün dünyayı kasıp kavuracak yeni bir fikir sisteminin oluşamayacağını söyleyemez. Kitabın son sayfalarında Fukuyama'ya göre liberalizmin tarihin sonu değil, ancak dünya genelindeki tarihsel süreçte, yükselen zafer kazandığı sonucu çıkarılabilir.

1.4.2.2. Medeniyetler Çatışması Tezi: Siyasi olayları yorumlarken, o siyasi olayların yaşandığı coğrafyaya ait medeniyetler analiz birimi olarak kabul edilebilir. Geçmişte Arnold Toynbe bu konuda çalışmalar yapmıştır (Çakmak, 2014: 247). Toynbee'nin ardından Bernard Lewis'de (1990) Müslüman Öfkenin Kökenleri isimli makalesinde Müslüman dünyası ile Batı Dünyası arasında bir medeniyetler çatışması yaşanacağını aktarmaktadır. Ancak soğuk savaşın ardından oluşan tek kutuplu dünya düzeninde medeniyetler çatışmasını tez haline getiren bilim insanı Huntington'dur.

Şekil 5: Samuel P. Huntington'a Medeniyetler Çatışması Tezine göre başlıca dünya uygarlıkları (Rasheed, kb, 2003 makalesinden alınarak güncellenmiştir.)

Amerikalı araştırmacı ve fikir adamı S. Huntington 1993 yılında Foreign Affairs adlı dergide Medeniyetler Çatışması mı? Başlıklı bir makale yayımlayarak sınıf çatışması tezine karşı alternatif bir görüş ileri sürmüştür. Makalenin gördüğü ilgi üzerine, yazar 1996 yılında The Clash of Civilizations and the Remarking of World Order başlıklı kapsamlı bir kitap yayımlayarak tezini genişletmiştir (Acar S. , 2003: 34). Huntington kitabında yeryüzünü sekiz medeniyete bölmüştür. Bunlar; batı medeniyeti, Japon medeniyeti, İslam medeniyeti, Hindu medeniyeti, Slav-Ortodoks medeniyeti, Latin Amerika medeniyeti, Afrika medeniyeti ve Budizm medeniyetidir (Huntington, 2012: 20, 48, 178, 308, 312).

Huntington'un tezi; klasik, coğrafya temelli jeopolitik teorilerinden farklı olarak, uluslararası mücadelede kültürel ilişkileri/görüşleri ön plana çıkarmaktadır. Huntington batı medeniyetini benzersiz olarak görmektedir. Çalışmasının son bölümünde, Batı medeniyetinin hâkim olduğu devletlere ve özellikle batı medeniyetinin lideri kabul ettiği Amerika Birleşik Devletleri'ne -batının azalan gücüne rağmen- Batı medeniyetinin

gözetilmesi için dış politika tavsiyeleri vererek bitirmiştir. Bu tavsiyeler;

- Daha büyük politik, ekonomik ve askeri bütünleşme sağlamak ve diğer medeniyetlerin devletlerinin aralarındaki farklılıkları istismar etmelerini engelleyecek biçimde politikalarını uyumlu hale getirmek;

- Merkez Avrupa'nın Batılı devletlerini, yani Visegrad ülkeleri, Baltık Cumhuriyetlerini, Slovenya ve Hırvatistan'ı Avrupa Birliği ve NATO'ya dâhil etmek;

- Latin Amerika'nın " Batılılaşmasını " teşvik etmek ve Latin Amerika ülkelerinin Batı ile mümkün olabildiğince yakın bir noktaya gelmesini desteklemek;

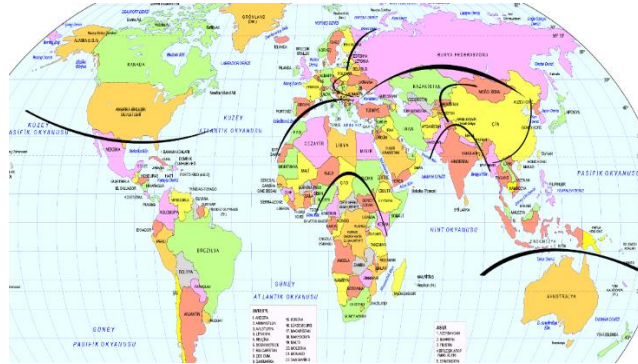
- İslâm ve Çin devletlerinin konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan askeri güç gelişimini kısıtlamak;

- Rusya'yı Ortodoksların çekirdek devleti ve güney sınırlarının güvenliğinden meşru çıkarı olan büyük bir bölgesel güç olarak kabul etmek;

- Batı'nın medeniyetler üzerindeki teknolojik ve askeri üstünlüğünü korumak;

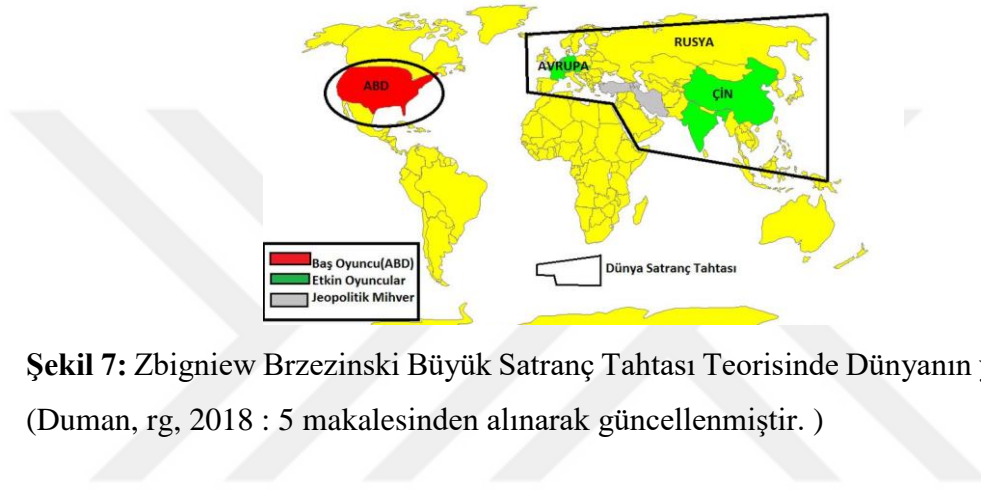
- Diğer medeniyetlerin meselelerine yönelik Batılı müdahalenin muhtemelen, çok medeniyetli bir dünyada istikrarsızlığın ve potansiyel bir küresel çatışmanın yegâne en tehlikeli kaynağı olduğunu kabul etmek. (Huntington, 2012: 469)

Huntington, tarihi olayların akışları içinde yaşanan medeniyet çatışmalarını incelerken, seçici bir yaklaşımla medeniyetlerin çatışma alanlarını vurgularken medeniyetler arası ilişkileri ve hatta kaynaşma, hoşgörü ve birleşim alanlarını yok kabul etmektedir (Davutoğlu, 2001:371).

Şekil 6: Medeniyetler çatışması tezine göre oluşacak olan kültürel çatışma yayları. (Duman, rg, 2018: 5 makalesinden alınarak güncellenmiştir..)

1.4.2.3. Büyük Satranç Tahtası: ABD devlet başkanı Jimmy Carter'ın (1977-1981) milli güvenlik danışmanı olan, günümüz ABD dış politikasının en önemli isimlerinden olan Zbigniew Brzezinski tarafından ortaya atılan jeopolitik teoridir. Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere* isimli kitabını 1997 yılında yayımlamıştır. Devam eden diğer çalışmalarında ise ABD dış politikasını yönlendirenlere bazı öneriler sunmaktadır. Brzezinski Avrasya'nın güçlü ülkelerin hegomanik rekabetlerinin sürdüğü satranç tahtası olduğunu belirtmektedir.

Şekil 7: Zbigniew Brzezinski Büyük Satranç Tahtası Teorisinde Dünyanın yapılanması. (Duman, rg, 2018 : 5 makalesinden alınarak güncellenmiştir.)

Bu rekabet ülkelerin jeopolitik menfaatlerinin yönetimini de içermektedir. Bu bağlamda, ABD'nin Avrasya ile nasıl mücadele ettiği Brzezinski'ye göre majör önem arz etmektedir. Brzezinski (2005: 13) Avrasya'yı bütün dünyanın en büyük kıtası ve küresel enerji kaynaklarının %75'ine sahip olmasıyla küresel jeopolitğin de eksenini olarak tanımlamaktadır. Brzezinski'ye göre dünyaya hükmetmenin yegâne yolu, dünyanın siyasal açıdan en iddialı devletlerinin bulunduğu Avrasya'ya hükmetmektir.

Brzezinski Avrasya satranç tahtasını dört bölgeye ayırmakta ve bu bölgeler için şu yorumu yapmaktadır;

Eğer orta alan (Amerika'nın üstünlük sağladığı) batının giderek genişleyen yörüngesine çekilebilir, güney bölgesi tek bir oyuncunun hâkimiyetine tabi olmaz ve doğu, Amerika'yı deniz üslerinden çıkartacak şekilde birleşmezse, Amerika'nın egemen olduğu söylenebilir. Fakat orta alan batıyı reddeder ve iddialı, tek ve bağımsız bir mevcudiyet olursa ve güneyi kontrol eder ya da doğulu esas oyuncularla bir ittifak kurarsa, o zaman Amerika'nın Avrasya'daki üstünlüğü bariz biçimde azalır.

Aynı durum, iki büyük Doğulu oyuncunun bir şekilde birleşmelerinde de söz konusu olabilir. Son olarak, Amerika'nın Batılı ortakları tarafından batı bölgesindeki tünelerinden çıkarılması (bu, muhtemelen batı ucunun sonunda orta alanda yeniden ortaya çıkan bir oyuncunun egemenliği altına girmesi ile olsun olmasın), kesinlikle Amerika'nın Avrasya satranç tahtasındaki oyuna katılımının sona erdiği anlamına gelebilir. (2005: 56-57)

Amerika Birleşik Devletleri DP karar alıcıları Brzezinski'nin tavsiyesi olan *rakip bir Avrasya gücünün ortaya çıkışı engellenmelidir* ilkesini 2000'lerin başında pratiğe geçirmişlerdir. Amerika Birleşik Devletlerinin askeri varlığının sembolü Pentagon, ekonomik gücünün sembolü de dünya ticaret merkezidir (ikiz kuleler). ABD silahlı unsurlarının; 9/11 olarak adlandırılan 11 Eylül sabahı ABD için stratejik semboller olan bu iki noktaya yapılan terör eylemlerini bahane ederek 2001 Afganistan ve 2003 Irak operasyonlarının amacı, ABD menfaat merkezlerinin bulunduğu hidrokarbon kaynakları bol olan coğrafyaları kontrol altına alarak ABD'ye hasım ve mütenavip güç odaklarının oluşumunu engellemektir. Bu menfaat merkezlerinin bugün öncelikli olarak hayati hidrokarbon kaynakları ve transfer yollarının bulunduğu, Kissinger'ın yeni Ortadoğu coğrafyası olarak belirttiği bu alan Hindistan'dan Akdeniz'e uzanmakta ve ABD çıkarlarını korumaktadır (Kissinger, wp, 1994), (Özdağ, 21yyte, 2016). Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan'a konuşlanarak, Hazar Havzası'ndaki hidrokarbon kaynakları başta olmak üzere ger türlü kıymetli madenlerin RF üzerinden batılı devletlere, Çin üzerinden doğudaki devletlere ve İran üzerinden de güneydeki devletlere kendisinin veya müttefiklerinin ekarte edilerek taşınmasını önlemek amacıyla bazı faaliyetlere başlamıştır. Irak coğrafyasına yerleşerek de bölgedeki hidrokarbon kaynakları üzerinde hâkim konuma ulaşmıştır.

ABD'nin uluslararası sistem üzerinde dün Irak bugün ise Suriye'de kurduğu güç konseptinin devamlılığını sağlayabilmek için mütenavip hasım bir gücün oluşumunun engellenmesi zorunludur. ABD'nin Ortadoğu Enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurabilmek amacıyla Bush yönetimi bir strateji planı hazırlamıştır. Bu plan ile Körfez'de politik, ekonomik ve askeri hareketlilik için yol haritası niteliği taşıyacak bir dizi yaklaşım benimsenmiştir. Körfez'deki büyük üreticilerin petrol çıktılarını artırmayı hedefleyen bu stratejide, verimli artışların bölgede yaratılacak istikrarsızlık ve çatışma ortamıyla sağlanabileceği düşünülmüş bunun için de stratejiye daha fazla askeri müdahale eklenmiştir (Klare, 2004: 82). ABD dış politikasının karar alıcı aktörleri,

Amerikan statükosunun devamlılığı ve mütenavip güç odaklarının oluşumunu engellemek için hidrokarbon temelli enerji kaynaklarının ve transfer hatlarını taşıyan toprakların kontrolünün vazgeçilmez olduğunun farkındadırlar.

1.4.2.4. Yeni Avrasyacılık: Avrasyacılık, diğer jeopolitik tezlerin aksine, bir milletin kimlik krizi yaşamamasının ardından kurtuluş reçetesi olarak ortaya atılan fikir akımlarından birisidir. Rusların 17. yüzyılda başlayan batılılaşma hareketlerine tepki olarak ortaya çıkan klasik Avrasyacılık Rusya'yı Avrupa ve Asya'dan genel olarak farklı, şahsına münhasır bir coğrafya olarak görmektedir. Klasik Batıcılık hareketlerine tepki olarak doğmasına rağmen en parlak dönemini 1917 Bolşevik İhtilali akabinde yaşamıştır. İhtilale muhalif oldukları gerekçesiyle Avrupa'nın çeşitli yerlerine sürülen aydınların eserleri Klasik Avrasyacılığın temel noktalarını oluşturmuştur (İmanov, 2008: 43-47). Soğuk savaşın sona ermesiyle Rusya'da yeniden başlayan batıcılık hareketlerine tepki olarak da Yeni Avrasyacılık doğmuştur. Daha çok Rusların içine düştüğü ulusal kimlik krizinden kurtulmasını amaçlayan, bu nedenle de tarihi ve kültürel tezleri içeren Klasik Avrasyacılıktan farklı olarak Yeni Avrasyacılık neredeyse tamamen dış politikaya odaklı genel bir jeopolitik tezdır. Klasik Avrasyacılığın aksine çok büyük bir kitleye hitap etmeyi başarmıştır. İçinde jeopolitikçiler, monarşikler, aşırı milliyetçiler, Stalinciler gibi alt gruplar vardır. Rus kökenli asker, sivil ve bürokratların dışında Kazakistan kurucu devlet başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan'ın yetiştirdiği büyük edebiyatçılardan Cengiz Aytmatov gibi Rus olmayan savunucuları da bulunmaktadır (İmanov, 2008: 200-275). Ancak Aytmatov, Nazarbayev gibi Türk aydınlarının savunduğu Avrasyacılık, Rusya merkezi bir jeopolitik düşünce değildir. Hiçbir devletin bağımsızlığından vazgeçmeyeceğini belirten Nazarbayev (1997: 108), Avrasya birliğinin asla yeniden SSCB fikri demek olmadığını anlatmaktadır. Görülmektedir ki; her ne kadar Yeni Avrasyacılık fikrini benimsiyor olsa da, Nazarbayev Rusya hegemonyasını kesin bir dille reddetmekte, Avrasyacılığın eski Sovyetleri canlandıracak araç olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Bu da Dugin başta olmak üzere Rus Dış Politikası (RDP) ile alakalı çalışan Rus akademisyenlerin kurguladığı Yeni Avrasyacılığın farklı ülkelerde farklı algılandığını göstermektedir.

Yeni Avrasyacılar kendi düşünce sistemlerini jeopolitik unsur olarak RDP içine kuramsal yapı olarak yerleştirmeye çalışmaktadırlar. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan ABD merkezli sistemden rahatsız olan Yeni Avrasyacılar, kapitalizmin

kürselleşmesini reddetmiştir. Sağ veya sol ideolojik oluşumların dışında üçüncü yol olarak Avrasya'nın kültürel, ekonomik ve siyasal alanda birbiriyle bütünleşmesini sağlanması gerektiğini savunmaktadır (Özsağlam, 2006: 119). Rus kökenli Yeni Avrasyacılar'a göre Doğu Avrupa ve Merkezi Asya Rusya'nın tarihten gelen geleneksel nüfus bölgesidir. Bu nedenle ABD ve müttefiklerinin bu bölgelerde aktif rol alması Yeni Avrasyacılar için güvenlik kaygılarını da beraberinde getirmektedir. Güvenlik ile alakalı konularda Batı'ya kuşkuyla bakan Yeni Avrasyacılar; ABD ile özellikle askeri alanda yapılan ittifaklara da şiddetle karşı çıkmaktadırlar. RF orjinli yeni avrasyacılar göre Rusya doğu ya da batı değil, başlı başına bir miğfer devlettir. Uluslararası ilişkilerin dostluklar değil pragmatizm üzerine kurulu olduğu savunmaktadırlar. RDP'nin demokrasi, insan hakları gibi olguları barındırmasını kabul etmeyip; RDP'nin ulusal çıkarlara dayalı tek taraflı pragmatist bir politika gütmesini istemektedirler (Sönmez, 2010: 74)

Yeni Avrasyacılığın önemli teorisyenlerinden Aleksandr Dugin batıcılık karşıtlığının sebeplerini stratejik bloklar yasasıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu teoriyle Batı Medeniyetinin temsilcisi ABD merkezli Atlantik bloğudur. Atlantikçi blok Avrasyacı bloğun aleyhinde çalışmaktadır, bu nedenle de engellenmesi gerekmektedir. ABD'nin karşısında tarihi misyonundan dolayı Rusya Avrasyacı bloğun lideri olmalıdır (Dugin, 2010: 324). Dugin'in çalışmalarında batıyla mücadele konsepti çizilmeye çalışılmış gibi gözükse de Avrupa Rusya karşısında tehdit olmaktan çıkartılmış, asıl tehdit daima ABD olarak anlatılmıştır. Dugin hazırladığı teoride tasarladığı Avrasya Birliğinin maneviyat üzerinde yükseleceğini belirtmiştir. Manevi değerlerin ortak olduğu coğrafyada siyasal kültürün ve dinlerin diyalog temelinde birleşmesi gerektiğini, Yeni Avrasya'nın bu şekilde temelleneceğini anlatmıştır (Özsağlam, 2006: 120).

Yeni Avrasyacıların genel olarak bütün Batı'yı değil de ABD'yi düşman görmesinin temel etkeni elbette ki ABD'nin Hazar bölgesini *önemli çıkar bölgesi* olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. ABD'nin Hazar'daki temel hedefi bölgede etkin nüfuza sahip olabilmek, Rusya, İran ve Çin'in Hazar enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmasını engellemektir (Gürpınar ve Kesici, 2005: 176). Avrupa'yı genel olarak tehdit listesinden çıkartan Yeni Avrasyacılar, kendilerine bölgesel stratejik ortak olarak İran'ı almışlardır. 11 Eylül olaylarının ardından ABD'nin tehdit ve engellemelerine maruz kalan İran, askeri açıdan Rusya ile son derece yakın hale gelmiştir. Uzun zamandır yaşanan çatışmalar nedeniyle tam bir istikrara sahip olmasa da Hazar bölgesinin Yeni Avrasyacılık bağlamında RF'nin vazgeçilmezler listesinin

başında yer aldığı görülmektedir. RF, Putin dönemi dış politikasında aynı Türkiye gibi doğu-batı enerji transferinde ana bağlantı noktası olmaya çalışmakta, kendi öz kaynaklarının yanında Hazar hidrokarbon kaynaklarında da hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır.

Eskiye nazaran yeni RDP’de Hazar ile alakalı konularda agresif politikalar yerine daha uzlaşmacı politikalar uygulanmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bu durumun en önemli nedeninin de bölge ülkelerinin liderlerinin Nazarbayev gibi düşünüyor olmasıdır demek yanlış bir yorum olmayacaktır. Bu nedenle Yeni Avrasyacı RDP, Hazar bölgesindeki bütün ülkelerin menfaatlerini ve ortak hedeflerini ön plana alan, ABD, AB ve müttefiklerinin bölgede hâkimiyeti ele geçirmesini engellemeye yönelik işbirlikçi ve eşitlikçi politikalar oluşturmaktadır.

1.4.3. Diğer Çağdaş Jeopolitik Teoriler

Jeopolitik teoriler sadece coğrafya gibi değişken olmayan unsurlara göre değil aynı zamanda bir devlete ait çeşitli değişken unsurlara göre de belirlenir. Esasen günümüzde yapılan sınıflandırmalar, bir jeopolitik analizin en doğru şekilde yapılabilmesinin yolunun bu iki unsuru aynı anda değerlendirebilmek olduğu sonucunu ortaya çıkarır. “Zaman, mekân, kuvvet” olarak özetlenen jeopolitiğin unsurlarının değişken olmayan özellikleri coğrafi konum, bu konumun içinde yer alan doğal kaynaklar ve yer şekilleridir. Değişken unsurlar ise daha çok demografik temellidir (İlhan, 2003: 20-22). Etnik yapılar, nüfus ve nüfusun yaşa göre dağılımı, nüfusun ne kadar verimli kullanıldığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik değer ile nüfusun kimliğini oluşturan kültürel zenginliği olarak gösterilebilir. Yukarıda kısaca özetlediğimiz teoriler uluslararası alanda jeopolitiğin en temel teorileridir. Geçmişte pek çok jeopolitikçinin hazırladığı ancak günümüzde ilgili kitaplarda dahi yer almayan bazı önemli teoriler şunlardır;

- Karl Ernst Haushofer tarafından hazırlanan *Hayat Alanı* (Lebensraum) Teorisi (Herwig, 2008),

- Alman ekolüne tepki olarak doğan, Lucien Fahren ve Vidal dela Blache’in oluşturduğu *Fransız Okulu* (Yılmaz, 2015: 12),

- ABD eski Devlet Başkanı George W. Bush’un desteklediği *Uzay Hâkimiyeti Teorisi* (Kocakenar, tasam, 2015),

- Texe Marrs tarafından hazırlanan *Entrika Çemberi Hâkimiyet Teorisi* (Duman, 2018),
- Soğuk savaş döneminde ABD tarafından üretilen *Yeni Domino Taşları Teorisi* (Duman, 2018),
- Kuşatma Teorisi, İşleyen Merkez ve Boşluk Teorisi, Orta Bölge Teorisi vb (Karagöz Yerdelen, 2017).

Yeni Çağdaş jeopolitik yaklaşımlar denildiği zaman genelde akla Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası ya da Huntington'un Medeniyetler Çatışması Teorisi hatta Dugin'in Avrasyacılık Teorisi gelmektedir. Oysa bu teoriler günümüz dünyasında oluşan jeopolitik boşluğu doldurmak için yeterli gelmemektedir. Hatta bazıları ağır eleştirilere maruz kalmış ve geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü jeopolitik teorilerin amacı, devletlerarası sistemin çalışma şeklinin anlamlandırılması için çerçeve oluşturmaktır. Güncel, çağdaş jeopolitik teorilerin neredeyse tamamı eleştirel jeopolitik kuramları üzerine imar edilmektedir. Çünkü Tuathail ve Dalby'e göre klasik dönemin aksine jeopolitiğin genel bir tanımı olamaz; Soğuk Savaş sonrası yaşanan küreselleşmeyle birlikte artık ırk, çevre, sinema, kültür, bölgesel siyaset gibi çok farklı alanları da niteler bir hale gelmiştir (2002: 65).

Tuathail ve Dalby eleştirel jeopolitiğin temel savlarını şu şekilde belirlemişlerdir (2002: 3-7);

1- Jeopolitik, klasik dönemde yapılan tanımlara kıyasla çok daha geniş bir tanıma sahip kültürel bir olgudur. Jeopolitik, devletlerin kendilerine has kültürel mitlerinde temel bulmalıdır.

2- Eleştirel jeopolitik devletlerin yaşamlarını oluşturan sınır çizme pratiklerine özel ilgi gösterir. Sadece dış sınırlarla değil, içerideki, dışarıdaki ve hatta bölgesel, yabancı sınırların inşasıyla ilgilenir.

3- Eleştirel jeopolitik tekilci değil çoğulcudur. Bu çoğulculuk üç ana unsurla incelenir. İlki devletlerin liderlerinin ve dış politika belirleyicilerinin hazırladığı pratik jeopolitik, ikincisi devletlerarasındaki kurumların veya akademyanın hazırladığı resmi jeopolitik ve üçüncüsü dergi, sinema gibi kitle iletişim araçlarınca ortaya konulan popüler jeopolitiktir.

4- Eleştirel jeopolitik, yapılan çalışmaların politik açıdan tarafsız olması durumuna karşı çıkar.

5- Eleştirel jeopolitik, klasik dönemin aksine geçmişten gelen dış politikaya

objektivist bakışı bozmaya çalışmaktadır.

Eleştirel jeopolitiğin alanyazına getirdiği farklı bakış açısı jeopolitik alanındaki kuramların da gelişmesine katkı sağlamıştır. Tuathail ve Dalby (2002: 27) bu durumu açıklığa kavuşturmak amacıyla klasik jeopolitik ve eleştirel jeopolitik şu şekilde açıklamıştır:

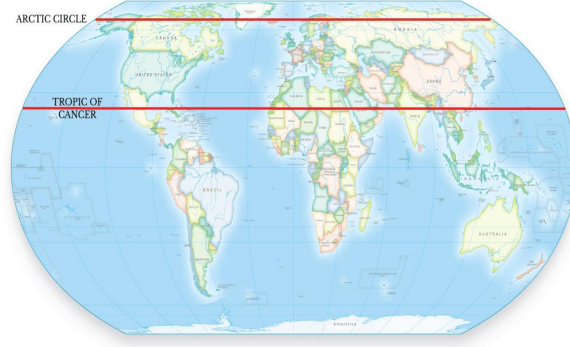
Klasik Jeopolitik	Eleştirel Jeopolitik
Haritacı görselleştirme	Telemetrik görselleştirme
İçerisi/Dışarısı, Yerel/Uluslararası	Küresel ağlar, küreselleşme
Doğu/Batı	Cihat/ McDünyası
Mekansal güç	Telemetrik güç
Mekansal düşmanlar	Yurtsuz, mekansız tehlikeler
Katı, dik bir duruş	Esnek, çabuk cevap
Devletler/liderler	Ağlar, siber organizmalar.

Tablo 1: Klasik ile Eleştirel Jeopolitik arasındaki farklar (Tuathail ve Dalby (2002: 27) kitap bölümünden derlenmiştir.)

Jeopolitik modelin küresel veya resmî olarak haritalandırılması gerekmez. Günümüz dünyasında insanların kim olduğu, ne zaman ve nerede yaşadığı ise jeopolitik görüşleri ile tanımlanmaktadır. Örneğin; Avrupa keşif çağına kadar, doğu yarım kürede yaşayanlar batı yarım kürenin varlığından haberdar olmamıştır. Avrupalılar Amerika ile temas kurduktan sonra, her iki yarım kürenin coğrafyası aynı kalmış, ancak insanların bu coğrafyalarda yaşadığı deneyimler çarpıcı biçimde değişmiştir. Yukarıda kısaca değindiğimiz bütün teoriler günümüz dünyasında geçmişte kalmıştır. Artık yeni jeopolitik teorilerin üretilmesi gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri merkezli *Gepolitical Futures* isimli düşünce kuruluşunun sahibi, ünlü jeopolitikçi George Friedman Mart 2019'da düşünce kuruluşunun sitesinden yeni bir jeopolitik yaklaşım üzerinde çalıştıklarını duyurmuştur. Bu model jeopolitik etkileşimlerin doğu-batı desenini göstermektedir. Klasik teorilerin aksine dünya kıtasını savunmamaktadır ve bütün dünyayı bir bütün olarak görmektedir. Amerika Birleşik Devletleri batıyla (Çin) ve doğuyla (Avrupa) etkileşime girerken, RF ve Avrupa birbirleriyle etkileşime girmektedir. Bu nedenle, dünya adası modelinden uzaklaşmakta ve güç dengeleri değiştikçe sistemin dengesinin değişmesine izin vermektedir. Esnek yapılı bu modelde daha önceki modellerin pek çoğu gibi Amerika Birleşik Devletlerinin dünya

hâkimiyetini sağlamak üzerine hazırlanmıştır. George Friedman 2007’de hazırladığı *Next 100 Years: A Forecast For The 21'st Century* eserin üzerine kurguladığı teoride en büyük aktör, diğerlerine göre küçük bir ülke pozisyonundaki Türkiye’dir.

A New Geopolitical Model

© 2019 Geopolitical Futures

Şekil 8: George Friedman tarafından hazırlanan yeni jeopolitik model (Friedman, gf, 2019).

Türkiye’nin gelişen olaylar karşısında geliştireceği politikalar ve alacağı tavır Amerika Birleşik Devletleri ile müttefiklik içerisinde olursa oluşacak mücadele süreçlerinde Amerika’nın kazanma ihtimalinin ne kadar güçlü olacağından bahsetmektedir.

1.5. Jeopolitik Kuramlarda Hazar

Hazar, Avrasya’nın kalbindeki konumuyla jeopolitik kuramların da odak noktasındadır. Bu nedenledir ki klasik dönemden günümüze değin kurgulanmış jeopolitik teorilerin pek çoğu doğrudan Hazar bölgesini ilgilendirmektedir. Dünya savaşını etkileyen jeopolitik teorilerin neredeyse tamamında Hazar *Stratejik Ödül* olarak gözükmektedir. Times dergisi Haziran 1918 tarihli sayısında *Müttefiklerin birincil görevinin Kafkasya’nın önemli petrol bölgelerini işgal etmek olduğunu* vurgulamıştır (Le Billion, 2004: 141). Burada kastedilen Bakü petroleri ve doğal olarak Hazar Denizi’dir. Bu nedenledir ki klasik döneme ait olan teorilerin neredeyse tamamının merkezinde Hazar bulunmaktadır. Mackinder’in Kara hâkimiyeti teorisinde yer alan kalpgâh doğrudan Hazar’ı içine almaktadır. Mackinder’e göre Hazar’ı içeren kalpgâha

sahip olan ülke iç hilal denilen bölgeye çok kolay sahip olabilir, ikisine de sahip olan ülke dünya adasının yegâne hâkimi olacaktır. Kara Hâkimiyeti Teorisi dünya hâkimiyetinin temeline Heartlad olarak adlandırdığı bölgeyi almış, Heartland'ın kalbine de Hazar'ı yerleştirmiştir. Mackinder teorisinde anlattığı Heartland'ın sınırlarını 1904, 1919 ve 1943'de üç kere güncellemiş ve yeniden düzenlemiştir. Buna rağmen Hazar her güncellemede Heartland'ın merkezinde yer almıştır. Son olarak güncellenen teoride Dünyanın kalbinin sınırları anlatılırken Volga Nehri, Kuzey Buz denizi, Afganistan ve İran arasındaki bölge heartland olarak anlatılmıştır (Özey, 2017: 97). Bunun nedeni olarak da bölgedeki zengin hammadde kaynakları sayılmış, en çok da Hazar bölgesindeki hidrokarbon kaynaklarının yoğunluğuna vurgu yapılmıştır. Lord Kruzon'un 1888'de Trans-Hazar demir yoluyla yaptığı seyahatlerden bölgenin zengin kömür ve petrol yataklarına sahip olduğunu öğrenen Mackinder, Orta Asya'dan ziyade Batı Hazar bölgesini mercek altına almış ve Hazar bölgesini teorisinin merkezine oturtmuştur (Le Billion, 2004: 140). Spykman, hazırladığı kenar kuşak teoreminde heartlandtan farklı olarak dünyayı yönetmek için merkezi değil, onu çevreleyen hilali kontrol altında tutmak gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu da aslında o dönemde çok önemli doğal zenginlikler olan kereste, kömür ve petrolün geçiş güzergâhlarında hâkimiyet kurmak ve böylece küresel hâkimiyeti elde etmek anlamına geliyordu. Aynı zamanda ABD'nin çevreleme politikasının da temelini oluşturmaktadır. Çünkü Rimland'a hâkim olan aynı zamanda Sovyet yayılmasının da önüne geçmiş olacaktır.

Soğuk savaş öncesinde hazırlanan jeopolitik teorilerin geneli aslında ülkelerin sınırlarını genişletme amaçlı, yayılcı anlayışa sahip dünya hâkimiyetini savunmaktadırlar. Ancak soğuk savaş sonrasında hazırlanan jeopolitik teoriler daha çok ülkelerin hayat damarlarını besleyen en önemli unsurlardan olan enerji ve enerjinin hâkimiyeti noktasında kurgulanmıştır. ABD ve RF başta olmak üzere pek çok büyük ekonominin dış politikalarının büyük bir bölümünü enerji oluşturmaktadır. Hatta ABD için fosil yakıt medeniyetidir demek yerinde bir yorum olacaktır. ABD, müttefiklerine gerekli olan enerji kaynaklarını satarak da kâr elde etmektedir. Bu nedenle Hazar, ABD için 1800 lardan itibaren önemlidir. ABD'nin Karadeniz kıyılarında bulunan müttefiklerine ve müşterilerine 8000 mil uzaklıktan petrol taşıması daima çok masraflı olmuştur. Bunun yerine 300-400 mil ötedeki Bakü'den Hazar petrollerinin nakliyesi hem çok daha hızlı hem de çok daha ekonomik olacaktır (Yergin, 1991: 57-59). Tarihin sonu, büyük satranç tahtası, yeni avrasyacılık gibi soğuk savaş sonrası hazırlanan jeopolitik teorilerin odağında enerji üzerinde hâkimiyet bulunmaktadır. Tarihin sonu ve

medeniyetler çatışması teorilerine bakıldığında görülecektir ki ABD dış politikasındaki temel pratikler petrol zengini olan ülkelerde *demokratikleş(tir)me* adıyla uygulanmaktadır. Özellikle Afganistan, Irak ve Suriye örneklerinde ABD'nin özellikle petrol çıkış noktaları ve ya boru hatlarının geçiş güzergâhlarında asker bulundurmasının tesadüfi olmadığı aşikârdır. ABD'nin Afganistan ve Irak'ta varlık göstermesinin temel sebebi Hazar hidrokarbon kaynaklarının dünyaya dağılımı noktasındaki erki elinde tutabilmektir (Gürses, 2013: 22, Kissenger, wp, 1994). Büyük satranç tahtası teorisine bakıldığı zaman Brzezinski'nin Avrasya'yı dünyanın eksenini olarak tarif ettiği (2005: 13) görülmektedir. Avrasya'nın kalbi Hazar'dır. ABD dış politikası açısından Hazar'ın önemini ise en iyi anlatan eski ABD savunma bakanı, daha sonraki dönemde ABD başkan yardımcılığı yapmış olan Dick Cheney'dir (Cheney, 1998. Akt: Özalp, 2004: 3). ABD dış politikasındaki karar alıcılar, küresel gücü sürdürebilmenin yolunun enerji üzerindeki hâkimiyet olduğunu kabul etmektedir. RF'nin de özellikle nüfus bölgesindeki hâkimiyetini korumak istemesi soğuk savaş sonrası dönemde ve güncel jeopolitik teorilerde de önemli odak noktasının Hazar olduğu gerçeğini doğrulamaktadır.

1.6. Enerji Jeopolitiği ve Hazar'ın Yeri

Kavram olarak enerji jeopolitiği; enerjinin çıkartıldığı maden/rezerv alanı, enerjinin nakledildiği taşıma hatları ve enerjinin alım-satımının yapıldığı pazarı içeren üçlü mekanizmayla birlikte (Harunoğulları, 2017:147), enerji arzının üzerinde hâkimiyet sağlama ya da bu enerji arzını başta dış politika olmak üzere çeşitli alanlarda bir silahmışçasına kullanma sebepleriyle şekil alan siyasi, askeri bir çerçeveyi de içermektedir (Demir, 2010: 112). Bu durumu Cohen (2015: 16), coğrafi ortam ile politik süreçlerin birbirini etkilemesi ekinde açıklamaktadır. Askeri, diplomatik, iktisadi jeopolitik vb türevlerin olması gibi enerji jeopolitiği de vardır (Kaplan, stratfor, 2014). Jeopolitik kavramı modern anlamda alanyazındaki yerini aldığından beri enerji ile içiçedir. Küresel ölçekte bakıldığında görülmektedir ki soğuk savaş sonrasında yaşanan jeopolitik değişimler en fazla enerji jeopolitiğinde olmaktadır (Sevim, 2015:23). Günümüz dünyasında enerji, ulusların en temel varolma ihtiyacıdır. Enerji olmazsa sanayi olmaz, ısınma olmaz, üretim olmaz. Bu nedenle ülkeler için enerji kaynaklarının ve nakil hatlarının korunması bir ulusal güvenlik politikasıdır. Enerji talebindeki küresel artış, arz / talep dengesinin ayarlanmasının zorlaşması enerji kaynaklarına sahip bölgelerde jeopolitik gerilimlere neden olmaktadır. Bu durum da ülkelerin dış

politikalarında düzenlemeler yapılması zarureti oluşturmuştur (Campos ve Fernandes, 2017:23). Ülkelerin enerji arz güvenliğini sağlayabilmelerinin yollarından birisi de ithal edilen enerji kaynağının çeşitlendirilmesidir (Sevim, 2012: 4386).

Özellikle petrol üzerinden yürütülen jeopolitik rekabet 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında başlamıştır denilebilir. O dönemde yaşanan bu enerji jeopolitiği mücadelesine *Büyük Oyun* denilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere yerini ABD'ye bırakmıştır. Enerji çeşitliliği noktasında dünyanın genelini gözü Hazar hidrokarbon kaynaklarıdır. Çünkü AB, ÇHC gibi büyük tüketiciler enerjide ABD veya RF'ye bağımlı olmak istememekte, bu durumda da üçüncü alternatif olarak Hazar'ı görmektedirler. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Hazar bölgesinde kısa süreli bir istikrarsızlık yaşanmıştır. Bunun sonucunda da bölge enerji arzı noktasında jeopolitik çekişmelere sahne olmuştur. RF, ÇHC, Türkiye ve İran yaşanan istikrarsızlık ortamında kendilerini yeniden konumlandırmaya çalışmış, jeopolitik dengeleri kendi lehlerine düzenlemek istemişlerdir. Özellikle RF'nin bölgedeki etkinliğini düşürebilmek amacıyla bir dizi boru hattı projeleri başlatılmıştır (Vlad, Josan, Vlasceanu, 2010: 119).

AB için Hazar, enerjide RF veya ABD'ye bağımlı olmayan üçüncü bir alternatiftir. ÇHC ve Hindistan gibi enerji tüketimi hızla artan ancak kendi enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkeler için ise nakil hatlarının daha kısa olması nedeniyle Hazar hidrokarbon kaynakları kısmi olarak ucuzdur. Bu durum dünya enerji jeopolitiğinde Hazar'ın konumunu güçlendirmektedir. Özellikle dünya hidrokarbon rezervlerinin yaklaşık yarısına sahip olan (TPAO, 2019: 7-17) Ortadoğu'da yaşanan istikrarsız ortam, iç savaş ve çatışma durumu enerji arz güvenliği açısından da Hazar'ın önemini artırmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR JEOPOLİTİĞİ

Uluslararası ilişkiler disiplininde coğrafi konumun devletlerarasındaki ilişkilere etkisine vurgu yapan bir yaklaşım olan ve yukarıda incelenen jeopolitik, devletlerin birbirleri arasındaki hâkimiyet ve güç mücadelesinin açıklanmasında en önemli araçlardan birisi konumuna yükselmiştir. Jeopolitiğe göre diğer faktörler sabit kaldığı sürece, bir ülkenin dış politikasını genel manada o ülkenin coğrafyası ve dünya üzerindeki konumu belirlemektedir. Buna göre, ülkenin kara ülkesi ya da okyanuslarla çevrili olması, önemli nehirlere ve deniz ticaret yollarına, boğazlara sahip olması, doğalgaz ve petrol gibi stratejik kaynaklara sahip olması o ülkenin dış politikasında belirleyici rol oynamaktadır. Aynı zamanda ülkenin, diğer ülkelerin dış politikalarındaki konumunu da belirlemektedir. Dolayısıyla devletlerin girdiği çıkar savaşları ve güç mücadelelerinde, bu tür coğrafi özellikleri olan bölgelere sahip olmanın sağlayacağı avantaj önemli rol oynamaktadır. Dünya tarihine bakıldığında görülmektedir ki pek çok çatışma, savaş hatta işgal hareketlerinin temel sebebi doğal kaynaklardır. Doğal kaynaklar yukarıda anlatıldığı gibi tarih boyunca ülkeler arası ilişkilerdeki temel belirleyici etmenlerden birisi olmuştur. Topluluklardaki yanlış algının aksine bir ülkedeki doğal kaynakların çokluğu o ülkeyi güçlü kılmaz. Ancak stratejik kaynaklara sahip olmak o ülkenin güç kapasitesini sağlam temellere oturabilir (Bilge, 1966: 90). Soğuk savaş döneminin ardından yaşanan terör olayları jeopolitiğin küresel ölçekte değişikliklere uğrayacağını göstermektedir. Hazar jeopolitiğinin temelini de Avrasya'nın tam ortasında yer alması oluşturmaktadır. ABD eski Başkan Yardımcısı Dick Cheney 1998 yılında Kazakistan'da katıldığı bir konferansta Hazar Jeopolitiğinin önemini anlatırken “tarihin hiçbir döneminde Hazar bölgesi kadar bir anda böylesi bir stratejik öneme sahip olan bir toprak parçası hatırlamıyorum” demiştir (Cheney, 1998. Akt: Özalp, 2004: 3). Özellikle AB, ÇHC ve Hindistan gibi çok büyük alıcı olma potansiyelindeki enerjisini ithal eden devletlerle enerji ve nakil hatlarına yatırım yapan çok uluslu şirketlerin hegoman devletlere ya da Ortadoğu gibi istikrarsız bölgelere bağımlılığı azaltıyor olması da yine hazar jeopolitiğindeki en önemli yapı taşıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusya'nın petrol nakli ve Hindistan'a alternatif yol kurarak İngiltere'nin önünü kesmek gibi Rus emperyalizmine hizmet amacıyla kurduğu

demir yolları, Azerbaycan başta olmak üzere Hazar'a kıyısı olan ülkelerin batı ile tanışmasını sağlamış, SSCB sonrası döneme kıyıdaş ülkelerin önemli ölçüde hazırlıklı olmasının yolunu açmıştır. Hazar bölgesindeki enerji nakil hatlarının ilk ayağı konumunda olan bu demir yolları Hazar jeopolitiğinde çok önemli konumdadır.

Küresel çapta bakıldığında görülmektedir ki günümüzde jeopolitik içerik sadece alan hâkimiyeti ile alakalı değildir. Başta petrol ve doğalgaz olmak üzere pek çok stratejik enerji kaynağına göre değişimler göstermektedir. AB'nin kuruluşunun temelinde yatan sebep enerjidir. AB'nin kuruluşu kabul edilen 1951 yılında yapılan ilk anlaşma dönemin en büyük enerji kaynağı olan kömürün ve savaşların ham maddesi olan çeliğin ortak kullanımı amaçlıdır (Kıraç ve İlhan, 2010: 193). Enerjinin kalbine oturduğu bu yeni jeopolitik anlayışın egemenlik arayışı, bilinen herhangi bir bölge ile sınırlı olmayıp küresel ölçekte başka bölgelerle bütünleşmesini de kapsamaktadır (Sevim, 2015: 23). Jeopolitik açıdan ülkelerin lider olmaları aynı zamanda küresel çapta liderliği de beraberinde getirmektedir. Küresel liderlik ile enerji arasında doğrudan bir ilişki vardır. Dünya tarihine dikkatle bakılacak olursa dünya savaşları gibi pek çok önemli savaşın ve Küba krizi, körfez operasyonları gibi krizlerin genelini oluşumunda ana aktörün enerji olduğu görülecektir (Sevim, 2015: 13). Hazar bölgesinde 19. yüzyıldan bu yana yaşanan hâkimiyet mücadelesinin temelinde de Hazar enerji kaynakları yatmaktadır. Bölge kaynaklarının çıkartılması ve transferinde etkin olmak isteyen bölgesel ve bölge dışı aktörlerin hâkimiyet ve var olma mücadeleleri ile Hazar jeopolitiği daha da karışık bir hal almıştır. Hazar bölgesi, ekonomik bakımdan, nükleer enerji bakımından, askeri açıdan RF, ÇHC ve Hindistan gibi küresel olarak büyüyen ülkelere coğrafi olarak çok yakın olmasıyla (İbrahim, 2013: 17) gerekse de Ortaasya enerji kaynaklarına batının erişebileceği güvenli ve istikrarlı nokta olması dolayısıyla, (Aras, 2005: 5) küresel jeopolitikte önemli bir konumdadır.

Küresel jeopolitik güç mücadelelerinde, enerji nakil hatları tam bir kaldıraç görevi görmektedir. AB ve ÇHC gibi enerji ithal etmek zorunda olan büyük alıcıların güvenli ve istikrarlı bölgelerden enerji nakletmeye ihtiyaçları çok fazladır. Bu nedenle istikrarsız durumdaki Ortadoğu'ya kıyasla Hazar bölgesi 11 Eylül sonrasında oluşan güvensizlik ortamındaki pek çok sıkıntılı ihtimale rağmen tercih edilmektedir. AB özellikle 2006 yılında yaşanan RF -Ukrayna ve RF -Beyaz Rusya petrol ve doğal gaz krizlerinden dolayı; RF ve Ortadoğu'nun dışında üçüncü, bağımsız enerji kaynağına ihtiyaç duymaktadır (Yatar, 2007: 58-59). Rusya'nın Sosyalist blok sayesinde elinde tutmayı başardığı toplulukların tek tek bağımsızlıklarını ilan etmeleri pek çok yeni

sorunu da beraberinde getirmiştir. SSCB'nin dağılması, soğuk savaşın bitmesi, dünyanın yavaş yavaş tek kutuplu hale gelmesi ve küreselleşmenin hızlı gelişimi bu toplulukları yeni pazar arayışında olan büyük devletlerle Rusya arasında tercih yapmaya zorlamıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra, Hazar bölgesinin, Ortadoğu ve RF'ndan bağımsız üçüncü büyük enerji havzası olacağı yönünde küresel çapta bir beklenti vardı. Ancak başta AB uzmanlarının zayıflığı, bölge dışı büyük aktörlerin bölge kültürünü bilmemesi ve anlayamamasından dolayı bölgeyle, bölge dışı aktörlerin ilişkileri istenilen seviyede olmamıştır (Korneev, 2013: 308). Buna rağmen Hazar'a kıyıdaş ülkelerle başta AB, ÇHC ve ABD olmak üzere pek çok ülkenin enerji üzerine anlaşmaları vardır.

Harita 2: Hazar Denizi ve bölgesindeki petrol ve doğalgaz alanları (U.S.EİA, 2013: 2 makalesinden derlenerek geliştirilmiştir)

Örneğin Azerbaycan ile AB arasında 1994 yılında resmi adı *Hazar Denizinin Azerbaycan Bölümünde Yer Alan Azeri ve Çırağ Sahasının Deniz Dibi Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Ortak Üretimiyle İlgili Antlaşma* olan, Azerbaycan'ın *Asrın Anlaşması* dediği anlaşmayı imzalamıştır. Bu noktada görülmektedir ki AB ortaklığı ile geliştirilen batıya yönelik boru hattı projeleri, Hazar Havzası jeopolitiğinde çok ciddi değişikliklere yol açmıştır. Hazar'a kıyıdaş devletler, kendi milli çıkarları doğrultusunda boru hatları projelerinin hayata geçmesi için diğer bölgesel aktörler ve küresel aktörlerle işbirliklerini yoğunlaştırmak istemektedirler. Hazar bölgesi jeopolitiği değişen küresel şartlardan dolayı sürekli bir değişim ve gelişme göstermektedir. Bu nedenle jeopolitikçiler Hazar bölgesinde yaşanan gelişmeleri ve mücadeleleri anlatabilmek için

geliştirdikleri teoriye *Yeni Büyük Oyun*¹ demektedirler.

Hazar Jeopolitiğini anlatabilmek amacıyla tez çalışmasının bu bölümünde önce Bölgesel Aktörler dediğimiz Hazar'a kıyıdaş ülkelere, ardından bölge dışı aktörler dediğimiz ABD, AB, ÇHC, Türkiye gibi ülkelerin etkileri altında bölgede yaşanan krizlere, bölgede kanıtlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerine, Enerji nakil hatlarına ve enerji arzı güvenliğine ve kısaca göz atılacaktır.

2.1. Hazar Bölgesine Genel Bir Bakış

Ne zaman ve ne şekilde oluştuğuna dair bilimsel verilerden ziyade rivayetler bulunan Hazar Denizi Avrasya coğrafyasının tam olarak merkezinde, kalbinde bulunmaktadır. Yüksek rezervli petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla bölgesel ve bölge dışı aktörlerin dikkatlerini 19. yüzyıldan bu yana çekmeyi başarmıştır. Adını geçmişteki Hazar Türk kağanlığından alan Hazar (Metin, 2004: 15) Denizi'ni coğrafi olarak tarif edecek olursak Asya'nın kuzeybatısında, Avrupa'nın güneydoğusunda bulunmaktadır diyebiliriz.

Hazar Denizi, dünyanın dört bir tarafı karayla çevrili en büyük denizi ve su kütesidir. Hazar'ın yüzölçümü 393.000 km² kare, uzunluğu kuzeyden güneye 1.200 kilometre (km) ve doğudan batıya 320 km'dir. Don-Volga kanalı dışında açık denizlere hiç bir bağlantısı yoktur. Hazar Denizi'nin kuzey batısında RF, kuzey doğusunda Kazakistan Cumhuriyeti, batısında Azerbaycan Cumhuriyeti, güneyinde İran İslam Cumhuriyeti ve güney doğusunda Türkmenistan yer almaktadır (Montazer, 2014: 14,15). Sahillerinin toplam uzunluğu 7010 km olan Hazar Denizi'nin en geniş yeri 554 km, en dar yeri ise 200 km'dir. Kıyıdaş ülkelerin Hazar Denizinde sahip oldukları sahiller ise; Kazakistan'ın 2.340 km, RF'nun 1.930 km, Türkmenistan'ın 1.200 km,

---

¹ Yeni Büyük Oyun: 19. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ve Rusya arasında dünya petrol kaynaklarını ele geçirebilmek amacıyla büyük bir mücadele başlamıştır. Bu dönemde Rusya Orta Asya'ya, İngiltere ise Hindistan'a yayılmıştır. 19. yüzyılda yaşanan bu stratejik hamleler jeopolitikçiler tarafından *Büyük Oyun* olarak ifade edilmiştir. İran petrol kaynaklarını ele geçirmeyi ve Kafkas'lardan Basra Körfezine kadar uzanan bölgede hâkimiyet kurmayı amaçlayan stratejik mücadeleye ABD de taraf olmaya o dönemde başlamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla Hazar bölgesinde yoğunlaşan bu mücadeleye ise Yeni Büyük Oyun denilmiştir (Sevim, 2012: 4387).

Azerbaycan'ın 800 km ve İran'ın 740 km dir. (Yeniacun, 2013: 188). Hazar Denizi yukarıda anlatılan boyutlarından ve bulunduğu coğrafi konum itibariyle farklı noktalarında farklı iklimlere ev sahipliği yapar. Örneğin kuzeyi karasal iklime sahipken güneyi subtropikal iklimdir. Hazar'a dökülen pek fazla akarsu yoktur. Beslendiği ana kaynak Ural dağlarından gelen Don-Volga nehirleridir. Fiziki olarak ise kuzey sığlığı, derin alan olan merkez havzası ve güney havzası olarak üç ana bölgeye ayrılmaktadır (Metin, 2004: 16).

2.2. Hazar'a Kıyıdaş Ülkeler ve Bölgeyle Alakalı Politikaları

Hazar denizine kıyıdaş olan devletler; Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve RF'dir. SSCB döneminde Hazar'ın yaklaşık %86'lık bölümü Sovyet RF hâkimiyetindeydi. Kalan %14'lük bölüm ise İran hâkimiyetindeydi. SSCB'nin dağılması ardından oluşan beş kıyıdaş ülkeli tabloda ise İran hâkimiyetindeki bölge değişmemiş, ancak Rus hâkimiyetinde olan bölge dörde bölünmüştür. Bu paylaşımında 825 km'lik kıyı şeridi Azerbaycan'a, 1200 km'lik kıyı şeridi Türkmenistan'a, 2320 km'lik kıyı şeridi Kazakistan'a, 1460 km'lik kıyı şeridi ise RF'na ve son olarak 1000 km'lik kıyı şeridi de İran'a düşmüştür (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016: 10).

2.2.1. Azerbaycan'ın Petrol Çıkması

Türkiye ile Hazar Denizi arasında yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti 86.600 km² yüz ölçümüne sahip, 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmuş bir Güney Kafkasya devletidir. Hazar Denizi'ne kıyısı ise 800 km uzunluğundadır. Sınırlarında Ermenistan, Gürcistan, İran, Kazakistan, RF ve Türkiye ile çevrelenmiştir. Doğusunda da Hazar Denizi üzerinden Türkmenistan ile komşu durumundadır. Üniter bir devlet yapısına sahiptir (Kalafat, 2001: 222).

Türklerin Azerbaycan'a gelişleri M.Ö. 8. yy'da İskit'ler dönemine rastlamaktadır. MS 642 yılında Arap fetihleri neticesinde İslamlaşan Azerbaycan Türkleri zaman içinde Selçuklular, İldenizliler, İlhanlılar, Safaviler, Avşarlar ve Kaçarlar gibi çeşitli devletlerin hâkimiyetinde yaşamışlardır (Yüksel, 1997: 169).

Harita 3: Azerbaycan siyasi haritası (Aliyevheritage, ah, 2019).

19. yüzyılın ilk yarısında petrolün keşfi ile Bakü’de petrol bulunması aynı paralellikte gerçekleşmiş, bu da dönemin büyük devletlerinin gözünü Azerbaycan’a dikmesi anlamına gelmiştir. 1800’den itibaren Rusya aşamalı olarak Azerbaycan’ı işgal etmiştir. 1828 Türkmençay Anlaşmasıyla Azerbaycan’ın 2/3’ü İran’a verilmiş, Aras’ın kuzeyinde kalan bölgeler ise Rusya’nın hâkimiyetine geçmiştir. Bu yıldan itibaren Ruslar Revan ve Karabağ başta olmak üzere Azerbaycan topraklarına Anadolu ve İran’dan getirdikleri Ermenileri yerleştirmeye başlamıştır. 1905 yılından itibaren bölgede Türk-Ermeni çatışmaları başlamış, 1917 Bolşevik ihtilaliyle birlikte Ermeniler Karabağ’ı kendi toprakları ilan etmişlerdir. 1918’de Osmanlı ordularının Azerbaycan’a girmesiyle düzen sağlanmıştır. 28 Mayıs 1918’de Mehmet Emin Resulzade başkanlığında *Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti* ilan edilmiştir. Ancak 28 Nisan 1920 tarihinde gerçekleşen Rus baskını bu genç cumhuriyetin sonu olmuştur. Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından Azerbaycan sürekli toprak kaybetmiştir. Nahçıvan, Stalin’in 1921 yılında Zengezur’u Ermenistan’a vermesiyle coğrafi olarak Azerbaycan’dan ayrılmıştır (Aras, 2008: 2,3). 19-21 Ağustos 91 olaylarından sonra SSCB hükümetine güvensizlik artmış ve Sosyalist Cumhuriyetler birliği ülkelerinde bağımsızlık hareketlerinin önü açılmıştır. Pek çok Türk topluluğu gibi Azerbaycan Türkleri de Komünist partiye isyan etmiş ve sokaklara dökülmüştür. Bağımsızlık mücadelesine başlayan Azerbaycanlılar; olağanüstü halin kalkması, parlamentonun bırakılması, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ertelenmesi ve Karabağ’da Azerbaycan’ın haklarının geri verilmesi gibi taleplerle günlerce Bakü meydanlarında mitingler düzenlemiştir (Nuriyeva, 2015: 300). Bağımsız Azerbaycan için yapılan bu eylemlerin neticesinde 18 Ekim 1991 tarihinde *Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı Hakkında Anayasa* oy birliği ile kabul edilmiştir.

YIL	SOCAR (bin ton)	AZERBAJYCAN (bin ton)
2009	8543,3	50419,3
2010	8459,7	50795,5
2011	8400,9	45625,4
2012	8289,8	43389,8
2013	8314,9	43483,9
2014	8320,4	42022,7
2015	8160,5	41586
2016	7522,4	41034,5
2017	7427,1	38688,9
2018	7542	38814

Tablo 2: Azerbaycan'da yıllara göre petrol üretimi (Socar, sc, 2019 a).

Azerbaycan 2020 verilerine göre 10,067,100 nüfusa sahiptir. Nüfusun büyük çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır (Arđsk, stat, 2020). Azerbaycan'ın demografik yapısının %91,6'sını Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Geri kalan bölümde; Lezgiler %2, Ruslar %1,3, Ermeniler %1,3, Talışlar %1,3, Diğer: %2,5. Şeklinde dir. Resmi dili Azerbaycan Türkçesidir (A.A, 2017 a).

Azerbaycan tek başına bir jeopolitik değere sahip değildir. Ancak bir tarafında bulunan Hazar Denizi ile içinde bulunduğu Kafkaya coğrafyasıyla birleştğinde Hazar bölgesi jeopolitiğini oluşturan çok önemli jeostratejik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Asya-Akdeniz, Asya-Ortadoğu arasındaki tek geçit yeridir. Sahip olduğu enerji kaynakları ise jeostratejik önemini artırmaktadır. Yeraltı kaynakları bakımından zengin olan Azerbaycan'da; altın, cıva, bakır, çinko, üzlük taşı, testere taşı, tuz, alünit, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı, siyanit, barit, demir ve çeşitli değerli taşlar bulunmaktadır. Ancak ticari olarak üretimine başlandığı 145 yıllık zamandan bu yana Azerbaycan'ın en önemli yer altı zenginliği petroldür (Aras, 2008: 4). Ülke ekonomisinin ana lokomotifi olan petrol ve doğalgazın çokluğu ve ticaretinin kolay olmasından dolayı ülkede çıkan diğer yer altı kaynaklarına ilgi yeterli seviyede olmamıştır. Öyle ki Azerbaycan Maden Yatakları Atlası dahi yeni hazırlanmıştır denilebilir (Türktoyu, tt, 2018). Yukarıda ki tablolarda yıllara göre toplam üretim rakamları verilen Azerbaycan'da 2019 yılı itibariyle tahmini petrol rezervi 7 milyar varil

(globalfirepower, gp, 2019), tahmini doğalgaz rezervi ise 51,98 bcm (milyar m³) dir (Socargas, sg, 2019).

YIL	SOCAR (mln m ³)	AZERBAYCAN (mln m ³)
2009	6903	23681,6
2010	7178,9	26349,6
2011	7084,2	25752,9
2012	6924,6	26908,8
2013	7140,1	29456
2014	7222,8	29617
2015	6871,4	28977
2016	6266,7	29367,1
2017	6089	28597,9
2018	6525	30490

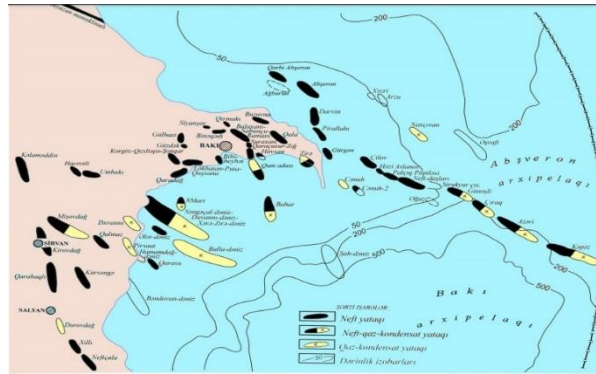
Tablo 3: Azerbaycan'da yıllara göre doğalgaz üretimi (Socar, sc, 2019 b)

Yukarıda bahsedildiği gibi, Azerbaycan her ne kadar tek başına değil, Güney Kafkasya Jeopolitiği içinde bir aktör konumunda olsa da Güney Kafkasya bölgesindeki en önemli jeopolitik aktördür. Özellikle Avrupalı devletler açısından Avrupa'dan ÇHC'ne kadar uzanabilecek enerji, güvenlik ve işbirliği koridorunun kapısıdır diyebiliriz. AB, Azerbaycan'ın jeopolitik konumundan yararlanabilmek ve özellikle Enerji alımında Rus hegemonyasını kırmak amacıyla Azerbaycan'la Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, ayrıca TACİS (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States), TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia), INOGATE (Interstate Oil Gas Transport to Europe) gibi projelerle AB-Azerbaycan ilişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemek istemektedir.

Siyasi bakımdan istikrarlı bir ülke olan Azerbaycan, coğrafi olarak Orta Doğu, Avrupa ve Asya'yı birleştiren bir noktadadır. Sahip olduğu bu eşsiz konum ise Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artırmakta, onu küresel bir aktör yapmanın yanında bölgede ekonomik ve siyasal güce dönüştürmektedir. Azerbaycan'ı jeopolitik aktör yapan etmenlerin başında elbette ki sahip olduğu enerji kaynakları gelmektedir. Bununla birlikte, güvenli enerji ve transit taşıma imkânı, askeri açıdan sahip olduğu stratejik

konumu, politik ve ekonomik yapı ve demografik nitelik Azerbaycan'ı bütün bölge ülkelerinden ayırmakta ve önemli bir jeopolitik aktör konumuna getirmektedir (Kazımlı, tasam, 2018). 2 Mart 1992 tarihinde Azerbaycan'ın BM'ye üye seçilmesi ülkenin batı blokuna açılımında yeni bir çağ başlatmıştır. Azerbaycan bölgedeki konumunu ise 25 Haziran 1992 tarihinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ülkelerine katılarak belirlemiştir.

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinde, sürecin bu kadar uzamasının altında yatan etmenlerin başında şüphesiz Hazar Denizi'nin ihtiva ettiği hidrokarbon kaynaklarının kıyıdaş ülke ekonomilerine olumlu etkisi bulunmaktadır. Bu kaynakların aktif olarak kullanılmaya başlanmasından en fazla fayda görecektir ülke Azerbaycan olacaktır. Azerbaycan tarihinde petrol ve doğalgazın geçmişi MÖ 6.-7. yüzyıllara dayanmaktadır. Arap Seyyah Ahmet El Belazuri Abşeron'un zenginliğinin sebebinin bölgedeki petrol olduğunu yazmıştır. Abşeron ile alakalı 10. yüzyılda yaşamış başka bir Arap seyyah olan Abdul Hüseyin Mesudi ise bölgede siyah ve beyaz petrol olduğunu yazmıştır. 14. yüzyılda Berkan Muhammed Balahani'daki petrol kuyularını anlatmıştır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi bölgedeki petrol yataklarından ve petrolün yıllık gelir hacminden bahsetmiştir. Azerbaycan'da ilk modern petrol kuyusu ise 1848 tarihinde Bakü yakınlarındaki Bibiheyet bölgesinde kazılmıştır (Aras, 2008: 19, 20). Azerbaycan hükümeti Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının aktif halde kullanılmasından elde edilecek gelirle hem refah seviyesini artıracığı, hem de AB ile geliştireceği olumlu ilişkiler neticesinde Karabağ sorununda elini güçlendireceğini düşünmektedir. Bu nedenle Azerbaycan hükümeti Avrupa'ya ulaşan petrol ve doğalgaz boru hatları projelerini önemsemektedir.

Harita 4: Azerbaycan hidrokarbon yatakları (AEB, 2015: 10)

Azerbaycan; sadece kendi enerji rezervlerinin değil, Hazar Havzasındaki diğer

Türk Devletlerinin enerji kaynaklarının Batı'ya taşınması için güvenli bir nakil merkez konumundadır. Bu durum Azerbaycan'ın stratejik konumunu yükseltmiştir (Memmedli, 2017: 209-210). Bu noktada Azerbaycan, Rusya'ya karşı Avrupa'nın desteğini alarak kendi sorunlarını çözme ve ekonomik olarak bağımsızlığını pekiştirme yolu izlemiştir (MGK, mgk, 2019). Avrupa - Azerbaycan ilişkileri genel olarak enerji üzerine kuruludur. Bu nedenle Avrupa Birliği - Azerbaycan arasında 2006 yılında Enerji Alanında Stratejik Ortaklığa Dair Anlaşma Memorandumu imzalanmıştır. Bu memorandum ile belirlenen hedefler;

1- Enerji alanında mevcut olan Azerbaycan yasalarının Avrupa Birliği müktesebatı ile uyumlaştırılması için program oluşturmak.

2- Azerbaycan ve Hazar havzasından Avrupa Birliğine enerji kaynaklarının ihracatı ve taşıma güzergâhlarının güvenliğini ve emniyetini güçlendirmek.

3- Kyoto Protokolü esasında enerji tasarrufu, yenilenebilir enerji ve iklim değişikliği önlemlerini de içeren Azerbaycan'da enerji talep yönetimi politikası oluşturmak.

4- Teknoloji alanında işbirliğini geliştirmek ve o alanda uzmanlaşmış kadroların ülkeye getirilmesi için uzman değişim programları oluşturmak (Aydın, 2014: 59) .

Azerbaycan, ülkesinin refahı ve bağımsızlığı için petrolü o kadar önemli bir yere koymuştur ki; bahsi geçen memorandumdan önce 20 Eylül 1994 yılında SOCAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Ofisi/State Oil Company of the Azerbaijan Republic) ile 15 ülkeden 34 şirketin katılımıyla 24 uluslararası anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan hükümeti resmi adı *Hazar Denizinin Azerbaycan Bölümünde Yer Alan Azeri ve Çırağ Sahasında Deniz Dibi Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Ortak Üretimiyle İlgili Anlaşma* olan bu anlaşmaya *Asrın Anlaşması* demiştir. Bu anlaşmanın ardından 4 Temmuz 1996'da Şahdeniz Yatağı Anlaşması, 13 Ocak 1997'de Lanckeran denizi-Talış denizi anlaşması, 4 Temmuz 1997'de Yalama/D222 yatağı anlaşması, 2 Eylül 1997'de Abşeron yatağı anlaşması, 1 Ağustos 1997'de Nahçıvan yatağı anlaşması ve Oğuz yatağı anlaşması, 2 Haziran 1998'de Kürdaşı-Kırgan-Arazdaşı yatakları anlaşması, 21 Temmuz 1998'de İnam yatağı anlaşması ve Alov-Şark-Araz yatakları anlaşması, 25 Aralık 1998'de Yanan Tava-Ateşgah-Muğandeniz yatakları anlaşması, 27 Nisan 1999'da Zafer-Meşel yatakları anlaşması, Lerik deniz- Savalan- Dalga-Cenub yatakları anlaşması ve son olarak 16 Ağustos 2005'de Surahanı yatağı anlaşmasını yapmıştır. Bu

anlaşmalarla Azerbaycan petrol yataklarından çıkan petrole BP, Chevron, Lukoil, Exxon Mobil, TPAO, Devon Energy, Itochu, Amerda Hess, LukAgip, Total, Fina, Elf, OIPEC, Wintershall, Texaco, Agip, Mitsui, Repsol, Shell, Alberta Energy, Japex, Inpex, Teikoku, Conoco, Rafi Oil gibi çok uluslu ve yabancı sermayeli şirketler çeşitli oranlarda ortak olmuştur (Aras, 2008: 52-65). Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği günden günümüze değin geçen zamanda ülkesindeki yabancı sermayeyi artırmak istemesindeki temel sebep; ekonomik olarak da bağımsız olmak ve üzerindeki Rus hegemonyasını kırmaktır. Bu nedenle Gürcistan, Özbekistan, Ukrayna ve Moldova'nın da içinde bulunduğu GUAM-DEKÖ (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü) isimli bölgesel ittifaka katılmıştır. Azerbaycan dış politikasının temel ilkesi; Rusya Federasyonu, bölge ülkeleri, Amerika Birleşik Devletler ve Avrupa Birliği arasında dengeli bir sarkaç politikası izleyerek bağımsızlığını korumak ve güçlendirmektir. Azerbaycan'ın dış ilişkilerinde en önemli faktör ise ekonomidir. Azerbaycan ekonomisinin kalbi ise Hazar Havzasındaki hidrokarbon yataklarıdır (DEİK, 2012). Azerbaycan ekonomik olarak Rus hegemonyasından kurtulmak için petrol yatırımlarına ağırlık vermiş, bu yatırımların büyük bir kısmını da batılı ittifaklarla yapmıştır. Asrın anlaşmasından itibaren 2006 yılına kadar yapılan 38 milyar dolarlık yatırımların %71'lik bölümü batılı yabancı sermayeye aittir (Aras, 2008: 119). Azerbaycan bu anlaşmalarla sadece Rus hegemonyasını değil aynı zamanda RF ile ittifak halinde olan Ermenistan-İran ikilisinin Bakü aleyhindeki faaliyetlerini de engellemeye çalışmaktadır. Özellikle Ermenistan ile stratejik ittifak halinde olan ve her ortamda Ermenistan'ı savunan, Ermenistan'ın Karabağ'ı işgalinde Ermeni ordusuna destek olan İran, aynı din ve hatta aynı mezhepten olmalarına rağmen Azerbaycan ile karşı kulvarlardadır. Azerbaycan sadece Rusya'ya karşı değil, aynı zamanda İran'a karşı da batının desteği için uğraşmaktadır. Ayrıca yabancı sermaye üzerinden batıda oluşturacağı lobi faaliyetleriyle Ermenistan tarafından işgal edilmiş toprakları geri almaya çalışmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Mayıs 2004 tarihinde Brüksel'e gerçekleştirdiği ziyarette Avrupa Birliği'nin Karabağ sorununun çözümü konusunda hareket kabiliyetini artırmasını, çözüme dair daha spesifik sonuçlara ulaşmak için gayret etmesini beklediklerini dile getirmiştir. Bu talebin nedeni, Azerbaycan hükümetinin, Minsk Grubu'nun gayretli çalışmalarını desteklemesine rağmen, grubun Ermenistan'ın politikalarını destekler nitelikte davranışlar sergilediğine dair eleştirileridir. 2004 yılında Brüksel'de gerçekleştirilen bu görüşmelerde, EC dönem Başkanı R. Prodi, AB'nin Karabağ

sorununun çözümüne yönelik girişimlerde de bulunacağını dile getirmiştir. Bununla birlikte AB'nin arabuluculuk girişimiyle, AGİT - Minsk Grubu'nun çalışmalarına müdahale etme niyetlerinin olmadığını, sadece AB'nin hem Azerbaycan'a, hem de Ermenistan'a yardım ve sorunun barışçıl yollardan çözümüne destek için çabaladıklarını belirtmiştir (NTV, ntv, 2004). Avrupa Birliği, 2006 yılı aralık ayında Ermeniler tarafından yapılan Karabağ'ın bağımsızlığını amaçlayan referandumun hükümsüz olduğunu, Dağlık Karabağ sorununun bu şekilde çözümlenemeyeceğini ve özgürlüğünün AB tarafından tanınamayacağını belirtmiştir (Hürriyet, hürriyet, 2006). Avrupa Birliği, Avrupa Parlamentosunun 20 Mayıs 2010 tarihinde aldığı bir kararla MİNSK Grubunun çözüme yönelik çabalarına tam destek vereceğini duyurmuş, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından geri çekilmesini vurgulamıştır (POEU, opeu, 2010).

Azerbaycan milli güvenlik siyaset belgesinde açıkça belirtildiği gibi Azerbaycan başta AB olmak üzere batılı uluslararası kuruluşlarla yakın ilişkiler geliştirerek başta Karabağ sorunu, Rus hegemonyasından kurtulmak gibi konularda kendi ulusal çıkarlarını da koruyacağını düşünmektedir (MGK, mgk, 2019). Jeopolitik perspektiften bakıldığı zaman Azerbaycan'ın sahip olduğu hidrokarbon yataklarını gerektiğinde dış politika aracı, gerektiğinde silah olarak kullandığını söylemek yerinde olacaktır. Bir taraftan Rus hegemonyasını kırmak isteyen Azerbaycan, diğer taraftan AB, ABD gibi ülkelerin hegemonyasına girmemek için de uğraş vermektedir. Bütün bu mücadelenin içinde yüksek miktarda petrol sahibi pek çok ülkenin yakalandığı ve uluslararası ekonomi-politikte *Hollanda Hastalığı*² diye tabir edilen sıkıntıyla da sistemli bir şekilde mücadele etmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsız Kamu Maliyesi İzleme Merkezi'nden İnglab Akhmadov 2006 yılında verdiği bir demeçte bu durumu açıklarken; Hollanda hastalığının Azerbaycan ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisinin başlangıcındayız. Azerbaycan ulusal para birimimizdeki eğilimleri neticesinde çok büyük bir enflasyon süreci yaşadığımızı gözlemliyoruz. Bu gözlemler neticesinde Azerbaycan'daki petrol dışı diğer tüm sektörlerde mali sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu

---

² Hollanda Hastalığı: 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğalgaz bulunduğu dönemde gözlemlenen ekonomik bunalıma daha sonradan verilen isimdir. Ekonomik literatürdeki anlamı; ülkenin birden zenginleşmesine neden olabilecek kaynağa kavuşmasıyla birlikte ekonomide mevcut olan üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni bulunan kaynağa yönelmesi neticesinde toplam üretimin azalmasına denir (Boyras, pa, 2014).

durum, Hollanda hastalığının tüm klasik özelliklerine sahip olduğumuz anlamına geliyor, ancak maalesef bu sürecin sadece başlangıcı demiştir (Akhmadov, 2006. Akt: Parsons, rfe, 2006).

İlham Aliyev, “Petrol bizim için amaç değil, sadece hedefleri gerçekleştirmek için bir araçtır” sözleriyle ülkenin Hollanda sendromundan çıkışının yolunu belirlemiştir (Aliyev, 2008. Akt: Hasanlı, 2017: 35). Hollanda hastalığı dolayısıyla çok yaygın maden yataklarına sahip olan ülkede maden haritası dahi henüz hazırlamıştır (Türktoyu, tt,2018). Bu durum ülke ekonomisinin ve bölgede jeopolitik aktör olmasının ana lokomotifi olan hidrokarbon kaynaklarının düzgün yönetilmediği takdirde Azerbaycan’ın en büyük düşmanı olabileceğini de göstermektedir. Bu nedenle Azerbaycan, makroekonomik, sektörel ve bölgesel bazda bir takım önlemlerle Hollanda Hastalığına karşı tedbirler geliştirmektedir (Aras, 2008: 131).

2.2.2. Kazakistan’ın Hazar Bölgesindeki Hesapları

SSCB’nin dağılmasının ardından 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan 2724900 km²’lik yüzölçümü (TC DİB, 2018 c) ile Türkelî’nin coğrafi olarak en büyük ülkesidir. Kuzeyinde RF, Güneyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan bulunan Kazakistan’ın doğu sınırını ÇHC, Batı Sınırını ise 2340 km’lik sahil ile Hazar Denizi oluşturmaktadır.

Harita 5: Kazakistan siyasi haritası (İnterpreter, 2014)

28 Ocak 1993 tarihinde bağımsız Kazakistan anayasası kabul edilmiştir. Kabul edilen bu yeni anayasada Kazakistan, demokratik, laik, üniter devlet yapısını benimsemiştir. 19. yüzyılda Kazakistan tamamıyla Rus hâkimiyetine girmiştir. İstilanın ardından Kazakistan’a Rus göçler başlamıştır. Rus göçmenlere karşı 1916 yılında büyük bir ayaklanma yapıldıysa da ayaklanma Rus ordusu tarafından kanlı bir şekilde

bastırılmıştır. 26 Ekim 1920’de *Kazakistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti* kurulur. 5 Aralık 1936’da ise *Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* adını alır. Stalin döneminde gerçekleştirilen özel mülkiyetin ortadan kaldırılarak kolhozlaşma politikaları sırasında ciddi baskılara maruz kalan Kazaklar, hayvanlarına el konulması ve yanlış ekonomik tedbirlerden ötürü açlıktan ve yoksulluktan ölmüştür. Rusların zorunlu göç ve diğer yanlış politikalarının neticesinde 1978, 1979, 1981 ve 1986 yıllarında Kazak isyanları olmuştur. 16-19 Aralık 1986 tarihinde Kazakistan siyasal hayatında *Jeltoksan Ayaklanması* diye anılan olaylar sırasında, yüzlerce Kazak öldürülmüş, binlercesi yaralanmıştır. Bu olay Rus makamlarında büyük bir şoka sebep olunca Kazakistan Komünist Parti Genel Sekreterliğine 1989 yılında Nursultan Nazarbayev getirilmiştir. Nazarbayev, 1990 yılında da Gorbaçov tarafından Cumhurbaşkanlığına atanmıştır. SSCB’nin dağılmasının ardından 16 Aralık 1991 yılında bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti kurulmuştur (Karaağaçlı, bs, 2012). Diğer Türk devletleriyle karşılaştırıldığında bağımsızlığını en geç ilan eden ülke Kazakistan olmuştur. Çünkü Kazakistan diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında RF’na en çok bağımlı olan ülke konumundadır (Alkan, 2011: 65).

Bağımsızlığını kazandığı ilk dönemlerden itibaren özelleştirmeyi prensip haline getiren Kazakistan, Türk Cumhuriyetleri içerisinde en zengin yeraltı kaynaklarına sahip ülke konumundadır. Kazakistan’da 1225 çeşit mineral içeren 493 maden yatağı bulunmaktadır. Kazakistan; uranyum, krom, kurşun ve çinko yataklarının zenginliği ile dünya ikincisi, mangan zenginliğinde dünya üçüncüsü, bakırda dünya beşincisi, kömür, demir ve altın zenginlikleriyle de dünya sıralamasında ilk on ülke arasındadır. Alüminyum rezervleri bakımından dünya genelinde ilk on yedi ülke arasında olan Kazakistan, doğalgaz rezervleri bakımından ilk on ikide, petrol rezervleri ile ilk on üç ülke arasında yerini almıştır. Kazakistan’ın keşfedilmiş maddi doğal zenginliği iki trilyon ABD Doları’ndan fazladır (Yüksel, tasam, 2009). Ocak 2018 verilerine göre Kazakistan’ın kanıtlanmış ham petrol rezervi 30 milyar varildir. Hazar denizi ve Karadaki kaynaklar göz önüne alındığında ise Kazakistan’ın tahmini petrol rezervi 60-100 Milyar varil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da Kazakistan’ın Avrasya’daki en büyük ikinci Petrol rezervine sahip ülke yapmaktadır. Aynı zamanda Hazar’daki petrol payının en büyüğüne sahiptir. Kazakistan 2017 yılında günlük 1.73 milyon varil olan petrol üretimini 2018’de %4,8 artırarak 1,814 milyon varile çıkartmıştır. Doğalgaz rezervleri yönünden de zengin olan Kazakistan’da kanıtlanmış üç trilyon m³, tahmini beş trilyon m³ doğalgaz rezervi bulunmaktadır (ABD TB, ex, 2019). Kazakistan coğrafi

konumu itibariyle çok önemli bir jeopolitik aktördür. ÇHC'nin Bir Kuşak Bir Yol Projesi Kazakistan olmadan zora girecektir. Dünyanın şu anda büyük güçlerinden olan ABD'nin en önemli rakipleri/düşmanları olan RF, İran ve ÇHC Kazakistan'ın komşularıdır. Suriye krizinin çözülmesi için başlatılan Astana süreci, BM güvenlik konseyinde üstlendiği görevler, Kuzey Kore Nükleer krizinde arabuluculuk görevi yapması gibi kritik pozisyonlarda yer almasından da anlaşılacağı üzere Kazakistan Orta Asya'nın ve kıtasal olarak Avrasya'nın güvenliği noktasında çok önemli bir aktördür. Kazakistan için Mckinder'in kara hâkimiyeti teorisindeki kalpgâh pozisyonunda olduğunu söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. 2018 yılında Beyazsaray da gerçekleşen Nazarbayev-Trump görüşmesi (Sputniknews, sp, 2018) her ne kadar Kuzey Kore ve Afganistan ile alakalıymış gibi görünse de Trump'ın görüşmede ABD'nin Güneydoğu Asya stratejilerinde Kazakistan'ın ne kadar önemli olduğundan bahsetmesi aslında RF -ÇHC-İran üçlüsüne karşı Kazakistan'ı kendi safına çekme çalışması olarak algılanmalıdır. Bu durum RF'na bağımlılığını azaltmak isteyen Kazakistan için de avantajlı bir durumdur. Ancak Kazakistan en ufak bir hatasında RF ya da ÇHC tarafından çok kolay bir hamlede yenilebileceğinin bilincindedir. Bu yüzden de diplomatik dengeyi mükemmel bir şekilde idare etmektedir. Sonuç olarak Kazakistan'ın Avrasya özelinde dünya jeopolitiğinin çok önemli aktörlerinden birisi olduğunu gerek güvenlik ve gerekse de enerji bağlamında düşünmek doğru bir tahlil olacaktır.

Harita 6: Kazakistan petrol boru hatları (US EİA, 2019).

Karasal büyüklük olarak Asya kıtasındaki dördüncü büyük ülke konumunda olan Kazakistan, Petrol rezervleri bakımından küresel çapta 12. sırada, doğalgaz rezervleri bakımından da 20. sıradadır. Bu rezervlere paralel olarak enerji üretiminde dünyada 20. Sırada olan Kazakistan coğrafi açıdan kuşatılmış görünümündedir. Hazarın hukuki statüsü konusunda başlarda Azerbaycan ile aynı fikirde olan Kazakistan 2003 tarihinde Rusya ile anlaşma imzalamış, bu anlaşma uyarınca da politikasını değiştirerek Rusya-İran cephesine geçmiştir. Bu durum resmen olmasa da ülkeyi Rusya'ya bağımlı

hale getirmiştir (Karagöl, Kaya ve Kızılkaya, 2016: 21).

Kazakistan dış politikasındaki bu değişimin sebebi Kara ülkesi olan ve coğrafi olarak kapalı bir konumda kalan ülkenin; petrol ve doğalgaz ticaretinde boru hatlarına muhtaç konumda olmasıdır. Hazar denizinin kuzey kıyısında, Kazakistan Atyrau kenti yakınlarında bulunan Kashagan sahası, dünyada bilinen en büyük ikinci petrol sahası, rezerv bakımından ise dünyanın en büyük beşinci alanıdır. Kashagan'ın rezervlerinin ham petrol olarak tahmini büyüklüğünün 7-13 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Ancak karasal olarak çevrilmiş, deyim yerindeyse hapsedilmiş bir ülke konumunda olan Kazakistan'da bu rezervi işleyecek mali ve modern teknik altyapı yoktur. Hazar Konvansiyonuyla birlikte Kazakistan'ın enerji sektöründeki yabancı yatırımcı sayısında artış beklenmektedir. Bu durum ülkenin hem enerji sektöründe ihtiyaç duyduğu modern teknolojik altyapıya kavuşmasına hem de kaynaklarını dış pazarlara ihraç ederek ekonomik büyümesini artırmasına katkı yapacaktır (US EİA, 2019).

Harita 7: Kazakistan doğalgaz boru hatları (US EİA, 2019).

Konvansiyonun imzalanmasıyla birlikte Kazakistan'ın Hazar'daki hidrokarbon rezerv alanlarından yüksek miktarda petrol ve doğalgazın Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını mümkün kılacaktır. Bu durum ile ülkenin Hazar'daki enerji kaynaklarını daha aktif kullanması beklenmektedir.

2.2.3. Türkmenistan'ın Hazar Bölgesindeki Hesapları

SSCB'nin dağılmasıyla 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanan Türkmenistan 488.100 km² yüzölçümüne sahiptir. Ülke, kuzeyden Kazakistan, kuzey ve kuzeydoğudan Özbekistan, güneydoğudan Afganistan, güneyden İran ve batıdan 1,200 km'lik Hazar gölü sahili ile çevrilidir.

Harita 8: Türkmenistan siyasi haritası (Atahun, atahun, 2019).

1835 tarihinden itibaren Merv bölgesine doğru yayılan Türkmenler, Kuşit Han'ın liderliğinde Farsları (İran) yenmiş ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Türkmenler, 1879 senesinde başlayan Rus saldırılarını bir süre geri püskürtseler de çok kayıp vermişlerdir. Hatta 1924 yılında Özbekler ve Türkmenlerin ortak direnişi de Rusları yenmeye yetmemiştir. Rus işgaline uğrayan Türkmenler bu tarihten itibaren yaklaşık 70 yıl Rus hegemonyasında yaşamak zorunda kalmıştır (Tatlıoğlu, 1999: 208). Çok zengin yeraltı kaynaklarına sahip bir diğer Türk Cumhuriyeti de Türkmenistan'dır. Kömür, mineral tuzlar, sülfür, kükürt, potasyum, kurşun, kalium, magnezyum, krom, iyot ve sodyum sülfat başlıca maden zenginlikleridir. Bununla birlikte Orta Asya'nın en fazla doğalgaz rezervlerine sahip ülkesi ve 2018 verilerine göre dünyanın en büyük dört doğalgaz rezervine sahip ülkesidir. Kanıtlanmış 9838 milyar m³ doğalgaz rezervine sahip olan Türkmenistan aynı zamanda 600 milyon varil kanıtlanmış petrol rezervine de sahiptir (Duman, 2016: 22). Türkmenistan başkenti Aşkaabat'ın konumu dolayısıyla Orta Asya'nın dünyaya açılan kapısı kabul edilmektedir. Bununla birlikte sınırları dolayısıyla kapalı ülke konumunda kalması ve düne kadar Hazar'ın hukuki statüsü sorunu çözülmediği için zengin doğalgaz ve petrol yataklarına RF, ÇHC ve Hindistan'dan başka müşteri bulamamaktadır. Önemli bir jeopolitik potansiyeli olmasına rağmen şimdiye kadar kullanamayan Türkmenistan'ın konvansiyonla birlikte önünün açılmasının ihtimal dâhilinde olduğunu söylemek yerinde bir yorum olacaktır. Türkmenistan SSCB'den ayrıldığı günden bu yana dış politikasını dış ticaretini geliştirmek için hazırladığı açık kapılar siyaseti ve daimi tarafsızlık politikası üzerine kurmuştur. 3 Kasım 1995 tarihinde BM'ye gönderdiği belgede (UN Doc, 1995); "bölge ülkeleri ve dünyanın diğer ülkeleriyle barışçıl, dostane ve karşılıklı yarar sağlayan

ilişkiler geliştirmede aktif ve olumlu bir rol oynama arzusunu” nedeniyle tarafsızlık ilkesini benimsediğini dile getirmiştir. Türkmenistan genç ve bölgeye kıyasla küçük bir devlet olması, ancak duruma kıyasla doğal kaynaklarının çok olması dolayısıyla ticari ya da askeri alandan ve hangi ülkeden olursa olsun bölgesel ölçekli girişimlere çok ihtiyatla yaklaşmaktadır. Türkmenistan’ın bu davranışının temelinde, ülkenin jeopolitik konumuyla birlikte Batılı güçlü devletlerin ilgisini çekebilecek potansiyelde çok zengin doğal kaynaklarına sahip olmasının da etkisi olduğunu söylemek yerinde bir yorum olacaktır. Özellikle çok zengin hidrokarbon yatakları dolayısıyla 12 Aralık 1995 tarihinde BM’nin 50 yılında Türkmenistan daha önce sunmuş olduğu dış politikada daimi tarafsızlık belgesini BM kabul etmiştir. Bu durum uluslararası ilişkiler alanyazınında tarafsızlık ilkesine ait ilk resmi belgedir (Erol, 2001: 127).

Türkmenistan’ın dış politikadaki tarafsızlık ilkesini bir yalnızlık ilkesi olarak görmemek gerekmektedir. Bu tutum ne küresel güç mücadelelerinden kaçınma ne de paranoyakça bir güvenlik algısı ile Demirperde ülkesine dönme girişimi değildir. Tarafsızlık politikasını 28 Mart 1996 da Türkmenistan Neytralniy gazetesine verdiği bir beyanatta Saparmurat Türkmenbaşı şu şekilde anlatmaktadır:

Bizim bu adımımız Türkmenistan’da ve bölgede barışın sağlanmasına büyük bir katkıda bulunacaktır. Bu mesele bizim için çok önemlidir. Çünkü Türkmenistan, dünyanın çok önemli bir noktasında; doğal kaynakların en zengin bulunduğu bölgelerden birinde yer almaktadır. Bu durum bizim açımızdan “daimi tarafsızlık” siyasetini kaçınılmaz olarak gerektirmektedir. Türkmenistan, coğrafi olarak önemli ve hassas bir konumda bulunduğunu göz önünde tuttuğu için, uluslararası işbirliklerinde daha dikkatli hareket etmektedir. Bundan dolayı Türkmenistan bugüne kadar tarafsız bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Türkmenistan bundan sonra “Daimi Tarafsız” bir ülke olarak dış ve iç politikasını yürütmek istemektedir (Türkmenbaşı, 1996. Akt: Ünlü, 2016: 97).

Türkmenbaşı’nın verdiği beyanattan anlaşılacağı üzere Türkmenistan yanı başında Afganistan gibi güvenlik problemleri yaşayan bir ülke varken, Hazar Denizi’nin hidrokarbon kaynakları üzerinde batılı ülkeler ile Rusya ve ÇHC’nin güç mücadelesi varken henüz ayakları üzerinde sağlam duramayan genç bir cumhuriyet olarak bölgesini ve mücadele içindeki ülkeleri net bir şekilde tanımadan politika geliştirmesi imkânsızdır. Tarafsızlık ilkesi sayesinde Türkmenistan yaşayacağı ve mücadele edeceği

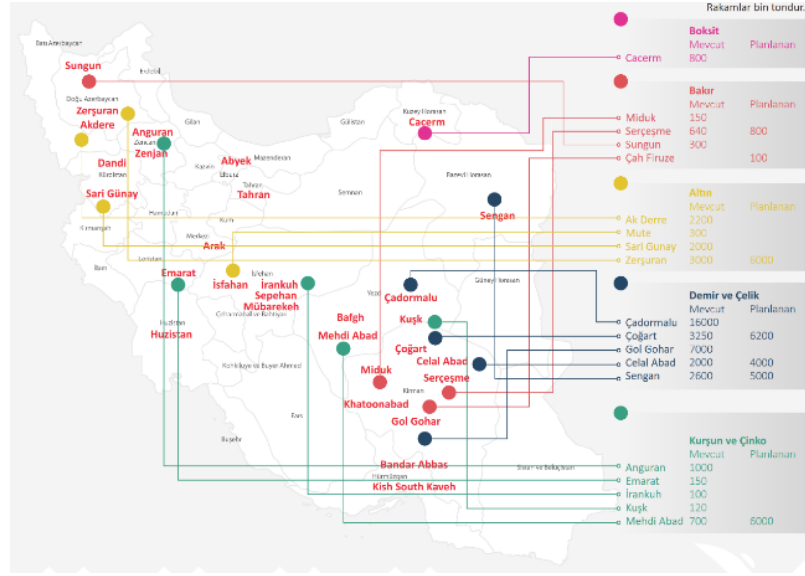
alanı tanımak için zaman kazanmış, aynı zamanda komşuları ve gelecekte işbirliği yapabileceği ülkelerin tamamıyla da iyi ilişkiler kurma şansına sahip olmuştur (Şahidov, shd, 2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kurulduğu dönemlerden itibaren TDP (Türk Dış Politikası) 'nin genel düsturu haline gelen Atatürk'ün veciz sözü yurtta sulh, cihanda sulh ilkesiyle paralellik taşıyan tarafsızlık ilkesi Türkmenistan'ın bölgesel dengeleri barışçıl bir dış siyasetle yürütmesine imkân sağlamıştır.

Ancak bütün bu barışçıl politikalara ve Hazar Konvasiyonu'na rağmen Türkmenistan ile Azerbaycan arasında tartışmalı kalan Kepez/Serdar rezerv bölgesi çeşitli dönemlerde iki kardeş ülke arasında krize sebep olmuştur (Jani, fn, 2012). Türkmen doğalgazının batılı alıcılara ulaştırılması da ayrı bir kriz nedeni olarak Türkmenistan'ın karşısındadır. Türkmenistan'ın batıya doğalgaz satışının üç alternatifi vardır. Bunlardan birincisi Türkmen gazının İran üzerinden batıya ulaştırılmasıdır. Bu konuda 2009 yılında İran ile Türkmenistan arasında anlaşma imzalanmış ve Devletabad-Serash-Hangeran'dan geçerek Meşhed'e uzanan 30,5 km uzunluğunda boru hattı 2010 yılında açılmıştır (Milliyet, 2010). Ancak İran'a uygulanan yaptırımlar nedeniyle bu hat üzerinden sadece Türkiye Cumhuriyeti gaz alımı yapmaktadır. İkinci alternatif olarak Hazar Denizi içinden geçerek Azerbaycan-Türkiye ekseninden batıya uzanacak olan Trans Hazar boru hattı projesi bulunmaktadır. Hazar Konvasiyonu imzalanmadan önceki dönemlerde Rusya ve İran kendi çıkarlarına ters düşen bu projeyi Hazar Denizinin ekolojik yapısının bozulabileceğini iddia ederek engellemeye çalışmıştır. Konvasiyonun imzalanması ile birlikte Trans Hazar boru hattı projesi için Rusya'nın engelleme çalışmalarına rağmen (Enerji Günlüğü, eg, 2018) bir umut ışığı belirmiş ve AB, 22-23 Ekim 2019 tarihinde düzenlenen Türkmenistan Petrol ve Doğal Gaz - 2019 konferansında projeyi destekleyeceğini (TCTB, 2019) açıklamıştır. Üçüncü alternatif ise halen devam eden Rusya üzerinden Türkmen gazının batılı ülkelere ulaştırılmasıdır. 2003 yılında Rusya ile Türkmenistan arasında yapılan anlaşma gereği (Çalışkan, ins, 2017) (BBC, 2006) Türkmen gazı, Rus Gazprom eliyle Ukrayna üzerinden Batıya taşınmaktadır. AB'nin Trans Hazar boru hattını desteklemek istemesinin temel sebebi; Rusya ile Ukrayna arasında 2009 tarihinde yaşanan doğalgaz krizi (Yorkan, tasam, 2009a) olduğu ve bu nedenle Avrupa ülkelerinin doğalgazda Rus hegemonyasını kırabilmek için alternatif arayışında olmasıdır. Yazılanlar ışığında görülmektedir ki Türkmenistan, dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen bu doğalgazı satabilmek için mevcut boru hatları dolayısıyla Rusya'ya bağımlı durumdadır. Bu bağımlılıktan kurtulmak, ancak bunu yaparken de Rusya'yı doğrudan

döneminde İngiliz ve Rus kuvvetleri Alman tehdidini bahane ederek 1941 yılında İran'ı işgal etmiş, 1945'te İran'ın Azerbaycan ve Kürdistan eyaletlerinde Sovyet yanlısı rejimler kurulmuştur. Bu durum 1946 yılında Sovyetlerin çekilmesiyle son bulmuştur. 1951–1953 yılları İran hükümeti petrol endüstrisini millileştirmiştir. Bu durum sonucunda İngiltere-İran arasında büyük bir kriz yaşanmış ve uluslararası arenada Anglo-İraniyan petrol şirketi davası olarak adlandırılan hukuksal süreç başlamıştır. İran'dan ayrılmış bulunan Muhammed Rıza Şah, Musaddık'ın 1953 yılında devrilmesi üzerine ülkeye geri dönmüştür. Ancak Şah'ın baskıcı rejiminden bunalan halk Ayetullah Ruhollah Humeyni'nin liderliğinde ayaklanma başlatmıştır. Ayaklanmanın neticesinde Rıza Şah ülkeyi terk etmiştir. İran'da Pehlevi hanedanlığı böylece son bulmuş, 1979 itibarıyla İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur (TTM, 2018).

Çok eski tarihlerden bu yana İran'da demir, çinko, kurşun, magnezyum, bakır, altın üretim ve çıkarma işlemleri yapıldığı bilinmektedir. Çok zengin yeraltı kaynaklarının olmasına rağmen ihracatta madenlerin payının çok az olmasından dolayı madenlerin henüz etkili ve verimli bir şekilde kullanamadığı değerlendirilmektedir. Bilindiği kadarıyla günümüzde 340 milyon ton mineral kaynağı çıkarmaktadır ki bu da yıllık olarak rezervlerinin %0,6'sından daha az bir rakama denk gelmektedir. En son hazırlanan kalkınma planlarında bu rakamı 500 milyon tona çıkarma hedefi bulunmaktadır. İran'da günümüze kadar 70 tip minerale ek olarak yaklaşık 5.400 maden çeşidi keşfedilmiştir. Ülkede, 43 milyar tonu kesin olmak üzere 60 milyar ton maden rezervi olduğu tahmin edilmektedir. 9.950 maden sahasından, 5.214 tanesi aktif olarak işletilmektedir. Bununla birlikte bilinen 4.000 civarı maden sahası verimsiz görülmesinden dolayı çalıştırılmamaktadır. Ülkedeki en büyük maden rezervleri Horasan Razavi, Kerman, Semnan, Mazandaran, Gilan, Tahran, Doğu Azerbaycan ve İsfahan'da bulunmaktadır (TTM, 2019). İran'ın 2015 itibarıyla kanıtlanmış petrol rezervi 157.8 milyar varildir. BP 2017 Dünya Enerji İstatistik Görünümü Raporuna göre 2016 yılı itibarıyla dünyada kanıtlanmış en büyük doğalgaz rezervine sahip ülke İran'dır. İran 33,5 trilyon metreküple doğalgaz rezervine sahiptir. Ancak bu duruma rağmen 202,4 milyar m³ doğalgaz üretimi yapabilmektedir (BP, 2017. Akt: Bloomberght, 2017). Bütün bu doğal zenginliklerine rağmen petrol ihracatına bağımlı ekonomisi,

Harita 10: İran maden yatakları (DAKA, 2019: 9).

Resmi para birimi İran Riyali olan ülkenin bütçe gelirleri yüzde 31,1 oranında vergiye, yüzde 60 petrole dayanmaktadır. İran hükümeti remi açıklamalara göre bu bütçenin %6'sını sağlığa, %14'ünü eğitime, %13'ünü sanayiye ve %7'sini de savunmaya ayırmaktadır. Dış ticarete bakıldığında, bütün ambargolara rağmen ülkenin toplam ihracat gelirinin % 80'lik kısmının petrolden sağlandığı görülür.

Yıl	Rezerv	Değişim %	Dünya Rezervine Oranı %
2011	137010	-	9,28
2012	151170	10,34	9,89
2013	154580	2,26	9,37
2014	157300	1,76	9,5
2015	157800	0,32	9,51
2016	157530	-0,17	0
2017	158400	0,55	0
2018	157200	-0,76	9,1

Tablo 4: İran Petrol Rezervi Yıllık Gelişim (milyon varil) (Enerji Atlası, ea, 2019).

Temel ihrac kalemleri arasında ham petrolün yanı sıra, petrokimya ürünleri, sebze-meyve, halı ve fıstık bulunmaktadır. % 17'lik oranıyla ÇHC ülkenin ihracat yaptığı ülkeler arasında birinci sırada gelmektedir. Ülkenin tarıma en elverişli bölgesi

Hazar kıyılarıdır. İran bu bölgelerde tütün ve pirinç başta olmak üzere çok çeşitli tarımsal üretim yapmaktadır. Başlıca tarım ürünlerini buğday, arpa, pirinç, pamuk, şeker pancarı ve çay teşkil etmektedir. Bununla birlikte küçük ve büyükbaş hayvancılık, Hazar Denizi ve Körfez'de balıkçılık ve havyar üretimi de önemli tarım ürünleri arasında yer almaktadır (Aljazeera, 2014a).

Dugin'e göre (2010: 260) İran, sahip olduğu jeopolitik konumu, stratejik, ekonomik ve ideolojik imkânları ile Avrasya'nın çekirdeği olabilecek pozisyonundadır. Dugin'in Avrasyacı fikirlerinden etkilenenler arasında, genel olarak ideolojik bakışlara neden olan İran; aslında bir ideoloji devleti değildir. Hatta İran için bölgedeki en pragmatik ülkedir yorumunu yapmak çok da yanlış olmayacaktır. Azerbaycan'ın petrol çıkarmasının önemli oyuncularından birisi olan İran, Türkmençay anlaşmasından itibaren eski Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü hâkimiyeti altına almıştır. Bu nedenle Azerbaycan'ı potansiyel tehdit olarak görmektedir ve daima Ermenistan, Rusya gibi Azerbaycan'ın tehdit kabul ettiği ülkelerle işbirlikleri geliştirmektedir. Karabağ savaşında Ermenistan'ı desteklediklerini itiraf eden İranlı yetkililer (Bayandor, ks, 2019), Karabağ'ın Avrupa'ya enerji naklindeki stratejik konumunun üstünlük olarak Azerbaycan'da kalmasını kabul etmemektedir. Aynı şekilde Azerbaycan ile işbirlikleri geliştiren batılı ülkelerin bölgedeki varlığını tehdit olarak gören İran, dünyanın en büyük enerji tüketicisi konumunda olan ABD'nin bölgedeki varlığını kabul etmemektedir. Eski parlamento sözcüsü Ali Ekber Natık Nuri 1997 yılında Reuters'e verdiği bir demeçte; Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'i Amerikan emperyalizmini bölgeye sokmakla suçlamış, Aliyev'in hata yaptığını belirtmiş ve ABD'nin bölgeye girmemesi gerektiğini söylemiştir. Dönemin İran Cumhurbaşkanı yardımcısı Mahmut Vaizi Ağustos 1997 tarihinde "Bazı devletler uluslararası şirketlerle tek başına anlaşmalar yaparak bu hassas bölgede huzursuzluklara yol açıyorlar" demiştir. Mahmut Vaizi'nin bu cümleyle Azerbaycan'ı kastettiği bilinmektedir (Vaizi, 1997. Akt: Aras: 2005: 16). Bu cümlelerden yola çıkarak İran'ın, ABD başta olmak üzere Batılı ülkelere bakışının ideolojik kökenli olduğu düşünülebilir. Ancak İran özellikle Hazar ile alakalı politikalarında daima çıkarlarını ön planda tutmuş, asla ideolojik hareket etmemiştir. Bunun en temel göstergesi 20 Eylül 1994 tarihinde Asrın Anlaşması olarak adlandırılan, resmi adı *Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe yer alan Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarında Petrolün Ortak İşlenmesi ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma* olan, ABD, İngiltere, Norveç, Türkiye, RF ve Suudi Arabistan'dan 10 uluslararası firmanın katılımıyla imzalanan anlaşmada %5 ortaklıkla yedinci ülke olmak istemiş, ancak

İran'ın bu isteği ABD önderliğindeki batılı konsorsiyum tarafından reddedilmiştir (Aras, 2008: 54). Söz konusu Hazar olduğunda İran'ın pragmatik olduğuna bir diğer örnek ise Hazar'ın hukuki statü sorununda Hazar'ın göl olarak kabul edilmesini istemesidir. Çünkü Hazar deniz olursa kaynaklar BMDHS gereğince bölünecektir, hâlbuki göl olursa kaynakların dağılımı eşit olacak ve belirlenen komisyonca dağıtım yapılacaktır. Pek çok konuda Azerbaycan ile karşı saflarda olan İran Hazardaki çıkarlarını korumak için gerekli gördüğü durumlarda Azerbaycan ile masaya oturmasını da bilmiştir. Bunun en bariz örneğinin 2004 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Bakü'ye yaptığı ziyaret olduğu söylenebilir (BBC, 2004).

İran'ın, Azerbaycan ile alakalı en büyük endişesi hiç şüphesiz ülkenin kuzeyinde oluşacak bağımsızlık propagandalarına Azerbaycan'ın destek vermesi ile ülkede bölünme yaşanmasıdır. Ayrıca Azerbaycan'ın NATO, ABD ve İsrail ile geliştirdiği ortaklıklar da İran tarafından endişeyle izlenmektedir (Yılmaz, tepav, 2012). ABD'nin 1997 yılında hazırladığı Hazar Havzasının Enerji Kalkınması isimli bildiri, İran için açık tehdit niteliğindedir. ABD, bu bildiriye Hazar politikasını dört başlıkta belirlemiştir. Bunlar; ABD, Karabağ sorununun çözümüne çalışacak, küresel çapta enerji kaynaklarının artırılması kapsamında Hazar havzası enerji kaynaklarını kullanacak, SSCB sonrası bağımsızlığına kavuşmuş Hazar'a kıyıdaş genç cumhuriyetlerin enerji nakil hatlarındaki Rusya bağımlılığı azaltılacak ve İran tecrit edilecek ve bu ülkenin Hazar enerjisi konusunda hiçbir rol üstlenmemesini sağlanacaktır şeklindeydi (Boz, 21yyte, 2011). ABD'nin Hazar enerji kaynakları üzerindeki Rus hegemonyasını kırabilmek ve bunu yaparken de aynı zamanda İran'ı saf dışı bırakmak istediğinin en net kanıtı dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Matt Bryza'nın verdiği bir demeçte “biz ABD olarak AB'nin Hazar doğalgazıyla enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi için Nabucco prjesini destekliyoruz, İran gazıyla çeşitlendirmesi için değil” sözleridir (NTV, 2009). Bunun yanında Azerbaycan'ın İsrail ile yaptığı 1,6 milyar dolarlık silah alım anlaşması (AP, 2012) da İran tarafından ciddi tehdit olarak adlandırılmıştır. İran, kendisine karşı gördüğü bu askeri anlaşmaları ve tehditleri bertaraf edebilmek amacıyla bölgede çatışmasızlık politikası izlemiş, hatta kıyıdaş ülkelere, Hazar havzasında güvenlik ortamının sağlanması amacıyla genel önlemler alınması konusunda öneriler sunmuştur (Hasanov, 2013: 256-258). Hidrokarbon rezervleri açısından dünyanın en zengin üçüncü ülkesi konumunda olan İran'ın Hazar Denizinden şimdiye kadar hiç petrol veya doğalgaz çıkartmamış olmasını ise yukarıda yazılanlar ışığında politik çıkarlarla açıklamak mümkün gibi gözükmektedir. İran'ın

Hazar Denizindeki hidrokarbon kaynaklarını değerlendirmek istememesinin arkasında Türkmençay Anlaşmasından bu yana elinde tuttuğu ve ülke nüfusunun %24'lük dilimini barındıran (CIA, 2020) kuzey bölgelerde artan milliyetçi tutum ile gelecekte kendisinden ayrılması ihtimalini değerlendirdiğini, bu nedenle böyle bir yatırım yapmak istemediğini düşünmek abartılı bir yorum olmayacaktır.

2.2.4. Rusya'nın Bölgeye Etkileri

RF 17 Milyon km²'lik yüzölçümü ve 2018 itibariyle 142,122,776 nüfusa sahip, üç okyanusta olan kıyılarıyla dünyanı en büyük ülkesidir (CIA, 2019 d). İki kıtaya yayılmış olan RF 'nun komşuları; batıda Polonya, Estonya, Litvanya, Letonya, Beyaz Rusya; kuzeybatıda Norveç, Finlandiya; güneybatıda Ukrayna; güneyde Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, ÇHC, Moğolistan ve Kuzey Kore ile doğuda Büyük Okyanus ile sınırdır. Deniz üzerinden ise güneydoğuda Japonya ve kuzeydoğuda ABD ile sınır komşusudur. Kara sınırlarının uzunluğu 22,125,3 km, Hazar Denizi kıyısı ise 1460 km'dir. Yüzölçümü olarak dünyanın en büyük ülkesi olan RF, 85 adet federal bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler; cumhuriyetler, kraylar, oblastlar, federal şehirler, özerk oblastlar ve özerk okruglar olmak üzere altı farklı düzeyde toplanmaktadır. 85 federal bölümün her birisinin kendi anayasası, yöneticisi, parlamentosu ve anayasa mahkemesi bulunmaktadır.

Harita 11: RF siyasi haritası (Geographyofrussia, 2019).

Bu federal bölümlerin hepsi eşit bir biçimde iki delege ile Federal Meclis'in üst meclisi olan Federasyon Meclisi'nde temsil edilmektedirler (RF Anayasası, cons, 1993). 1993 yılında RF'nun 89 federal bölümden oluştuğu görülmektedir. Zaman içinde bazı

federal bölümlerin birleşmesiyle birlikte 2008 yılında 83'e düşen federal bölüm sayısı en son 17 Mart 2014 tarihinde Kırım'ın işgalinin ardından Sivastopol ve Kırım Cumhuriyeti, RF'nin 84. ve 85. federal bölümleri haline gelmiştir (RDB, rdb,2014). Bu bölümler uluslararası alanda Ukrayna'nın parçası olarak kabul edilmektedirler.

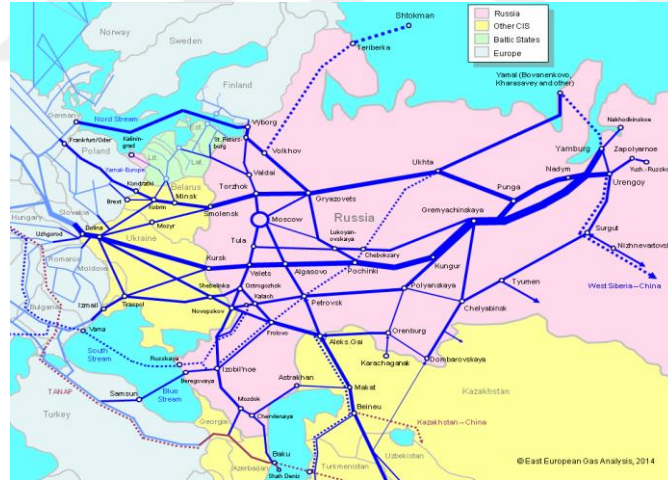
Fransız İhtilaliyle birlikte Avrupa'yı saran fikir akımları Rusya'yı da etkilemiş, anayasal hükümet kurulması, hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve Panslavizm düşüncesi halk arasına yerleşmeye başlamıştır. 1905'de Rusya-Japonya Savaşı'nın ardından başlayan isyan, oluşan kaos ortamı ve kanlı pazar olarak bilinen olayların ardından, Rus İmparatorluğunda *Devlet Duması* adıyla kurulan Parlamento toplanmıştır. XIX. Yüzyılda Panslavist akımların etkisiyle Rumeli'deki Slav kökenlilerin Osmanlı Devletine karşı giriştiği bağımsızlık mücadelesine destek veren Rusya, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasındaki gerginlikte Sırbistan'ın yanında yer almış, İngiltere ve Fransa ile birlikte İtilaf Devletleri blokunu oluşturmuştur. Dünya savaşının getirdiği sosyo-ekonomik sorunlar Mart 1917 tarihinde grevlere ve halk ayaklanmalarına neden olmuş, Bolşevik ihtilaliyle birlikte Lenin Rusya'nın başına geçmiştir. 1918-21 yıllarında yaşanan iç savaş Kızıl Ordu'nun galibiyetiyle sonuçlanmış, başkent yeniden Moskova'ya taşınmış ve SSCB ilan edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası sistem içinde Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ise daha da güçlenen Rusya, Doğu Bloğunun lideri ve dünya üzerindeki iki süper güçten biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1985 yılında Sovyetler Birliği başkanı olan Mihail Gorbaçov glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılandırma) olarak adlandırılan reformları başlatmış, ancak bu reformlar SSCB'nin dağılmasını önlemeye yetmemiştir. 1991 yılındaki reform karşıtı kalkışma gerçekleşmiştir. Bu kalkışmanın bastırılmasında önemli rol üstlenen Boris Yeltsin, Sovyet dönemi sonrası RF'nun ilk Devlet Başkanı olmuştur. Yeltsin'in, 1999 yılının son günlerinde istifa ettiğini ve yetkilerini Başbakan Vladimir Putin'e devrettiğini açıklamasıyla RF'nda günümüze kadar devam eden Putin dönemi başlamıştır (TCMBE, 2018). Ülkenin 2015 itibariyle tahmin edilen yeraltı zenginliklerinin değeri 30 trilyon dolar civarındadır. Çalışır durumda 20 binden fazla maden yatağı olan ülkenin yeraltı kaynaklarının %71'lik bölümünü doğalgaz, kömür, petrol gibi yakıt ve enerji kaynakları oluşturmaktadır. Bilinen petrol rezervleri 12,5 milyar ton seviyesinde olan RF'nun 50 milyar ton petrole sahip olduğu tahmin edilmektedir. Kömür rezervlerinde ise 182 milyar ton ile dünya üçüncüsü olan RF, dünya kömür rezervlerinin yüzde 30'una

sahiptir. Demir dışı metallerde küresel çapta ilk sırada buluna RF'nda, demir dışı ve nadir bulunan metallerin değeri 1,8 trilyon dolardır. Aynı zamanda altın üretiminde dünya beşincisi olan RF'nin altın rezervlerinin 150 bin ton seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir (Enerji Gazetesi, eg, 2015). RF'nin bölgedeki en önemli jeopolitik aktör olduğunu söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. Kara hâkimiyeti teorisi, kenar kuşak teorisi, büyük satranç tahtası gibi pek çok teorinin merkezinde bulunan topraklara bugün RF hâkimdir. SSCB'nin dağılmasının ardından 90'lı yılların başında Yeltsin ve ekibinin benimsediği *Yeni Batıcılık Akımının* RF'nin pek de işine yaramadığının görülmesiyle birlikte *Yeni Avrasyacılık Akımı* güçlenmiş ve Rus dış politikasında söz sahibi konuma gelmiştir. Eski devlet başkan yardımcılarında Rutskoï, parlamento eski sözcüsü Khasbulatov, General Lebed, Komünist Partisi birinci sekreteri Züganov, Jirinovski ve eski başbakanlardan Primakov gibi isimlerin öncülüğünde oluşan yeni Avrasyacılık, SSCB sonrası dönemde oluşan jeopolitik boşluğun ABD, NATO ve ittifaklarının olduğu batılılarca doldurulmaya çalışılması, ABD'nin ekonomik ve teknolojik yollar olmak üzere çeşitli yöntemlerle hegemonyasını sürdürmesini uluslararası sistem ve Avrasya coğrafyası için bir tehdit olarak görmektedir. Bu tehdidin ortadan kaldırılabilmesi için ise Rusya'nın uluslararası sistemdeki yerinin yeniden konumlandırılması, siyasi ve askeri gücünün geliştirilmesi gerekliliğini savunmaktadırlar (Dağı, 2002: 164, 165). Rus jeopolitiğinin en önemli bölgesi enerjinin kalbi kabul edilen Kuzey Kafkasya ve Hazar Havzasıdır. Rus ekonomisi genel olarak petrol ve doğalgaz ihracatına bağlıdır. 2014'te petrol fiyatlarında yaşanan düşüş ve Ukrayna krizinde oynadığı rolden dolayı yaşadığı yaptırımlar ardından ülke geçen yılın son çeyreğinde yüzde 0,3'lük mütevazı bir büyüme sürecine girmiştir (AA, 2017 b).

Dünya savaşında Hitler Almanya'sının korkulu rüyası, soğuk savaş döneminin süper güçlerinden birisi olan Rusya 1990-2000 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte; belki de yıllarca tırnaklarıyla kazıyarak ele geçirdiği kazanımları kaybetme utancını yaşamıştır. Ancak 2000'li yıllarının başından itibaren yaptığı çalışmalar günümüzde Rusya'yı yeniden süper güç olma noktasına getirmiştir. SSCB döneminde Hazar kaynaklarının büyük bir bölümüne hâkim olan Rusya, SSCB sonrası dönemde de Hazar'daki gücünü devam ettirmek istemiştir. Hazar Denizi ile alakalı olarak Rusya'nın ilk resmi müdahalesi Azerbaycan'ın batılı şirketlerle yaptığı anlaşmaları engelleyebilmek için, Hazar'ın statüsü sorununu, 5 Ekim 1994 tarihinde BM nezdinde açtığı dava ile oluşturmasıdır. 1828 Türkmençay anlaşmasından itibaren belirsiz olan Hazar'ın hukuki statüsü bu tarihten itibaren uluslararası hukukun önemli bir sorunu

haline gelmiş ve kıyıdaş ülkelerin hidrokarbon rezervleri başta olmak üzere Hazar Denizi'ndeki kaynakları istedikleri seviyede kullanamamasına neden olmuştur. Hazar denizi ile ilgili isteklerini kıyıdaş ülkelere kabul ettirmekte zorlanan Rusya'nın elbette ki tek hamlesi yasal prosedürler olmamıştır. Ülkelerin iç işlerine karışabilmek amacıyla pek çok baskı aracını da kullanmıştır. Hatta Azerbaycan yönetiminin iddiasına göre 1997 yılında Rusya, Azerbaycan devlet başkanı Haydar Aliyev'i devirmek için girişimde bulunmuştur (Lansford, 2017: 96). SSCB sonrası dönemde Çeçenistan ve Karabağ'da yaşananları abartarak lehine kullanmaya çalışan Rusya; Avrupa Konvansiyonel Güçler Anlaşmasının öngördüğü askeri limitlerin çok üstünde bir güç ile Kafkasya üzerinden Hazar'ı tehdit etmektedir. Askeri caydırıcılık noktasında gayet açık davranan RF, Ekim 1994 tarihinde BM'ye gönderdiği mektupta konuyu şu şekilde dile getirmiştir;

Rusya: Hazar'ın enerji kaynakları konusunda bölge ülkelerine karşı hukuku egemen kılmak, düzeni sağlamak ve tek taraflı girişimlerden kaynaklanan sorunları çözmek amacıyla gerektiği zaman, gereken tedbirleri alma hakkına sahiptir (Kasenov, 1995: 69).

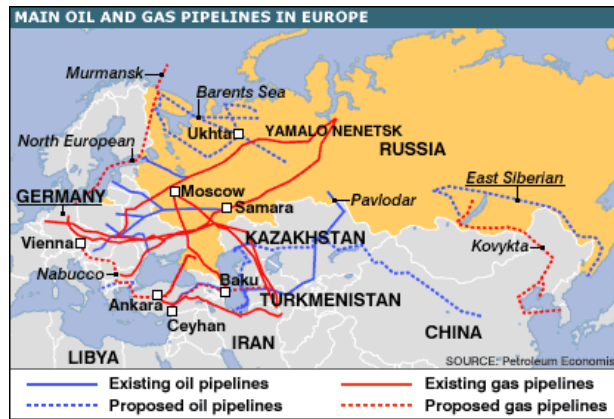

Harita 12: Rusya doğalgaz boru hatları (EEGAS, 2014).

Aynı yılın kasım ayında RF enerji bakanı Yuri Shafranik, kıyıdaş genç cumhuriyetlerin Hazar Denizi ile alakalı haklarının tanımlanmadığını iddia ederek Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı petrol ve doğalgaz naklinde SSCB döneminden kalma Rus boru hatlarını kullanmaları yönünde zorlamıştır. Henüz tam bağımsız olmuş, askeri ve ekonomik açıdan kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan genç cumhuriyetler RF'nin bu tehditlerine boyun eğmeye mecbur olmuş ve

petrol/doğalgaz projelerinde RF'ye ortaklıklar vermek zorunda kalmışlardır. Proje ortaklıklarıyla yetinmeyen RF, çeşitli baskı unsurları kullanarak Kazakistan ve Azerbaycan ile ikili anlaşmalar imzalamış, ülkelerin Hazar Denizi üzerindeki haklarından da pay elde etmiştir (Kelkitli, 2019: 70).

Özellikle kendisine büyük düşman olarak gördüğü ABD/NATO ve müttefiklerinin bölgeye girişini engellemek ve bölgenin kendi hegemonyasında kalmasını sağlamak isteyen RF, eski imparatorluk dönemindeki emperyal fikirlerini uygulamak için legal/illegal pek çok yola başvurmuştur. Örneğin Azerbaycan'a karşı İran ile birlikte Ermenileri desteklemiş, Dağlık Karabağ sorunu olarak adlandırılan sorunun tasarlayıcısı olmuştur. Aynı şekilde 1995 yılında sınır kapılarını kapatarak Azerbaycan'a ticari baskı yapan Rusya, Türkmenistan'dan alarak sattığı gazın ücreti noktasında Avrupa ile anlaşamayınca Türkmenistan'da gaz üretimini düşürmek istemiş, Türkmen yetkililer bunu kabul etmemiştir. Bu sırada Türkmen gazını Özbekistan-Kazakistan üzerinden Rusya'ya taşıyan boru hattında gizemli patlamalar gerçekleşmiş, Türkmenistan gaz üretimini mecburen düşürmüştür. Rusya bu şekilde istediğini elde etmiş ve Avrupa'ya gazı istediği fiyattan satabilmiştir. 25 Mayıs 2005 yılında ilk petrolün akmaya başladığı BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Petrol boru hattı Rusya'yı çok ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık Rusya'nın Hazar Enerji kaynaklarının Batı'ya nakledilmesinde bypass yapıldığı endişesiyle birlikte çok üst perdeden dile getirilmiş, dönemin Rus Dışişleri Bakanı Igor Ivanov boru hattının amacının Rusya'yı tarihsel olarak etki alanı altına giren bölgelerden çıkarmak olduğunu iddia etmiştir.

Harita 13: Rusya petrol ve doğalgaz boru hatları (BBC, 2020).

BTC'ye rakip olarak Güney Kafkasya boru hattını inşa eden Rusya, Aynı şekilde TANAP'a (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi) rakip olarak ise Turk Stream

(Türk Akımı) projesini hayata geçirmiştir. Turk Stream'in Ruslara göre gerekçesini Gazprom sözcüsü Sergei Kuprianov, TANAP'ın imzalarının atılmasından iki gün sonra 28 Haziran 2012 tarihinde Türkiye-İran doğalgaz boru hattında yaşanan patlamanın akabinde Türkiye'nin Rusya'dan gaz istediği yönünde açıklama yapmasına bağlamıştır (Kelkitli, 2019: 73-75). SSCB'nin dağılmasından sonra eski topraklarında yeniden hâkim olmak idealiyle hareket eden Rusya her ne kadar kendisinden ayrılan ülkeleri BDT adıyla yeniden yanına çekmeye çalışmış olsa da hidrokarbon kaynaklarıyla alakalı takındığı bu sert tavır, ilerleyen dönemlerde Hazar'daki projelerde Rusya'nın yalnız kalmasına sebep olabilecektir. Rusya, Hazar enerji kaynaklarıyla alakalı rakip projeleri elemek ve tekel olmak amacıyla çalışmasının yanı sıra bölgedeki güvenlik yapılanmalarında da rakipsiz kalmak çabasıdadır. 1828 Türkmençay anlaşmasından 1991 yılına kadar Hazar'daki tek askeri güç olan Rusya (Yeşilot, 2008: 197), Kıyıdaş ülkelerin bağımsızlıklarını ilanlarının ardından yavaş yavaş donanma birliklerini kurmaya başlamasını, Azerbaycan ve Kazakistan'ın bu iş için ABD'den destek almasını hiç hoş karşılamamıştır. Hazar denizi üzerinde terörizmi ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı, EUCOM³ ile Azerbaycan ve Kazakistan ortaklığında kurulan Hazar Muhafızları⁴ birliğinden rahatsız olan Rusya, Hazar kıyıdaş ülkeleri ile birlikte CASFOR'u kurmuştur⁵. Rusya bu adımları atarken bölgede kendisi olmadan hareket edilemeyeceğinin de bilincinde davranmıştır. Putin devlet başkanı olduğu dönemlerde Rusya'nın eski imparatorluk günlerini yeniden yaşamayacağını ancak büyük güç olma potansiyelini de hala kaybetmediğini beyan etmiş, 10 Ocak 2000 tarihinde imzaladığı ulusal güvenlik doktriniyle birlikte dış politikasında dünyanın en önemli enerji

---

³ EUCOM: 1952 yılında NATO destekli olarak ABD tarafından Merkezi Almanya'da kurulan, ABD'nin Avrupa, Rusya ve İsrail dâhil 51 ülkedeki askeri operasyonları yürüttüğü birimi (EUCOM, 2020).

⁴ Hazar Muhafızları Birliği: Hazar Havzasında Azerbaycan ve Kazakistan'la ortak bir hava sahası oluşturmak, Terör, yasadışı insan ticareti ve uyuşturucu madde kaçakçılığına karşı sınır güvenliğini sağlamak ve enerji nakil hatlarının güvenliğini sağlamak amacıyla ABD savunma bakanlığı, Azerbaycan ve Kazakistan ortaklığıyla oluşturulmuş bir programdır (Globalsecurity, 2020).

⁵ CASFOR: İngilizce Caspian Sea Quick-Response Army'nin kısaltılmışıdır. Türkçe Hazar Denizi Hızlı Müdahale Ordusu anlamına gelen yapı Ocak 2006 yılında dönemin RF Savunma Bakanı Sergei Ivanov tarafından yapılan öneriyle kıyıdaş beş ülkenin imzası ve katılımıyla kurulmuştur (Gurbanov, bilgesam, 2013).

rezervlerine sahip olmanın avantajını kullanacağını göstermiştir (Tekzan, 2007: 61). RF, toprakları dışında, SSCB'den kopmuş ülkelerde yaşayan 25 milyon Rus'un hakkının korunması bahanesiyle geliştirdiği *yakın çevre politikası*⁶ sayesinde özellikle Hazar'a kıyıdaş genç cumhuriyetlerle askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda kurabileceği en üst seviyede ilişkiler geliştirmiştir. Varlığını kanıtlayabilmek amacıyla bölge ülkelerinin iç huzurunu planlı bir şekilde bozmak dâhil pek çok yola başvuran Moskova yönetimi, Batıya karşı BDT ülkelerini hala yanında tutabildiğini göstermeye çabalamaktadır. Bütün bunları yaparken RF'nin tek motivasyonu ise bölgenin enerji kaynaklarını ve enerji yollarını ele geçirmek isteğidir (Avar, 2007: 26).

RF'nin Hazar bölgesindeki siyasi hedeflerinin başında tampon bölge oluşturmak vardır. Bu tampon bölge sorunsuz olmalıdır. Böylece RF jeopolitik emellerini rahatça gerçekleştirebilecektir. Bir diğer hedef ise Hazar bölgesinden başlayarak RF içlerine yayılabilecek etnik kökenli gerilimleri yok etmektir. SSCB döneminde oluşturduğu enklavlar ve eksklavlar sorunlarının bugünkü genç cumhuriyetler üzerindeki olumsuz etkilerinin RF'ye yansımaları engellemektir. Kazakistan ve Türkmenistan başta olmak üzere Hazar bölgesindeki hidrokarbon kaynaklarından kendi amaçları doğrultusunda maksimum seviyede çıkar sağlamak ve ABD başta olmak üzere rakiplerinin bölgedeki faaliyetlerini engellemek de RF'nin bölgesel siyasetinin temelinde var olan etmenlerdendir. Rusya'nın titizlikle üzerinde durduğu bir diğer hedef ise Hazar enerjilerinin batıya ulaştırılması ve satışında ana kontrolü elinde olmasını sağlamaktır. RDP (Rus Dış Politikası) incelendiğinde Rus yanlısı dış politika üreten veya dış politikalarında Rus hedeflerini destekleyen ülkelerin petrol ve doğalgaz alımlarında fiyat indirimi ile ödüllendirildiği görülmektedir. Bunun aksi durumlarda ise fiyat artırımını, hatta enerji akışının kesilmesi durumlarının gerçekleştiği görülmektedir (Turan, 2010: 6).

Son dönemlerde RF'nin bütün politik dengeleri tek adam yönetimi üzerine kuruludur. Eski ABD Savunma Bakanı Robert Gates'in dediği gibi Putin aslında bugünün değil, geçmişin Rusya'sında yaşamaktadır. Geçmiş zamanlardaki Rus imparatorluklarının özlemini duymakta ve eski Rus Çarları gibi davranmaktadır.

---

⁶ Yakın Çevre Politikası: SSCB'nin dağılmasının ardından yeni kurulan RF'nin de eskisi kadar güçlü olduğunu dünya kamuoyuna göstermek için eski Sovyet coğrafyasında RF'nin hâkimiyet kurması amacıyla 1992'de hazırlanan RDP argümanıdır. 2000 yılında Vladimir Putin'in Cumhurbaşkanı olmasının ardından revize edilmiştir (Saraçlı, 2015: 70).

Örneğin; Tataristan Özerk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 2019 yılı içinde Tatarca'nın resmi dil olmasını istemişti. Putin bu isteğe, bir ülkede iki cumhurbaşkanı olmaz diyerek Tataristan'daki Cumhurbaşkanlığı fes ederek cevap vermiştir. Bununla kalmamış Tatarcanın kreşler dâhil eğitimde kullanılmasını dahi yasaklamıştır. Tataristan Özerk Cumhuriyetine yapılan yatırımları da askıya alarak Tatarları sindirme politikası götürmüştür. Dış politikada komünizm dönemine kıyasla her ne kadar rahat tavırlar sergilese de iç politikada büyük güç milliyetçiliği uygulayarak baskıcı bir tutum sergilemektedir. Dış politikada RF'yi kızdıran olay NATO'nun RF sınırlarındaki devletlere davet göndermesi ve sınırlarını genişletmek istemesi olayıdır. Renkli devrimlerin ardından 2008 yılında Bükreş'te düzenlenen zirvede NATO'nun Ukrayna ve Gürcistan'a kapı aralamasına RF, Ağustos 2008'de Gürcistan savaşıyla cevap vermiştir. Bu durum aslında yakın çevre politikasıyla BDT üzerinden enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kuran RF'nin Hazar enerjilerini Karadeniz'in kuzeyinden batıya kendi kontrolünde ulaştırma hedefinin bir bölümü olmuştur. Bu savaşla RF, Abhazya ve Güney Osetya'yı *yumuşak ilhak* ile kendine bağlamıştır. 2014 yılında ise örtülü bir müdahale ile Kırım'ı işgal etmiştir. Rusya Kırım ve Abhazya'nın işgaliyle Karadeniz'de, Lazkiye ve Tartus askeri üslerinin yeniden aktivasyonu ile birlikte Doğu Akdeniz'de, Hazar Konvansiyonu ile de Hazar Havzası, Kafkasya ve Orta Asya'da ABD ve müttefiklerinin hareket alanını daraltmış, kendi A2/AD⁷ (Anti Access / Area Denial) becerilerini geliştirmiştir. Bu becerilerin geliştirilmesi ile Rusya, mevcutta bulunan Hazar kıyısındaki askeri üsleri yardımıyla Orta Asya başta olmak üzere, Körfez ülkeleri ve kısmen de olsa Hazar ile Akdeniz arasında kalan Arap bölgesinde kendi çıkarları doğrultusunda güvenlik çemberi oluşturmuştur. Bu da RF'nin bölgede jeopolitik açıdan üstünlük kurmaya başlaması olarak algılanabilecektir.

---

⁷ A2/AD (Anti AccessArea Denial): Uluslararası güvenlik terimi olan kavramın Türkçe anlamı "erişimi engelleme" ve "bölgeden men etme" dir. Erişimi engelleme (Anti Access) kavramı rakip devletin kendi harekât bölgeye girişini önlemeyi amaçlarken, bölgeden men etme (Area Denial) ise rakip devletin sahadaki muhtemel hareket alanını etkileme/baskılama üzerine kuruludur. Bu iki kavramın tek bir çerçevede birleştirilmesi (A2/AD), hem konvansiyonel hem de asimetrik savaş yöntemlerini birbirine kenetleyen yeni bir savaş türünü ortaya çıkartmıştır. Kavram aynı zamanda dış politikada devletlerin güvenliği konusunda da kullanılmaktadır (Mercan, bilgesam, 2018).

2.3. Dış Aktörlerin Hazar Bölgesine Etkileri

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Hazar bölgesindeki bütün dengeler altüst olmuştur. Hazar enerji kaynakları üzerinde söz ve güç sahibi olmak isteyen ülkeler arasında bozulan dengeyi kendi lehine düzenleyebilmek amacıyla küresel güç mücadelesi başlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren küresel güç haline gelmiş büyük devletler ve bölge devletleri çok farklı stratejiler geliştirerek bölgedeki dengeleri kendi lehine çevirmeye çalışsalar da günümüzde bunu becerebilen devlet tam anlamıyla bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mckinder'in Avrasya'nın kalbi olduğunu ifade ettiği, jeopolitik, ekonomik ve stratejik noktalardan çok önemli bir konuma sahip olan bölgede ki güç mücadeleleri yaklaşık otuz yıldır devam etmektedir. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD ve müttefiklerinin bölgede başlattığı yeni büyük oyunun ilk perdesinde ABD avantajlı konumda gözüküyorken, günümüz itibariyle bakıldığında RF'nin avantajının arttığı söylenebilir. Çalışmanın birinci bölümünde kısaca anlatılan jeopolitik teorilerin neredeyse tamamının odak noktasında olan bölge, küresel güç odağı olmaya çalışan devletlerce adeta işgal edilmiş durumdadır. Dünyanın artan enerji ihtiyacı ve enerjiye olan açlığı göz önüne alınacak olursa Hazar bölgesinin önemi daha rahat kavranmış olacaktır. ABD merkezli çok uluslu enerji firmalarından ExxonMobil tarafından 2040 yılı dünya enerji ihtiyacı raporu olarak hazırlanan Outlook for Energy'ye göre küresel ölçekteki enerji ihtiyacı, OECD dışı ülkelerin etkisiyle, dünya genelinde %25 artacaktır. Küresel ölçekte %20 büyümesi beklenen endüstrinin de her alanındaki enerji ihtiyacı katlanarak artacaktır. Doğalgaz arzı küresel ölçekte %40 artacaktır. Bu da Dünyanın toplam enerji ihtiyacının %26'lık bölümünün doğalgaz sayesinde karşılanacağı anlamına gelmektedir. Küresel ölçekte enerji hâkimiyetinde belirleyici rol ise enerji nakli olacaktır (ExxonMobil, 2019).

1870'li yıllarda Hazar bölgesindeki enerji kaynakları dönemin emperyalist güçlerinin dikkatini çekmiştir. Bu enerji kaynaklarının üzerinde Rusya ve İngiltere arasında geçen mücadeleye dönemin jeopolitikçileri *büyük oyun* demişlerdir. 1917 Ekim devrimiyle birlikte oyunun geçici galibi olan SSCB, 1991'de yıkılmış, bu dönemde unutulmuş olan büyük oyun yeniden, ancak farklı aktörlerle sahneye çıkmıştır. Yeni aktörler AB, ABD, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Çin ve çok uluslu petrol şirketleridir. Bölgede SSCB döneminden kalma enklavlar ve eksklavlar sorunları (Globe, kyivpost, 2010) bölgede etnik çatışmalara dönüşmüş, henüz kendi ayakları üzerinde duramayan genç cumhuriyetlerin durum karşısındaki şaşkınlıkları da bölgeyi

kısmen istikrarsızlığa sürüklemiştir. Bölgesel de olsa yaşanan fakirlikler, ekonomik zorluklar, gelir durumundaki adaletsizlikler, iktidar baskısı ve her kademeye yayılan rüşvet gibi olaylar genç cumhuriyetlerin birer Milli ve Modern Devlet olma yolunda karşılaştıkları en büyük sorunlardır. Bu nedenlerle oluşan yeni büyük oyun içinde genç cumhuriyetlerin oyun kurucu pozisyonunda aktör olması beklenmeyecektir. Hazar havzasının kapalı bir havza olması, Özellikle Türkmenistan'ın doğalgaz ve Kazakistan'ın petrol rezervleri bakımından zengin olmasına rağmen kuşatılmış ülke konumunda olması yeni büyük oyunu daha çok kaotik bir hale getirmiştir. İki bölümü olan yeni büyük oyunun birinci bölümü Hazar hidrokarbon kaynaklarını kontrol etmek, ikinci bölümü ise hazar hidrokarbon kaynaklarını dünyaya taşıyacak olan nakil hatları üzerinde kontrolü sağlamaktır. Hazar bölgesindeki küresel güç mücadeleleri büyük ülkelerin yanı sıra büyük veya çok uluslu şirketlerin de mücadele ettiği bir alan haline gelmiştir. Tez çalışmasının bu bölümünde AB'nin, ABD'nin, Çin'in, Türkiye'nin ve küçük bir aktör olsa da Ermenistan'ın Hazar politikaları ve etkileri incelenecektir.

2.3.1. AB'nin Hazar Politikaları ve Etkileri

Avrupa Birliği, 1856 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda Avrupa Devletleri Konseyi adıyla oluşumu başlayan ve önce 1952'de Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ardından 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olarak kurulduğundan bu yana, yeni vizyon politikalarıyla sürekli kendisini geliştiren, dünyanın en başarılı uluslar üstü birliği kabul edilmektedir. Bugün dünya nüfusunun yalnızca %7 sini barındırmasına rağmen dünya GSMH'sinin %25,8'lik dilimine hükmeden en önemli güçlerinden birisi hâline gelmiştir. 1957'de altı üye ülkeden, 2007'de 500 milyon nüfusa sahip 27 üye ülkeye ulaşan ve yakın zamanda bu sayının 35'e kadar çıkması beklenen Avrupa Birliğinin, siyasi alanda, özellikle de ortak dış ve güvenlik politikaları üretmede yeterince gelişemediği genel kabul görmektedir. Kuruluş sebebi açıkça belli olduğu üzere ekonomi ve enerji olan Avrupa Birliği'nin Hazar bölgesi ile olan ilişkilerinde de bu durum açık bir biçimde gözlenmektedir. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla Hazar Havzasında, yeni jeopolitik boşluklar oluşmuş; bölge güç mücadelelerinin odağı haline gelmiştir. Çok zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Hazar bölgesi barındırdığı hidrokarbon zenginlikleri sayesinde ikinci Basra Körfezi olma yolundadır. Bu nedenle Avrupa Birliği, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Hazar'a kıyıdaş üç Türk cumhuriyetiyle işbirliği yolları aramaya başlamıştır (Oktay,

2015: 75). Yukarıda belirttiğimiz gibi kuruluşundan bugüne sınırları sürekli genişleyen AB'nin enerji ihtiyacı da bu duruma paralel olarak artmaktadır. 23/24 Ekim 2014 tarihinde gerçekleştirilen AB konsey toplantısında *2030 yılına yönelik iklim ve enerji politikalarının çerçevesi* kabul edilmiştir. Kabul edilen bu çerçeveye göre birliğin enerji talebi 2030 yılında yaklaşık %80 artış göstermesi beklenmektedir (EC, 2014). Kendi enerji ihtiyacının yaklaşık %30 lük dilimini öz kaynaklarından karşılayabilen AB'nin son yıllardaki enerjide dışa bağımlılığın oranı %70 gibi çok yüksek bir rakama (Erdoğan, 2011: 28) denk gelen AB'nin gözünde Hazar Havzası'nın önemini her geçen gün arttırmaktadır. Ancak AB'nin yerel uzmanlarının zayıflığı, bölge kültürünün Avrupa kültüründen çok farklı olması, AB yöneticileri tarafından anlaşılammış olmasından dolayı Hazar Havzasıyla istenilen seviyede ilişki kurulamamıştır (Korneev, 2013: 310). Hazar Havzası ülkelerinin güvenliği AB için çok önemlidir. Bölgede ortaya çıkacak sorunlar Avrupa'yı derinden sarsabilecek potansiyele sahiptir. Hazar havzası etrafında RF, ÇHC, Pakistan ve Hindistan gibi dört büyük nükleer ülke bulunmaktadır. Ayrıca ABD bölgede oluşabilecek Rus hegemonyasına karşı faaliyetler yürütmektedir. Bu faktörler göz önüne alındığında bölgede çok yüksek istikrarsızlık potansiyeli olduğu görülmektedir. Bu nedenle AB, Hazar Havzasında istikrar-güvenlik ortamı ve siyasi diyaloga çok önem vermektedir (Aras, 2005: 4). Birlik, 17 Haziran 2019 tarihinde Orta Asya ile alakalı yeni bir strateji (EU, 2019) oluşturduklarını duyurmuştur. Bu yeni strateji ile aslında AB'nin mevcutta uygulamaya çalıştığı politikalarının bölgede ortaya çıkan yeni fırsatlara uyarlamayı amaçladığı görülmektedir. AB'nin yeni stratejisinde Orta Asya'nın, Avrupa ve Asya'nın kavşağındaki stratejik coğrafi konumu, AB'nin enerji ithalatındaki payı ve yetmiş milyon nüfuslu pazar potansiyeli ve AB'nin bölgesel güvenliğe olan ilgisi Orta Asya'yı AB için giderek daha önemli bir ortak haline getirmiştir denilmektedir. AB; Hazar Denizi'ni, Avrupa'ya Orta Asya ve Asya'dan ulaşan ortak enerji ve ulaştırma projeleri için bir köprü olarak görmektedir. Bu durum AB'nin yeni strateji belgesine şu şekilde yansımıştır:

AB'nin, Avrupa ve Asya'yı Bağlama Stratejisi'ne uygun olarak, Konsey, kaliteli altyapıyı teşvik etmek ve ekonomik, sosyal, mali ve çevresel sürdürülebilirliği geliştirmek için Orta Asya'da ve Orta Asya ülkeleri ile birlikte uygun olan hallerde sürdürülebilir bağlantı oluşturulması ve malların sorunsuz geçişinin sağlanması için ortaklıklar kurulması çağrısında bulunmaktadır. Konsey, Orta Asya'yı, Doğu Ortaklığı ülkeleri ve Afganistan ile ilişkilendirme çabalarını desteklemektedir.

Konsey, genişletilmiş Trans-Avrupa Ulaştırma Ağını Orta Asya'daki ağlara bağlamaya, Karadeniz'in ve Hazar Denizi'nin köprü olma potansiyelinin tam olarak kullanıldığı ortak enerji ve ulaştırma bağlantı projelerinin uygulanmasına karşılıklı ilgiyi artırmaya yönelik çalışmaları desteklemektedir. Ulaşım gittikçe daha fazla tarzı [modu] kullanır hale gelirken, ayrıca mevcut ve gelişmekte olan Avrupa-Asya ulaşım ağlarını geliştirmek için yeni fırsatlar ortaya çıkarken, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı demiryolu bağlantıları gelecekte önemli bir rol oynayabilir... AB, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği konularının yanı sıra eşit koşullarda elektrik bağlantılarının kolaylaştırılması hususunda Orta Asya ülkeleri ile iş birliğini artırmalıdır (EU, 2019b).

Bu paragraftan anlaşılacağı üzere AB, Karadeniz Bölgesi, Hazar Denizi, Güney Kafkasya ve Afganistan; Orta Asya ve Doğu Asya'ya açılan köprünün yapı taşları olarak algılandığı görülmektedir. Kazakistan, 1993 yılının Aralık ayında Batılı yedi petrol şirketiyle çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Genel olarak Hazar denizindeki hidrokarbon kaynaklarının işletilmesi ile alakalı olan bu anlaşmalar sayesinde Kazak enerji kaynaklarından elde edilecek gelirlerin büyük bir bölümünün Avrupalı şirketlere ve doğal olarak AB'ye akacağı sonucu çıkmaktadır. Aynı zamanda Kazak Ağır sanayisinin büyük bir kısmı da Almanya başta olmak üzere AB üyesi ülkeler işletmektedir. Türkmenistan'ın dış ticaret ilişkilerinin büyük bir bölümü AB ülkeleriyledir. AB Türkmen gazını doğrudan Türkmenistan'dan almak istese de şimdilik bu çok da mümkün durmamaktadır. Azerbaycan AB ülkeleri ile en yakın Hazar ülkesidir. AB ülkeleri ile hem ticari hem de siyasi ilişkileri en üst seviyede olan Azerbaycan aynı zamanda Batı ile ilişkileri en eski Hazar devletidir. AB'nin Hazar kıyıdaş ülkeleriyle olan ilişkilerinin temeli Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasına (Partnership and Cooperation Agreements - PCAs) dayanmaktadır. Bu anlaşmanın ardından AB Hazar bölgesi ülkeleriyle başta TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States - Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Destek) programı olmak üzere bir dizi program başlatmıştır. AB, Avrupa genelinde boru hatlarının yapımını teşvik etmektedir. Hazar enerji kaynaklarının batıya güvenli oluşumunu sağlayabilmek adına bölge ülkeleriyle yapılan anlaşmalarda Trans-Avrupa enerji hatlarının (TENs) kurulmasını desteklemektedir. AB ayrıca Hazar'a kıyıdaş ülkelerin Avrupa'yla bağlantısını sağlayabilmek amacıyla Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru'nu (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA)) faaliyete geçirmiştir. Hazar hidrokarbon

kaynaklarının boru hatlarıyla batıya naklini sağlamak amacıyla da INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe (Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Doğalgaz Nakliyesi)) programını başlatmıştır. Hazar'dan Avrupa'ya enerji naklinin gerek boru hatları ve gerekse de kara yoluyla yapılması esnasında oluşabilecek çevre zararlarını engellemek adına da AB bölge ülkelerine Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası aracılığıyla çeşitli yardımlar yapmaktadır (Aras, 2005: 10-12). Bütün bu program ve yardımların altında yatan sebep Hazar'da yaşanan jeopolitik sorunlarının tamamının enerjide dışa bağımlı olan AB ülkelerini son derece yakından ve derinden etkiliyor olmasıdır. AB bu sorunlardan etkilenme oranını en düşük seviyede tutabilmek amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Bu programların yanısıra Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'e de üyelerdir.

Bütün bu programlara ve politikalara rağmen AB Hazar ile alakalı istediği sonuçlara yaklaşımdan çok uzak bir konumdadır. Tipik bir *yumuşak güç* politikası izlemesine rağmen doğru politikaları üretme sorunu, sadece AB'nin siyasi kapasitesi ile ilgili değildir. Öncelikle belirtmek gerekmektedir ki; Hazar havzasındaki problemlerin karmaşıklığı bölge içi ve dışı büyük güçlerin ilgi odağında olması, özellikle RF'nin hegemonyal gücü, bölge yönetimlerinin yapıları, bölgenin Avrupa'ya uzak ve kültür olarak oldukça yabancı olması, enklavlar ve eksklavlar sorunları gibi SSCB'den miras kalan sorunların halen devam ediyor olması dolayısı ile de AB için Hazar Bölgesine yönelik politika üretmenin de, uygulamanın da oldukça zor olduğu genel bir kanıdır. Son dönemlerde AB üyesi ülkelerde nükleer enerjiye karşı duruş önümüzdeki dönemlerde doğalgaz santrallerinin önemini daha da arttıracak göz önüne sermektedir. AB bu nedenle Hazar üzerinden gelecek Türkmen gazına ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte tek bir noktaya bağımlı olmak istemeyen AB, Hazar enerji kaynaklarının batıya ulaştırılmasıyla ilgili olarak ABD ile aynı şekilde çoklu boru hatları politikasını benimsemiştir. Bununla beraber mevcut boru hatlarının neredeyse tamamının RF kontrolünde bulunması ve RF'nin eski gücüne kavuşmak amacıyla enerji kaynaklarını siyasal silah olarak kullanma isteği AB için enerji arz güvenliğine yönelik en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır. Çoklu boru hatları stratejisinin de bir gereği olarak enerji nakil hatları konusunda Rusya Federasyonu dışındaki alternatif güzergâhların belirlenmesi ve biran önce hayata geçirilmesi gerekmektedir. Rusya'nın, 2007 tarihinde Kazakistan ve Türkmenistan'la yapmış olduğu petrol ve doğal gaz anlaşmaları, Hazar hidrokarbon kaynaklarının AB ülkelerine naklinde Rusya'ya bağımlılığı arttırmaktadır (Aydilek, sg, 2007). Bu durum AB için içinden çok zor çıkılabilecek bir noktaya işaret

etmektedir. Başlangıcından bu yana AB - Hazar Bölgesi Devletleri arasındaki ilişkiler AB'nin istediği şekilde ilerlemiştir. Birlik açısından bu durum ilişkiden daha çok Avrupa'nın ihtiyacı olan enerji ve hammaddeyi sağlayabileceği yeni sistem bir sömürgeci. AB'nin Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması, Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım, Avrupa – Kafkasya - Asya Ulaşım Koridoru Programı, Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Gaz Nakli Programı, Daha Geniş Avrupa - Yeni Komşuluk Politikası gibi programlar aracılığıyla sağladığı finansa, Azerbaycan başta olmak üzere Kazakistan ve Türkmenistan'ın pek de ihtiyacı yoktur. Kıyıdaş ülkeler AB ile olan ilişkilerine ekonomik çıkarlardan daha çok stratejik olarak bakmaktadır.

2.3.2. ABD'nin Hazar Politikaları ve Etkileri

ABD'nin Türkelî'ne ait dış politikasının bölgenin siyasi, askeri ve ekonomik alanda yaşadığı dönüşümlere eşzamanlı olarak değiştiği söylenebilir. Soğuk savaşın ardından SSCB'nin dağılmasıyla birlikte başlayan yeni büyük oyunun baş aktörü konumunda olan ABD'de Rusya ile neredeyse aynı sebeplerden dolayı Hazar'da aktif olmak istemektedir. ABD'nin de, RF'nin de emeli Hazar enerji kaynaklarında söz sahibi olmak ve diğerinin hegemonya kurmasını engellemek olarak özetlenebilir. ABD, özellikle 1940'lı yıllardan itibaren dünya petrol kaynaklarını kontrolü altında tutmayı bir ulusal güvenlik sorunu olarak değerlendirmiş, dış politikasını buna göre şekillendirmiştir. Spykman'ın kenar kuşak teorisi ile ABD'nin Avrasya'da mutlak etki sahibi olması gerektiğini belirtmiştir. Spykman hazırladığı ve ABD dış politikasını genel hatlarıyla şekillendiren jeopolitik teorisinde bölgedeki enerji kaynaklarını ele geçiren devletin, ABD çıkarlarını tehdit edebileceğini ve küresel çaptaki güç dengelerini de kendi lehine değiştirebileceğini ifade etmiştir (Ayhan, 2009: 42). Bu yöndeki tehditleri bertaraf etmek amacıyla, askeri güç dâhil olmak üzere (Klare, 2004: 82), elindeki bütün kaynakları seferber etmekten kaçınmayan ABD'ye göre Hazar Denizi ve Orta Asya enerji kaynaklarının stratejik önemi üst seviyede olmuştur. Her ne kadar Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Brzezinski; "Hazar'ın stratejik önemi başlangıçtan beri vardır ve bu sadece petrol ile ilgili değildir." (Greenlee, 1999. Akt: Gürpınar ve Kesici, 2005: 179) dese de ABD'nin Hazar enerji kaynaklarına yönelik ilk askeri müdahalesini; 1998 yılında Güney Kazakistan'daki petrol sahalarını *korumak* amacıyla 500 askerle bölgeye hava indirmesi şeklinde yapmıştır (YeniAcun, 2013: 178). Ayrıca 2002 tarihinde yayımlanan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi Raporunda (White

House, state, 2002) Türkeli ve Hazar bölgesi hidrokarbon kaynaklarının işletilmesi ve güvenliğinin sağlanmasının önemi vurgulanmaktadır. ABD günümüzde, kendi dış politika doktrinlerine ve jeopolitik hedeflerine uygun olmayan, bambaşka bir Hazar havzası ile karşı karşıyadır. Rusya, yeniden süper güç olamasa da, ekonomik ve askeri açıdan yükselmesini sürdürmekte ve dünya enerji arzının büyük bir kısmını elinde tutmaktadır. ABD, Avrasya’da Rusya’nın gücünü kırmak istemektedir (Eslen, 2008: 44). ABD açısından Hazar havzasında mücadelenin esas sebebi bölgedeki petrol ve doğal gaz yataklarının üretiminden ziyade, nakledilmesi sorunudur. Bu nedenle de ABD, Hazar enerjilerinin Türkiye üzerinden nakledilmesini desteklemiş ve BTC’nin kurulmasında aktif rol oynamıştır (Pamir, 2007: 18). Aynı bağlamda ABD Hazar kıyıdaşlarından olan Azerbaycan’ın en önemli dış politik sorunu olan Karabağ sorununda da Ermenistan’a karşı Azerbaycan’ı desteklemiştir. Her ne kadar Karabağ savaşının başlarında Ermenistan tarafını tutar nitelikte açıklamalar yapmış olsalar da; Haydar Aliyev’in yürüttüğü dış politika sayesinde ABD Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğu yönünde net açıklamalar yapmıştır. Bu sayede de Azerbaycan petrolünün uluslararası dağılımında, *yüzyılın anlaşmasından* en büyük payı alarak garantörlük konumuna ulaşan ABD bu politikasıyla Rusya ve İran’ın bölgedeki jeopolitik gücünü baskılamaya çalışmıştır (Kuduban ve Kaya, 2018: 936). ABD, Afganistan’a yerleşerek Hazar’ın güneyinden geçecek olan boru hatlarını kontrolü altında tutmayı hedeflemektedir. Özellikle Türkmen gazının, Afganistan ve Pakistan üzerinden geçecek TAPI (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı) ile dünyaya ulaştırılması projesi düşünüldüğünde ABD’nin bölgeye yerleşmesinin jeopolitik önemi daha net anlaşılacaktır. ABD bu nedenle bölgenin istikrarını sağlamak adına Taliban yönetimiyle 2019 da yeniden görüşmelere başlamıştı (DW, dw, 2019). ABD dışişleri bakanı Mike Pompeo, ABD’nin Taliban ile 29 Şubat’ta barış anlaşması imzalanmasının beklendiğini söylemiştir (AA, 2020). Bu durumda ABD’nin Hazar enerji kaynaklarının Batı’ya ulaştırılması noktasındaki rekabeti Hazar’ın güneyine, Afganistan’a kaydıracağı söylenebilir.

Genel hatlarıyla ABD’nin Hazar politikasında ana düşmanın her ne kadar Rusya olduğu düşünülse de, asıl itibarıyla ABD’nin Hazar’daki ana düşmanı İran’dır. Başta Azerbaycan olmak üzere yeni bağımsızlıklarını kazanan genç cumhuriyetlerin İran ile iyi ilişkiler kurması, İran modeli bir yönetim anlayışına sahip olmalarını engellemek ABD’nin öncelikli kaygısıdır. İran rejiminin bölgede yayılması halinde kontrol altında tutmak istediği radikal dinci hareketlerin ve nükleer silahların yayılması için uygun bir

ortam yaratacağına inanan ABD, böylesi bir durumun Hazar'a kıyıdaş genç cumhuriyetleri batıdan koparacağını düşünmektedir. ABD'ye göre Hazar bölgesinin batıdan kopması başta enerji krizi olmak üzere küresel çapta bir ekonomik krize sebebiyet verebilecek, bu durumda küresel enerji arzı Rusya-İran ikilisinin tekeline geçecektir. Bunu engellemek için genç cumhuriyetleri NATO şemsiyesi altına toplamak isteyen ABD, bu emeline Ocak 1994 tarihinde *Barış İçin Ortaklık* projesiyle ulaşmıştır. Bütün bu politikaların yanında ABD'nin Hazar ülkelerine yönelik dış politikası kendi içinde bazı eleştirilere sebep olmuştur. Bunun nedeni; ABD yönetimindeki eski/yeni çok önemli bazı isimlerin, Washington'ın gözde şirketleriyle Hazar'a kıyıdaş devletler arasında arabuluculuk ve lobi faaliyetlerine başlamalarıdır. Bu isimler arasında, eski Savunma Bakanı Dick Cheney, eski Hazine Bakanı Lloyd Bentsen ve George Bush'un Personel Başkanı John Sununu, eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski gibi isimler vardır. Sonuç olarak, ABD'nin Hazar politikasına ve bölgeye etkisine genel olarak bakıldığında, birçok ABD'li danışman ve şirket tarafından yönlendirildiği görülmektedir (Gürpınar ve Kesici, 2005: 180).

Rusya'nın A2/AD yeteneklerini geliştirmesi ve Hazar Konvansiyonu ile birlikte Hazar denizinden ABD ve müttefiklerinin askeri anlamda uzaklaştırılması ABD'nin Hazar ve Orta Asya ile alakalı planlarında değişiklikler yapmasına neden olmuştur. ABD dış işleri bakanı Mike Pompeo'nun Şubat 2020 başında gerçekleştirdiği Orta Asya ziyaretlerinde (Ednews, ednw, 2020) bu durum netleşmiştir. Ziyaretler sonrasında ABD Dışişleri Bakanlığı, bölgedeki C5+1 ülkelerine (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Afganistan) yönelik olarak hazırladığı raporu kamuoyuyla paylaşmıştır (USDS, state, 2020). Rapor incelendiğinde birkaç noktanın dışında ABD'nin daha önce bölgeye yönelik programlarından çok da farklı bir şey olmadığı gözlenecektir. Bununla birlikte raporda geçen "Orta Asya her zaman Avrupa ve Asya arasındaki medeniyetlerin stratejik ve ticari kavşağı olmuştur." cümlesi bölgenin ABD açısından ne derece önemli olduğunun işaretidir. Yine raporda geçen "bölgesel enerji güvenliğinin artırılmasına, bölge ülkelerinin dış aktörlere olan bağımlılığının azaltılmasına ayrıca elektrik ticaretini kolaylaştırmaya yardımcı olacaktır" cümlesi de ABD'nin bölgedeki emelini açıkça ortaya koymaktadır (USDS, state, 2020). ABD bu amaca yönelik olarak raporda ilgili konularda bölge ülkelerinde doğrudan katkıda bulunacağını da taahhüt etmektedir. ABD Dışişleri Bakanı Pompeo'nun geziler sırasında Orta Asya'daki her milletin hür ve özgür olmasını istediklerini, bölge ülkelerinin vassal bir yönetime sahip olmalarını kabul etmeyeceklerini dile getirmiştir.

Pompeo'nun yaptığı bu açıklama akla ABD bölge ülkelerinde renkli devrimlerde olduğu gibi hükümetlerin değişmesinde yeniden rol mü alacak sorusunu getirmektedir (Ednews, ednw, 2020). Raporda yer alan yer alan 5C ülkeleriyle ABD'nin yakın ilişkiler kurmasının bölgesel istikrar ve dengeleyici olağına dair ifadeleri de ABD'nin RF'ye karşı bölgede yeniden çevreleme politikasına ⁸ yöneldiğı izlenimini uyandırmaktadır (USDS, state, 2020). Soğuk savaştan günümüze ana argümanları değişmese de ABD yeni çevreleme politikasıyla hem bölgedeki nüfuzunu arttırmayı, hem de bölge ülkelerinin RF ve ÇHC'ne karşı bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir. Aslında bölgedeki nüfuzunu arttırma olan ilk hedefin ikincil hedefin neticesi olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Son olarak Afganistan'da yaşanan ABD çekilmesi ve 29 Şubat'ta Taliban ile anlaşacak olması ABD'nin yeni çevreleme politikasını uygulamaya başladığının en büyük kanıtıdır.

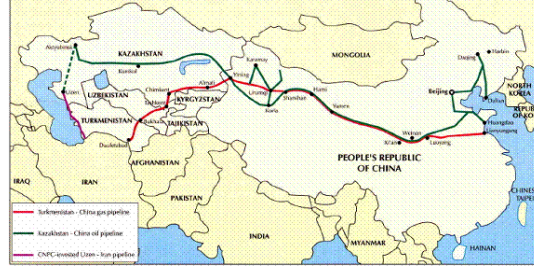
2.3.3. ÇHC'nin Hazar Politikaları ve Etkileri

ÇHC Hazar bölgesi enerji pazarına ilk defa 1997 yılında Kazakistan ile yaptığı anlaşma ile girmiştir. ÇHC, 4,3 milyar dolar karşılığında Kazakistan'ın Aktyubinsk Petrol Şirketine ait hisselerinin %60'ını almıştır. Bugün ise Kazak enerji pazarının yaklaşık %25'lik bölümüne hâkimdir denilebilir (İsmayılov ve Budak, bilgesam, 2015). Çin'in Kazakistan üzerinden gerçekleştirdiğı enerji hamlesi ABD başta olmak üzere batılı ülkeleri endişelendirmiştir. Çünkü ÇHC, Hazar bölgesini enerji kaynaklarından

---

⁸ Çevreleme Politikası (Containment Policy) Soğuk Savaşın ilk yıllarından itibaren ABD'nin, SSCB'nin artan etkisini sınırlamayı hedefleyen doktrinine verilen isimdir. Fikri temelleri Amerikalı diplomat George S. Kennan tarafından oluşturulmuştur. Kennan bu doktrin ile temelde yayılmacı eğilimleri durdurulduğunda komünist yönetimlerin çökmelerinin kaçınılmaz olacağını ileri sürmekteydi. Rusların toplum genelinde oluşan tarihi hafıza dolayısıyla kuşatılma kaygısı taşıdıklarını belirterek, SSCB'nin yayılmacı eğilimlerin sebebinin bu tarihsel hafıza olduğunu ve Marksist-Leninist ideolojinin de bu yaklaşıma entelektüel içerik kattığını iddia etmiştir. Kennan'a bu doktrin ile SSCB'nin yayılmacı akımının önünün uzun soluklu, sabırlı, ancak kararlı ve uyanık bir çevreleme yoluyla alınabileceğini iddia etmiştir. ABD'nin çevreleme politikasının ilk somut örneğı Truman Doktrini olmuştur. Çevreleme politikası Soğuk Savaş boyunca ABD'nin küresel politikalarına biçim vermeyi sürdürmüştür (Özcan, trgüv, 2019)

ziyade politik ve güvenlik açısından değerlendirmektedir. Çin'in en zayıf noktası enerji noktasında neredeyse tamamen dışa bağımlı olmasıdır. Bu da jeopolitik açıdan ÇHC dış politikasının en önemli sorununun enerji nakil güvenliği olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Harita 14: Türkmenistan ve Kazakistan üzerinden Hazar Petrollerini ÇHC'ne ulaştıran boru hatları (Chikanayev, grata, 2017).

Bu nedenle ÇHC, Hazar enerji kaynaklarını kontrolü altına almak isteyen ABD'yi açıkça düşman ilan etmiş (Burles, 1999: X) ve stratejisini genel olarak ABD'ye karşı çok kutuplu dünya yaratma çabası üzerine kurmuştur (Burles, 1999: 1). ÇHC'nin en büyük korkusu ise ABD'nin bölgede milliyetçi hükümetler yaratmasıdır. Bunun nedeni ise işgal ettiği Doğu Türkistan topraklarının, bölgede milliyetçiliğin uyanmasıyla birlikte elinden alınmasıdır (Smith, 1996: 149). Bu nedenle ÇHC henüz ayakları üzerinde durmaya çalışan Kazakistan'ı ve Türkmenistan'ı ekonomik yatırımlarla yanına çekmeyi hedeflemiş, genel anlamda da bunu başarmıştır. Batı Kazakistan'ın Aktobe kentinden çıkartılan petrol inşa edilen boru hatlarıyla 2014'den itibaren yılda 20 Milyon ton petrolü ÇHC'ne taşımaktadır (İsmayılov ve Budak, bilgesam, 2015). ÇHC'nin en büyük sıkıntısı kendi batı sınırına yakın noktalarda karışıklık çıkmasıdır. Bu nedenle ÇHC başlattığı Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin geçeceği noktalarda Kazakistan'dan bol miktarda toprak alımı yapmış (Rusen, rusen, 2018), toprak aldığı yerlere ise askerlerini yerleştirmiştir (Turkistanpress, tp, 2019). ÇHC'nin enerji nakil güvenliği konusunda aldığı tedbirlerin genel bir sonucu olarak doğan Bir Kuşak Bir Yol Projesi genel manada enerji ihtiyacını deniz yoluyla temin eden ÇHC denizlerdeki ABD üstünlüğünü kıramayıştır denilebilir. Artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla alternatifler arayan ÇHC, Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsünden faydalanarak Türkmen doğalgazını ülkesinde kullanmak istemektedir. Bu durum Türkmenistan'ın da gaz naklinde Rus hegemonyasını kırabilmesi için bir fırsat olabilecektir. ÇHC, 24,5 trilyon

metre küp ile dünyada büyüklük bakımından dördüncü büyük doğalgaz rezervlerine sahip Türkmenistan'a bu kaynakların üretimi ve Çin'e ulaştırılması için yatırım yapmaktadır. ÇHC'nin yaptığı bu yatırımlar neticesinde Türkmenistan'a ait Bahtiyarlık bölgesindeki altı farklı rezerv sahasından çıkartılan doğal gaz, yaklaşık 40 milyar metre küp/yıl hacmiyle Çin'e ulaştırılmaktadır. Bu da 2016 verileriyle Türkmenistan'ı ÇHC'nin doğalgaz ihtiyacının %77'lik bölümünü sağlayarak en büyük doğalgaz tedarikçisi yapmaktadır (Ametbek, ankasam, 2018).

Harita 15: Bir Kuşak Bir Yol Projesi geçiş güzergâhı (Rusen, rusen, 2018).

ÇHC'nin Hazar enerji kaynaklarına yönelmesi pek çok konuda stratejik ortak olduğu RF ve İran'ı endişelendirmiştir. RF'nin amacı Hazar enerji kaynaklarının kendisi üzerinden dünyaya taşınmasıdır. Bu nedenle Türkmenistan'ın Çin ile yaptığı ticaret RF'yi endişelendirmektedir.

ÇHC'nin Türkmengazını almasını önlemek ve jeopolitik çıkarlarını korumak isteyen RF, daha önce alımı azalttığı ve Stockholm tahkim mahkemesine verdiği Türkmenistan ile 2018'in sonlarına doğru yeniden masaya oturmak zorunda kalmıştır (RFA, rfa, 2018).

RF'nin buradaki hedefi mali açıdan çok zengin olmayan Türkmenistan'ın doğalgaz üretimini fazlaca artıramaması üzerinedir. Bu sayede Türkmenistan'ın ÇHC'nin ihtiyacını karşılayamayacak ve ÇHC kendisi ile masaya oturmak zorunda kalacaktır demek zorlayıcı bir tahmin olmayacaktır.

Sonuç olarak ÇHC'nin Hazar politikalarının Türkmenistan ve Kazakistan'ın bölgedeki jeopolitik konumunu güçlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum aynı zamanda RF'nin Hazar enerji kaynakları üzerindeki hegemonyasına zarar verdiği için yan etki anlamında ABD ve AB'nin de işine gelmektedir.

2.3.4. Türkiye'nin Hazar Politikaları ve Etkileri

29 Ekim 1933 tarihinde, Cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarının akabinde Ulu Önder Atatürk'ün, adının Zeki olduğu bilinen genç bir doktor ile yaptığı konuşmada (Atatürk, 1933. Akt; Bozdağ, 2009: 26-32);

Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını bugünden kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir.

sözleriyle yaptığı büyük öngörüye rağmen, SSCB'nin yıkılışına en hazırlıksız yakalanan ülke Türkiye olmuştur. Dönemin Indiana senatörü Richard Lugar verdiği bir demeçte, SSCB'nin NATO için bulunmaz bir rakip olduğunu, NATO'nun böylesine önemli bir rakibi kaybederse varoluşu için bir sebebin kalmayacağını, SSCB'nin yok olmasının NATO'nun da yok olması anlamına geleceğini belirtmiştir (Yıldız, 2015: 297). Benzer senaryolar dönemin Türkiye'sinde de bu şekilde algılanmış, SSCB'nin yıkılması ardından Türkiye'nin de önemini yitireceği düşünülmüş, Türkiye'nin dünya siyasetindeki konumu tartışma konusu olmuştur (Özkan, 2010: 118). Bütün bu tartışmaları yapanlar 20. yüzyılın bütün savaşlarının ana sebebi olan enerji faktörünü düşünmemişlerdir. Türkiye tarihten gelen kültürel bağları dolayısıyla bağımsızlıklarını ilan eden devletleri ilk tanıyan ülke olmuştur. İtalyan Il Giornale gazetesi bir yazısında SSCB'nin yıkılmasının ardından Türkiye'nin ekonomik alanda cüce konumunda olmasına karşın siyasi alanda artık dev olduğu yorumunda bulunmuştur. Adriyatik'ten Çin seddine Türk Dünyası tabirinin ortaya çıktığı ve Türkiye'yi yönetenlerce de dillendirildiği bu dönemde Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel'de Il Giornale gazetesiyle aynı görüşleri paylaşmıştır. SSCB'nin yıkılmasının ardından Davos'da gerçekleştirilen Dünya Liderler Zirvesinde Türk Devletlerinin liderleriyle bir araya gelen Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel kahvaltı sırasında fotoğraf çekilirken, "Yüz yıldır beklenen manzara bu. Bu fotoğraf 100 yıl önce çekilmeliydi" demiştir (Kara, 2012: 157,158).

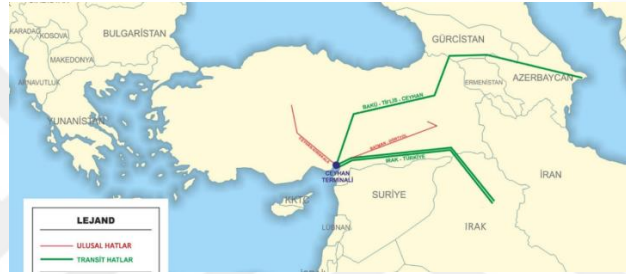
SSCB'nin dağılmasından itibaren TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı), TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı), ortak televizyon yayınları, ortak üniversiteler gibi pek çok başarılı çalışma yapılmıştır. Türkiye

yurtdışından doğalgaz alımı anlaşmasını 8 Eylül 1984’de Sovyetler Birliği ile yapmış ve 1987’den itibaren yıllık altı milyar m³ doğalgaz alımına başlamıştır. Rusya ile ikinci anlaşma 10 Aralık 1996 tarihinde yapılmıştır. Yıllık sekiz milyar m³ gaz alımı üzerine yapılan bu anlaşma 23 yıllığına yapılmıştır. Bu tarihten itibaren Türk doğalgaz piyasasını ele geçirmek için uğraşan Rusya 15 Aralık 1997 tarihinde 25 yıllığına yeni bir anlaşma yapmıştır. Yılda 16 milyar m³ doğal gaz taşınması planlanan bu anlaşmayla Türkiye doğalgaz konusunda %65 Rusya’ya bağımlı hale gelmiştir (Oğan, turksam, 2006). Son olarak 10 Ekim 2006 tarihinde yıllık 15,75 milyar m³ alım anlaşmasıyla imzalanan Türk Akım, doğalgazdaki Rus bağımlılığını daha da artmıştır. AB’nin istediği Güney Akım Projesi’nin Rusya tarafından önerilen alternatifi olan bu proje ile Ukrayna bypass yapılmış, görüntüde Türkiye ön plana çıkartılmıştır. Ancak Türkiye’nin Rusya’dan aldığı gazı poexport⁹ yapma ihtimali düşüktür. Böyle bir ihtimal olsa dahi Türkiye, Rusya’dan aldığı gazın üzerine bir miktar kar eklemek zorundadır. Yani Türkiye’nin Rusya ile çıkar çatışması yaşaması halinde Rusya Avrupa’ya verdiği gazın fiyatını düşürerek, ya da Türkiye’ye verdiği gazın fiyatını yükselterek Türkiye’yi çok rahat bypass yapabilir konuma ulaşmıştır (Sözcü, sozcu, 2020). Bu projenin Türkiye’nin elinde koz olduğunu iddia eden uzmanlar olsa da Rusya’nın gaz ile alakalı politikası ve enerji hatlarını dış politikada ne kadar ustaca kullandığı göz önüne alınırsa bu iddianın boş bir hayal olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. 1990’lı yıllarda başlayan Adriyatik’ten Çin Seddine Türk Dünyası fikrine rağmen kısa süre zarfında Türkiye’nin genç Türk devletlerine liderlik rolü yapamayacağı ortaya çıkmıştır. Özal ve Demirel ile başlayan iyi ilişkileri devlet politikası haline getiremeyen Türkiye sonraki hükümetlerin farklı politikaları dolayısıyla bölgeden uzaklaşmıştır. Dış politikadaki önceliğini genellikle AB ve ABD eksenli oluşturan Türkiye, bu durumuyla genç Türk devletleri arasında olumsuz görüşlerin oluşmasına sebep olmuştur. Aslında Türkiye’nin batı taraflı tutumunun sebebi genel olarak jeopolitik konumudur diyebiliriz. NATO’nun dünya genelinde *Hassas Bölge* kabul ettiği 16 noktanın 13’ü Türkiye’nin etrafında bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye, Ortadoğu ve Asya’yı Batı’ya bağlayan konumdadır. SSCB döneminde batı ile SSCB arasında tampon ülke konumunda olan Türkiye, İran İslam Devriminden sonra da ABD ile İran arasında denge unsuru olmuştur. Brezinski (2005: 73) bu durumu açıklarken “Türkiye Karadeniz bölgesinde istikrar sağlamakta, Karadeniz’e Akdeniz’den ulaşımı kontrol etmekte, Kafkasya’da

---

⁹ Poexport: Bir ülkeden alınan malın üzerine kar koyarak başka bir ülkeye satışı

Rusya'ya dengelemekte, İslam muhafazakârlığına karşı halen panzehir olmakta ve NATO'nun güneydeki güvencesi olarak hizmet etmektedir." cümlelerini kullanmıştır. Türkiye'nin Hazar Kıyıdaşları başta, SSCB sonrası bağımsızlığına kavuşmuş olan Türk devletleriyle alakalı en büyük başarısı şüphesiz BTC boru hattı projesidir. Elbulfeyz Elçibey'in fikir babası olduğu proje Haydar Aliyev döneminde imzalanan asrın anlaşmasıyla birlikte uluslararası gündemde yerini almıştır. Bu proje Rusya ve ABD'nin dışında üçüncü, bağımsız bir kaynaktan batıya aktarılan ilk enerji hattı projesidir. Rusya o dönemde BTC'yi engellemek amaçlı siyasi eylemlerde bulunmuş, boru hattının güvenli olmadığını beyan etmiş, aynı anda PKK'nın Moskova'da büro açmasına izin vermiştir (Yalçınkaya, 2006: 231).

Harita 16: Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı (TC EB, 2020a).

30 Nisan 2002 tarihinde Trabzon'da; Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan kendi aralarında terörizm, örgütlü suçlar ve diğer önemli suçlarla mücadele konusunda bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmanın bir diğer bölümü ise Trans-Kafkasya enerji koridorunun güvenliği ile alakalıdır (Sarıkaya, 2019: 591). Türkiye BTC ile ulaşabileceği konumunun farkına varmış ve jeopolitik açıdan bunu değerlendirmenin yollarını araştırmıştır.

Bu nedenle, batının ihtiyaç duyduğu enerjiyi doğu-batı ekseninde oluşacak nakil hatlarında Türkiye üzerinden geçirmek ve Batının enerji ihtiyacını karşılarken Türkiye'nin stratejik konumunu güçlendirmek için yol haritası oluşturulmuştur. Ancak bütün bu olumlu ortama ve güzel gelişmelere rağmen SSCB sonrası enerji rekabetinde Türkiye jeopolitik konumunu tam olarak kullanamamıştır. Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasında doğalgaz rezervleri bakımından en zengin ülke Türkmenistan'dır. Türkmen gazının Avrupa pazarına ulaştırılmasıyla alakalı şimdiye kadar iki alternatif proje üretilmiştir. Birisi İran, diğeri Türkiye üzerinden gitmesi planlanan bu hatlardan Türkiye üzerinden gitmesi planlanan NABUCCO projesi AB'nin önemle üstünde durduğu

alternatif hattı. Ancak sistemli bir enerji politikasına sahip olmayan Türkiye'nin, dış politik manevralar nedeniyle Rusya ile çeşitli dönemlerde yaptığı anlaşmalar NABUCCO'nun sonlanmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin Hazar bölgesi ile alakalı geliştirmek istediği projelerin önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bu etmenlerden en büyüğü elbette ki Rusya'nın yakın çevre politikasıyla birlikte bölgedeki hâkimiyetini artırmak isteme çabalarıdır.

Harita 17: Türkiye doğalgaz boru hatları (TC EB, 2020b).

Bununla birlikte hidrokarbon kaynaklarının naklinde de söz sahibi olmak isteyen Rusya Hazar enerji kaynaklarının iletimi için hayati öneme sahip olan kuzey Kafkasya'yı çok sıkı elinde tutmakta, bölgedeki bazı sorunları kontrolü altında yaşatarak Hazar ile Türkiye'nin direk bağlantısının önüne geçmektedir. Türkiye ile Rusya'nın rekabetinin en büyük sebebi ise Rusya'nın yakın çevre olarak gördüğü coğrafyanın Türkiye için de yakın çevre olmasıdır. Bu durum iki ülkenin bölge ile alakalı politikalarını sürekli olarak karşı karşıya getirmekte ve çıkar çatışması yaşamalarına sebep olmaktadır. Türkiye'nin bölgede geliştirmek istediği projelerin önündeki bir diğer engel ise İran'dır. İran, ABD'nin bölgeye girişi için Türkiye'nin araç olduğunu düşünmektedir. İran'ın stratejik ortağı olan Rusya'da bölge ülkelerinin Türkiye sayesinde Batılı ülkelerle yakınlaşmasını kabul etmemektedir. Batı'nın üzerindeki ambargosunu kırmak için hazar enerji kaynaklarını kullanmak isteyen İran, Türkiye'nin doğu-batı enerji koridoru projesini reddetmektedir (Turan, 2010: 55-56). Türkiye'nin Hazar enerji kaynaklarıyla alakalı BTC ve Türk Akım boru hatlarının dışında TANAP (Trans Anadolu Hazar Boru Hattı), BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum) Doğalgaz boru hattı da bulunmaktadır. Bu boru hatlarıyla Hazar Petrolü Avrupa pazarına Bakü-Tiflis yolu ile Ceyhan'dan ulaştırılırken, Bakü-Tiflis-Kars demirden ipek yolu ile de Orta Asya'nın, Uzak Doğu'nun ürünleri batıya gönderilecek, dolayısıyla

Türkiye'nin Avrupa ile Asya arasındaki nakil hattı sağlanacaktır. Türkiye Hazar enerji kaynaklarının Batı ile buluşmasında ana etken olmak istiyorsa SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan devletlerin arasında yaşanan sorunların çözümünde etkin rol almalı, RF ve İran ile etkin dış politika izlemeli ve bölge ülkeleriyle çok yönlü işbirliklerini geliştirmelidir. Dünya devlerinin bölgedeki nüfuz mücadelesinde oldukça pasif konumda olan Türkiye'nin bölge ile alakalı ayrıcalıklarını tam olarak kullanamadığı da bir gerçektir. Özellikle enerjideki Rus bağımlılığından kurtulması gereken Türkiye'nin Trans Hazar projesi başta olmak üzere doğrudan kaynağından başlayacak boru hatları projelerine ağırlık vermesi, Avrupa ile bölge devletleri arasında tam ve kesin bir köprü olması gerekmektedir. Enerji de Rusya'ya bağımlı olmaktan hoşlanmayan Avrupa ülkelerine Türkiye üzerinden geçecek boru hatlarının güvenliğinin sağlanmasının daha kolay olacağı anlatılmalıdır. Çünkü Türkiye'den Avrupa'ya uzanacak boru hatlarının en ucuz, dolaysız, teknolojik ve en güvenli hat olacağını söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır.

2.3.5. Ermenistan'ın Hazar Politikaları ve Etkileri

SSCB döneminde Rusya'nın en küçük devleti olan Ermenistan Karadeniz ile Hazar denizi arasındaki alanda bulunur. Azerbaycan'ın batısında, Gürcistan'ın güneyinde, Türkiye'nin doğusunda yer alır (Güney, 2013: 251). SSCB'den ayrıldığı 23 Eylül 1991 tarihinden Karabağ Savaşının sonuçlandığı 10 Kasım 2020 tarihine kadar Hazar hidrokarbon kaynaklarının Azerbaycan üzerinden direk batı ya gidişinin önündeki en büyük engel olarak konumlanmaktaydı. Ermenistan bölgede başlı başına bir jeopolitik aktör değildir. Hatta boyutu, nüfusu, hiçbir denizle bağlantısının olmaması, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından çok fakir olması dolayısıyla jeopolitik açıdan hiçbir önemi yoktur (Bayram, 2016: 69). Bununla birlikte bölge jeopolitiğinin ana aktörlerinden RF, Azerbaycan, İran ve bölge dışı aktörlerden Türkiye ile olan bağlantıları/ilişkileri Ermenistan'ı bölge jeopolitiği açısından oldukça önemli bir noktaya yükseltmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde RF ekonomi başta olmak üzere pek çok açıdan son derece kötü bir konumda olmasına rağmen Hazar denizinin Kuzey doğusunu teşkil eden Kafkasya'yı kaybetmemek için ciddi mücadele içine girmiştir. Rusya, Bölgedeki etnik ayrılıkçılık hareketlerini desteklemekte ve hatta bazı durumlarda körüklemekte, bölgedeki halkları ve devletleri karşı karşıya getirerek kendi nüfuzunu korumak istemektedir (Hasanov, 2016: 166). Ermenistan'ın konumu RF

için çok önemlidir. RF'ye göre enerji kaynaklarının Batı'ya uzanmasında ya kuzeydeki Rus toprakları ya da Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Ukrayna, Beyaz Rusya gibi ülkeler kullanılmalıdır. Ayrıca 10 Kasım 2020 tarihinde kadar Azerbaycan-Ermenistan gerginliğini körükleyen RF bu alternatifin güvenlik dolayısıyla uygun olmadığını dünya kamuoyuna ispat etmek istemekte ve böylece Batı'ya giden enerji nakil hatlarındaki gücünü pekiştirmek istemektedir (Hasanov, 2016: 167). Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere, Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan sorunlar bu bağlamda ele alınmalıdır. SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in Rusya'yı ve BDT'yi reddetmesi, Azerbaycan içindeki Rus Askeri varlığını reddetmesi, Türkiye yanlısı politika izlemesi ve Hazar enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden batıya ulaştırmak istemesi gibi sebepler RF'nin 1992'de başlayan Karabağ savaşında Ermenistan'ı desteklemesinin ana sebepleridir denilebilir. Aynı şekilde Elçibey'in beş yıl içinde Bütün Azerbaycan'ın birleşeceği yönünde yaptığı söylemlerden rahatsız olan İran'da Ermenistan'ı desteklemiş ve RF ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Rus Lukoil firmasının Azerbaycan uluslararası işletme şirketinin %10 ortağı olmasıyla birlikte RF, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'a yakın tutum sergiliyor gibi görünmeye başlamıştır. RF; 2 Aralık 1996 Lizbon'da gerçekleştirilen AGİT zirvesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korunması kararını desteklemiştir. RF, AGİT-MİNSK grubu üzerinden bölgeye yapılacak AB etkilerini kırabilmek amacıyla Azerbaycan ile Dağlık Karabağ'ı sınırlarını birleştirecek şekilde ortak yönetim kurulmasını teklif etmiş, ancak Azerbaycan, bu teklifin daha önceden üzerinde uzlaşılan Lizbon kararlarına aykırı olduğu gerekçesiyle bu teklifi reddetmiştir (Yiğit ve Gülbiten, 2017: 7).

Ermenistan ile İran'ın ilk resmi temasları Ermenistan'ın bağımsızlığından kısa bir süre sonraya denk gelir. 9 Şubat 1992 tarihinde Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovhannisyanyan'ın Tahran'ı ziyaret etmiş ve ilk diplomatik temas bu sayede gerçekleşmiştir. Türkiye ile Azerbaycan'ın stratejik ortak olması, iki ülkenin de batı ile iyi ilişkiler içinde olması İran'ın bu iki ülkeye karşı Ermenistan'ı tampon bölge olarak görmesine sebep olmuş; Türkiye-Azerbaycan ittifakına karşın İran-Ermenistan ittifakını geliştirmiştir. Bu ittifakın gelişmesinin şüphesiz en önemli faktörü ise Güney Azerbaycan'dır. Bir diğer faktör ise Hazar Enerji kaynaklarının Azerbaycan eliyle batıya aktarılmasıdır denilebilir. Mayıs 2007 tarihinde açılan İran-Ermenistan doğal gaz boru hattı bunun en somut örneğidir. İran'ın bu projeye iki hedefi olduğu söylenebilir. Birincisi; Ermenistan'ın ekonomik ve siyasi olarak Rusya'ya olan bağımlılığını

azaltmak, İkincisi, Ermenistan üzerinden Avrupa pazarına açılabilmek. İran kendisine de sınır olan Karabağ konusunda uluslararası platformlarda her ne kadar Ermenistan'ı kınasa da jeopolitik çıkarları açısından Erivan yönetimini her konuda desteklemektedir (Karadağ, ins, 2019).

Ermenistan Karabağı işgalinin ardından Azerbaycan'ı Karabağ üzerinden çeşitli dönemlerde taciz etmiştir. Son olarak 27 Eylül 2020 sabahı iki ülke askeri unsurları arasında yaşanan sıcak temasın ardından başlayan İkinci Karabağ savaşını Ermenistan kaybetmiş, bölgenin jeopolitik durumu tamamen değişmiştir. 1 Aralık 2019 tarihinde Vuhan'da başlayan ve hızla küresel boyutlara ulaşan covid19 pandemisi dolayısıyla ekonomik sıkıntılar yaşayan Rusya, SSCB'den ayrıldığı günden itibaren sırtında ekonomik bir kambur olan Ermenistan'dan kurtulmak, bölgeye doğrudan kendi silahlı kuvvetlerini yerleştirebilmek amacıyla tarafsız kalmış ve her ne kadar Ermenistan'a İran üzerinden silah ve mühimmat yardımı yapsa da Azerbaycan'ın Karabağ'ı kurtarmasına göz yummuştur. RF'nin yegâne amacı Hazar enerji kaynaklarının doğrudan ya da boru hatları üzerinden hâkimi olmaktır. Çarlık Rusya, SSCB ve RF gibi çeşitli dönemlerde rejim değişikliği yaşasa da Moskova'nın dış politikası ve özellikle de enerji politikalarında genel bir değişme olmamıştır. 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nın sonunda 10 Kasım Mutabakatı imzalanmış, bu mutabakat çerçevesinde Azerbaycan, savaşarak işgalden kurtardığı Fuzuli, Cebrayil, Zengilan ve Kubatlı'yı elinde tuttuğu gibi işgalin devam ettiği Ağdam, Laçın ve Kelbecer şehirlerinden Ermeni güçlerinin çekilmesini de kabul ettirmiştir.

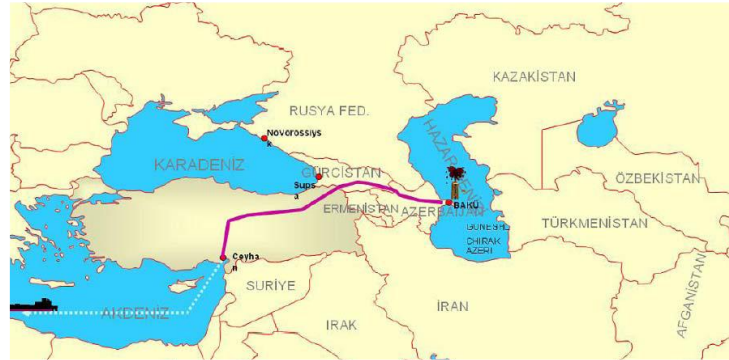
Bu sayede Azerbaycan, ilk Karabağ Savaşı'nda kaybettiği toprakların yarısını savaşarak, kalan yarısını da diplomasi yoluyla geri almıştır. Mutabakat uyarınca oluşturulacak Laçın koridorunda ve Dağlık Karabağ'da Rus Barış Gücü görev yapacaktır. Bu durum RF'nin Karabağ'ı Azerbaycan'a yönelik yeni bir baskı noktası olarak kullanmak istemesi şeklinde yorumlanabilir. Aynı zamanda RF, 12 Ağustos 2018 tarihinde imzalanan Konvansiyon ile önü açılan Trans Hazar tipi projelerin geçiş güzergâhında askeri unsurlarıyla bulunacak, bu durumda da enerji nakil hatları üzerinden hem Azerbaycan'a hem de Batı'ya baskı uygulayabilecektir. Karabağ Savaşı'nın bir sonucu olarak denilebilir ki Moskova, RDP'de artık akıllı güç politikası uygulamaya çalışmaktadır. Uzun süredir askıda kalan kriz ortamlarında uzlaşmacı rol oynayarak işbirlikleri sağlamaktadır. Bu durum RF'nin bölgedeki siyasi üst akıl olmak istemesi şeklinde açıklanabilir. Zira Batı'nın kadife devrimlerle istikrarsızlaştırdığı bölgede uzlaşmacı olarak ortaya çıkan RF, bölgede istikrarı kendisinin

sağlayabileceğini göstermektedir.

2.4. Boru Hatlarının Hazar Jeopolitiğine Etkileri

Enerji çalışmalarının uluslararası ilişkilerdeki yeri ve önemi her geçen gün artmaktadır. Küresel jeopolitik güç mücadelelerinde enerji nakil hatlarının tam bir kaldıraç görevi gördüğü yukarıda belirtilmiştir. SSCB'nin dağılmasının akabinde küresel güç odaklarının gözlerini diktiği Hazar, hidrokarbon kaynakları bakımından dünyanın ikinci Basra Körfezi olma özelliğini taşımaktadır. Soğuk Savaş'ın bitmesi Avrasya'daki rekabetin bitmesi anlamına gelmemiş, tam aksine, oluşan jeopolitik boşluğa yeni aktörlerin de eklenmesi ile rekabet daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Artan rekabetin asıl sebebi ise Hazar Havzasının sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri ve batıya ulaşan en ekonomik enerji nakil bölgesi olmasından kaynaklanan, artan jeopolitik önemidir. Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya nakli kıyıdaş ülkelerin ekonomik bağımsızlığı için de son derece önemlidir. 19. yüzyılda petrol ve doğalgazın diğer fosil yakıtlarla birlikte halen en önemli enerji kaynakları olması, hidrokarbon rezervleri açısından zengin olan Hazar Bölgesi'nin jeopolitik öneminin artmasına sebep olmuştur. Petrol ve doğalgaz, sadece ticari bir malzeme olmaktan öte uluslararası ilişkilerin en önemli öğelerinden birisi haline gelmiştir. Bu durum da enerji arzı ve enerji güvenliği konularını ön plana çıkartmıştır. 1973 krizinin dünyaya ve ülke ekonomilerine yansımaları enerji güvenliği kavramının önemini ortaya koymuştur. Enerji güvenliği, ülkelerin ihtiyaç duydukları enerjinin hiçbir sorunla karşılaşmadan, süreklilik arz eden/kesintisiz bir şekilde, istenilen zamanda ve istenilen miktarda elde etmeleri olarak tanımlanabilir. Genellikle sıvı olan hidrokarbon nakil hatları, enerji güvenliğini arzı noktasında pek çok özelliğinden dolayı tercih edilmektedir. Hazar'a kıyıdaş devletler ve pek çok çokuluslu şirket tarafından Hazar'ın zengin hidrokarbon kaynaklarını küresel pazarlara nakli amacıyla çeşitli boru hattı projeleri hazırlanmıştır. Hazar hidrokarbon kaynaklarının küresel pazarlara ulaştırılması kıyıdaş devletlerin ekonomik refahları açısından son derece önemlidir. Bu nedenle her kıyıdaş devlet kendi çıkarları doğrultusunda boru hattı projeleri geliştirmiş, bu durum da bölge jeopolitiğinde dinamik bir değişime sebep olmuştur (Köten, 2013: 65). SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan genç cumhuriyetler, ekonomik yönden de bağımsızlıklarını elde etmek için kendi bölgelerindeki petrol ve doğalgazı ihraç etmek istemiş, bu durum da Rusya'nın 1994 yılında BM'ye başvurmasıyla birlikte Hazarın hukuki statüsü sorununu

uluslararası siyasetin gündemine oturtmuştur. Bu noktada Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi sorununun temelini aslında projelendirilmiş enerji nakil hatları olduğunu söylemek yanlış bir yorum olmayacaktır. Hazar kapalı bir sudur bu nedenle işlenen hidrokarbon kaynaklarının uluslararası pazarlara doğrudan ulaştırılması çok zordur. Üretilen petrol ve doğalgazın küresel pazarlara taşınmasında boru hatları bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır (Kartoğlu, 2010: XV). Öncelikle kıyıdaş ülkelerin rezerv sahalarını hatırlamakta fayda bulunmaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu rezerv kaynakları Şahdeniz ve Azeri-Çırag-Güneşli bölgeleridir. Kazakistan'ın rezerv bölgeleri Kaşagan ve Tengiz, Türkmenistan'ın Çeleken, İran'ın Serdar Jangal ve Rusya'nın Korchagin ve Astrakhan sahalarında hidrokarbon kaynakları üretim faaliyetlerini gerçekleştirdiği görülmektedir. Hazar havzasında doğalgaz rezervleri büyüklüğü bakımından Şahdeniz, Çeleken, Korchagin ve Astrakhan bölgeleri ön plana çıkmaktadır. Yüksek petrol rezervleriyle de ACG ve Kaşagan sahaları öne çıkmaktadır. Hazar denizinde bulunan hidrokarbon kaynakları bölgelere göre *onshore* (kıyı bölgelerinde bulunan rezerv sahaları) ve *offshore* (kıyından uzak/açıkta bulunan rezerv sahaları) bölgeler olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda Rusya ve Kazakistan'ın rezervleri daha çok onshore bölgelerinde, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın rezervleri ise genelde offshore olarak bilinen bölgelerde bulunmaktadır. Astrakhan ve Tengiz sahaları onshore alanlar, Şahdeniz ve Çeleken sahaları ise offshore alanlardır (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016: 10).

Harita 18: BTC boru hattı (Kartoğlu, 2010).

Bölgedeki en önemli petrol boru hattı BTC'dir. 1994 yılında proje faaliyetlerine başlanan boru hattı 13 Temmuz 2006 tarihinde hizmete açılmıştır. Toplamda 1768 km uzunluğa sahip olan boru hattı 3,9 milyar \$'a mal olmuştur. Faaliyete başlamasının ardından Rusya'nın Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa Boru Hatlarının zarara

uğramasına sebep olmuştur (Köten, 2013: 73). BTC ile hem Azerbaycan petroleri uluslararası pazarlara ulaştırılmakta, hem de tankerlerle Bakü limanına getirilen Kazakistan petroleri uluslararası pazara taşınmaktadır (Kartoğlu, 2010: 59). BTC boru hattına paralel olarak inşa edilen ve devam eden Trans-Hazar gibi projelere temel teşkil eden başka bir boru hattı ise BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum) boru hattıdır. Doğalgaz taşınması için planlanan BTE boru hattı 2 yıl gibi çok kısa bir sürede tamamlanmıştır. 2004 tarihinde projelendirilen BTE, 3 Temmuz 2007 tarihinde faaliyete geçmiştir. BTE doğalgaz boru hattının kapasitesi çok kısa bir sürede artırılmış ve 2009'da 6,6 milyar m³/yıl yapılmıştır. Pek çok boru hattına göre nispeten kısa sayılabilecek BTE'nin uzunluğu 684 kilometredir. Hat genel olarak Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacı için çekilmiş gibi gözükse de Trans-Hazar gibi Hazar geçişli boru hattı projelerinin parçasıdır. Böylece Kazakistan ve Türkmenistan doğalgazlarının batı pazarlarına ulaştırılması için alternatif hat olması beklenmektedir (TC DİB, 2008).

Trans Hazar tarzı projeler tamamlandığında hem Avrupa'nın enerjideki Rus tekelinden kurtulması sağlanacak, hem de Hazar enerji kaynakları üstündeki Rus hegemonyası ortadan kalkmış olacaktır. Bu nedenle RF geçmiş dönemlerde hazırlanan Trans Hazar tipi projelerden NABUCCO'ya doğalgaz sağlayacak ülkelerle enerji anlaşmaları yapmaya çalışmıştır (Köten, 2013: 74). Jeopolitik olarak Hazar'daki enerji bölgelerinin tamamında hâkimiyet kuramayan RF, enerji nakil hatları üzerinde hâkimiyet kurma politikası gütmektedir. ABD'nin İran yaptırımlarından dolayı bir takım çekimserlikler olsa da, ABD'nin Trans Hazar tipi RF'i ekarte edebilecek projelere iyimser yaklaşması batılı ülkeleri konu ile alakalı olarak umutlandırmaktadır. RF'nin Azerbaycan ile anlaşmasının ardından Türkiye'de TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Projesi) ni gerçekleştirmiştir. TANAP'da aynı NABUCCO gibi Hazar hidrokarbon kaynaklarını Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması için planlanan bir projedir (Köten, 2013: 75).

Hazar denizindeki başta Şahdeniz II sahası olmak üzere Hazar'ın güneyindeki hidrokarbon kaynaklarını SCP (Güney Kafkasya Boru Hattı) vasıtasıyla Türkiye üzerinden TAP (Trans-Adriyatik Boru Hattı Projesi) ne bağlayarak Avrupa'ya ulaştırmayı hedeflemektedir. 2018 yılında faaliyete geçen TANAP 1850 km uzunluğundadır (Tanap, tnp, 2018). Ancak geçmiş dönemlerde Hazar'ın hukuki statüsü sebebiyle Trans-Hazar tarzı projeler hayata geçmemiş, bu durum da Kazakistan ve Türkmenistan'ı Asya pazarına açılmaya itmiştir. Bu noktada her iki kıyıdaş ülke için de en iyi pazar hiç şüphesiz hızla büyüyen ekonomisi ve devasa enerji ihtiyacıyla ÇHC

olacaktır. Bu bağlamda Çin-Türkmenistan doğalgaz boru hattı 2009 tarihinde faaliyete geçmiştir. Türkmenistan'dan başlayan hat Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Doğu Türkistan'dan ÇHC'ne ulaşmaktadır. 8704 km uzunluğunda olan hattın yıllık 30 milyar m³ gaz akışı sağlanmaktadır. Türkmenistan'ın bu hamlesi hem Türkmen gazındaki Rus baskısını azaltmış, hem de Çin'in enerji noktasında Rusya'ya bağımlı olmasını engellemiştir (Köten, 2013: 76). ÇHC, 1997 yılında Kazakistan ile petrol boru hattı kurmak üzere anlaşma imzalamış, Atyrau-Alashankou arasında yıllık 50 milyon ton taşıma kapasiteli ve 3000 km uzunluğundaki hat 2011 yılında faaliyete geçmiştir. Günümüzde Kazakistan-Çin petrol boru hattına tedarik daha çok Kumkol ve Aktöbe bölgelerindeki Kazak Petrol sahalarından yapılmaktadır. Ancak Kazakistan gelecekte Hazar denizindeki Kashagan bölgesini ana kaynak yapmayı planlamaktadır (Kartoğlu, 2010: 53).

Harita 19: TANAP boru hattı (Tanap, 2018).

Petrol ve doğalgaz boru hatlarıyla alakalı Hazar jeopolitiğinde çok önemli üç aktör bulunmaktadır. Bu aktörlerin elbette ki en etkili RF olarak karşımıza çıkmaktadır. RF, yakın çevre politikası sayesinde bölgedeki üstünlüğü ele geçirmiştir. Petrol ve doğalgazın çıktığı kaynak olarak kabul edebileceğimiz Hazar Denizi'ndeki üstünlüğünü nakil hatları üzerinde de kurmak istemektedir. Bu nedenle Kafkasya'yı çok önemsemekte ve elinde tutmak için ciddi çaba sarf etmektedir. Kafkasya'da daima asker bulunduracağını uluslararası platformlarda deklare eden RF, çeşitli unsurlar kullanarak enerji nakil hatlarının isteğinin dışında oluşumunu engellemeye çalışmakta, alternatif anlaşmalar yapmaktadır. Rusya'nın bu konudaki ana amacı SSCB döneminden kalan dağıtım şebekesini etkin bir şekilde kullanmaktır. Bu nedenle de Hazar enerji nakil hatlarıyla alakalı bir diğer önemli aktör olan Türkiye ile pek çok uluslararası platformda karşı karşıya gelmiştir. Türkiye, soğuk savaşın ardından güvenlik algısını ve dış politikasını yeniden şekillendirmek zorunda kalmıştır. Hazar'a kıyıdaş olan üç önemli enerji tedarikçisi (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) ile tarihi ve kültürel

bağları fırsat olarak değerlendirmiş ve projelerini buna göre şekillendirmek istemiştir. Türkiye'nin, hazırladığı projelerde iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi Avrupa'ya ulaşacak olan enerji nakil hatlarında geçiş ülkesi olmak ve bu sayede ticari başarı elde etmek, ikincisi RF'nin bölgedeki hegemonyasını kırmak ve kıyıdaş ülkelerin refah seviyelerinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle başlarda BTE ve BTC projeleri Trans Hazar projesi düşünülerek tasarlanmıştır. Ancak Hazar'ın hukuki statüsü sorunu Türkiye'nin bu emelini gerçekleştirmesini engellemiştir. Bu nedenle de Kazakistan ve Türkmenistan Rusya ile anlaşmak zorunda kalmış ve alternatif olarak Hazar enerji nakil hatlarıyla alakalı üçüncü önemli aktör olan ÇHC ile projeler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu durumun önemli etmenlerinden biride elbette ki Hazar jeopolitiğindeki en büyük bölge dışı aktör olan ABD'nin Hazar hidrokarbon kaynaklarının İran üzerinden batıya ulaştıracak projelere sıcak bakmamasıdır.

Harita 20: Trans-Hazar boru hattı projesi (Karayianni, neweu, 2018).

Bölgede şimdiye kadar pek aktiflik gösteremeyen ancak ekonomik potansiyeli yüksek olan Hindistan ve Pakistan'da Hazar enerji kaynaklarıyla alakalı yeni projeler geliştirmektedir (Köten, 2013: 79-80). Elbette ki Hazar denizi hidrokarbon kaynaklarıyla alakalı enerji nakil hatları saydıklarımızla sınırlı değildir. Kazakistan ve Rusya arasında; Atyrau-Samara, Tengiz-Novorossisk petrol boru hatları, Kazakistan ve Azerbaycan arasında Aktau-Bakü petrol boru hattı, Kazakistan-Türkmenistan-İran petrol boru hattı, Azerbaycan ve Rusya arasında Bakü- Novorossisk petrol boru hattı, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Bakü-Suspa petrol boru hattı, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan petrol boru hattı ve Türk Boğazları bypass petrol boru hatları, Türkmenistan ve Rusya arasında Orta Asya Merkez doğalgaz boru hattı, Türkmenistan ve İran arasında Korpezhe-Kurt Kui doğalgaz boru hattı, Türkmenistan-Afganistan-Hindistan-Pakistan doğalgaz boru hattı, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Türkmenbaşı-Bakü doğalgaz boru hattı, Rusya ve Türkiye arasında Mavi Akım ve Türk

Akım doğalgaz boru hatları, Rusya ve Bulgaristan arasında Güney Akım doğalgaz hattı, Gürcistan-AB arasında Beyaz Akım doğalgaz boru hattı, Rusya Almanya arasında Kuzey Akım Doğalgaz boru hatları gibi hatlarda bulunmaktadır (Kartoğlu, 2010: 41-87). Enerji güvenliğinin uluslararası politikalarda her geçen gün önemini artırmasıyla birlikte Kıyıdaş ülkelerin ve bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının uluslararası pazarlara nakli için hazırlanan hatların geçtiği ülkelerin de jeopolitik önemleri artacaktır.

2.5. Kıyıdaş Ülkeler Arasında Anlaşmazlık Alanları

Jeopolitik açıdan çok büyük öneme sahip olan Hazar Bölgesi bölgesel ve küresel aktörlerin çıkar çatışmalarına sahne olmaktadır. Hiç şüphesiz bu çatışmaların başında hidrokarbon kaynaklarına ve nakil hatlarına hâkim olma mücadelesi gelmektedir. Bu mücadele bazen Hazar'ın hukuki statüsü bahanesiyle, bazen de askeri müdahaleler bahanesiyle ön plana çıkmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra kıyıdaş ülkeler arasında yaşanan en büyük sorunlardan birisi de SSCB döneminden kalma enklavlar ve eksklavlar sorunudur. Sınır anlaşmazlıklarına neden olan bu sorun kıyıdaş devletler arasında dönem dönem gerginliklere sebep olmaktadır. Bununla birlikte RF'nin son derece stratejik gördüğü ve Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya giden güzergâhı kabul edilen Kafkasya da SSCB'nin dağılmasından bu yana bir türlü durulmamış, yaşayan halk sürekli çatışma ortamında tutulmuştur. Rusya Kafkasya'yı elinde tutmak için her yola başvurmuştur. Buna karşın NATO ise bölgeye yakın yerlere üsler kurmakta ve RF'yi baskı altına almaya çalışmaktadır. Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinde gerçekleşen renkli devrimler RF ile ABD ve AB arasındaki mücadele net şekilde ortaya çıkmıştır.

Kıyıdaşlar arasında SSCB döneminden kalma enklavlar ve eksklavlar sorunlarına bağlı olarak yaşanan karasal sınır anlaşmazlıklarının yanında Hazar denizindeki sınırların net belirlenememesinden kaynaklı tartışmalı yataklar konusu da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıyıdaş ülkeler kendi sınırlarında olduğunu iddia ettiği zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip yataklara kendi milli isimlerini vererek sahiplenmeye çalışmaktadır. Bu durum da özellikle İran-Azerbaycan, Azerbaycan-Türkmenistan ve Türkmenistan-İran arasında sorunlara neden olmaktadır. Kıyıdaş genç cumhuriyetlerin ekonomilerinin büyük ölçüde Hazar enerji kaynaklarına bağlı olması da tartışmalı yataklar sorununun ülkeler açısından ne kadar önemli olduğunun göstergesi kabul edilmektedir (Rasullu, 2014: 45). Beş kıyıdaş ülke

tarafından imzalanan konvansiyona rağmen yataklar sorununun tam olarak çözümlendiği söylenememektedir. Bu durum da, ileriki dönemlerde kıyıdaş ülkeler tarafından yapılacak ikili anlaşmalara bırakılmıştır denilebilir. 6 Temmuz 1998 tarihinde Rusya ve Kazakistan arasında Hazar'ın paylaşılmasına ilişkin ilk imza atılmıştır. Bu anlaşmayla Hazar'ın kuzey tarafında hidrokarbon yataklarıyla alakalı sorun yaşanması minimum seviyeye indirilmiştir. Ancak Hazar'ın diğer bölümlerinde buna benzer bir anlaşma henüz yapılmamıştır. Bu durum da şu ana kadar yaşanan tartışmaların ileride yaşanabilme ihtimalini güçlendirmektedir. Sonuç olarak da büyük çaplı enerji projelerinin geleceğini tehdit etmektedir.

2.5.1. Azerbaycan-Türkmenistan Arasında Tartışmalı Yataklar Sorunu

SSCB'nin dağılmasından bu yana Azerbaycan ile Türkmenistan arasında yaşanan en büyük sorun Hazar denizindeki nüfuz bölgelerinin nasıl belirleneceği üzerine anlaşılammış olmasıdır. Çünkü milli sektörlerinin belirlenmesi konusunda her iki kıyıdaş ülke de aynı pozisyondan hareket etmektedir. Türkmenistan ve Azerbaycan'ın tahmin edilen sınır hattında hidrokarbon kaynaklarının bulunduğu yatağı Azerbaycan Kepez, Türkmenistan Serdar diye isimlendirmekte ve iki kıyıdaş da yatak üzerinde hak iddia etmektedir (Oğan, turksam, 2005). Türkmenistan'ın uzun yıllardır bu yatak üzerinde hak iddiasına rağmen Azerbaycan bu yatağı aktif bir şekilde kullanmaktadır. Zengin enerji kaynağı olan bölgede tahmini 80 milyon ton petrol, 31 milyar m³ doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Azerbaycan'ın Kepez dediği bu yatağı Türkmenistan kurucu devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın şerefine Serdar olarak adlandırmaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından başlayan bu sınır sorunu Azerbaycan'ın da, Türkmenistan'ın da ortay hat fikrini desteklemesine rağmen anlaşamadıkları konudur. Çünkü iki kıyıdaş ülke de ölçüme nereden başlanacağı noktasında anlaşamamaktadırlar. Azerbaycan Ortay hattın devletlerin kıyı yapılandırılmalarına uygun şekilde belirlenmesi gerektiğini savunurken, Türkmenistan ise deniz içindeki burunları kabul etmeyerek genel kıyı hattından ölçülmesini talep etmektedir. Azerbaycan'ın teziyle Abşeron yarımadasının bittiği yerden yapılan ölçümlerde Kepez/Serdar yatağı Azerbaycan sınırında kalmaktadır. Türkmenistan ise Abşeron yarım adasının bittiği yerden değil, başladığı yerden ölçüm alınmasını talep etmektedir. Bu durumda ise Kepez/Serdar yatağı Türkmenistan sınırlarında

kalmaktadır. Uluslararası hukuka göre bu durumda kalan bölgelerde 50/50 ilkesi uygulanmaktadır. Azerbaycan 2002 tarihinde bu uygulamayı teklif etmiş, ancak Türkménistan bu fikre kesin olarak karşı çıkmıştır (İran.ru, nwsir, 2002).

Harita 21: Tartışmalı Kepez/Serdar yatağı (US EİA, 2013 makalesinden derlenerek geliştirilmiştir).

Azerbaycan'ın önerdiği 50/50 teklifini reddeden Türkménistan, Azerbaycan'a tartışmalı Kepez/Serdar yatağıyla alakalı itiraz notaları çekmiştir. Azerbaycan bu notalara rağmen 1997 tarihinde bölgede çalışması için Rus Lukoil şirketi ile anlaşma yapmıştır. Ancak Türkménistan'ın baskıları nedeniyle anlaşma iptal edilmiştir. Bununla birlikte Türkménistan tamamen kendi sınırlarında olduğunu beyan ettiği Azeri/Serdar yatağı ile kısmen kendi sınırlarında olduğunu iddia ettiği Kepez yatağı ile alakalı olarak Azerbaycan'a uzun dönemli kira sözleşmesi önermiş, Azerbaycan da bu teklifi reddetmiştir (Kepbanov, 1998: 63). 1998 yılında ise Türkménistan Exxon mobil şirketi ile anlaşma yapmış, ancak Azerbaycan'ın baskı ve itirazları neticesinde bu anlaşma da iptal edilmiştir. Halen tartışmalı olan ve üzerinde bir uzlaşmaya varılamayan Kepez/Serdar yatağı dolayısıyla yaşanan Azerbaycan-Türkménistan gerginliği Trans Hazar başta olmak üzere Türkmén doğalgazının Türkiye üzerinden Batılı pazarlara ulaşmasını sağlayacak bazı projelere de engel teşkil etmektedir.

Jeopolitik çıkarların çatıştığı ortamda Azerbaycan'ın BTE boru hattı inşasına başlaması, hukuki olarak Hazar'ı aşamıyor olması Türkménistan'ı farklı noktalara itmiştir. Hazardaki askeri gücünü artırmaya gayret gösteren Türkménistan İran-Ermenistan doğalgaz boru hattına destek kararı almıştır. Bu sayede başlayan Türkménistan-İran yaklaşması Hazar jeopolitik denkleminde Azerbaycan'ı zor duruma sokmuştur. 1995 yılında Türkménistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkménbaşı bir demecinde dış politikada Azerbaycan'dan başka hiçbir ülke ile sorunlarının olmadığını beyan etmiştir (Oğan, turksam, 2005). Kepez/Serdar tartışmalı

yatağı ile alakalı Azerbaycan Türkmenistan gerilimi bir dönem o kadar artmıştır ki Türkmenistan önce Haziran 2001 tarihinde mali sıkıntılarını bahane ederek Bakü'deki büyükelçiliğini kapatma kararı almış (ntv, ntv, 2001) ardından eylül ayında Azerbaycan'a nota çekmiştir (Evrensel, evr, 2001). Bu hamlelere karşılık Haziran 2001 tarihinde İran'ın da tartışmalı yataklar sorunundan dolayı Azerbaycan'a nota çekmesi Türkmenistan ile İran'ın Hazar'daki jeopolitik oyunda Azerbaycan'a karşı birleştiklerini göstermektedir. İran'ın Azerbaycan'a nota çekmesinin ardından olaya Türkiye'nin müdahil olması (Ergan, hurriyet, 2001) Türkmenistan'ın Azerbaycan ile yaşadığı tartışmalı yataklar sorunundan dolayı Türkmen gazının batılı pazarlara ulaşmasını sağlayacak projelerin neden zorlaştığını gözler önüne sermektedir. Yaşanan bu gerginlik Türkmenistan'ı Hazar'da çalışacak çok uluslu firma bulması noktasında da zora sokmaktadır. Bu soruna karşı Rusya ve Kazakistan ise tarafsız bir görüntü sergilemekte ve tarafların kendi aralarında uzlaşması gerektiğini savunmaktadırlar (Oğan, turksam, 2005).

2.5.2. Azerbaycan-İran Arasında Tartışmalı Yataklar Sorunu

İki ülke arasındaki ilk gerginlik işaretleri 17 Temmuz 2001 tarihinde Bakü'de gerçekleşen görüşme neticesinde başlamış, 20 Temmuz'da İran'ın Azerbaycan yönetimine Hazar Denizinde *kime ait olduğu belirsiz* yataklarda petrol aranmaması ile alakalı verdiği notayla (Oğan, turksam, 2005) tırmanmıştır. 23 Temmuz 2001 tarihinde Azerbaycan-İngiltere-Türkiye ortaklığıyla kurulan konsorsiyum adına Hazar'ın güneyindeki Alov/Elburuz yatağında petrol arayan Geofizik-3 isimli geminin İran askeri unsurları tarafından taciz edilmesiyle basına yansımış (Binay, ntv, 2001) tarafların birbirine nota vermesiyle (Hürriyet, hürriyet, 2001) zirve yapmıştır.

İran, Hazar jeopolitiğinde aktif bir aktör olmaya çalışmaktadır. Azerbaycan'ın batı ile yakınlaşmasından hiç hoşlanmayan İran, bu nedenle Azerbaycan'ın tersi istikamette bulunan bölgesel güçlerle işbirliğine gitmiştir. Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemesinin, Serdar/Kepez gerginliğinde Türkmenistan'ı desteklemesinin ardında bu gerçek yatmaktadır. Azerbaycan'ın Şark, Alev/Alov ve Araz diye isimlendirdiği 1400 m³ alanı kapsayan bu yataklara İran Elburuz demektedir ve tahmini 150-300 milyon ton petrol rezervine sahiptir. 1998 yılında bu yataklar Azerbaycan tarafından keşfedilmiş ve Londra'da altı ülkeye ait şirketlerle yapılan anlaşmada (Azerbaycan/SOCAR %40, İngiltere/BP %15, Norveç/Statoil %15,

ABD/ExxonMobile %15, Türkiye/TPAO %10 ve Kanada/Albert Energy %5) 9 milyar dolar sermaye ile bir konsorsiyum oluşturulmuş ve bu konsorsiyuma Araz-Alev-Şark yataklarında keşif, işletme yetkisi verilmiştir. İran'ın bu yatakların dışında 2011 yılında iki tartışmalı sınır yatağına Jengal ve Milli isimleri vermesi ve bu yataklarda sondaj faaliyeti yapacağını açıklaması Azerbaycan-İran arasındaki gerilimi tırmandırabilecektir (Rasulu, 2014: 47). Beş kıyıdaş tarafından imzalanan Hazar Konvansiyonu'na rağmen, imzanın atıldığı toplantıda İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, anlaşmanın tartışmalı yataklar sorununu çözmediğini, bunun için yeni anlaşmaların yapılması gerektiğini beyan etmiştir (RFE, rferl, 2018). İran'ın hazar denizindeki tutumunu değerlendirirken ülkenin güvenlik kaygılarını ve batıya karşı duyduğu kaygıları göz önüne almak gerekmektedir. İran dış politikasında Hazar denizi ile alakalı en önemli mesele enerji nakil hatlarının kontrolünün batılı devletlere ve ABD'ye bırakmamaktır.

Harita 22: İran-Azerbaycan arasındaki tartışmalı yataklar (Binay, ntv, 2001).

Bu nedenle Hazar enerji nakil hatlarının rotaları İran için çok büyük öneme sahiptir. Azerbaycan'ın batı yanlısı izlediği politikalar ve batılı ülkelerle birlikte geliştirdiği Hazar enerji politikaları bu nedenle İran'ın işine gelmemektedir. Bununla birlikte İran'ın kuzey bölümünde Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşıyor olması konuya İran'ın toprak bütünlüğü açısından da bakılması gerekliliğini göz önüne koymaktadır. Azerbaycan'ın kendi bölgesi için aldığı kararlar ve bu kararlara batılı şirketleri ortak etmesi, Türkmenistan'ın Trans Hazar tarzı projelerle Batılı pazarlara açılmaya çalışması İran açısından bir milli güvenlik sorunudur ve İran bu nedenle

kıyıdaş devletlere karşı agresif tutum sergilemektedir. İran enerji nakil hatları üzerinde de söz sahibi olmaya çalışmaktadır. Bu nedenle BTC ve BTE boru hatlarına karşı Fars Körfezi projesini geliştirmiş ve daha düşük maliyet olacağını iddia etmiştir. Fars Körfezi gerçekleşmiş olsaydı İran Hazar enerji kaynaklarının bölgedeki en büyük dağıtıcısı konumunda olacak ve kendini batılı dış tehditlere karşı avantajlı konuma getirecekti. İran'ın bu hamlelerine karşı ABD ise Azerbaycan'a baskı yaparak Exxonmobile şirketinin bazı petrol sahalarındaki payı %45'e çıkartılmıştır. Böylece ABD Hazar'a dair politik gücünü pekiştirmiştir. Bu durum da kendini köşeye sıkışmış hisseden İran'ın daha saldırgan politikalar yürütmesine sebep olmuştur. Azerbaycan'a karşı Ermenistan ve RF ile stratejik ortaklıklar kurmuş, Karabağ sorununda Ermenistan'dan yana tavır sergilemiş, Ermenistan'a askeri yardımlarda bulunmuştur. Azerbaycan, İran'ın kendilerini ekonomik ve jeopolitik olarak rakip gördüğünü, bu yüzden de defalarca istihbarat unsurları yoluyla Azerbaycan içinde faaliyetler yaptığını, Azerbaycan'ın bu durumu fark ederek gerekli tedbirleri aldığını duyurmuştur (Nassibli, belfer, 1999).

2.6. Hazar Bölgesini Etkileyen Yakın Bölgesel Meseleler

SSCB'nin dağılmasının ardından bölgede oluşan otorite boşluğunu, ekonomik kalkınmalarını ve bağımsızlıklarını etkili bir şekilde denetlemek isteyen RF Kafkasya'da *dondurulmuş çatışma*¹⁰ stratejisi takip etmiştir (Cohen, 1996: 5). Bunun nedenleri RF'nin Hazar enerji kaynakları konusunda son sözü söyleyen kişi olma isteği, henüz bağımsızlığına kavuşmuş genç cumhuriyetlerin enerji noktasında zayıf kalıp kendisine muhtaç olmasını sağlama isteği, Batılı güçlerin ekonomik ve siyasi anlamda bölgeye nüfuzunun önüne geçme isteği olarak sıralanabilir. Etnik milliyetçilik açısından

---

¹⁰ Dondurulmuş Çatışma: Basit anlamıyla henüz resmi olarak barış anlaşmasıyla sonuçlandırılmayan çatışmalara verilen isimdir. Dünya üzerinde en uzun süren donmuş çatışmalar Kıbrıs ve Keşmir olarak karşımıza çıkmaktadır. SSCB döneminden bu yana RF dış politikada etkin bir araç olarak kullanmaktadır. Dondurulmuş Çatışma bölgelerindeki taraflar; politik olarak motive olurlar, ayrılık bölgeleri benzer devlet inşası aygıtları geliştirirler, modern ulus-devlet konsolidasyonunu önler ve üç taraflı (isyancılar, yerel hükümet güçleri ve RF arasında) bir dinamik içerirler. RF jeopolitik açıdan kendince önemli olan noktalarda Dondurulmuş Çatışma stratejisini izler. Bu strateji sayesinde bölgede istediği kadar ve istediği sürece asker bulundurur (Sprague, ibei, 2016).

yansıttığı mozaik görünümüyle öne çıkan Kafkasya Hazar enerji kaynaklarının batı pazarlarına ulaşmasındaki jeopolitik konumu dolayısıyla RF'nin en önemli dondurulmuş çatışma bölgesi olmuştur. Azerbaycan'ı siyasi açıdan istediği şekilde etkileyemeyen RF, Ermenistan'ın Azerbaycan'da yaptığı işgali askeri açıdan desteklemiş ve Dağlık Karabağ sorununu sürekli olarak gündemde tutmuştur. Aynı şekilde Çeçenistan, Osetya ve Ukrayna'da da uyguladığı strateji sayesinde enerji nakil hatlarındaki üstünlüğünü de korumayı başarmıştır.

2.6.1.1. Çeçenistan Sorunu: Çeçenistan, SSCB'nin dağılmasının ardından 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden ilk kuzey Kafkasya devleti olmuştur. İlk olması ve jeopolitik açıdan önemli konumundan dolayı da çok bedeller ödemiştir (Cordire, 1996: 32). Çeçenistan üzerinden geçen Rus boru hatları ülkenin jeopolitik açıdan değerini artırmaktadır. RF için Çeçenistan'ı önemli kılan bir diğer unsur ise SSCB döneminde Çeçenistan'a yaptığı stratejik yatırımdır. SSCB döneminde yapılan bu yatırım, Rus Savaş uçakları için gerekli olan kroşen isimli yakıtın Çeçenistan'da üretiliyor olmasıdır. Cahar Dudayev ile Rusya'nın en çok anlaşmazlık yaşadığı sorun, Dudayev'in petrol boru hatları üzerinde Çeçenistan lehine hâkimiyet kurabilmek maksadıyla Abhazya üzerinden ihraç etme planlarıdır. Dudayev Çeçen petrolünü Azerbaycan ve Kazakistan'dan gelen petrol ile birlikte Bakü-Batum hattını kullanarak Türkiye üzerinden batılı pazarlara ulaştırmak istemiştir (Kocaoğlu, 1996: 104).

Harita 23: Grozne'den geçen Bakü- Novorossiysk boru hattı.

RF, Çeçenistan'ın da içinde bulunduğu Kafkasya'yı; enklav/eksklav sorunlarının yaşanması, self determinasyon arayışındaki toplulukların varlığı, çok geniş etnik dağılımı gibi nedenlerle stratejik öncelikli ilgi sahası ilan etmiştir. Çeçenistan, Novorossiysk boru hattının ve Hazar petrollerinin geçiş noktasında olması dolayısıyla

jeopolitik açıdan RF için çok önemli bir konumdadır. Bu nedenle yakın çevre politikasının önemli bir noktası olan Çeçenistan'ı kontrol altında tutarak hem Kafkasya'yı, hem de Hazar petrollerinin Karadeniz limanlarına çıkış güzergâhını kontrolü altına almıştır. Çeçenistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiş olsa da ülkedeki çatışmalar hiç bitmemiştir. 1994 yılı Kasım ayında Rus ordusu Çeçenistan'a resmi olarak girmiştir. Rusya tam anlamıyla zafer kazanamasa da Cahar Dudayev'in ölümünden sonra Çeçenistan'a isteklerini kabul ettirmiştir. Çeçenistan savaştan iki yıl sonra tam bağımsızlığını beş yıl daha ötelediğini açıklamıştır. Böylece RF, yaptığı askeri operasyon sayesinde Grozne üzerinden geçen Novorossiysk boru hattının kontrolünü yeniden ele geçirmiştir. Çeçenistan ile RF arasında resmiyette bir anlaşma yapılmış olsa da bu anlaşmada petrol boru hatlarının güvenliği ve gümrük fiyatları belirlenmemiştir. RF bu belirsizlikten yararlanarak boru hatları güvenliği bahanesiyle Çeçenistan'ı tamamen ele geçirmiş ve kendi istediği şekilde bir hükümet oluşturmuştur. 1999 sonbaharında yeniden bağımsızlık için mücadeleye başlayan Çeçenistan, bu mücadelede Şeriatçı/Cihadist motiflere başvurmasından dolayı dünyadan destek bulamamıştır. Her ne kadar AGİT'in 1999 yılında İstanbul'da gerçekleştirdiği zirvede RF kınanmış olsa da, batının ve ABD'nin radikal İslam konusundaki endişeleri dolayısıyla olayın üstünde çok durulmamış, RF'nin Çeçenistan'ı işgaline göz yumulmuştur (Yalçın, 2000: 65, 67). Böylece RF, Hazar'dan çıkarak Karadeniz'e uzanan boru hatlarındaki hâkimiyetini SSCB'den sonra da kendi çıkarları doğrultusunda sürdürebilmiştir.

2.6.1.2. Güney Osetya Sorunu: Kuzey Kafkasya'da RF'nin aktif bir şekilde müdahil olduğu etnik çatışmalardan birisi de Güney Osetya sorunu olmuştur. Güney Osetya, Gürcistan içinde bulunan özerk bir bölgedir. Ancak kendilerinin Gürcü olmadığını söyleyen Osetler, kendilerinin Kafkasya'daki kadim topluluklardan birisi olduklarını ve yaşadıkları toprakların Gürcistan'dan ayrılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ocak 1992 tarihinde yapılan bir referandumda Oset'lerin bağımsızlığı için %90 oy çıkmıştır. Bu referandumu kabul etmeyen Gürcistan yönetimi bölgede askeri operasyon başlatmıştır. Çatışmaların şiddetlenmesiyle birlikte Rusya arabulucu olarak bölgeye inmiştir. Bu sayede %47'si Rus, %32'si Oset ve %21'i Gürcü askerinden oluşan toplam 1489 kişilik bir askeri grup *barış gücü* adıyla faaliyetlerine başlamıştır.

Harita 24: Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan içindeki konumunu (Çalışkan, insamer, 2018).

Oset'lere özerklik verilmeyen ve 1995 yılında hazırlanan Gürcistan'ın yeni anayasasına rağmen 1996 yılı 10 Kasımında Osetler cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimleri yapmışlardır (Kantarıcı, 2011: 258-260). Gürcistan'da 2003 yılında yaşanan Karanfil Devrimi sonrasında Gürcü yönetiminin Rusya'dan hızla uzaklaşması ve AB/NATO eksenli bir dış politika yürütmek istemesi RF'nin Güney Osetya'nın bağımsızlığını desteklemesine neden olmuştur. RF'nin Güney Osetya'ya destek vererek Gürcistan içinde istikrarsızlık oluşturmak istemesinin bir diğer nedeni ise BTE ve BTC boru hatlarının güvenliği ile alakalı Batılı ülkelerde endişe uyandırmak ve bu hatların güvensiz olduğunu iddia ederek kendi boru hatları üzerinden enerji arzını gerçekleştirmektir (Tanrısever, 2012: 192-197).

2.6.1.3. Abhazya Sorunu: Batılı pazarların Hazar enerji kaynaklarına ulaşımı için AB tarafından oluşturulan TRACECA'nın kilit ülkesi Gürcistan'dır. Karabağ sorunundan dolayı Ermenistan, ABD ambargolarından dolayı İran ve süregelen istikrarsızlık ortamından dolayı Çeçenistan'ın sıkıntılı durumları göz önüne alındığında özellikle AB ülkelerinin tercih edeceği, kabul gören tek Kuzey Kafkasya ülkesi Gürcistan'dır. Batı'nın Gürcistan'a olan ilgisi ve 2003 tarihinde yaşanan Karanfil Devrimi sonrasında Gürcü yönetiminin Rusya'dan hızla uzaklaşması ve AB/NATO eksenli bir dış politika yürütmek istemesi Gürcistan içinde Güney Osetya gibi Abhazya'da yaşayan etnik azınlığın da RF tarafından kışkırtılmasına neden olmuştur. Bu kışkırtmalar neticesinde 1992-1993 tarihleri arasında Gürcistan-Abhazya çatışmalarında 35 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Rusya bu çatışma ortamında oluşacak baskıyla Gürcistan'ı kendi tarafına çekmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle Abhazya'nın 1994 yılında ilan ettiği bağımsızlığı BM ile birlikte Rusya da tanımadığını açıklamıştır.

Bölgedeki Askeri gücünü artırmak isteyen Rusya, Gürcistan'da üs kurmak istemiş ancak Gürcü yönetimi bu isteği reddetmiştir. Kısa bir süre sonra Gürcistan devlet başkanı suikasta uğramış, tetikçiler kaçarak Rusya'ya sığınmıştır. Rusya, Gürcistan'ın faillerin iadesi istemlerini reddetmiştir. Abhazya'daki ayrılıkçı hareketi destekleyen Rusya bu sayede Hazar Enerji kaynaklarının batıya açılan noktası olan Karadeniz kıyılarını da kontrolü altına almıştır. Rusya, Abhazya kaynaklı çatışmaları bahane ederek Gürcistan üzerinden batıya gidecek ve Hazar enerji kaynaklarını taşıyacak boru hatlarının güvensiz olduğu iddiasında bulunmuştur. Gürcistan'a alternatif olarak tamamen kendi kontrolünde olan kuzey rotasını tavsiye etmiştir. Ancak GUAM-DEKÖ boru hatları için özel bir koruyucu barış gücü oluşumu yapmak istemiş, bu çerçevede ABD veya NATO'nun Gürcistan'a yerleşmesini talep etmiştir. İstediklerini tam olarak alamayan Gürcistan, Rus emperyalizminden kaçarak Türkiye'ye yanaşmıştır. Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan dostluk bloğu kurulmuştur. Ancak RF bu bloğa rağmen bölgedeki jeopolitik konumunu korumayı başarmıştır (Cohen, 1996: 4-6).

2.6.1.4. Renkli Devrimler: SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığına yeni kavuşan genç cumhuriyetlerin tamamının ekonomik sistemlerinde sancılı bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Yıllarca komünizm ile yönetilen ülkelerin serbest piyasa ekonomilerine geçişlerinde işsizlik, yoksulluk ve enflasyon hızla yükselmiş, RF'nin bölgede uyguladığı politikalar nedeniyle iç istikrarsızlık, çatışma ortamları doğmuştur. Genç cumhuriyetler bir taraftan baskıcı SSCB'nin mirasçısı konumundaki RF'nin, diğer tarafta kalkınma, ekonomik refah, demokrasi ve bağımsızlık vadeden AB, ABD gibi batılı ülkelerin vaatleri arasında sıkışmışlardır. Genç cumhuriyetlerin içinde batı destekli kurulan STK'lar toplumu hızla batıya angaje etmeye çalışmıştır. Hazar bölgesindeki ülkelere özellikle Gürcistan ve Kırgızistan bu durumu dengeleyememiş ve Gürcistan'da 2003 yılında Gül Devrimi/Kadife Devrim, Kırgızistan'da ise 2005 yılında Lale Devrimi/Sarı Devrim ismiyle şiddet içermeyen protestolar gerçekleşmiştir. Genellikle adını bir çiçek ya da bir renkten alan ve bu nedenle literatürde renkli devrimler olarak geçen bu olayların sonucunda iki ülkede de hükümetler değişmiştir. Gürcistan'daki sivil direniş hareketi olan Gül Devrimi/Kadife Devrim Kmara tarafından desteklenmiştir. Kırgızistan'da ise Kelkel tarafından desteklenen Lale Devrimi/Sarı Devrim diğer renkli devrimlerden biraz daha farklı bir yapıyla gelişmiştir. Bütün renkli devrimlerde genelde eylemciler aynı rengi sembol olarak kullanırken, Kırgızistan'daki

olaylarda eylemciler ortak bir renk kullanmamış, farklı renklerle alanlara çıkmışlardır. Aynı zamanda Kırgızistan'da diğer renkli devrimlere nazaran biraz daha şiddet içerikli olaylar yaşanmıştır. Renkli devrimlerden önce Gürcistan'da Şevardnadze, Kırgızistan'da ise Akayev yönetimleri hükümetteydi. Her iki ülke de Hazar hidrokarbon kaynaklarından istedikleri payı alamamış, ekonomik olarak sıkıntılı bir konumdaydılar. Gürcistan, Rusya için jeopolitik olarak son derece önemli bir konumdadır. Rusya Hazar bölgesinde Azerbaycan'dan sonra en çok Gürcistan ile çatışma yaşamıştır. Bu çatışmaların odak noktasında ise Abhazya ve Güney Osetya gelmektedir (Purtaş, 2005: 238). Gürcistan yönetiminin Moskova'ya yaklaşması ABD'yi rahatsız etmiş ve ülke içindeki muhalifleri desteklemeye itmiştir. Rusya, Almanya ve İran üçlüsü mevcut iktidarı desteklerken ABD ülke içindeki sivil toplum kuruluşlarını protestolarla sokağa dökmüş ve ülkede iç karışıklıklara sebep olmuştur. RF-Almanya ikilisi ABD'yi bölgedeki enerji kaynakları denkleminde çıkartmak istemiş, ancak bunu başaramamışlardır. 24 yıllık iktidarın ardından Shevardnadze 23 Kasım 2003 tarihinde istifa etmiş, yerine 4 Ocak 2004 tarihinde yapılan seçimlerle Batı yanlısı Saakashvili gelmiştir. Böylece Gürcistan'da Gül Devrimi/Kadife Devrim diye nitelendirilen ABD destekli bir devrim başarıya ulaşmıştır (Ağacan, 2004: 56-58). Gürcistan'ı bu bağlamda Batı'ya kaptıran RF, Güney Osetya ve Abhazya gibi sorunlu bölgeleri kullanarak ülke içindeki konumunu korumaya çalışmaktadır. 11 Eylül sonrası değişen güvenlik ve dış politika anlayışı sonucunda 2003 yılında ABD ilk defa Kırgızistan'da askeri üs kurmuştur. ABD'nin yaklaşmasının Rusya'yı kızdıracığından emin olan Kırgızistan yönetimi aynı tarihlerde Rusya'ya da askeri üs kurdurmuştur (Taşpınar, ntv, 2003). Soğuk savaşın bitmesinden sonra Clinton döneminde yeniden başlayan çevreleme politikasından rahatsız olan Rusya, ABD için çok stratejik jeopolitik konuma sahip olan Kırgızistan'ı bırakmak istememekteydi. Kırgızistan ABD için hem Rusya'yı, hem de Çin'i kontrol edebileceği ileri karakol pozisyonuna haiz bir ülkedir. ABD Kırgızistan'da da STK lar aracılığıyla protesto gösterileri başlatmış ve bu sayede Lale Devrimi/Sarı Devrimi gerçekleştirme fırsatı bulmuştur. Demokratik bir görüntü çizen Askar Akayev her ne kadar Pazar ekonomisine geçiş çalışmaları yapsa da başarılı olamamış, ekonomik kalkınmayı sağlayamamıştır. Bu durum da Kırgız halkının sokağa dökülmesi için gerekli zemini oluşturmuştur (Bozkurt, 2005).

Kırgızistan'da gerçekleşen Lale Devrimi/Sarı Devrim, diğer renkli devrimlerin aksine sadece bölgenin hidrokarbon kaynaklarının nakliyesinden dolayı değil, aynı zamanda Kırgızistan'ın jeopolitik konumu dolayısıyla olmuştur. Renkli devrimler

planlananın aksine RF'nin Hazar bölgesindeki baskısını artırmış, bölge ülkelerini Batılı devletlerden uzaklaştırmıştır. Çin bölgedeki etkisini artırmış, enerji ve ticaret temelli projelerini hayata geçirmeye başlamıştır. Kısaca renkli devrimler beklenenin tam tersi sonuçlar vermiş, bölge ülkelerini batıdan uzaklaştırmış ve RF'nin bu ülkelerdeki gücünü, etkinliğini artırmıştır.

2.7. Çevre Sorunları Tartışması

Hazar'ın hukuki statüsü sorunu ve enerji başta olmak üzere kaynakların paylaşımıyla alakalı problemlerin başında çevre sorunları tartışması gelmektedir. Azerbaycan 20 Eylül 1994 tarihinde Asrın Anlaşması'nı imzalamıştır. Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölümünde kalan Azeri, Çırac ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü amacıyla yapılan anlaşmayla pek çok batılı şirket Hazar'da petrol arama ve işletme faaliyetine başlayacaktı. Bu durumdan rahatsız olan Rusya Azerbaycan'ın yaptığı anlaşmayı tanımadığını ve tek taraflı hareketlerin, özellikle rezervler ve Hazar Denizi konusunda yapılan işlerin uluslararası hukuka uygun olmadığı ve denizin ekolojik sistemini tehlikeye soktuğunu 5 Ekim 1994 tarihinde BM Genel Kurulu'nda bildirmiştir. Açıklamada üstü kapalı bir şekilde Azerbaycan'dan bahsedilerek Hazar'a kıyısı olan herhangi bir devletin kendi başına, tek taraflı eylemlerinin RF tarafından olumlu bulunmayacağı bildirilmiştir (Oğan, turksam, 2005). Böylece çevre sorunları bahanesiyle Hazar'ın Hukuki Statüsü Problemi uluslararası arenada ortaya çıkmıştır. Dünyanın en eski su kaynaklarından birisi olan Hazar denizinde biyolojik, hidrokarbon ve mineral zenginlik olarak üç çeşit zenginlik vardır. Biyolojik zenginlikten kasıt yaşayan canlı (hayvan/bitki) çeşitliliğidir. Hazar'da 704 çeşit hayvan, 400 endemik tür bitki bulunmaktadır. Küresel çaptaki mersin balığı stoklarının %80'lik bölümüne sahip olan Hazar Denizi'nden dünyada üretilen siyah havyarın yaklaşık %70-75'lik bölümü elde edilmektedir (Samedov ve Kuruçim, 2017: 40-42). Hazar Denizi'ne Volga, Ural, Kür ve Terek gibi nehirler yılda 72 milyon tondan fazla çeşitli tuz taşımaktadır. Bu tuzlar çok çeşitli endüstrilerde hammadde olarak kullanılmaktadır (Samedov ve Kuruçim, 2017: 46). Denizde ve kıyıya yakın yerlerdeki petrol ve doğalgaz arama faaliyetleri, kıyıya yakın yerlere kurulmuş nükleer santraller, Hazar Denizi'ne akan ırmaklar üzerinde kurulan hidroelektrik santralleri ve kıyıya yakın bazı noktadaki tarımsal faaliyetler Hazar'ın ekolojik yapısına zarar vermektedir. Karadeniz ve Baltık denizinden nehirler yoluyla Hazar'a gelen gemilerin safraları

aracılığıyla aktarılan yeni türlerin de Hazar'da yaşayan türlerin hayatını riske attığı bilinmektedir. Bütün bunlarla birlikte Hazar denizi ekolojisine en büyük tehdit şüphesiz ki hidrokarbon kaynaklarının taşınması sürecidir. Tankerler aracılığıyla yapılan taşımacılık gemi kazaları yada yukarıda bahsi geçen gemi safraları sonucu karşımıza çıkacak riskleri oluşturabilir. Boru hatlarında yaşanabilecek mekanik kusurlar da Hazar ekolojisi için bir tehdit niteliği taşımaktadır. Kıyıdaş ülkeler bu nedenle *Hazar'ın biyolojik kaynaklarının kullanımı ve korunması taslak sözleşmesini*, Mayıs 1991 tarihinde *Bakü kararı*, Ekim 1992 tarihinde *Tahran Bildirisi*, Ekim 1993 tarihinde *Astarhan bildirisi*, Mayıs 1994 tarihinde Almaata'da *Hazar'da çevresel işbirliğine ilişkin bildirgeyi* ve *Hazar havzasında çevrenin korunması protokolünü*, 1998 tarihinde *Hazar Çevre Programı (CEP) geçici yönlendirme komitesi toplantı kararlarını* ve son olarak 1999 tarihinde Bakü'de yapılan toplantıda *CEP yönlendirme komitesi kararlarını* imzalamışlardır. CEP, bölge halkının çevre sorunlarıyla alakalı yaşadığı sıkıntıları, canlı kaynaklar dahil olmak üzere ekolojik bütünlüğü ve su kalitesini korumak, Hazar'ın sürdürülebilir çevresel kalkınmasını yönetmek amacıyla geliştirilmiş bir programdır. CEP'i kıyıdaş devletler, Küresel Çevre Formu, Dünya Bankası, AB TACİS programı, BM Çevre Programı ve BM Kalkınma Programı tarafından yürütülmektedir. Hidrokarbon kaynakları nedeniyle yaşanan jeopolitik rekabetin Hazar'daki ekolojik risk tehditlerinin önüne geçmiş olması bölgenin geleceğini de tehdit etmektedir (Zhaissenbayev, 2004: 84,85). Rusya ve İran, başta Azerbaycan olmak üzere kıyıdaş devletlerin Batılı şirketlerle yaptığı anlaşmaları engellemek amacıyla çevresel sorunları 1994 yılından bu yana ellerinde koz olarak tutmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR DENİZİNİN STATÜSÜ SORUNU

SSCB'nin dağılmasının ardından kendi ayaklarının üstünde durmaya çalışan genç cumhuriyetlerin ekonomik bağımsızlık planlarının en önemli bölümünü Hazar Denizi'nin hidrokarbon kaynakları oluşturmaktadır. RF için ise en önemli konu yıllardır değişmeyen güvenlik sorunudur. RF bu nedenle batılı devletlerle işbirliği yapan genç cumhuriyetlere olumlu gözle bakmamakta, bu durumu da yaptığı çeşitli müdahalelerle yeni kurulan devletlere göstermektedir. Kıyıdaş ülkelerden Azerbaycan'ın batılı şirketleri Hazar denizinde hidrokarbon kaynakları aramak için daveti ve ardından 20 Eylül 1994 tarihinde Asrın Anlaşması'nı imzalaması RF'nin en stratejik hamlesini yapmasına neden olmuştur. RF, Ekim 1994 tarihinde BM'ye yaptığı müracaatta Azerbaycan'ı tek taraflı işlem yapmak ve kıyıdaşların hukukuna zarar vermekle, ayrıca Hazar'da muhtemel çevre sorunlarına neden olacak anlaşma yapmakla suçlamış böylelikle resmi olarak Hazar'ın hukuki statüsü sorununu uluslararası platforma taşımıştır. Böylece; SSCB'nin dağılmasının ardından beşe yükselen kıyıdaşlar arasında yıllar sürecek olan Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğuna yönelik tartışmalar ve jeopolitik mücadeleler başlamıştır. Çalışmanın bu bölümünde Hazar Konvansiyonundan önce Hazar'ın durumunu anlayabilmek adına Hazar'ın hukuki statüsü sorununun geçmişine, kıyıdaş ülkelerin konu ile alakalı yorumlarına ve yorumlara dayalı olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerine göz atılacak, kıyıdaşların konvansiyondan önceki davranışları jeopolitik açıdan incelenecektir.

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Azerbaycan	882	888	861	851	838	793	796	779
Kazakistan	1664	1737	1710	1695	1655	1838	1927	1931
Türkmenistan	244	256	263	271	270	271	261	264
Rusya	10656	10807	10860	11007	11296	11255	11438	11540
İran	3810	3609	3717	3853	4578	5007	4801	3535

Tablo 5: Hazar'a kıyıdaş ülkelerin günlük petrol üretimi 2012-2019 (bin varil) (BP, 2020: 16)

Hazar Denizi gerek hidrokarbon kaynakları, gerekse de diğer doğal kaynaklar bakımından ve geçmişte pek çok defa yaşam kaynağı olan canlı faunası açısından oldukça zengindir. Avrasya'nın tam kalbinde bulunuyor olması da küresel jeopolitik açısından önemini artırmaktadır. Bir iç su havzası olmasına, açık denizlere doğrudan bağlantısı olmamasına rağmen küresel güçlerinin tamamının odak noktasında olmasının en önemli sebebi de hiç şüphesiz sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının oranıdır. Tablo 5 ve Tablo 6'da Hazar'a kıyısı olan ülkelerin 2012-2019 yılları arasındaki hidrokarbon üretimleri gözükmemektedir (BP, 2020: 16-21).

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Azerbaycan	10	11	12	11	11	11	12	17
Kazakistan	2	17	9	23	18	25	27	28
Türkmenistan	14	17	17	17	20	23	25	36
Rusya	260	278	265	249	266	238	237	248
İran	412	418	441	461	488	537	541	555

Tablo 6: Hazar'a kıyıdaş ülkelerin günlük doğal gaz üretimi 2012-2019 (bin varil) (BP, 2020: 19)

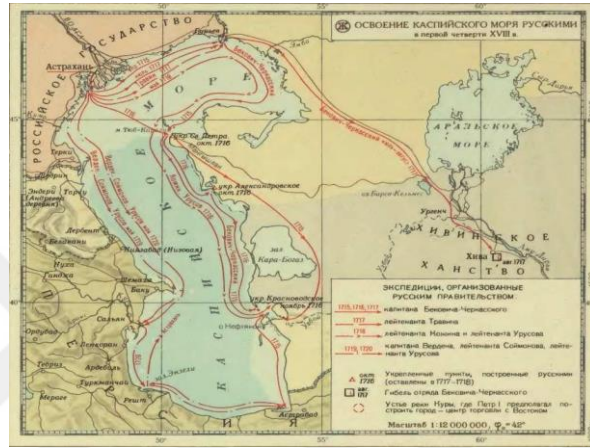
Ancak tablolardaki üretim miktarları Hazar'ın potansiyelinin çok altında rakamları göstermektedir. Bu nedenle de bazı kaynaklar Hazar Denizi için *petrol denizi* de demektedir (Metin, 2004: 143).

3.1. Sorunun Tarihi Temelleri

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununun geçmişini inceleyebilmek için sorunun geçmişini birkaç başlığa ayırmak gerekmektedir. Öncelikle Rusya'nın karakteristik dış politika değişimi olan SSCB'nin dağılmasını Hazar'ın Hukuki Statüsü açısından milat olarak almak mantıklı bir yöntem olacaktır. Bu nedenle Hazar'ın hukuki statüsü sorununun tarihi geçmişini SSCB'nin dağılmasından önceki süreç ve SSCB'nin dağılmasından sonraki süreç diye ikiye ayrılacak, SSCB dönemi de dağılmadan önceki süreç içinde incelenecektir.

Hazar'ın hukuki statüsü sorunu her ne kadar resmi olarak 1994 yılında uluslararası arenada adından söz ettirse de aslında bir çeşit sınır uyuşmazlığı sorunu ve

jeopolitik mücadele olan bu mesele SSCB öncesi dönemlerinde de yaşanmıştır. Hazar’da sınırlar ve Hazar’ın paylaşımı üzerine tarihte bilinen ilk anlaşmalar Çarlık Rusya ile İran¹¹ arasında 1723’de imzalanan St. Petersburg ve 1729’da imzalanan Reşt anlaşmalarıdır (Oruç, 2013: 86). Rusya’nın güneye doğru inmesiyle Rus-İran savaşları yapılmış, İran’ın değişen güvenlik algıları nedeniyle sonraki dönemde 1813’de Gülistan ve 1828’de Türkmençay anlaşmaları gerçekleşmiştir. Bu anlaşmalarla Ruslar ve İran’lılar arasında gemicilik, taşımacılık ve deniz ticareti koşullara bağlanmıştır.

Harita 25: 18. yy ilk çeyreğinde Hazar’daki Rus gelişimi (Taranova, aetaranow, 2016).

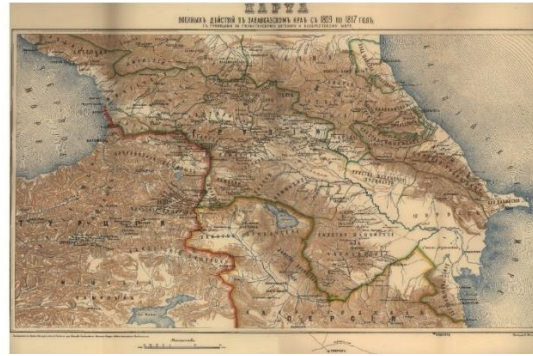
Ayrıca Gülistan anlaşmasıyla İran’ın Hazar’da askeri gemi bulundurmayacağı belirtilmiş, Türkmençay anlaşmasında bugünkü Azerbaycan’ın büyük bir kısmı İran’a verilmiş (Azerbaycan bölünmüş) buna mukabil İran’ın Hazar’da donanma bulundurmayacağı yinelenmiştir. Bu sayede Hazar’daki tek askeri varlık Çarlık Rusyası’na ait olmuş, Ruslar istedikleri güvenlik şartlarını sağlamışlardır (Mehdiyoun, 2000: 182). I. Petro, Rusya’yı dünyaya hâkim bir devlet haline getirmek istiyordu. Bunun gerçekleşmesinin güneydeki ticaret yollarına hâkim olmaktan ve sıcak denizlere inmekten geçtiğini düşünen I. Petro Hazar bölgesine 1715 ve 1719 tarihlerinde iki farklı ekip göndermiştir. Çar, gelen raporlar neticesinde Hindistan’a inen en kısa yolun Hazar üzerinden geçeceğine karar vermiş ve bu nedenle Hazar üzerinde hâkimiyet kurmak istemiştir (Gusterin, islam, 2008). Peş peşe yaşanan Rusya-İran savaşları ve neticesinde

¹¹ Bölge o dönemde pek çok tarihi kaynakta Türk olan Kaçar Hanedanlığı olarak geçmesine ve Azerbaycan kaynaklarında *Kadim Azerbaycan* denilmesine rağmen çalışmadaki anlam bütünlüğünü sağlamak amacıyla İran olarak adlandırılacaktır. Çünkü Azerbaycan tarihindeki Hanlıklar dönemini de içine alan dönemde kabul edilebilecek tek bir ülke adı bulunmamaktadır.

1723 St. Petersburg, 1729 Reşt, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları yapılmıştır. Rusya’da 8 Mart 1917 tarihinde gerçekleşen ihtilalin ardından 1921 yılında Rusya ve İran arasında *Dostluk Anlaşması* imzalanmıştır. 1921 Anlaşmasıyla önceki anlaşmaların hükümleri yok sayılmıştır. Son olarak Rusya ve İran arasında 1940 yılında deniz ticaret anlaşması yapılmıştır. 1940 Anlaşmasıyla Hazar bir Sovyet-İran denizi olarak belirlenmiştir.

3.1.1. Gülistan ve Türkmençay Anlaşmaları

Çarlık Rusya orduları sıcak denizlere inme politikası gereği Kafkasya’da hızlı bir işgale girişmiştir. İngilizlerin de güney Asya’daki varlığı tarafından tehdit edilen İran, 1812 tarihinde Lanerkan Hanlığının da Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Ruslarla mücadele edemeyeceğine karar vermiştir. Bu kararın ardından Rusya ile İran arasında 12 Ekim 1813 tarihinde Karabağ’ın Gülistan köyünde bulunan Rus karargâhında barış anlaşması imzalamışlardır. Barış anlaşması Rus Başkomutanı Nikolay Rtişçev ile Mirza Abdul Hasan Han arasında imzalanmıştır (Muttalimov, 2014: 28).

Harita 26: Rusya-İran arasında 1809-1817 Kafkas Savaşları (Belyavski, runivers, 1899: 544)

Gülistan anlaşmasına göre (Chronos, hrono, 2000); İran Şahı Kafkasya’da Ruslar tarafından işgal edilen Aras Nehri ile Arpaçay arasında kalan Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan’ın Rusya’ya ait olduğunu tanımış, Hazar Denizi’nde Rusların ve İranlıların ticaret gemileri rahatça dolaşabilecek ve birbirlerinin limanlarını serbestçe kullanabilecek, savaşta alınan esirleri iki taraf da serbest bırakacak, taraflar birbirlerine elçi gönderecek ve birbirlerinin tüccarlarının güvenliğinden sorumlu olacaklardır.

Ayrıca İran deniz kuvvetlerinin Hazar'da bulunması yasaklanmıştır. Gülistan anlaşmasının Hazar denizi için önemli sayılacak maddeleri elbette ki Hazar'da Rus ve İran ticaret gemilerinin serbestçe dolaşmalarına, bu ticaret gemilerinin karşı tarafın limanlarını serbestçe kullanabilmelerine imkân verilmesine ve tüccarların can güvenliğinden ülkelerin sorumlu tutulmasına karar veren maddelerdir. Daha önce yapılan 1723 St. Petersburg ve 1729 Reşt anlaşmalarında da Hazar'ın ticari olarak bölünmesi kararları olsa da Gülistan anlaşmasında paylaşılan topraklar gereği ileride oluşacak Hazar'ın statüsü sorununun temeli atılmıştır demek yerinde bir yorum olacaktır. Bir diğer önemli fark ise 1723 St. Petersburg anlaşmasıyla her iki ülkenin de askerlerinin bulunduğu Hazar'da Gülistan anlaşmasıyla sadece Rus donanmasının bulunmasına karar verilmiş olmasıdır. Bu durum jeopolitik açıdan Rusya'nın eline büyük bir koz vermiştir. Dış müdahaleler neticesinde peş peşe yapılan Rusya-İran savaşlarında İran çok büyük kayıplar vererek yenilmiş ve Ruslar 1827'de Tebriz'i ve 1828'de Erdebil'i işgal etmiştir. Rusların güneye inişini engellemek isteyen İngiltere'nin araya girmesiyle Tebriz yakınlarında bulunan Türkmençay köyünde 18 Şubat 1828 tarihinde Rusya ve İran yeniden masaya oturmuş ve barış anlaşmasını imzalamışlardır (Muttalimov, 2014: 48).

On altı maddeden ibaret olan Türkmençay anlaşmasına göre (MDÜ, hist, 2000) Hazar denizi iki ülke arasında sınır kabul edilmiştir. Yine diğer anlaşmalarda olduğu gibi Hazar'da her iki ülkenin de ticaret gemileri serbestçe dolaşabilecek ancak sadece Rusya asker bulundurabilecekti. Bu anlaşma ile ayrıca Ruslar işgal ettikleri topraklara Ermenileri istedikleri gibi yerleştirme hakkına da sahip olmuştur. Rusya'nın Hazar'da tek askeri güç olmak istemesinin sebebi İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki faaliyetleridir demek yerinde olacaktır. Özellikle 1812 yılında İngiltere'nin İran ile yaptığı anlaşma uyarınca Hazar'da İngiliz komutasında bir İran donanmasının kurulmak istenmesi (Muttalimov, 2014: 51). Türkmençay anlaşmasında Hazar'da Rus askerinden başka askeri unsurun bulunmaması maddesinin oluşumunda etkili olmuştur. Hazar ile ilişkili ilk resmi anlaşma her ne kadar Reşt anlaşması olsa da Türkmençay anlaşması resmi olarak Azerbaycan topraklarının bölündüğü ve Hazar'ın statü sorunu tartışmalarının jeopolitik çıkmaz hale gelmesinin başlangıcı sayılabileceği için son derece önemli bir anlaşmadır. Bütün bunlarla beraber Çarlık Rusya döneminde imzalanan dört anlaşmanın hiçbirisinde Hazar'ın statüsü belirtilmemiş, Hazar için göl ya da deniz denilmemiştir. Sadece Rusların asker bulundurmasına izin veren anlaşmalarda Hazar için ortak su prensibi oluşturulmuştur.

3.1.2. Rusya-İran 1921, 1935 ve 1940 Anlaşmaları¹²

Rusya'da 1917 yılında yaşanan ve Çarlık Rusya'sının sonu olan devrimin ardından Rusya ve İran arasında Çarlık döneminde yapılan anlaşmalar yürürlükten kaldırılmıştır. Çarlık dönemi RDP'yi reddeden SSCB, önceki anlaşmalardan doğan İran'ın üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak istemiş bu nedenle de 26 Şubat 1921 tarihinde *dostluk anlaşması* adıyla Moskova Anlaşmasını imzalamışlardır. Bu yeni anlaşma ile Hazar'daki ticaret gemilerinin özgürlüğü her iki ülke lehine yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca Anlaşmanın 11. maddesi gereğince Çarlık Rusya'sı ile İran'ın yaptığı önceki anlaşmalar uyarınca İran'ın Hazar'da askeri varlık bulundurmasını kısıtlayan maddeler kaldırılmış, İran'a da Rusya ile eşit şartlarda Hazar'da asker bulundurma hakkı tanınmıştır. İran ile SSCB arasındaki buzların erimesi, oluşan iyi ilişkiler ve özellikle 1930'lu yıllarda yaşanan balıkçılık oranlarındaki artış iki tarafı balıkçılık ve ticari faaliyetleri hukuki zemine oturtmaya mecbur bırakmıştır.

Bu çerçevede 27 Ağustos 1935 tarihinde Hazar'ın ortak kullanımıyla alakalı yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu yeni anlaşmanın özellikle 14. ve 15. maddeleri kıyıdaş iki devletin eskisi gibi sınırsız balıkçılık ve ticari faaliyette bulunmasına izin vermiyor, aksine 10 millik balıkçılık münhasır bölgesi oluşturulmasını sağlıyordu. Bununla birlikte bu anlaşmada da kıyıdaşlar arasında resmi sınır belirlenmemiş, sadece Hazar'ın ortak kullanımı, balıkçılık ve gemicilik ile alakalı konular detaylandırılmıştır. SSCB ile İran arasında yapılan son anlaşma da 25 Mart 1940 tarihinde imzalanmış olan SSCB ve İran Ticaret ve Deniz Seyrüseferi Antlaşması'dır.

Bu anlaşma ile önceki anlaşmalardaki gibi 10 millik münhasır alan yinelenmişse de her iki ülkeye de 10 millik alanın dışında da balıkçılık yapma hakkı verilmiştir. Ancak son anlaşma Hazar açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. 1940 yılında

---

¹² SSCB ile İran arasında Hazar denizi ile alakalı 26 Şubat 1921 tarihinde, 27 Ağustos 1935 tarihinde ve 25 Mart 1940 tarihinde yapılan anlaşmaların tam metinleri ve anlaşmalarla alakalı daha detaylı bilgi için SSCB Dış Ticaret Bakanlığı tarafından 1977 yılında hazırlanmış olan SSCB'nin yabancı devletlerle ticari ve ekonomik işbirliğine ilişkin ticaret anlaşmaları ve anlaşmalarının toplanması (Сборник торговых договоров и соглашений по торгово-экономическому сотрудничеству СССР с иностранными государствами) isimli 2 ciltlik kitaba naukaprava.ru sitesinden ulaşılabilir.

1. Cilt için: <https://naukaprava.ru/catalog/159/855/44214> bağlantısına,

2. Cilt için: <https://naukaprava.ru/catalog/159/855/44214> bağlantısına bakınız.

yapılan bu anlaşmadan iki temel ilke doğmuştur. Bunlar; Hazar'dan yararlanmada iki kıyıdaş arasında eşitlik ilkesi ile 14. Maddenin 4. Fıkrasında belirtildiği üzere Hazar'ın kıyısı olmayan ülkelere kapalı olması ilkesidir (Terzioğlu, 2008: 27,28).

Harita 27: 1964 yılında yapılan SSCB-İran Fır Hattı Anlaşmasına Göre Hazar'da iki ülke arasındaki sınır.

Bu madde ile Hazar Balıkçılık ve ticaret seyrüseferi için olduğu kadar Askeri açıdan da üçüncü ülkelere kapatılmıştır. İki kıyıdaş ülke arasında Hazar ile alakalı son yapılan anlaşma 1940 yılında yapılan SSCB ve İran Arasındaki Ticaret ve Deniz Seyrüseferi Antlaşması'dır. SSCB dağılına kadar Hazar ile alakalı başka bir anlaşma yapılmamıştır¹³. SSCB dağılmadan önce yapılan anlaşmalardan anlaşılacağı üzere 1994 yılından önce Hazar'da kıyıdaş ülkeler açısından hukuki statü problemi bulunmamaktadır. Olduğu kabul edilse dahi SSCB dönemi ve öncesinde yapılan anlaşmalarla bu problemin çözümüne yönelik adım atılamayacağı ortadadır. Bu anlaşmaların hiçbirisi feshedilmediğinden dolayı RF bu anlaşmaların halen yürürlükte olduğunu iddia etmektedir. Çarlık Rusya döneminden SSCB yıkılmadan öncesine kadar yapılan anlaşmalarda genel olarak Rusya ve İran arasındaki sınırın tespitine yönelik bir madde bulunmamaktadır. Ancak 1964 yılında İran ile SSCB arasında Hava Sahası Uçuş Bilgilendirme Bölgesi (Fır Hattı) ile alakalı yapılan anlaşmada iki ülke arasında Hazar üzerindeki sınır çizgisi belirlenmiştir. Bu sınır Hazar'ın iki kıyısında bulunan Astara ile Hasan Kuli arasında belirtilen çizgiden ibarettir. Bu çizgiye göre Hazar'ın %88'lik bölümü SSCB'ye, %12'lik bölümü ise İran'a aittir. Yapılan anlaşmaların hiç birisinde Hazar'ın hukuki statüsü ile alakalı bir ibare yer almamış, suların ve deniz yatağının

¹³ Aslında Hazar ile alakalı 1957, 1963, 1964, 1972 ve 1980 de çeşitli konularla alakalı spesifik anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak bu anlaşmalar temel olarak 1940 anlaşmasını kabul ettiği ve sadece spesifik birkaç konuyu işlediği (İşcan, 2010: 69) için çalışmada 1940 yılından sonra Hazar ile alakalı anlaşma yapılmadığı yazılması uygun görülmüştür.

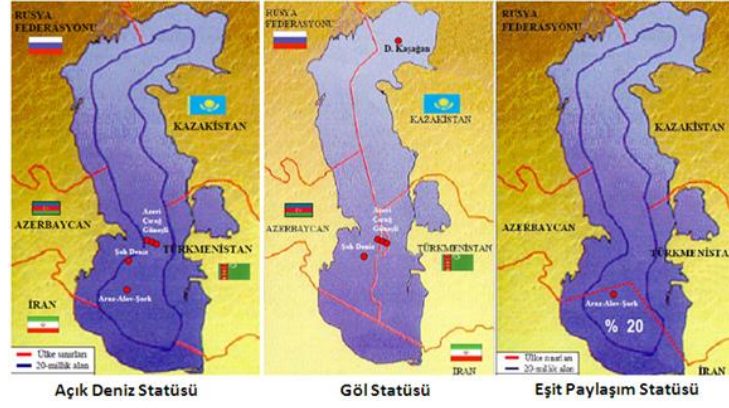
sınırları belirtilmemiştir. SSCB petrol ve sanayi bakanlığı 1970 yılında Hazar'ın SSCB'ye ait olan bölümünde petrol işletmeciliği ve petrol arama işlemleri için SSCB bünyesindeki Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Rusya arasında Hazar'da milli sektörler oluşturulması projesini hazırlamıştır. Bu projeye göre Hazar'da çizilen ortay hat ile SSCB ülkeleri olan Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan kendi milli sektörlerini oluşturmuştur (İşcan, 2010: 68-72).

3.2. Post Sovyet Dönemi Kıyıdaş Ülkelerin Tutum ve Politikaları

Beyaz Rusya'nın Belovejsk isimli şehrinde 8 Aralık 1991 tarihinde toplanan Beyaz Rusya, Ukrayna ve Rusya devlet başkanları ekonomik olarak çöken SSCB'nin varlığına son vererek BDT'nin kuruluş bildirgesini imzaladılar. Bu toplantının ardından 21 Aralık 1991 tarihinde SSCB'yi oluşturan devletlerin Baltık devletleri ve Gürcistan hariç tamamı bu anlaşmaya imza atmışlardır. SSCB nin hukuki varlığına son veren ve BDT'nin kuruluşunu deklere eden bu toplantıyı 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da yapılan ve 15 SSCB ülkesinin 11'inin katıldığı toplantı takip etmiştir. Bu toplantı sonucunda imzalanan *Almatı Deklarasyonu* ile BDT ülkeleri kendilerini SSCB'nin mirasçısı kabul etmişlerdir (Hüseynov, 2003: 394,395). SSCB'nin dağılması, BDT'nin kurulmasının ardından Türkmenistan hariç Hazar'a kıyıdaş olan devletler 20 Mart 1992 tarihinde Kiev'de *BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Antlaşmasını* imzalamak için toplandılar. Anlaşmanın ikinci maddesinde ülke sınırlarının ve deniz ekonomik bölgelerinin korunmasını BDT'nin sınır kuvvetleri ile ülkelerin sınır kuvvetleri arasında yapılacak işbirliği ile yerine getirilmesine, üçüncü maddesinde kıyıdaş ülkelerinin birbirlerinin sınırları ve deniz ekonomik bölgelerinde ülke menfaatlerine aykırı iş ve işlemlerde bulunmamasına, sınırların değişmesi halinde ülkeler arası anlaşmalarla bu durumun korunmasına, dördüncü maddede deniz ekonomik bölgelerinin ve sınırların korunmasında BDT başkanlar konseyinin tam yetkili olduğuna, beşinci maddede ise sınırlar ve deniz ekonomik bölgeleri ile alakalı kıyıdaşların karşılıklı anlaşmaları sağlanana kadar BDT mevzuatına, devletlerin kendi yasalarına ve SSCB döneminde uygulanan, BDT ile çakışmayan kurallara uyulmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma, dolaylı yoldan Hazar'ı ilgilendiriyor olsa dahi Türkmenistan taraf olmadığı için uygulanabilirliği tartışmalıdır. Ayrıca SSCB döneminden kalan özellikle enklavlar ve eksklavlar, tartışmalı yataklar gibi sınır sorunlarının halen daha genel olarak

çözümlememiş olması da anlaşmanın ayaklarının tam olarak yere basmadığını, sorunları çözmekten ziyade çözüm için farklı sistemler önermeye yönelik olduğunu göz önüne sermektedir. RF'nin Hazar'ın hukuki statüsü sorununu uluslararası mecraya taşımasının ardından 1997 yılında Azerbaycan ve Kazakistan Hazar deniz yatağının paylaşımı ile alakalı bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma uyarınca iki kıyıdaş ülke ortay hatta bağlı kalarak sınır belirlemişlerdir. Aynı yıl içinde Kazakistan ile Türkmenistan'da kendi aralarında benzer bir anlaşmayı imzalamıştır. Benzer bir diğer anlaşma ise 2001 yılında Azerbaycan ile RF arasında imzalanmıştır (Terzioğlu, 2008: 29,30). Böylece hukuki statü sorunu çözümlenene kadar Hazar'ın kuzeyinin kıyıdaşlar arasındaki paylaşımı yapılmıştır. Bu durumda Kuzey Hazar'daki hidrokarbon kaynaklarına yönelik arama ve işletme faaliyetlerinin kolay bir şekilde yapılmasına imkân sağlamıştır. İran ve Türkmenistan bu anlaşmaları tanımamış ve beş kıyıdaşın olmadığı anlaşmaların tamamının geçersiz olduğunu iddia etmiştir (Bahgat, 2007a: 160). Bununla birlikte Hazar'ın kuzeyindeki ittifaklara karşı birlikte hareket etmeye başlayan Türkmenistan ve İran 2003 yılının Mart ayında Hazar'ın güneyinin paylaşımı ile alakalı bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmada Hazar BMDH sözleşmesi uyarınca Hazar deniz yatağının paylaşılması gerektiği vurgulanmıştır (Terzioğlu, 2008: 32). Böylece İran ve Türkmenistan Hazar'ın paylaşımı ile alakalı olarak kıyıdaşlar arasında beş eşit parçaya bölünmesi gerektiğini ilan etmiştir. Bu durum Hazar'da RF, Kazakistan ve Azerbaycan'dan oluşan kuzeyin, Türkmenistan ve İran'dan oluşan güney ile anlaşmazlık yaşadığını ortaya çıkartmıştır. Kıyıdaş ülkeler 4 Kasım 2003 tarihinde Tahran'da yapılan bir toplantıda *Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşmesini* imzalamıştır (AAB, e-qanun , 2006). Ekim 2007 tarihinde Tahran'da yapılan toplantıda kıyıdaş ülkeler tarafından imzalanan bildiri Hazar'daki hâkimiyetin kıyıdaşlara ait olduğu ve Hazar'ın kaynaklarından da bu nedenle sadece kıyıdaş ülkelerin yararlanabileceği, kıyıdaşlar arasında sorunlar olsa dahi hiçbir kıyıdaşın Hazar üzerinden diğer bir kıyıdaşa askeri operasyon yapmayacağı, üçüncü bir ülkenin Hazar'a kıyısı olan ülkelere saldırmak için diğer kıyıdaşların arazilerini kullanamayacağı maddeleri yer alırken Hazar'ın hukuki statüsüne dair bir öneri bulunmamaktadır (Terzioğlu, 2008: 39).

Kasım 2010 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilen Hazar'a kıyısı olan ülkelerin devlet başkanları zirvesinde *Hazar Denizinde Güvenlik alanında İşbirliği Sözleşmesi* imzalamışlardır (AAB, e-qanun , 2011).

Harita 28: Hazar'ın farklı görüşlerdeki paylaşımı haritaları (Tuğrul, euronewsport, 2018).

Kasım 2010 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilen Hazar'a kıyısı olan ülkelerin devlet başkanları zirvesinde *Hazar Denizinde Güvenlik alanında İşbirliği Sözleşmesi* imzalamışlardır (AAB, e-qanun, 2011). Bu sözleşme ile kıyıdaşlar birbirlerine saldırmazlık, güç kullanmama, güç kullanmakla tehdit etmeme, birbirlerinin içişlerine karışmama, BM anlaşmalarına ve ilkelerine bağlı hareket etme, uluslararası hukuk kurallarına bağlı hareket etme noktasında taahhütler vermiştir. Bakü toplantısında kıyıdaş ülkeler Hazar'ı *barış, istikrar ve iyi komşuluk denizi* ilan etmiştir. Bu bağlamda Hazar denizinin yalnızca barış amaçlı kullanılmasına, Hazar bölgesinde güvenliğin ve istikrarın sağlanmasına katkı sağlamaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bu anlaşmada da Hazar'ın hukuki statüsü belirlenmemiştir. Bununla birlikte bu anlaşmanın ikinci maddesinde bulunan “anlaşmanın hiçbir hükmü Hazar'ın hukuki statüsünü önceden belirleyen bir iddia olarak ileri sürülemez” denilerek anlaşmanın amacının Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi olmadığı da vurgulanmıştır (Poyraz, 2011: 36). 2014 yılının Eylül ayında Astarhan'da yapılan 4. Hazar Devlet Başkanları zirvesinde kıyıdaş ülkeler beş farklı anlaşmaya imza atmışlardır. Bu anlaşmalar ile kıyıdaş ülkeler hidrojeoloji alanında, olağanüstü durumların önlenmesinde, Hazar'daki biyolojik kaynakların korunması ve kullanımı noktalarında fikir birliğine varmışlardır. Bu toplantıda da Hazar'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki anlaşmazlık devam etmiştir.

3.2.1. Azerbaycan'ın Statü Sorununa Yaklaşımı

Azerbaycan, Hazar konusunda fikrini en net belirten ve en aktif konumdaki ülkedir. RF ile birlikte Hazar'ın Hukuki Statüsü tartışmalarında güçlü konumdaki

kıyıdaştır. SSCB'nin dağılmasının ardından bölgenin jeopolitik denkleminin merkezinde yer almış batılı şirketleri ve batı sermayesini bölgeye çekerek konumunu güçlendirmiştir. Azerbaycan; bu sayede yeni şekillenen bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik merkezi haline gelmiştir (Oğan, 2001: 143). Hazar'ın statüsü sorununun çözülmesi Azerbaycan'ın batılı şirketlerle yaptığı ve yapacağı anlaşmaları etkilemesi açısından çok önemlidir ve bu nedenle dış politikasının en önemli konularından birisidir. Çünkü statü sorunu Azerbaycan'ın yaptığı anlaşmaları zora sokmakta ve yabancı şirketlerle çalışılan petrol yataklarının işletilmesini tehdit etmektedir (Aras, 2008: 190). Azerbaycan, başlarda Hazar'ın *sınır gölü* olduğunu savunmaktadır. Bunu en net dile getiren dışişleri eski bakanı Hasan Hasanov'dur. Hasanov bir demecinde; "Hazar bir göldür ve uluslararası konvansiyonlarda göllerin statüsü konusunda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Görüşmeler yalnızca uygulama konusunda sürdürülebilir ve Azerbaycan bu uygulamaya göre hareket etmektedir" (Hasanov, 1997. Akt: Yusin, 2005: 41) demiştir. Azerbaycan hükümeti Hazar'ı sınır gölü olarak kabul ettiğini anayasasına 12 Kasım 1995 yılında yapılan referandumla eklemiştir. Ancak sonraki dönemlerde Hazar'ın *kapalı deniz* olduğu görüşünü savunmaya başlamıştır (Amirbek, 2015: 29). Hazar'ın sınır gölü olduğu senaryoda Azerbaycan orta hat esaslı 5 eşit sektörü savunmaktaydı. Böylece Hazar'ın yüzeyi olduğu kadar dibi de paylaşılacak, her ülke kendi egemenlik bölümünde, kendi kanunlarına göre iş ve işlemler yapabilecektir. Kapalı Deniz statüsünün oluşması halinde 19 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe giren 1982 BMDH Sözleşmesinin uygulanması gerekecektir. Bu durumda kıyıdaşlar 12 millik karasularına, anlaşmayla belirlenmiş kıta sahanlığına ve münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaklardır (Çolakoğlu 1998: 109). Azerbaycan *condominium*¹⁴ kavramını reddetmekte ve Roma hukuk sisteminden kalan bu uygulamanın hem yaygın olmadığını, hem de Hazar için uygun olmadığını dillendirmekte ve bu uygulamanın Hazar için sektörel bölünme anlamına geldiğini belirtmektedir. Azerbaycan anayasasının 11. Maddesinin ikinci fıkrası "Azərbaycan Respublikasının daxili suları, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsi, Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanı Azərbaycan Respublikası ərazisinin tərkib

---

¹⁴ Comdominium: En az iki devletin olduğu bir bölgede tartışmalı alanda paylaşsımsız ortak hâkimiyeti savunur. Rusya ve İran'ın Hazar'a ait tezleri bu kavram üstüne kuruludur. Uluslararası hukukta kapalı sularda sadece El Salvador, Honduras, Nikaragua arasındaki Fonseca Körfezinde gözlemlenmektedir (Çolakoğlu, 1998: 115).

hissesidir” demektedir. Azerbaycan 1995 yılında gerçekleştirdiği bu hamle ile diğer kıyıdaşlardan farklı olarak Hazar’daki kendisine ait olan bölümü anayasal güvenceye almıştır (Oğan, 2001: 160,161). Bu sayede Batılı şirketlerce Hazar’da Azerbaycan’ın kendisine ait olduğunu iddia ettiği sektörde mevcut olan hidrokarbon kaynaklarının işletilmesinin ve hazırlanan çeşitli projelerin gerçekleştirilmesinin, Hazar’ın statüsü belirlenene kadar yasal olmadığını iddia eden Rusya ve İran’ın iddialarına karşı anayasal güvence ve hukuki dayanak sağlamıştır. Azerbaycan SSCB döneminde imzalanan 1921 ve 1940 yıllarında yapılan anlaşma gereği olduğu iddia edilen *ortak kullanım* tezini reddetmektedir.

Harita 29: Orta Hat Prensibiyle Hazar’ın sektörlere bölünmesi (Hasanov, 2015: 568).

RF Hazar ile alakalı olarak SSCB ve öncesinde yaptığı anlaşmaların halen geçerli olduğunu savunmaktadır. Azerbaycan, RF’nin halen geçerli olduğunu iddia ettiği bu anlaşmaların uluslararası hukukta *rebus sic stantibus*¹⁵ adı verilen ilke gereği koşullardaki köklü değişiklikler sebebiyle geçersiz olduğunu belirtmiştir. Üç yeni kıyıdaş devletin bağımsız bir şekilde ortaya çıkmasıyla oluşan değişiklikler Azerbaycan’ın *clean state* prensibi çerçevesinde SSCB döneminde imzalanmış 1921 ve 1940 anlaşmalarını reddetmesini sağlamıştır. Rusya *rebus sic stantibus*’un sınır anlaşmalarına son vermek için kullanılamayacağını belirtse de Azerbaycan, bu

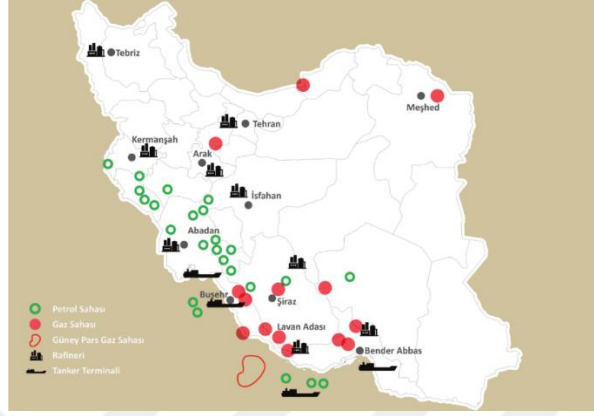
¹⁵ Latince, Şartlar Ortadan Kalktığında anlamına gelen uluslararası hukuk terimi; Anlaşmanın yapıldığı dönemdeki temel şartlarda zaman içinde çok köklü değişikliklerin meydana geldiğini anlatmak için kullanılır (Pazarcı, 2015: 99).

anlaşmaların Moskova ile İran arasında yapıldığını; diğer Sovyetler birliği cumhuriyetlerine söz hakkı verilmediğini (Aras, 2008: 192) savunmaktadır. Aynı zamanda bu anlaşmalarda kıyıdaşlar arasında sınır tayini yapılmadığını ve Hazar'ın yeraltı rezervlerini kapsamadığını da belirtmektedir (Aslanlı, 2014: 19). Azerbaycan'ın diğer kıyıdaş ülkelere nazaran çok daha kararlı sayılabilecek tutumunun arkasında elbette ki sahip olduğu hidrokarbon rezervlerinin payı çok büyüktür. Azerbaycan'ın kendisine ait olduğunu beyan ettiği sektörde Hazar Denizi'nin tamamında bulunan toplam 32 hidrokarbon kaynağının 25'inin bulunduğu tahmin edilmektedir. Ülkenin offshore üretim alanları ise genel olarak sığ sularda bulunmaktadır. Bu durumda petrol ve doğalgaz üretiminin Hazar'ın diğer bölgelerine kıyasla Azerbaycan'da çok daha ekonomik yapılabileceği anlamı taşımaktadır (Croissant, P ve Croissant, M., poli, 1998). Bu nedenle de 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan anlaşmada Azeri, Çırag, Güneşli yataklarının işlenilmesi ve gelir dağılımına ilişkin 400 sayfalık sözleşmeyi sekiz ülkeden 13 büyük petrol şirketi imzalamıştır. Azerbaycan'ın bu kararlılığı sayesinde ilerleyen dönemlerde 19 ülkeyi temsilen 41 petrol şirketi ile 27 anlaşma daha imzalanmıştır (Azerbaijan, azerbaijans, 2011). Rusya'nın bu anlaşmaya karşı çıkararak Azerbaycan'ı BM'ye şikâyet etmesi ile başlayan Hazar'ın hukuki statüsü sorununda Rusya'nın temel argümanı çevre kirliliği sorunuydu. Azerbaycan, Rusya'nın bu söylemine karşı çıkmakta ve Rusya'yı samimiyetsiz olmakla suçlamaktadır (Croissant, P ve Croissant, M., poli, 1998).

3.2.2. İran'ın Statü Sorununa Yaklaşımı

1729 tarihinde imzalanan Reşt Anlaşmasıyla başlayan İran-Rusya anlaşmalar zinciriyle Rusya'nın Hazar'daki üstünlüğünü kabullenen İran, SSCB'nin dağılmasının akabinde Hazar'daki komşu sayısının beşe yükselmesi nedeniyle ulusal güvenliği açısından tedirgin olmuştur. Her ne kadar ekonomisinde ve dış politikasında Hazar önemli bir faktör olmasa da, Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasındaki önemli jeopolitik aktörlerden birisi İran'dır. Çünkü İran diğer kıyıdaşlardan farklı olarak Hazar ile alakalı ekonomik planlar yapmamaktadır. İran, dış politikasını sanıldığı gibi aksine inanç ya da mezhep temelli değil, pragmatist bir şekilde jeopolitik çıkarlar temelinde şekillendirmektedir. Bu nedenle İran açısından Hazar'ın göl ya da deniz olması önemli değildir. Önemli olan İran'ın güvenliğinin sağlanması ve siyasal açıdan İran'ın

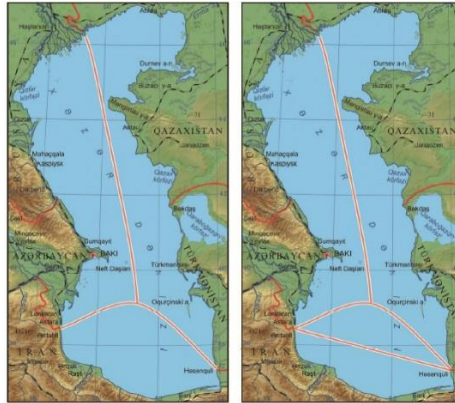
varlığının güvence altına alınmasıdır. Bu nedenle İran mezhepsel olarak kendisine yakın olmasına rağmen Azerbaycan yerine hiçbir ortak noktası bulunmayan Ermenistan ile çeşitli ittifaklar kurmaktadır. Çünkü Azerbaycan'ın batı ile ve batılı şirketler ile kurmuş olduğu ittifaklar, İran nazarında kendi ulusal güvenliğini tehdit etmektedir.

Harita 30: İran'ın Petrol ve Gaz Sahaları (DAKA, daka, 2019b).

İran diğer kıyıdaşlarının aksine çok uzun yıllar Hazar'da petrol ve doğalgaz arama faaliyetine girişmemiştir. İlk olarak 2012 tarihinde Hazar'da petrol bulunduğunu dünyaya ilan eden İran, Hazar'da buldukları yatağın tahmini rezervinin İran'ın toplam üretiminin sadece %7'lik dilimi kadar olduğunu belirtmiştir (Reuters, hürriyet, 2012). Bu gelişmenin ardından 2014 yılında yeni bir açıklama yapan İran'ın Hazar Petrol ve Gaz Şirketi sondaj çalışmalarının sonuca yaklaştığını ve yakın bir zamanda Hazar'dan petrol çıkartmaya başlayacaklarını ilan etmiştir. Aynı açıklamada İran'ın Ekim 2011 tarihinde Hazar'da 1,4 trilyon m³'lük doğalgaz rezervi keşfettiklerini de belirtmiştir (AA, haberler, 2014). OECD'nin en büyük ikinci petrol üreticisi olan (Bloomberg, bloombergh, 2017) ve BP'nin 2020 dünya enerji istatistik görünüm raporuna göre %16,1 ile dünyada kanıtlanmış ikinci en büyük doğalgaz rezervine sahip olan İran (BP, bp, 2020) Henüz Hazar'dan petrol veya doğalgaz çıkartmaya başlamamıştır. İran'ın petrol ve Doğalgaz yataklarının neredeyse tamamı Basra Körfezi kıyısındadır. Hazar'ın İran kıyılarındaki hidrokarbon kaynaklarının oranı o kadar küçüktür ki, İran genel olarak Hazar'ın bu kaynaklarıyla şimdiye kadar ilgilenmemiştir demek doğru bir yorum olacaktır. Ulusal güvenlik anlayışlarının birbirine yakın olmasından dolayı ve boru hatlarıyla alakalı politikaları birbirine yakın olan İran ve Rusya Hazar'ın statüsü noktasında birbirleriyle benzer fikirler savunmakta ve birbirlerine destek olmaktadır. BTC ve Trans Hazar tarzı projeleri iki ülke de çıkarlarına ters olarak yorumlamaktadır.

Rusya kendi nakil hatlarının kullanılmasını istiyorken, İran ise Hazar ve Türkistan hidrokarbon kaynaklarının kendisi üzerinden batılı pazarlara ulaştırılmasını istemektedir. Rusya'nın ve İran'ın bu taleplerini ise AB tekel oluşması endişesinden dolayı, ABD ise güvenlik endişesinden dolayı kabul etmemektedir. Bu durum da Rusya ve İran'ı benzer projeler ve Hazar'ın hukuki statüsü sorunu noktasında yan yana getirmektedir (Özby, 2007: 170). İran da yine Rusya gibi Hazar'da askeri güvenliğe önem vermekte ve kıyıdaşların dışında Hazar'da üçüncü ülkelerin askeri varlığını kabul etmemektedir. İran daimi misyonununun 21 Mayıs 1998 Kazakistan ile Rusya arasında, Hazar'ın Kazakistan ve Rusya'ya ait bölümleriyle alakalı yapılan anlaşmasına istinaden BM'ye yazdığı mektupta 1921 ve 1940 tarihlerinde yapılan anlaşmalarda Hazar'ın sınırlandırılmasıyla alakalı hiçbir madde bulunmadığı belirtilmiştir. İran bu anlaşmalara atıfta bulunarak Hazar'ın hukuki statüsü ile alakalı bütün kıyıdaşların ortak fikir ile üzerinde anlaştıkları bir anlaşma olana kadar Kazakistan ve Rusya gibi kıyıdaşların ikili anlaşmalarının hiçbir hükmünün olmayacağını üzerinde durulmuştur. Özellikle 21 Mayıs 1998 tarihinde imzalanan anlaşmada geçen *Hazar'ın Kazakistan bölümü* ve *Hazar'ın Rusya bölümü* gibi terimlere itiraz eden İran; bu tip terimlerin 12 Kasım 1996 tarihinde bütün kıyıdaşlarca imzalanan Aşkabat mutabakatına aykırı olduğunu ve hukuksuz olduğunu iddia etmiştir (UN Doc, 1998a).

Harita 31: İran'ın ortaya sürdüğü ortak mülkiyet prensibi (Hasanov, 2015: 584).

26 Temmuz 2002 tarihinde BM'ye yazdığı mektupta Rusya ile İran arasında yapılan 1921 ve 1940 anlaşmalarına atıf yapılarak Hazar'ın o dönemde Sovyet-İran denizi olduğundan bahsedilmiş ve bu nedenle Sovyetlerin ardıl devletleri olan Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ı da bağlaması gerektiği belirtilmiştir. Bu mektupla Kazakistan ve Azerbaycan'ın yaptığı ikili anlaşmaya itiraz eden İran; Hazar'ın

eşsiz bir statüye sahip olduğunu, bu nedenle de bütün kıyıdaşların onayı olmayan hiçbir projenin gerçekleşmemesi gerektiğini belirtmiştir (UN Doc, 2002). Hazar'ın kuzeyindeki paylaşımların yapıldığı bu anlaşmaları BM nezdinde protesto eden ve yukarıda anlatılan mektupları yazan İran, güneyde yalnız kalmamak için Türkmenistan ile anlaşma imzalamış ve böylece içinde bütün kıyıdaşları barındırmayan anlaşmaların geçersiz olduğunu iddia etmiştir. Nisan 2002 tarihinde Aşkabat'ta düzenlenen ve Hazar'a kıyıdaş ülkelerin devlet başkanlarının katıldığı zirvede Kuzey ittifakı sayılabilecek Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'ın paylaşılması ile alakalı olarak yüzeyin ortak kullanımı, deniz dibinin ise paylaşımı ilkesi ortaya atılmıştır. İran buna itiraz etmiş ve Hazar'ın en az %20'lik bölümünün kendisine ait olduğu tezini ortaya atmıştır. 2003 yılında Türkmenistan ile kıyıların bölüşülmesine ilişkin anlaşma imzalayan İran, Hazar'ın kuzeyine karşı güneyde geliştirdiği işbirliğini resmîyete dökmüştür. Bu anlaşmayla İran ve Türkmenistan Hazar'ın 1982 BMDH Sözleşmesi uyarınca 5 eşit parçaya bölünmesi ve İran tezlerindeki gibi %20'lik bölümünün İran'a ait olması noktasında fikir birliğine varmışlardır (Croissant, P ve Croissant, M., poli, 1998).

İran Hazar üzerinde ortak mülkiyet prensibini kabul etmekle birlikte deniz yüzeyindeki egemenlik alanının 20 mile çıkmasını da istemektedir. 30 Eylül 1998 tarihinde Türkmenistan ile birlikte BM'ye yazdıkları mektupta da eşit bölüşüm hakkını açıkça dile getiren İran (UN Doc, 1998b), 2002 yılında yapılan açıklamada da devlet başkanı Hatemi'nin ağzından Hazar'ın deniz yüzeyinin ve dibinin kıyıdaşlar arasında eşit şekilde paylaşılması gerektiği ve en az %20'sinin İran'a ait olduğu savını yinelemiştir (Razavi ve Franckx, 2001: 34). Ulusal güvenlik endişelerinden dolayı İran Hazar'a kıyıdaş beş ülkenin ortak kararı olmadan hiçbir projenin de gerçekleşmemesi gerektiğini savunmaktadır (Metin, 2004: 162). Azerbaycan'ın BP ile birlikte Alov-Araz-Şark sahalarında 2001 yılında petrol arama ve sondaj faaliyetleri yapmasıyla birlikte İran bölgenin sınırlarının tartışmalı olduğunu iddia ederek Azerbaycan'a nota vermiş (Oğan, turksam, 2005) tartışmalı yataklar sorunu adıyla anılan sorunun başlangıcına sebep olmuştur. Ancak Şahdeniz, Lanerkan-Talış deniz anlaşmalarında %10 luk paya sahip olmuş, bu anlaşmalarla da aslında de facto olarak Azerbaycan'ın petrol politikasını ve sınırlarını tanımıştır. Kendi kara sınırlarına daha yakın olan ve kendisinin de ortağı olduğu konsorsiyumun işlettiği Lanerkan yatağına itiraz etmezken çok daha uzak olan Alov-Araz-Şark sahalarına itiraz etmektedir (Oğan, 2001: 167,168). Bu durum İran'ın daha önce bahsedilen pragmatist jeopolitik dış politikasının bir sonucu

olarak görülebilir. Buna benzer bir diğer çelişkili durum ise İran'ın 19 Temmuz 1955 tarihinde kabul ettiği Hazar Kıta Sahanlığı kanunudur. Kanunun ikinci maddesinde kapalı denizlerde uygulanan uluslararası hukuk kuralları Hazar Denizi'nde de uygulanabilir denilmektedir (Shafiyev, Jamestown , 2001). 2007 tarihinde Tahran'da düzenlenen Hazar'a kıyıdaş devletlerin devlet başkanları zirvesi İran açısından son derece önemli bir konuma sahiptir. Toplantıda imzalanan deklarasyonun 15. maddesi üçüncü ülkelerin kıyıdaşlardan herhangi birisine askeri operasyon yapmak maksadıyla başka bir kıyıdaşın topraklarını kullanmasını yasaklamaktadır. Bu da İran'ın ulusal güvenliği açısından çok önemli kabul ettiği bir gelişmedir. Bununla birlikte Nisan 2014 tarihinde yapılan dışişleri bakanları toplantısında konuşma yapan İran dışişleri bakanı Muhammed Cevat Zarif, Hazar'ın hukuki statüsüyle alakalı fikrinin ve tutumunun değişmediğini ve Hazar'ın en az %20'lik bölümünün İran'a ait olması gerektiğini belirtmiştir (Aslanlı, 2014: 17,18). Hazar hidrokarbon kaynaklarını hiçbir şekilde kullanmayan İran için en önemli hususlar kendisiyle ters düşmüş olan batılı devletlerin Hazar'daki faaliyetlerine son verdirmek, kendi ulusal güvenliğini tehdit eden üçüncü ülkelerin askeri unsurlarının bölgedeki varlığını engellemek, Hazar ve Türkeli hidrokarbon kaynaklarını batılı pazarlara ulaştırma noktasında geçiş ülkesi olmak ve Hazar'dan %20 pay alabilmektir.

İran dış politikasında jeopolitik açıdan önemli yer tutan Hazar ile alakalı hareketlerini üç ana başlıkta toplamak mümkündür, RF, AB ve ABD'nin uyguladığı boru hattı diplomasisine karşı yavaşlatma girişimi, ABD'nin Hazar ile alakalı politikalarına karşı politika oluşturmak ve ABD'nin bölgeden uzaklaşmasını sağlamak, son olarak da Hazar'la alakalı oluşturduğu politikalara ABD ve müttefiklerinin müdahalesine engel olmak. Bu başlıkların dışında İran'ın önemsemediği hususları gerçekleştirmek amacıyla izlediği siyaset, batılı ülkelerle ilişkilerini düzeltene kadar zaman kazanabilmek maksadıyla bölge jeopolitiğinin dengesini bozmak ve diğer kıyıdaşların mümkün mertebe Hazar'ın zenginliklerinden yararlanmasını önlemek şeklinde özetlenebilir.

İran'ın dış politikasında SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden genç cumhuriyetler ile ümmetçilik politikası üzerinden bağlantı kurulması planlanmıştır. Bu minvalde Tacikistan ile güvenlik ve işbirliği anlaşması imzalamış, Hazar'da kıyıdaş olan devletlerle de imzalamak istemiş, ancak İran'ın bu isteği diğer kıyıdaşlarca reddedilmiştir. Orta Asya'daki Müslüman Türk devletleri ile ümmet birliği fikriyle iletişim kurmak isteyen İran, aynı din, hatta aynı mezhebe sahip olmalarına

rağmen Azerbaycan'ı sürekli olarak tehdit olarak görmekte, attığı bütün hamlelerde Azerbaycan'ın düşman kabul ettiği Ermenistan gibi devletleri desteklemektedir. Bunun sebebi İran içindeki sayısı azımsanmayacak miktarda olan Azerbaycan Türkü'nün varlığıdır. İran, Azerbaycan'da var olan milliyetçi yapıların güçlü olmasından dolayı, Azerbaycan kökenli vatandaşlarında isyan hareketleri başlatabileceği endişesi duymaktadır. Bu nedenle Azerbaycan'ı birincil tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle de Azerbaycan'ın Hazar hidrokarbon kaynaklarının satışından elde edeceği kârın artmasını engellemek amacıyla Hazar'daki uzlaşmaz tutumunu devam ettirmektedir (Asgary, 2015: 37,38).

3.2.3. Kazakistan'ın Statü Sorununa Yaklaşımı

Hazar'daki en geniş kıyı şeridine sahip ülkesi olan Kazakistan aynı zamanda en zengin doğal kaynaklara sahip ülkesi konumundadır (Terzioğlu, 2008: 39). SSCB dağılmadan önce tarım ülkesi görünümünde olan Kazakistan bağımsızlığına kavuştuğu ilk dönemde diğer genç cumhuriyetler arasında RF'ye bağımlılık oranı en yüksek ülkeydi (Alkan, 2011: 65). Ancak gerek yönetim noktasında ve gerekse de sosyo-ekonomik açıdan bu durumdan hızla sıyrılarak diğer genç cumhuriyetlere örnek bir ilerleme kaydetmiştir. Ocak 2018 verilerine göre bugün Kazakistan'ın karada ve Hazar'da bulunan toplam 160 bölgesinde 60-100 milyar varil petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir (ABD TB, export, 2019). Bu nedenle Kazakistan SSCB'den ayrılmasının ardından tarımdan ziyade sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarını ön plana çıkartmıştır. Hazar denizindeki en uzun sahil şeridine sahip olan Kazakistan 1982 BMDH sözleşmesi uyarınca Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi fikrini desteklemektedir. Azerbaycan ve Rusya ile Hazar'ın kuzeyini milli sektörlere bölen anlaşmayı imzalamasına rağmen Azerbaycan ile görüşleri tam olarak aynı değildir. Azerbaycan hem deniz dibi, hem de su üstünün tamamıyla milli sektörlere bölünmesini savunuyorken Kazakistan deniz dibinin milli sektörlere bölünmesini ancak deniz yüzeyinin münhasır yetki alanları dışında kıyıdaşlar tarafından ortak kullanılması fikrini savunmaktadır (Çolakoğlu, 1998: 111,112). Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev 16 Eylül 1996 tarihinde Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyarette Hazar'ın hukuki statüsü, doğal kaynakların araştırılması ve işletilmesi ile alakalı görüşme yaparak Azerbaycan ile ortak bir bildiriye imza atmıştır (ARDDA, ardda, 2001). Bu bildiri ile Kazakistan ile Azerbaycan kendi sektörlerini tanımış, her ülkenin kendi sektöründeki su

altı ve su üstü doğal kaynaklarının kullanımını ve işletilmesini kabul etmiştir. 27 Şubat 1997 tarihinde Kazakistan ile Türkmenistan'ın imzaladığı iki farklı bildiri yayımlanmıştır. Genel işbirliğinin artırılması ile alakalı olan ilk bildirin dışında ikinci bildiri altıncı maddesi dolayısıyla doğrudan Hazar ile alakalıdır denilebilir. Bu madde ile taraflar Hazar'ın ortak kullanımı ile alakalı çalışma grubu kurulmasını kararlaştırmışlardır. Aynı zamanda tarafların üzerinde anlaşmaya vardığı bir diğer husus ise Hazar'ın hukuki statüsü belirlenene kadar orta hat esasına göre iki ülke arasındaki sınırların korunması ilkesidir (Terzioğlu, 2008: 118). Kazakistan 1 Ekim 1997 tarihinde BM'ye gönderdiği mektupta Hazar'ın kullanımına ilişkin SSCB dönemi Petrol Bakanlığı'nın 1970'de aldığı karar gereği orta hat yöntemine göre bölünmeyi esas alacağını, bununla alakalı olarak da 27 Şubat 1997 tarihinde Türkmenistan ile anlaşma yaptığını belirtmiştir. Aynı belgenin dördüncü sayfasında “Denizcilik, balıkçılık ve çevre işbirliği alanlarında, bütün kıyıdaşlarca en geniş çapta ödümler verilebilir. Denize kıyısı olan Hazar Ülkeleri, diğer denizlere ve okyanuslara çıkış yapmak için Rusya Federasyonu ile ayrı anlaşmalar temelinde Rus su yollarını kullanma hakkına sahip olmalıdır.” diyerek hem deniz yüzeyinin kullanımı ile alakalı kıyıdaşların ödümler vermesi gerekliliği ile ilgili hem de Don-Volga kanallarının kullanımı ile ilgili fikrini belirtmiştir (UN Doc, 1997a).

Kazakistan, 23 Ocak 1998 tarihinde RF ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmada Hazar'ın su üstünün ortak su yüzeyi, dibinin ise milli sektörler prensiplerine göre paylaşılması üzerinde iki ülke mutabakata varmıştır. Bunun ardından Kazakistan 10 Mart 1998 tarihinde açıkladığı bildiride ise Hazar yüzeyinde ikili anlaşmalar çerçevesinde kendi münhasır ekonomik bölgesini ilan etmiş, bu bölgeyi de kendi silahlı unsurlarıyla koruyacağını belirtmiştir (Chebotarev, alternatifakz, 2012). 29 Ekim 1998 tarihinde Ankara'da gerçekleşen toplantıda ABD enerji bakanı Bill Richardson'ın müşahitliğiyle Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında *Ankara Deklarasyonu* imzalanmıştır. Aynı gün Türkmenistan ile Türkiye arasında da Trans Hazar boru hattı projesi ile alakalı anlaşma imzalanmıştır. 16-18 Kasım 1999 tarihleri arasında İstanbul'da toplanan AGİT zirvesinde, ABD'nin gözlemci olarak katıldığı toplantıda Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında BTC ile alakalı anlaşma imzalanmıştır (TC Cumhurbaşkanlığı, 2000: 23-24). Bu anlaşmalarla Kazakistan Hazar'a kıyıdaş ülkelerin kendilerine ait alanlardaki egemenlik haklarının varlığını da kabul etmiş sayılmaktadır. Kazakistan 29 Kasım 2001 tarihinde RF ile imzaladığı Hazar anlaşmasının bir benzerini Azerbaycan ile de

yapmıştır. Anlaşmanın ilk maddesinde “Tərəflər arasında Xəzər dənizinin dibi və onun yer təkisi, sahil xətti və adalardakı çıxış bazis nöqtələrdən bərabər uzaqlıq əsasında çəkilən orta xətt üzrə bölünür.” denilmektedir. Bu maddeden anlaşılacağı üzere Kazakistan ile Azərbaycan Hazar’ın orta hat prensibi üzərində anlaşmış, ikinci maddədə isə orta hattın coğrafi tanımını və koordinatlarını iki ölkənin yapacağı anlaşmaların belirleyəcəyi yazılmışdır. Anlaşmanın üçüncü maddəsində hər iki ölkənin də kendi egemenlik sahəsində denizaltı kabloları və boru hatları döşəməsi, dəniz yatağında yapay adalar, barajlar, platformlar və digər mühəndislik tesislərini kurmasını digər ölkənin tanıyacağı yazılmaktadır (AAB, e-qanun, 2002). Kazakistan, Rusya və Azərbaycan ilə 14 Mayıs 2003 tarixində Hazar dəniz yatağının orta hat prensibiylə bölünməsi ilə alakalı bir anlaşma imzalamışdır. Common Waters - Divided Bottom (Ortak Sular-Bölünmüş Taban) prensibinə görə hazırlanan bu anlaşmayla Hazar’ın %18,7’lik bölümü RF’nin, %19,5’lik bölümü Azərbaycan’ın və %29,6’lik bölümü isə Kazakistan’ın egemenlik sahəsi ilan edilmişdir (Aslanlı, 2014: 24).

Kazakistan yaptığı anlaşmaların tamamında və ortaya attığı fikirlerinde ortaya çıkacak olan neticelerin kendisi lehine ne kadar olumlu sonuçlar doğuracağıyla ilgilenmekte ve bu doğrultuda adımlar atmaktadır. SSCB’den ayrıldığı günden bu yana Orta Asya’daki en bağımlı genç cumhuriyetten Orta Asya’nın öncü cumhuriyeti pozisyonuna yükselen Kazakistan bağımsızlığının ilk zamanlarından bu yana Hazar üzerindeki kendi egemenlik alanında hidrokarbon kaynaklarına yönelik arama ve çıkarma faaliyetlerini kendisi yürütmektedir. Azərbaycan və Rusya ilə yaptığı anlaşmalar ile bu üretimini və egemenlik sahəsini garantiye almıştır. Kazakistan’ın Hazar ilə alakalı en büyük sorunu isə kendisini Rus boru hatlarından və Çin’den kurtaracak olan Trans Hazar tarzi projelere başlayamamasıdır.

3.2.4. Rusya’nın Statü Sorununa Yaklaşımı

1700’lü yıllardan itibaren Hazar’ın jeopolitik önemine haiz olan Rusya, bölgedeki hâkimiyetini ve üstünlüğünü kaybetmemek için büyük mücadeleler vermiştir. Rusya açısından çok önemli stratejik karaktere sahip olan bölge SSCB’nin dağılmasının ardından değişen jeopolitik dengeler nedeniyle çok aktörlü bir satranç tahtasına dönmüştür. SSCB sonrası dönemde RF’nin Hazar’daki çıkarları enerji güvenliğinin artmasıyla bağlantılıdır. Bu nedenle Rusya, Gülistan Anlaşması’ndan günümüze kadar geçen süreçte taraf olduğu pek çok anlaşmada Hazar’da kıyıdaşların dışında üçüncü bir

ülkeye ait askeri gücün varlığını istememiş, yaptığı anlaşmalarda bunu açıkça beyan ederek anlaşma maddelerine eklemiştir. Bölgedeki askeri üstünlüğünü korumak ve rakiplerini bölgeden uzaklaştırmak için mücadele veren RF'nin bir diğer önemli mücadele alanı da enerji nakil hatlarındaki hâkimiyeti ve tekelleşme çabasıdır. Hazar hidrokarbon kaynaklarının batıya ulaşmasında en büyük sağlayıcı olmaya çalışan RF, bu hedefine, kendi projelerine veya ekonomik varlığına rakip gördüğü projeleri çeşitli bahaneler ve gerekirse siyasi hatta askeri baskı unsurlarıyla engellemektedir.

RF Hazar'daki en önemli jeopolitik aktör olmasına rağmen fikirlerinde Azerbaycan ya da Kazakistan kadar tutarlı olmamış, zaman içinde birbirinden farklı fikirler öne sürmüştür. Bütün kıyıdaşlar içinde 1982 BMDH sözleşmesini imzalayan tek ülke olmasına rağmen RF, Hazar'ın deniz olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Bu nedenle de BMDH sözleşmesinin Hazar'da uygulanması pek olası bir ihtimal değildir. Hatta kendi organları arasında farklı fikirlerin olduğu dönemlerde yaşanmıştır. En bariz şekilde Azerbaycan'ın imzaladığı Asrın Anlaşması'nda kendini gösteren fikir ayrılıkları RF'de daha çok Dışişleri Bakanlığı ve Enerji Bakanlığı arasında gözükmiştir. Azerbaycan'ın yaptığı Asrın Anlaşması'nda Rus devlet petrol şirketi Lukoil pay almaya çalışırken, Rus Dışişleri Bakanlığı Azerbaycan'ı BM'ye şikâyet ederek anlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemeye çalışmıştır. Dönemin Rus enerji bakanı Yuri Şafrannik Azerbaycan'ın Hazar'daki yatakları kullanımıyla alakalı bütün haklarını tanıdıklarını belirtmiş, Rus dış politikası içinde enerji lobileriyle etkinlik kurmuş Lukoil'in Asrın Anlaşması'ndan %10 pay alarak anlaşmaya RF'nin dâhil olmasını sağlamıştır (Oğan, 2001: 155,156). RF, Azerbaycan'ı BM'ye şikâyet ederek ortaya çıkarttığı Hazar'ın statüsü sorununun başlangıcında condominium prensibinin uygulanması gerekliliğini savunmuş, bunu da Hazar'ın doğal bir çıkışının bulunmaması ilkesine dayandırmıştır. Hazar'ı Karadeniz'e bağlayan Don ve Volga kanalları RF'ye göre uluslararası su yolu değildir. Bu nedenle de Hazar bir göl statüsüne sahip olmalıdır demiştir (Poyraz, 2011: 32). Bununla birlikte Hazar'ın göl olduğu argümanını kuvvetlendirmek için SSCB ile İran arasında 1921 ve 1940 yıllarında yapılan anlaşmaların resmen iptal edilmemesi dolayısıyla halen geçerliliğini koruduğunu iddia etmiştir (Terzioğlu, 2008: 36). 1921 ve 1940 yıllarında SSCB ile İran arasında imzalanan anlaşmalar uyarınca Hazar'ın özel su havzası olduğu tezinin RF tarafından savunulmasının sebebi, condominium prensibinin uygulanması halinde oluşacak ortak kullanımda en az kıyıyla en çok paya sahip olabilecek olması ihtimalidir (İşcan, 2010: 75). Rusya, Azerbaycan'a Hazar'daki kıyıdaşların kıta sahanlığının 12 mile çıkartılmasında kendisini desteklemesi halinde

Ermeni işgaline son verileceğini ve Ermenistan'ı geri çekilmeye ikna edeceği vaadinde bulunmuş; ilerleyen dönemde ise dışişleri bakan yardımcısı Albert Çernişev, RF'nin 12 mil yerine 20 mil istediğini belirterek Azerbaycan'dan destek istemiştir (Abdullayev, 1999: 273). Rusya 5 Ekim 1994 tarihinde BM'ye "Rusya Federasyonu'nun Hazar Denizi'nin yasal rejimine ilişkin konumu" ön yazısıyla gönderdiği ve Hazar'ın hukuki statü sorununu uluslararası arenaya taşıdığı mektup şu şekildedir;

Hazar Denizi, dünyanın okyanusları ve denizleriyle doğal bir bağlantıya sahip değildir ve bu nedenle kara kilitli bir su kütesidir. Uluslararası deniz hukuku normları, özellikle kara denizine, münhasır ekonomik bölgeye ve kıta sahanlığına ilişkin normlar geçerli değildir. Dolayısıyla, Hazar'da bu tür bölgelerin kurulmasıyla veya rejimlerinin unsurlarının tanıtılmasıyla ilgili tek taraflı iddiaların temeli yoktur.

Hazar Denizi ve kaynakları, sınır komşusu olan tüm Devletler için hayati öneme sahiptir. ... , bu eşsiz su kütesinin flora ve faunası zarar görmeyecekse, tüm Devletlerin Hazar'ı sınırlayan ortak eylemine konu olmalıdır. Hazar'ın ekosistemi oldukça savunmasızdır ve ana görev bölgesel bir çevre felaketini önlemektir.

... Herhangi bir Hazar Denizi Devletinin Deniz ve kaynakları ile bağlantılı olarak yaptığı ulusal iddialar kaçınılmaz olarak diğer Hazar Devletlerinin haklarını ve çıkarlarını etkiler ve meşru sayılamaz.

Hazar Denizi'nin 26 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihli Sovyet-İran anlaşmalarında öngörülen yasal rejimi henüz bir değişiklik geçirmedi.

Uluslararası hukuk ilke ve normlarına göre, Rusya ve diğer kıyı devletleri - SSCB ve İran'ın eski cumhuriyetleri - 1921 ve 1940 anlaşmalarının hükümlerine tabidir.

Hazar Denizi'nde bölgesel işbirliği konulu bir anlaşmanın derhal sonuçlanması da büyük önem taşımaktadır. İran tarafından diğer kıyı Devletlerinin katılımı ile hazırlanan böyle bir anlaşmanın taslağı, Hazar Denizi'nin ve kaynaklarının kullanımı ile ilgili tüm soruları etkili bir şekilde çözülebilecek bölgesel işbirliği için bir mekanizmanın kurulmasını öngörmektedir. Ancak, bu taslağın nihai sonucuna ilişkin görüşmeler yapay olarak uzatılmaktadır.

... Hazar Denizi için yeni bir uluslararası yasal rejim kurulmasını önlemek. Aynı zamanda, bazı Hazar Denizi Devletleri tek taraflı hareket etmeyi düşünmektedir ve uluslararası hukuk ilke ve normlarına uymamakla birlikte, diğer Hazar Denizi Devletlerinin hak ve menfaatlerine zarar verecek

şekilde tek taraflı avantajlar elde etmeye çalışmaktadır.

Hazar Denizi ile ilgili tek taraflı eylem yasalara aykırıdır ve gerekli gördüğü önlemleri alma ve uygun gördüğü durumlarda yasal düzeni geri yükleme ve tek taraflı eylemlerin sonuçlarının üstesinden gelme hakkını saklı tutan Rusya Federasyonu tarafından tanınmayacaktır. Büyük maddi hasarlar da dahil olmak üzere bu olayların tüm sorumluluğu, tek taraflı eylemde bulunanlara ve dolayısıyla Hazar Denizi'nin yasal doğasına ve uluslararası anlaşmalar kapsamındaki yükümlülüklerine uymadıklarına aittir (UN Doc, 1994).

Rusya'nın Hazar'ın hukuki statüsü sorununu uluslararası arenaya taşıyan ve Azerbaycan'ın Hazar'daki hidrokarbon kaynakları ile alakalı çalışmalarını engellemek amacıyla yazdığı bu mektuptan açıkça anlaşılmaktadır ki; Rusya Hazar'ın kıyıdaşlara ait milli sektörlere bölünmesini istememekteydi. Gerekçe olarak da kıyıdaşlar ile birlikte pek çok devletin çıkarlarının tehlikeye gireceğini ve kıyıdaş ülkelerin sınırlarıyla alakalı sorunlar çıkacağını iddia etmiştir (Aras, 2008: 179). Başlangıçta kapalı su havzası fikrini savunan RF, 1998 yılında deniz dibinin bölüşülmesi, yüzeyinin ortak kullanılması fikrini savunmaya başlamıştır. Bu görüşünü ilk defa 9-10 Şubat 1998 tarihinde gerçekleşen Kazakistan-RF devlet başkanları zirvesinde açık bir şekilde dile getirmiştir. Böylece Hazar'ın kuzeyinde üçlü ittifak oluşmuş ve RF-Kazakistan, RF-Azerbaycan, Kazakistan-Azerbaycan arasında ayrı ayrı, daha sonra ise RF-Kazakistan-Azerbaycan yaptıkları üçlü anlaşmayla bu fikre resmiyet kazandırılmıştır. RF'nin önceden savunduğu condiminium prensibi ve kapalı su havzası fikrinden vaz geçmesinin altında yatan en önemli etmen RF'nin milli sektörü sınırlarında kalan Xvalinskaya yatağının çok zengin petrol rezervlerine sahip olmasıdır (Oğan, 2001: 157). Rusya'nın 98 öncesi döneme ait tutumunu şu sebeplerle açıklamak mümkündür;

- Rusya İran'a ulaşmanın ve İran ile arasındaki lojistik dağıtımının en kısa yolunun Hazar olduğunu düşünüyordu ve bu yolu korumak istiyordu,
- Hazar denizinin doğal zenginliklerine, özellikle hidrokarbon kaynaklarına sahip olan genç cumhuriyetlerin ekonomik olarak kendisinden kopmasını ve RF'nin rakip olarak gördüğü devletlerle işbirliklerini geliştirerek kendisi için tehdit oluşturmaya başlamasını engellemek,
- Hazar'da oluşacak ortak mülkiyet sayesinde mevcuttaki güçlü pozisyonundan yararlanarak hidrokarbon kaynaklarının batılı pazarlara ulaştırılabileceği boru hatları üzerinde hâkimiyet kurmak (Aslanlı, 2014: 15).

2000 yılında RF devlet başkanlığına seçilen Vladimir Putin, RF'nin Hazar'a bakışını değiştirmiş ve RF için Hazar'da yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Putin, Hazar'ın RF için özel çıkar alanı olduğunu ilan etmiş ve RDP'de konu ile alakalı doktrinlerde değişiklikler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Putin tarafından RDP'de yapılan değişiklikler uyarınca RF, Hazar'da 1700'lerden itibaren kullandığı politik gücün yanı sıra ekonomik etkisini de artırmalı, diğer kıyıdaşlarla ikili işbirlikleri kurmalı ve her kıyıdaşın kendi yasal haklarını, egemenlik bölgelerini korumaya onları teşvik etmeliydi. Bu nedenle Putin tarafından *özel temsilci* sıfatıyla görevlendirilen Viktor Kalyujniy, Hazar'a kıyıdaş olan devletlerle özel görüşmeler yapmıştır. Kalyujniy bu ziyaretlerle kıyıdaş devletlerin tavırlarını öğrenmeye çalışmış bir taraftan da Rusya'nın neden fikir değiştirdiğini kıyıdaş devlet başkanlarına anlatmıştır. Hazar'ın hukuki statüsü sorununun bir an önce çözülmesi gerektiğini her toplantıda dile getiren Kalyujniy Hazar'ın sahip olması gereken yeni yasal statüyü şu şekilde anlatmıştır: Rusya ivedi bir şekilde Hazar'ın gerek çevresel sorunlarının ve gerekse de sınır sorunlarının çözümü için çalışma grubu oluşturmalı, Hidrokarbon yataklarının bulunduğu yerlerde 50/50 prensibi uygulanmalı, böylece tartışmalı yataklar ile alakalı sorunların olduğu noktalarda yatak, aslında hidrokarbon kaynağını işleyen ülkenin değil de diğer ülkenin sınırlarındaysa %50 tazminat ödemelidir. Böylece Hazar'da tartışmalı yataklar sorunu da çözülmüş olacaktı. Ayrıca Rusya yeni teziyle Hazar'ın deniz dibinin kıyıdaşlar arasında milli sektörlere bölünmesini, yüzeyinin ise genel maksatlarla ortak olarak kullanılması gerektiğini savunmaktadır (Yüce, 2006: 247-248).

Rusya'nın önceki tezi savunmasında Hazar'ın deniz olması halinde Don - Volga ile Volga - Baltık kanallarının 1982 BMDH sözleşmesi uyarınca uluslararası su yolu haline gelmesi ve kanallar üzerindeki Rus hâkimiyetinin sekteye uğraması ihtimalinin olması önemli bir etkendi (Çolakoglu, 1998: 110,111). Ayrıca Hazar'ın kıyıdaşlar tarafından Milli sektörlere ayrılması halinde kendi payına düşecek sektördeki rezervlerin azlığı ve Hazar'da Rus gemilerinin serbest dolaşım hakkına zeval geleceği endişesi (Metin, 2004: 161) ve diğer kıyıdaşların Rusya'nın deniz ticareti ve seyrüsefer özgürlüğüne kısıtlamalar getirebileceği endişesini taşımaktaydı (İşcan, 2010: 75). Rusya Hazar'ın yüzeyindeki özgürlüğünün varlığını devam ettirmek için ise çevre kirliliği ile eko-sistemin bozulmasına dair kaygılar öne sürmüştür. Ayrıca dile getirdiği bu kaygılardan yola çıkarak Hazar'da kıyıdaşlarca hazırlanan ve Rusya'nın çıkarlarını zedeleyebileceği ihtimali olan boru hattı projelerini de engelleme yoluna gitmiştir (Aras, 2008: 186). Son olarak Azerbaycan'ın yaptığı Asrın Anlaşması örneğindeki gibi batılı

ve çok uluslu şirketlerin Hazar’da faaliyet göstermesinin kendi çıkarlarına ters düşeceği gerekçesiyle reddetmiştir (Metin, 2004: 161).

Rusya’nın Putin sonrası dönemde bu seviyede fikir değiştirmesinin temel sebebi ABD ve Müttefiklerinin Hazar havzasında aktifleşme çabasının önüne geçmek isteği olduğunu söylemek yerinde bir yorum olacaktır. Rusya kendi ulusal güvenliği ve ekonomik çıkarları nedeniyle geçmişten günümüze değin Hazar’da tutarlı bir politika izlememiştir. Günümüzde de yine aynı nedenlerden dolayı yapıcı diyaloglar kurmaya çalışmaktadır. Ancak Hazar kıyılarına geldiği günden bugüne kadar Rusya’nın tek isteği bölgedeki yegâne güç odağı olmak ve rakiplerini bölgeden uzaklaştırmaktır.

3.2.5. Türkmenistan’ın Statü Sorununa Yaklaşımı

Hazar’a kıyıdaş genç cumhuriyetlerden Türkmenistan, diğer komşularının aksine Hazar’ın hukuki statüsü ile alakalı konularda en çekimser olandır ve neredeyse hiçbir konuda net fikir belirtmemiştir. Türkmenistan, Türkeli’nin en fazla ve 2018 verilerine göre dünyanın en büyük dördüncü doğalgaz rezervine sahip ülkesidir (Duman, tesпам, 2019: 77). Ancak konumu itibariyle bu kaynakları batılı ülkelere doğrudan ulaştıramamaktadır. Alıcı olarak Rusya, Çin ve İran’a bağımlı konumda olması dolayısıyla da Hazar’ın hukuki statüsü sorununda farklı dönemlerde farklı fikirler beyan etmesine neden olmaktadır. Türkmen doğalgazı için farklı satış alternatifleri var gibi gözükse de üç alıcının da stratejik ortak olması Türkmenistan açısından alternatifsiz ticaret gibi durmaktadır. Bu açmazın Türkmenistan’ın çıkarlarına bağlı yolu Trans - Hazar tarzındaki projelerle Hazar’ın dibinden boru hatları döşeyerek hidrokarbon kaynaklarını batılı ülkelere ulaştırmak olarak gözükmektedir. İlk başlarda RF’nin görüşlerini destekleyen ve condominium prensibi uyarınca hareket edilmesini isteyen Türkmenistan, SSCB ile İran arasında 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşmaların halen yürürlükte olduğunu, kıyıdaş ülkelerin bu anlaşmalar gereğince münhasır bölgelerin dışında kalan yerleri ortak olarak kullanmaları ilkesini benimsemiştir (Oleson, earthmagazine, 2013). 1 Ekim 1993 tarihinde Türkmenistan’ın sınırlarını belirleyen kanunu kabul eden Türkmenistan, bu kanunla kıyı şeridinden 12 millik alanı kendi suları kabul etmiştir. Türkmenistan, 1993 yılında Hazar’ın doğusunda bulunan *Çeleken* petrol yatağı için bazı yabancı şirketlerle sözleşmeler imzalamıştır (Aslanlı, 2014: 20). 1996 yılında Rusya’nın fikir değiştirmesiyle birlikte daha önce 12 mil olarak belirttiği münhasır ekonomik bölge

alanını 45 mile çıkartan Türkmenistan, yine Rusya-İran bloğunun önerdiği 45 mil dışında kalan bölgenin kıyıdaşların ortak kullanımına açık olması gerektiğini savunmuştur (Aras, 2008: 190). Ocak 1997’de Azerbaycan’ın kendi milli sektörü içinde bulunduğunu iddia ettiği Azeri ve Çırağ petrol yataklarına kendi adını veren Türkmenbaşı, bu yatakların kendi sahalarında olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Türkmenistan’ın yeniden fikir değiştirerek median line prensibi doğrultusunda Hazar’ın ulusal sektörlere bölünmesi fikrini benimsediği şeklinde yorumlanabilir (Çolakoğlu, 1998: 112, 113). Zaten 27 Şubat 1997 tarihinde Kazakistan ile anlaşmaya varan Türkmenistan bu anlaşmayı BM’ye yazdığı mektupla duyurmuştur. Nursultan Nazarbayev ve Sapar Murat Niyazov imzalı bu mektupta; her iki devletin de Hazar’ın hukuki statüsü konusunda hazırlanacak ortak metnin bir an önce oluşturulmasını istediği, bu metin hazırlanana kadar median line prensibi doğrultusunda Hazar’daki milli sektörlere bağlı kalacaklarını belirtmişlerdir. Mektupta ayrıca Hazar’ın hukuki statüsünü belirleyecek metnin Hazar’daki ekolojik yapıya zarar vermemesi gerektiği, Hazar’da kıyıdaş devletlerce yapılacak bütün işlemlerin deniz dibindeki mineral tabakaya, hidrokarbon kaynaklarına ve denizdeki canlılara zarar vermeyecek mahiyette olmasını arzuladıklarını da belirtmişlerdir. Hukuki statüyü belirleyecek metnin kıyıdaşların egemenlik haklarına saygılı olması, kıyıdaşların Hazar denizini barışçıl nitelikli kullanmalarını içermesi, Hazar’ın askersizleştirilmesini içermesi, Hazar’daki biyolojik kaynakların korunması ve çoğaltılması gerekliliğini de içermesi gerekliliği belirtilmiştir (UN Doc, 1997b). Bununla birlikte Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov 8 Temmuz 1998 tarihinde Tahran’a yaptığı ziyaretin ardından bir yıl önce Kazakistan ile yaptığı anlaşmaya aykırı olarak SSCB ile İran arasında 1921 ve 1940 tarihlerinde imzalanan anlaşmaların yürürlükte olduğunu belirtmiştir. Seyyid Muhammed Hatemi ile Saparmurat Niyazov’un Tahran’da imzaladığı bu anlaşma şöyledir (UN Doc, 1998b);

1. İki taraf, Hazar Denizi'nin yasal statüsüne ilişkin tüm kararlarda beş kıyı devletin oybirliği ilkesinin değişmezliğini teyit etti.

2. İki taraf Hazar Denizi ve kaynaklarının kıyı devletlerinin ortak mirası olduğunu ve yasal rejimin tamamlanması ve Hazar Denizi kaynaklarının kullanılması konusundaki sorunların çözülmesinin yalnızca bunların hakkı olduğunu yineledi.

3. İki taraf, yeni yasal rejimin tamamlanmasına kadar, 1921 İran ve Rusya arasındaki Dostluk Antlaşması ile İran ve 1940 Sovyetler Birliği

arasındaki Ticaret ve Nakliye Anlaşmasının Hazar Denizi ile ilgili yasal konuları düzenleyen tek uluslararası belgeler olduğunu teyit etti.

4. İki taraf, Hazar Denizi'nin kıyı bölgeleri tarafından, ulusal bölge olduğu için sektörel bir kıyı şeridinin yasal rejim için en uygun temel olduğu varsayılarak ortak kullanım için bir kat mülkiyeti düzenlemesi olduğu görüşündedir. Ulusal bölgelerin kapsamı ve Hazar Denizi'nin ortak kullanım prosedürleri ek anlaşmalara tabi olacaktır.

5. Bölünme halinde, iki taraf tüm kıyı devletleri için eşit pay ve Hazar Denizi kaynaklarının eşit şekilde kullanılması ilkesini vurgulamıştır.

6. İki taraf ayrıca deniz, deniz yatağı ve deniz yatağı altında birleşik bir yasal rejimin korunmasının gerekliliğinin altını çizdi.

7. İki taraf Hazar Denizi'nin bir barış ve dostluk denizi ve kıyı devletleri arasında karşılıklı saygı temelinde faydalı bir işbirliği arenası olması gerektiğine inanıyordu. Ayrıca Hazar Denizi'nin barışçıl kullanımı ve askersizleştirilmesi ihtiyacının altını çizdiler.

İki anlaşmanın arasında sadece 17 aylık bir zaman dilimi olmasına rağmen Türkmenistan Hazar'ın kıyıdaşlar arasında kullanımı ile alakalı birbirini reddeden iki farklı anlaşma yapmıştır. Bu durum kıyıdaşlar arasında bloklaşma ve Türkmenistan'ın bu nedenle konjonktürel olarak fikir değiştirmesiyle açıklanabilir. Azerbaycan ile arasında o tarihlerde başlayan tartışmalı yataklar sorunu Türkmenistan'ı İran ile anlaşarak bloklaşma yoluna itmiştir demek abartılı bir yorum olmayacaktır. Türkmenistan Hazar'ın hukuki statüsü sorununun asla ikili anlaşmalarla çözümlenemeyeceğini, sadece bütün kıyıdaşların ortak fikir birliğine vararak anlaştıkları bir metinle çözülebileceğini iddia etmektedir. İran da bu konuda Türkmenistan ile aynı şekilde düşündüğünü belirtmiştir (Oğan, turksam, 2005). Konu ile alakalı Caspiy isimli dergiye roportaj veren Saparmurat Niyazov açıklamasında;

Hazar denizinden faydalanma konusu tek taraflı değildir. Bu nedenle bütün taraflar için ilk yapılacak iş Hazar'ın yasal statüsü hakkında bir belge, bir sözleşmenin detaylı bir şekilde oluşturulmasıdır. Bu sözleşme, deniz ulaşımının, biyolojik ve mineral kaynakların kullanımının ve ekosistemin korunmasının düzenlenmesini amaçlayan uluslararası yasal normların hazırlanmasında esas alınacaktır (Caspiy, 1995. Akt: Kepbanov, 1998: 59).

demektedir. Bu açıklama ışığında anlaşılmaktadır ki; Türkmenistan, deniz ticareti, balıkçılık gibi konular ilk başta ele alınmasını istememektedir. Öncelikle Hazar'ın statü

sorununun çözümünün sağlanmasını hedefleyen Türkmenistan, hazırlanacak belgenin gelecekte Hazar ile alakalı bütün yasal sistemlerin temeli olmasını temenni etmektedir. 8 Temmuz 1998 yılında iki devletin yaptığı bu anlaşmayla Hazar kuzey ve güney olmak üzere iki farklı bloğa ayrılmıştır. Kuzey bloğunu Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan oluşturmakta ve milli sektörler prensibini benimsemektedir. Güney blokunda yer alan İran ve Türkmenistan ise condominium prensibi uyarınca Hazar'ın bütün kıyıdaşlar tarafından ortak kullanıma açılması gerektiğini savunmaktadır.

Türkmenistan bütün bu konjonktürel değişimlere ve sıkıntılı anlaşmalara rağmen Türkmen gazının Hazar üzerinden batılı pazarlara ulaşacağı Trans Hazar tarzı projelerin gerçekleşmesine umutla bakmaktadır (İsmailov, eurasianet, 2008). Bu nedenle Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye AB temsilcileriyle Eylül 2012 tarihinde bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Türkmen doğalgazının Hazar ve Azerbaycan üzerinden batılı ülkelere ulaştırılması için Türkmenistan'ın TANAP'a dâhil olması kararlaştırılmıştır (Abbasov, eurasianet, 2012). Şu anda her ne kadar farklı bloklarda yer alsalar da, her ne kadar bazı yatakların sınırları ile alakalı gerilimli dönemler yaşasalar da Trans Hazar tarzı projeler Türkmenistan ve Azerbaycan'ın çıkarına olan projeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu tip projelerle Azerbaycan, Türkmenistan için Batıya açılan kapı pozisyonundadır. Bu ihtimal kendisini Rus-Çin denkleminde kurtarmak isteyen Türkmenistan açısından elzem bir ihtiyaçtır (Selimov, azadliq, 2007). Türkmenistan ile Kazakistan Mayıs 2015 tarihinde yaptıkları bir toplantıyla ülkelerin kendi milli sektörlerinde bulunan hidrokarbon kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılmasının o ülkenin egemenlik hakkı olduğu konusunda anlaşmıştır. Bu duruma yaşanan Ukrayna krizi neticesinde Batı'nın doğlagaz konusunda Rus tekeline kırmak istemesi etkili olmuştur. AB ülkeleri tekelleşmenin önüne geçmek amacıyla Türkmen gazını alternatif olarak Avrupa'da görmek istemektedir (Coffey, heritage, 2015).

3.3. Bölge Dışı Aktörlerin Yaklaşım ve Politikaları

Hazar'ın jeopolitik açıdan çok önemli bir konumda olması, zengin hidrokarbon ve mineral kaynaklarına sahip olması ve kıyıdaşların çok zengin madenlere sahip olması Hazar'ın önemini artırmaktadır. Ancak SSCB dağılmadan önceki dönemde çok sıkı tedbirlerle hareket ediyor olması özellikle batılı devletlerin bölgeye girişini zorlaştırmış ve neredeyse imkânsız hale getirmişti. SSCB'nin dağılmasının ardından oluşan otorite boşluğu hegemonik güçlerin bölgeye karşı iştahını artırmış ve büyük devletlerin

bölgenin kaynaklarından yararlanma yarışını tetiklemiştir. Yeni büyük oyun ya da büyük satranç tahtası gibi isimlerle anılan bölgesel güç mücadeleleri şiddetlenmiş, bölgesel güçlerin savunma mekanizmalarını geliştirme ihtiyacı doğmuştur. SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını henüz elde eden genç cumhuriyetler ekonomik olarak son derece sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. Hazar hidrokarbon kaynaklarının çıkartılması, işletilmesi ve satılmasıyla alakalı tek başına yetersiz kalan genç cumhuriyetler yabancı yatırımcı veya çok uluslu ortaklara ihtiyaç duymuştur. Bu durumda bölge ülkelerinin gelişmiş batılı ülkelerin, özellikle AB, ABD ve İsrail gibi ekonomisi güçlü ve teknolojik olarak yeterli ülkelerin kapısını çalmalarına neden olmuştur. İsrail bölgede tarım alanında yatırımlar ile askeri teknoloji anlaşmaları yapmış, Türkiye, hizmet ve hidrokarbon kaynaklarının nakliyesi için yatırımlar yapmış, ABD ve AB ise hidrokarbon kaynaklarının çıkartılması ve işletilmesi gibi yatırımları yapmıştır. İran başta olmak üzere bazı bölge ülkeleri İsrail, ABD gibi batılı ülkelerin bölgede aktif olmalarından son derece rahatsızdır (BBC, bbc, 2009). Özellikle İran-Türkiye, Rusya-Türkiye, Rusya-ABD, Türkiye-ABD, Azerbaycan-İsrail, Kazakistan-Almanya, Kazakistan-Çin, Türkmenistan-Çin gibi bölge ülkelerinin bölge dışı ülkelerle ikili ilişkileri AB'nin bölge ülkelerinde uyguladığı projeler Hazar'daki jeopolitik güç mücadelelerinin temelini ve yönünü oluşturmaktadır. SSCB'den sonra henüz bağımsızlığını elde etmiş genç cumhuriyetlerin politik açıdan istikrarsız olması, ekonomik olarak zayıf olması, batılı pazarların yapısı konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması, yeterli sanayiye ve teknolojik alt yapıya sahip olmaması gibi etmenler Hazar'ın sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının dışında, bölge ülkelerinin batılı ülkelerle anlaşmalar yapmalarının önemli nedenleridir denilebilir. Hazar hidrokarbon kaynakları açısından çok zengin olsa da dünyanın en zengin kaynaklarına sahip değildir. Bununla birlikte petrol çıkartma ve nakliye maliyetleri de emsallerine kıyasla yüksektir. Örneğin BTC inşası döneminde Hazar'da bir varil petrol üretme maliyeti yaklaşık beş \$ civarındaydı. Nakliye maliyeti ise yine varil başına beş \$ olarak tahmin edilmekteydi. Bu karşın Suudi Arabistan petrolünün üretim maliyeti birbuçuk \$ civarındaydı (Raşid, 2007: 215). Ancak Hazar küresel ölçekte en az araştırılmış hidrokarbon kaynaklarından birisidir. Bölgenin petrol ve doğalgaz arama çalışmalarına açılması bu nedenle çok uluslu şirketler tarafından çok büyük bir heyecanla karşılanmıştır (Raşid, 2007: 201). Bu rakamlar akla *öyleyse Hazar neden bu kadar önemli?* sorusunu getirmektedir. Gelecekte yaşanması muhtemel enerji krizine karşı tedbir almaya çalışan AB, ABD güdümündeki Ortadoğu hidrokarbon kaynakları ya da RF güdümlü hidrokarbon

kaynaklarına bağımlı kalmak istememektedir. Özellikle Ukrayna ve Beyaz Rusya krizlerinden sonra üçüncü alternatif arayışlarına hız katan AB için Hazar son derece kritik öneme haiz bir konuma gelmiştir (Yatar, 2007: 140). Avrupa Komisyonu uzun süreli bir strateji hazırlamıştır (European Commission, eu, 2018). Bu strateji gereği AB için Hazar hidrokarbon kaynakları son derece önemlidir. Bu nedenle de Hazar kaynaklı hidrokarbonu Trans Hazar gibi batı pazarlarına ulaştıracak projelere destek sözü vermiştir (Atavatan Türkmenistan, atavatan, 2018). Brzezinski (2005: 51) Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri adıyla kaleme aldığı eserinde “Amerika için en büyük jeopolitik ödül Avrasya’dır” demektedir. Aynı eserinde Avrasya’nın jeopolitik açıdan önemini anlatabilmek için, Avrasya’ya hâkim olan gücün dünyanın en verimli üç bölgesinden ikisinin kontrolünü elde edeceğini söylemektedir (2005: 52). Hazar bugün sahip olduğu mineral ve hidrokarbon kaynakları ve jeopolitik konumu dolayısıyla Avrasya’nın kalbi haline gelmiştir. Bu durumda Brzezinski’nin tezini hayata geçirmek isteyen ülke öncelikle Hazar üstünde hâkimiyet kurmak zorundadır. Çalışmanın bu bölümünde bölge dışı aktörlerin Hazar politikaları ve Hazar’ın hukuki statüsü ile alakalı görüşleri işlenecektir.

3.3.1 Avrupa Birliği

Günümüzde sürekli genişleyen AB enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithal etmektedir. Kendi hesaplamalarına göre 2030 yılında enerji ihtiyacı %80 büyüyecek olan AB (EC, eur-lex, 2014), enerji ihtiyacının yaklaşık %30’luk dilimini öz kaynaklarından karşılayabiliyorken %70 gibi çok büyük bir miktarını ithal almaktadır (Erdoğan, 2011: 28). Dünyanın en büyük enerji tüketicilerinden birisi olması hasebiyle de küresel ölçekte enerji üretimine her gün artan ölçekte ilgi göstermektedir. AB en çok, %76 oranında petrol ithal etmektedir. Günümüzde doğalgaz talebi %40 olsa da sürekli genişleyen AB’nin önümüzdeki günlerde doğalgazda olan dışa bağımlılığı daha da artacaktır (Yorkan, tasam, 2009b). AB dış politikalarını ülkeler bazında değil de, genellikle bölgeler bazında ayarlamaktadır. Bu nedenle kıyıdaşlara yönelik tekil politikaları olmamakla birlikte Güney Kafkasya ve Orta Asya politikaları olacak şekilde Hazar ile alakalı politikaları iki farklı başlıkta incelemiştir (Oktay, 2015: 79). SSCB’nin dağıldığı dönemde Hazar bölgesi AB için sadece uzak bir bölgeden ibaretti ve AB uzmanlarının çoğunun bölge hakkında pek bilgisi bulunmamaktaydı (Paul, 2013: 8). Ayrıca AB bürokratlarının zayıflığı, Hazar bölgesine ait kültürü tanımayı, Avrupa

kültürünün bölge kültüründen çok farklı olması ve bu durumun AB yöneticileri tarafından anlaşılammış olmasından dolayı Hazar Havzasıyla istenilen seviyede ilişki kurulamamıştır (Korneev, 2013: 310). AB'nin bölge hakkındaki bilgisizliği ve geç hareket etmesinin nedeni elbette ki sadece uzmanlarının zayıflığından değildir. SSCB'nin dağılması AB'ye göre çok ani olmuş ve AB Post-SSCB dönemine bu nedenle hazırlıksız yakalanmıştır. Post-SSCB döneminde ortaya çıkan genç cumhuriyetlerle AB'nin daha önce ikili ilişkileri bulunmamaktadır. Bu durum AB'nin etkin tepki vermesini geciktirmiştir. Çünkü AB, genç cumhuriyetlerin ne potansiyelleri ne de siyasi yapıları hakkında bilgi sahibi değildi. SSCB'nin dağılmasının ardından AB'nin hemen sınırında olan Güneydoğu Avrupa siyasi yapısı da değişmiş ve AB önceliği bu nedenle sınır bölgesine kaydırmıştır. Bu durum AB'nin ilgisinin Hazar bölgesinden kaymasına neden olmuştur. AB kendi sınırlarına yoğunlaşırken Orta Asya ülkelerine ve özelde Hazar bölgesi ülkelerine sadece askeri ve güvenlik noktasında dikkat etmiştir (Çaman ve Dağcı, 2013: 24). AB, doğalgazda genel olarak RF'ye bağımlı haldedir. AB petrol talebinin %45'ini Ortadoğu'dan, %21'lik bölümünü ise Rusya'dan temin etmektedir. Doğalgaz ihtiyacının ise %42'lik bölümünü Rusya'dan temin etmektedir. AB özellikle Ukrayna krizinden sonra bu bağımlılıktan kurtulma ihtiyacı ve arayışına girmiştir. Bu amaçla yeni boru hattı inşaatlarına başlamış, yeni hazırlanan alternatif projelere destek sözleri vermiştir (Pala, 2003: 21). Günümüzde ise Hazar AB için önemli bir alternatif, enerji ve ticaret ulaşım hatları noktasında stratejik öneme haiz bir bölgedir. AB'nin enerjiye olan bağımlılığı ve ABD güdümlü Ortadoğu ile RF dışında üçüncü bir alternatif arayışında olması AB'yi Hazar bölgesi ve Kıyıdaş devletleriyle olan ilişkilerini geliştirme noktasında zorlamaktadır. Bu nedenle AB bölgeye özel bir takım programlar geliştirmiş, yaptığı ikili anlaşmalarla genç cumhuriyetlerde bu projelerin büyük bir kısmını faaliyete geçirmiştir. TENs, TRACECA, INOGATE gibi projelerle aslında tamamen kendi çıkarlarını düşünen AB bir taraftan da bölge ülkelerindeki siyasi istikrarın sürdürülebilir olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Sürdürülebilir siyasi istikrar, terörizme karşı işbirliği gibi konuları içeren projelerin ana amacı Hazar'dan AB'ye uzanan veya uzanması planlanan enerji nakil hatlarının güvenliğini sağlamaktır. Bununla birlikte diğer taraftan da RF'yi ve İran'ı da ekarte etmekte, ayrıca bağımlılığını düşürerek Beyaz Rusya ve Ukrayna krizlerinin benzerini yaşama ihtimalini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Zhaissenbayev, 2004: 104,105). AB'nin bölgeyle alakalı uyguladığı projelere baktığımızda karşımıza çıkan sonuç Hazar'ın Hukuki Statüsü ile alakalı hiçbir çalışma yapılmadığı gözlemlenmektedir. AB'nin izlediği yumuşak güç

politikaları Hazar'ın hukuki statüsü sorununa çare olmadığı gibi uzun vadede AB'nin istediği sonuçları da vermeyecek gibi durmaktadır. Bununla birlikte yıllar süren statü sorunu ile alakalı hiçbir çalışma yapmamış olması da AB'nin önümüzdeki günlerde yine geç kalmış halde ortada kalacağı ve RF tarafından Hazar bölgesinden uzaklaştırılabileceği anlamı taşımaktadır. Bu durum enerji de alternatif arayan AB'nin uzun vadede yeniden RF'nin insafına kalabileceğini işaret etmektedir. Luke Coffey'in bu konuyla ilgili değerlendirmesi şu şekildedir:

“Hazar bölgesi Rusya'nın ana enerji tedarikçisi olmasını tehlikeye sokarken Avrupa üzerindeki etkisini de azaltacak olan bölgedir. Buna rağmen AB bölgeye çok yoğun bir ilgi göstermemekte ve bu durumu da değiştirecek gibi görünmemektedir. Litvanya, dönem başkanlığı sırasında, Orta Asya'yı, AB'nin başlıca ilgi alanlarından biri olarak tanımladı. Ancak altı aylık süre bölge ile ilgili uzun süreli kalıcı bir etki bırakmadı. Lüksemburg aynı seviyede bir ilgiyi Orta Asya'ya göstermedi.” (heritage, 2015)

Buradan anlaşılacağı gibi AB içinde yaşayan uzmanlar birliğin geç kalmışlığının farkındadır, ancak AB bu durumu düzeltmek adına henüz bir çalışma yapmamıştır.

3.3.2. Amerika Birleşik Devletleri

Bölgedeki değişen jeopolitik dengelere göre politika geliştiren ABD, SSCB'nin dağılmasından hemen sonra başlayan yeni büyük oyun içinde baş aktör olmaya çalışmaktadır. Hazar ile alakalı politikaları içine genel olarak bölge ülkelerinin dışında Türkiye'yi de eklemektedir. ABD politikalarını geliştirirken Kuzey Kafkasya, Hazar Bölgesi ve Orta Asya olarak üç parçalı sistem geliştirmektedir (Sariahmetoğlu, 2014: 11). ABD'nin Hazar bölgesi politikalarını belirlemekteki ana hedefleri şu şekilde sıralanabilir;

- Hazar hidrokarbon kaynaklarının güvenli bir şekilde batılı pazarlara taşınması ve bölgedeki üretim istikrarının desteklenmesi,
- Bölgede RF-İran ikilisinin diğer kıyıdaşların politikalarını etkilemesine izin vermemek ve bu iki ülkenin bölgede mutlak hâkimiyet kurmasını engellemek,
- Bölgenin siyasi istikrarını sağlamak, bunun içinde radikal dini yapılanmaları bölgeden uzak tutmak,

- Bölgede Rf dış politikası olarak var olan dondurulmuş çatışmaları çözmek ve dondurulmuş çatışma bölgelerinde istikrarı sağlamak (Coffey, heritage, 2015).

Bu bakış açısıyla ABD'nin Hazar politikasının temelde kendi hegemonyasını kurmak ve diğerlerinin güç iddialarını ekarte etmek olarak özetlenebilir. 1940'dan itibaren ABD ulusal güvenliğinin bir parçası olarak küresel çaptaki hidrokarbon enerji kaynaklarını kontrol altında tutmak istemektedir. Dış politikasını da bu duruma göre şekillendiren ABD Kenar Kuşak teorisi gereği Hazar bölgesi başta olmak üzere Avrasya'da mutlak güç sahibi olmaya çalışmaktadır (Ayhan, 2009: 42). Dünyanın en büyük enerji tüketicisi konumunda olan ABD, küresel ölçekteki petrol tüketiminin %25'lik bölümünü tek başına gerçekleştirmektedir. Buna karşın küresel petrol üretiminin sadece %7,7'lik dilimini karşılamaktadır. ABD petrol tüketiminin yarısına yakını Basra Körfezi kaynaklarından karşılamaktadır. Enerji harcama projeksiyonuna göre ABD 2030'lu yıllarda ihtiyacı olan petrolün %56'sını dışarıdan almak zorunda kalacaktır (Çetin, 2010: 95). Her ne kadar Kuzey Amerika'da kaya gazı üretimindeki artış ABD'nin doğalgazda dışa bağımlılığını bitirme noktasına getirmiş olsa da bu durum ülkenin petrol bağımlılığı ile alakalı bir değişikliğe neden olmamıştır (Kozaklıoğlu, bbc, 2013).

SSCB'nin dağılmasından sonra yeni kurulan genç cumhuriyetlerin demokratikleşme sürecine katkıda bulunmak ve serbest pazar ekonomisine geçişlerini desteklemek adına Hazar bölgesinde faaliyetlerde bulunmaya başlayan ABD, bölgeyi Ortadoğu'ya alternatif olarak görmekte ve dış politikasına da bu şekilde yansıtmaktadır (Aras, 2008: 234). Bu duruma Hazar'ın petrol rezervlerinin Basra Körfezi ile kıyaslanabilecek seviyede olmasının etkisi büyüktür. ABD genç cumhuriyetlerle ilişkilerine, Rusya ve İran'ın bölgeye etkisini azaltmak amacıyla şekil vermektedir (Aras, 2008: 233). Her ne kadar Brzezinski Hazar'ın stratejik önemini sadece enerji temelli olmadığını söylese de (Brzezinski, 1999. Akt: Gürpınar ve Kesici, 2005: 177) ABD durumu ulusal tehdit olarak algıladığı için askeri operasyon dâhil her türlü güç kullanımını (Klare, 2004: 82) kendince yasalaştırmıştır. ABD dışişleri eski bakanlarından Henry Kissinger ise 14 Kasım 1974 tarihinde yaptığı bir açıklamada petrolün dünyadaki en önemli stratejik madde olduğunu belirtmiştir. 1991 yılında gerçekleşen Körfez savaşının hemen akabinde dönemin ABD başkanı George H.W. Bush ile dönemin ABD dışişleri bakanı James Baker yaptıkları bir açıklamada petrolün Amerika ve Amerika'nın dostu olan ülkelerde olması halinde dünyadaki diğer ülkelere

güven içinde ulaşacağını belirtmişlerdir (Kocaoğlu, 1996: 40,41). Bu örnekler petrolün ABD açısından ne denli önemli olduğunu ve petrol için ne kadar ileri düzeyde askeri operasyonlar yapabileceğinin kanıtı olarak karşımızda durmaktadır. Zaten Hazar bölgesindeki ilk askeri operasyonunu da 1998 yılında Güney Kazakistan'daki petrol sahalarını korumak amacıyla yapmıştır (Yeniacun, 2013: 180). Bölgede RDP gereği dondurulmuş çatışma bölgesi olan noktaların istikrara kavuşturulması ve RF hegemonyasından kurtarılması ABD'nin önemli önceliklerindedir (Sariahmetoğlu, 2014: 12). ABD Hazar politikasını kendi iç yasalarıyla da hukuki zemine oturtmuştur. 1992 yılında temsilciler meclisinin onaylamasıyla yasa haline gelen *Özgürlüğe Destek Yasası* Hazar'a kıyıdaş olarak yeni kurulan genç cumhuriyetlerle ticareti desteklemek amacıyla çıkartılmıştır. Bu yasa ile ABD'nin Hazar'a kıyıdaş genç cumhuriyetlerdeki yatırımlarının önü açılmış, aynı zamanda insani yardım destekleri yapılmıştır. Bölgenin demokratikleşmesinin önündeki en büyük engeli İran olarak görmekte ve bölgedeki Müslüman ülkelerin İran'dan etkilenmesinin önüne geçmek istemektedir (Gürpınar ve Kesici, 2005: 178).

ABD'nin genel Hazar ile alakalı temelde iki politikası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bölgede etkili güç olabilmek ve Rus egemenliğini bitirmek, ikincisi ise Hazar hidrokarbon kaynaklarının Batılı ülkelere ulaştırılması projelerini destekleyerek batılı müttefiklerini enerjide Rus tekelinden kurtarmak şeklinde açıklanabilir. İki başlı giden politikalar rağmen ABD günümüzde kendi doktrinlerine ve jeopolitik hedeflerine uygun olmayan bir Hazar bölgesiyle karşı karşıyadır. 2002 yılında Hazar ile alakalı politikaları kendi ulusal güvenlik stratejisine yerleştirmesine rağmen (White House, 2002) günümüzde Hazar'da neredeyse hiçbir etkinlik gösterememektedir. Rusya'nın yeteneklerini geliştirdiği A2/AD sahasında kendisine yer bulamayan ABD, 2020 yılı için kendi yol haritasını güncellemiş Hazar ve Türkeli ülkeleriyle alakalı stratejisine Afganistan'ı da monte ederek C5-1 stratejisi oluşturmuştur (U.S.D.S., 2020).

C5 ülkeleri; Hazar ülkeleri olan Türkmenistan ve Kazakistan ile birlikte Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı içermektedir. Strateji kapsamında +1 olarak geçen ülke ise Afganistan'dır. Bu durum önümüzdeki günlerde ABD'nin Hazar bölgesine Afganistan üzerinden müdahale etmeye çalışacağı şeklinde yorumlanabilir. Bu durum ABD'nin 22 Şubat 2020 tarihinde Taliban ile yaptığı anlaşma (Qazi, aljazeera, 2020), ABD'nin bölgedeki istikrarı hedeflediği şeklinde yorumlanabilecektir. Bu duruma Taliban'ın Afganistan'daki iç anlaşmalardan sonraki tavırlarının etkisi büyük olacaktır. Bu durum ABD'nin RF'ye karşı Hazar merkezli yeni bir Çevreleme

politikası geliştirdiği şeklinde de yorumlanabilir. ABD, bütün bu planlarına ve çıkarttığı yasalara rağmen Hazar'ın statüsü ile alakalı hiçbir çalışma yapmamıştır. Bu durum ABD'nin Hazar'daki çıkarlarıyla çelişmektedir.

3.3.3. Çin Halk Cumhuriyeti

Hazar'ın kıyıdaşlarından ve önemli jeopolitik aktörlerinden Kazakistan'ın doğudan sınır komşusu olan HC, bölgeye etkisi olan önemli aktörlerdendir. Hazar hidrokarbon kaynaklarının doğudaki en büyük alıcısı olan HC, Kazakistan'da %60'lık bölümünü satın aldığı Aktyubinsk isimli şirket aracılığıyla Kazak enerji pazarının %25'lik dilimine hâkimdir (İsmayılov ve Budak, bilgesam, 2015). Dünyanın en büyük kömür üreticisi olan HC, 1993 yılına kadar enerji alanında kendi kendisine yeten bir ülke konumundadır. Ancak ülkede 1978-2004 arası enerji tüketimi %245 artmış, buna karşın üretim %194 artmıştır. Hızla sanayileşme ve büyüyen nüfus dolayısıyla oluşan enerji açığını ise doğudan komşu olduğu Hazar'dan karşılamayı planladığı tahmin edilmektedir. Hazar hidrokarbon kaynaklarının güvenli ve istikrarlı gelişini sağlamak adına çeşitli projeleri desteklemekte ve pek çok girişimde bulunmaktadır (Turan, 2010: 57,58). ABD gibi HC de enerji ihtiyacını stratejik güvenlik sorunu olarak görmekte ve ulusal güvenliklerini sağlayabilmek adına enerji ile alakalı projeler geliştirmektedir. Enerji Ajansına göre yakın gelecekte HC'nin günlük petrol talebi 10 milyon varilin üstüne çıkacaktır. Ancak lke içindeki enerji üretim artışının yetersiz olması nedeniyle HC bu talebin yaklaşık %80'lik bölümünü dışarıdan ithal etmek zorundadır (Ong, tandfonline, 2009). Ekonomik olarak büyümeye çalışan HC'nin bu bağlamda enerjiye olan ihtiyacı da giderek büyümektedir. Bu nedenle ucuz enerjinin kesintisiz ve sorunsuz elde edilmesi HC dış politikasının çok önemli bir konusu haline gelmiştir. Yine bu nedenle HC için enerji arz güvenliği konusu bir ulusal güvenlik konusudur (Karaca, 2012: 94). Enerji temininin yaklaşık %65'lik bölümünü Basra Körfezi zerinden Ortadoğu'dan sağlayan HC, bölgesel bağımlılığı azaltmak adına Hazar'a önemli bir alternatif olarak bakmaktadır (Bahgat, 2007b: 160). ABD'nin saldırgan enerji politikaları nedeniyle Orta Asya'daki varlığı HC tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. ABD'nin bölgede milliyetçi hükümetler oluşurmaya çalışma projesine karşı (Smith, 1996: 150) Neo-Komünist rejimlerin iktidarda olmasını bölgesel çıkarları açısından önemsemektedir (Burles, 1999: 13). Bölgede ABD hegemonyasını kırmak amacıyla enerji ticareti yaptığı bölge ülkeleri olan Kazakistan ve Türkmenistan ile

stratejik ilişkiler yürüten ÇHC, ABD'ye karşı RF'yi de müttefiki olarak görmekte ve hazırladığı politikalarda RF ile de ortak hareket etmektedir (Turan, 2010: 58). ÇHC, kendi sınır hatlarında, yani işgal ettiği Uygur, Kazak ve Kırgızların yaşadığı Doğu Türkistan tarafında karışıklık çıkmasından endişe etmektedir. Bu nedenle de Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin geçtiği, sınırlarına yakın Kazakistan topraklarından çok miktarda toprak satın almış (Rusen, rusen, 2018) ve bu arazilere askeri unsurlarını yerleştirmiştir (Turkistanpress, turkistanpress, 2019). Ne kadar RF ile stratejik müttefik olsa da enerji noktasında RF'ye de bağımlı kalmak istemeyen ÇHC, bu konuda Türkmenistan'ın tarafsızlık ilkesinden yararlanmak istemekte; doğalgaz ihtiyacının %77'lik bölümünü Türkmenistan'dan sağlamaktadır (Ametbek, ankasam, 2018). Hazar ile alakalı ÇHC dış politikasının temelleri genel olarak şu şekilde açıklanabilir; ÇHC Hazar bölgesi ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Bölgenin kalkınmasıyla birlikte istikrar ortamı oluşacağını ve bu durumun bölgeye girişini kolaylaştıracağını, bölgeyle ilişkilerini olumlu etkileyeceğini varsaymaktadır. Kıyıdaş ülkelerin ekonomik olarak kalkınmasının bölgedeki köktendinci ve milliyetçi hareketleri engelleyeceğini, bu durumun da Doğu Türkistan sonunun çözümünde kendi lehine bir pozisyon yaratacağını beklemektedir. Oluşacak bölgesel ekonomik işbirliğinin RF'nin kendisi ile alakalı endişelerini gidermesini sağlayacağı ve ABD'ye karşı RF-ÇHC bloğunun daha da kuvvetleneceğini düşünmektedir (Hall ve Grant, 2009: 121). Bununla birlikte ÇHC Hazar bölgesini sadece enerji deposu olarak görmemektedir. Kendi politik hedeflerini gerçekleştirilmede bölgenin jeopolitik konumu ÇHC için son derece önemlidir. Bölgeden araziler alan, bölge ülkelerinin sınırları içine askerlerini yerleştiren ÇHC kıyıdaş ülkelerle bir çeşit takas ekonomisi de kurmuştur. Hazar'ın zengin hidrokarbon kaynaklarına karşılık kıyıdaş ülkelerle silah takası yaptığı bilinen bir gerçektir (Burles, 1999: 51-53). Hazar'a kıyıdaş ülkeler ile ilişkilerini daha çok merkantilist mantaliteyle yürütmektedir. Hazar hidrokarbon kaynaklarının güvenli, istikrarlı, kesintisiz ve ucuz olarak nakledilmesi için kıyıdaşlarla ekonomik, askeri, siyasi ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu nihai amaç için pek çok proje hazırlamakta, kıyıdaşlar tarafından hazırlanan projelere destek vermektedir. Ancak ÇHC'nin Hazar'ın hukuki statüsü sorunu ile alakalı hiçbir yorumu bulunmamaktadır. Daha çok kıyıdaşların iç meselesi gibi baktığı anlaşılan hukuki statünün sonucu ÇHC'yi hiçbir şekilde etkilememektedir. Bu nedenle ÇHC'nin Hazar ile alakalı önemli hedeflerinin istikrarlı enerji nakli, bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler, ABD'nin bölgeden uzaklaştırılması ve RF ile stratejik işbirliğinin pekiştirilmesi olarak sıralamak doğru bir yorum olacaktır.

3.3.4. Türkiye

SSCB'nin dağılması ve soğuk savaşın sona ermesinin ardından yaşanan değişim rüzgârının etkisiyle heyecan yaşayan Türkiye, ilk başlarda romantik davranmış, plansız politikalar izlemişse de ilerleyen dönemlerde daha gerçekçi politikalar izlemiştir (Denizhan, 2016: 18). Kararsız ve plansız politikalarla çok önemli pek çok proje yavaşlamıştır. Örneğin Ebulfez Elçibey'in fikir babası olduğu BTC boru hattı projesi Türkiye için son derece önemli bir proje olmasına rağmen, RF'ye bağımlılığı artırma ihtimali yüksek olan Mavi Akım Projesinin öne alınmasıyla hem BTC projesi hem de genç Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler ötelenmiştir (Şahin, tbmm, 2001). Bu durumun izahı TDP'nin sarkaç politikasıyla olabilir. Türkiye özellikle 2000 yılından itibaren bölgedeki önemli aktörler olan RF ve İran'ı siyasi olarak rahatsız edebilecek hamlelerden özellikle kaçınmıştır (Laçiner, 2009: 91). 1991 öncesi dönemde SSCB ile batı dünyası arasında tampon olan Türkiye, özellikle İran İslam Devrimi sonrasında ABD ile İran ve ABD-RF arasında da denge unsuru olmuştur (Brzezinski, 2005: 73). Bölgeyle alakalı hamlelerini küçük boyutlarda yapan Türkiye, BTC ile ulaşabileceği konumu ve sağlayacağı jeopolitik üstünlüğü fark etmiş, Batının ihtiyaç duyduğu enerji için geçiş bölgesi olma yolunda projeler geliştirmeye başlamıştır. Türkiye'nin bu projelerinin önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bu engellerin en büyüğü elbette ki RF'dir. RF yakın çevre politikası gereği elinde tutmak istediği Hazar bölgesinde enerjinin üretiminde de geçişinde de tam hâkimiyetin kendisinde olmasını istemektedir. Ancak Hazar bölgesi Türkiye açısından da yakın çevredir. Bu nedenle de iki ülke sürekli olarak çıkar çatışmaları yaşamakta ve karşı karşıya gelmektedir. Türkiye'nin bir diğer sorunu ise İran'dır. İran, ABD ve müttefiklerinin kendisine uyguladığı ambargoyu kırmanın yolunun Batı için enerji transfer noktası olmasından geçtiğini düşünmektedir. Türkiye ile aynı maksat için uğraşmasından dolayı İran ve Türkiye'nin de bölgesel çıkarları çatışmaktadır. İran bu nedenle Türkiye'nin doğu-batı enerji koridoru projesini reddetmekte ve engellemek için çalışmaktadır (Turan, 2010: 63).

Türkiye doğu-batı enerji koridoru prensibinde BTC, BTE, NABUCCO, Türk Akım, TANAP gibi projeler hazırlamış ve bir kısmını hayata geçirmiştir. Türkmen gazının önemini çok iyi bilen Türkiye Trans Hazar ve benzer projelere de destek vermekte ve bu projelerin hayata geçirilmesi için çalışmalar yürütmektedir. Türkiye üzerinden geçen ve geçmesi planlanan boru hatlarının güvenli oluşu da batılı pazarların enerji arz güvenliği endişelerini gidermek açısından önemli bir husustur (TC DİB,

2008). Türkiye, bölgesel aktörlerden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile derin ve köklü bağlara sahiptir. Bu nedenle kıyıdaşların Hazar'ın hukuki statüsü sorunu ile alakalı yaşadığı fikir ayrılıklarına doğrudan müdahil olmasa da Azerbaycan ve Kazakistan ile aynı fikri paylaştığı, projelerini bu noktada organize ettiği görülmektedir. Bölgesel aktörlerden RF ve İran ile dönem dönem oluşan anlaşmazlıklar ve yaşanan çıkar çatışmalarına rağmen temelde projelerinden vazgeçmemiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR KONVANSİYONU VE BÖLGE JEOPOLİTİĞİNE ETKİLERİ

SSCB'nin dağılmasının ardından beşe yükselen kıyıdaşlar arasındaki Hazar hidrokarbon kaynakları temelli jeopolitik rekabet, statü sorununu doğurmuştur. Kıyıdaş ülkeler Hazar'ın statüsünün belli olmayışının, kendi ulusal çıkarları için sorun teşkil ettiğini düşünmektedir. Bu nedenle her kıyıdaş kendi ulusal çıkar algılarına en uygun çözüm önerisiyle birlikte çok taraflı müzakere sürecine başlamıştır. Çok taraflı müzakereler ile birlikte zaman içinde bazı ikili anlaşmalar yapılmıştır. Oluşturulan çalışma grupları, devlet başkanları zirveleri genel manada Hazar'ın hukuki statüsü sorununa çözüm getirmemiştir. Süreç içinde kıyıdaş ülkelerin arasında gerçekleşen uzlaşılardan, ortaklıkların, fikir ayrılıklarının ve fikir değişikliklerinin inceleneceği bu bölümde sonuç olarak Hazar Konvansiyonu ile birlikte Statü Sorununun kısmen çözülebildiğini müşahede edilecektir.

4.1. Çözüme Giden Diplomatik Süreç

SSCB'nin dağılmasının ardından kıyıdaş ülkeleri, Hazar ile alakalı konuların görüşülmesi amacıyla ilk toplayan ülke İran'dır. Çok taraflı müzakereler ilk olarak Şubat 1992 tarihinde Tahran'da düzenlenen konferans ile başlamıştır (Həsənov, anlı, 2010). Bu ilk toplantının sonunda Kıyıdaşlar arasında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı kurulması kararı alınmıştır. İran, bu konferansta; gelecekte Hazar'da gerçekleşecek bütün planların kendi dış politikasıyla bütünleşmiş şekilde gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu nedenle de toplantı kıyıdaşların beklentilerini karşılamaktan uzak kalmış ve kıyıdaşlar ikili görüşmeler ve anlaşmalarla işbirliklerini geliştirmiş, ancak kıyıdaşlar arasında bütünlük sağlanamamıştır. Bu durum henüz bağımsızlığını ilan etmiş olan Azerbaycan ve Kazakistan'ın, kurulmak istenen teşkilat marifetiyle İran'ın üzerlerinde baskı oluşturacağı endişesiyle uzak kalmak istemeleri şeklinde de yorumlanabilir. Ekim 1992 tarihinde yine Tahran'da ikincisi düzenlenen kıyıdaşlar arası çok taraflı müzakerelerde ilk kez Azerbaycan heyeti Hazar'ın yasal statüsünün belirlenmesi konusunu gündeme getirmiştir. İran ise jeopolitik hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla kuruluşunu önerdiği Hazar Devletleri İşbirliği

teşkilatının yapısıyla alakalı taslak anlaşmayı sunmuştur. Bu taslak anlaşma Hazar'ın hukuki statüsünden ziyade kıyıdaşlar arasında işbirliğini geliştirmek, bölgesel istikrarı sağlamak, her türlü deniz taşımacılığı faaliyetini koordine etmek gibi konuları işlemiştir. İkinci çok taraflı müzakerelerde kıyıdaş ülkeler Hazar'ın biyolojik ve ekolojik yapısının korunması gibi konular görüşülmüştür. Hazar kıyıdaş ülkelerini üçüncü kez bir araya getiren konferans 23-26 Ağustos 1993 tarihinde, yine İran'da ancak bu sefer Reşt kentinde yapılmıştır. Bu konferansta Hazar'ın biyolojik kaynaklarının korunması konuları ile alakalı Rusya tarafından hazırlanan taslak görüşülmüştür. Üçüncü çok taraflı görüşmenin diğerlerinden en önemli farkı ise Hazar'ın hukuki statüsü ile alakalı olarak kıyıdaşların birbiri arasındaki fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasıdır. Bu toplantıda Azerbaycan heyeti Hazar'ın sınır gölü olarak tanınmasını talep etmiş, ancak Rusya ve İran bu teklifi şiddetle reddetmiştir. Türkmenistan ve Kazakistan ise hazırlıksız olduklarını belirterek Azerbaycan'ın teklifine kayıtsız kalmışlardır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın sunduğu bir diğer teklif olan Hazar'ın doğal kaynakları paylaşımının milli sektörlere bağlı olması fikri de yine Rusya tarafından reddedilmiştir. Böylece ilk defa Hazar'ın hukuki statüsü ile alakalı bir konuşma gerçekleşmiş ancak Azerbaycan tarafından ortaya atılan fikirler Rusya ve İran ikilisinin tepkileri nedeniyle reddedilerek ileriki günlerde yeniden görüşülmek üzere ertelenmiştir. Azerbaycan'ın karşısında Rusya ve İran'ın bir blok oluşturduğu, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ise kararsız kaldığı üçüncü konferansın ardından 14 Ekim 1993 tarihinde Rusya'nın özerk cumhuriyetlerinden Kalmıkya'ya bağlı Astrahan kentinde dördüncü konferans gerçekleşmiştir. Dördüncü konferansta Hazar'ın sahip olduğu mineral yataklarının paylaşılması ve işlenmesi amacıyla çeşitli görüşmeler yapılmıştır. Konuyla alakalı olarak kıyıdaşlar için taslak anlaşmanın hazırlanması görevi ise Kazakistan'a verilmiştir. Aynı yılın Aralık ayının sekizinde Türkmenistan'ın Aşkaabat kentinde düzenlenen beşinci çok taraflı müzakerelerde Hazar İşbirliği Teşkilatının kurulması yeniden gündeme gelmiş, ancak taraflar bu teşkilatın kurulması ile alakalı anlaşmaya yine varamamıştır. Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan tarafından Hazar'ın yasal statüsü ile alakalı olarak hazırlanan taslak anlaşmalar Moskova'da, Rusya öncülüğünde toplanan Beşinci çok taraflı müzakere konferansında görüşülmüştür. 11-12 Ekim 1994 tarihinde düzenlenen bu konferansta Azerbaycan'ın hazırladığı tasarı çok katî düzenlemeler içerdiği için daha esnek olan Kazakistan tarafından hazırlanan tasarı önemli bir alternatif olarak görülmüştür (Mammedov, 2001: 221-228). Azerbaycan tarafından hazırlanmış olan taslak yine Hazar'ın sınır gölü

olması gerektiğini savunmaktadır. Hazar'ı açık denizlerle ve okyanuslarla bağlantısı olmayan kıta içi kapalı su havzası olarak gören Azerbaycan, bu tanımın dışında hazırladığı taslak ile su altı kaynaklarının milli sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmuştur (Ogan, 2001: 153). Kazakistan'ın hazırladığı taslakta ise Hazar'ın kapalı deniz olması ve 1982 BMDH Sözleşmesi'nin uygulanması öngörülmüştür. Kazakistan bu taslakla hem Hazar'ın statüsünü belirlemiş, hem de BMDH sözleşmesinin 122. ve 123. Maddeleri uyarınca Hazar'ın kıyıdaşlar arasındaki paylaşımının da başka anlaşmalara gerek kalmaksızın gerçekleştirilebileceğini savunmuştur (Croissant, P ve Croissant, M., poli, 1998). Kazakistan ve Azerbayca tarafından hazırlanan bu taslaklar, İran ve Rusya'nın itirazları nedeniyle toplantı gündemine alınmadan reddedilmiştir. Bu iki tasarinin yerine Rusya tarafından hazırlanan, Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliğini koruduğu tasarı görüşülmüştür. Rusya hazırladığı tasarinin ikinci maddesi ile statü sorununun çözümünü ileriki bir tarihe ertelemeyi teklif etmiş ve 1921-1940 anlaşmalarının devam etmesini talep etmiştir (Çolakoğlu, 1998: 116).

4.1.1. Aşkaabat ve Almaata Toplantıları

Ana gündem maddesi Hazar'ın biyolojik kaynaklarının korunması ve kullanımı olan toplantı 30 Ocak - 2 Şubat 1995 tarihleri arasında Türkmenistan'ın başkenti Aşkaabat'ta yapılmıştır. Toplantıda Rusya'nın hazırladığı tasarı görüşülmüştür. Konferansta, diplomatlar Hazar'ın hukuki statüsü sorunu çözümlenmeden kaynakların kullanımının imkânsız olduğunu savunmuş, balıkçılık sektör temsilcileri ise bu konunun kıyıdaşlarca tartışılması ve orta yol bulunması sürecinin çok uzun olabileceğini belirtmişlerdir. Yaşanan bu tartışmalara rağmen konferansta ortaya atılan maddelerin Hazar'ın hukuki statüsü sorunu ile doğrudan alakalı olan madde hariç hepsi kabul edilmiştir. Toplantıda Hazar'ın kaynaklarının kıyıdaşlarca kullanılabilmesi amacıyla oluşturulacak münhasır bölgeler ile alakalı çeşitli teklifler sunulmuştur. Rusya 15 mil, Kazakistan 25 mil, İran 30 mil ve Türkmenistan-Azerbaycan 40 millik münhasır bölgeler oluşturulmasını teklif etmiştir. Konferansın sonunda Azerbaycan dışındaki bütün kıyıdaşlar 20 millik münhasır bölgeler oluşturulması konusunda uzlaşmıştır. Azerbaycan, bu tanımlamanın Hazar'ın hukuki statüsünü önceden belirleyeceğini bahane ederek anlaşmayı imzalamamıştır. 1995 yılının bir diğer önemli konferansı ise diplomatlar ve bilim insanlarının katıldığı 15-16 Mayıs 1995 tarihinde gerçekleşen Almaata konferansıdır. Ana gündem maddesi Hazar'ın hukuki statüsünün

tanımlanması olan konferansta Rusya, İran ve Kazakistan tarafları konuyla alakalı kalıcı bir komisyon kurulmasını teklif etmiş, ancak Azerbaycan bu komisyonun kurulmasına karşı çıkmıştır. Konferans süresince taraflar uzlaşmak yerine kendi fikirlerini diğer kıyıdaşlara kabul ettirmeye çalışmış, bu durum da konferansın içinden çıkılmaz bir hale gelmesine neden olmuştur. Rus dışişleri bakan yardımcısı Andrei Chernishev'in konuşmasında Azerbaycan'ın Asrın Anlaşması başta olmak üzere batılı ülkelerle yaptığı anlaşmaları kastederek emperyal hısrırlardan çekindiklerini, kıyıdaşların tek taraflı eylemlerden vazgeçmeleri gerektiğini, aksi durumun Hazar'ın kaynaklarının yağmalanması olacağını belirtmiştir. Ayrıca bu konuşmasında açık bir şekilde sadece Rusya'nın istediği şartlar oluştuğunda işbirliğine razı olacaklarını beyan etmiştir. Kıyıdaş ülke temsilcilerinin hepsinin konuştuğu ancak kimsenin dinlemediği bir hale gelen konferansın tek sonucu ise Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi amacıyla kurumsal bir mekanizmanın oluşturulmasının bütün kıyıdaşlarca kabul edilmesidir (Mammedov, 2001: 229-231).

4.1.2. Çalışma Grubu

Mayıs 1995 tarihinde Almaata'da yapılan görüşmenin en önemli sonucu şüphesiz ki Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenebilmesi için çalışma grubu kurulmasıdır. Almaata görüşmeleri neticesinde kurulan bu çalışma grubu ilk toplantısını 28-29 Haziran 1995 tarihinde Tahran'da yapmıştır. Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi ve kıyıdaş ülkelerin Hazar doğal kaynakları üzerindeki haklarıyla ilgili gündem ile toplanan çalışma komisyonu, sunulan tekliflerde anlaşmaya varılamaması üzerine herhangi bir karara varılmadan son bulmuştur. Toplantıda, kıyıdaş ülkelerin Hazar üzerindeki haklarının kapsamı, gemicilik, kaynakların kullanımı ve çevrenin korunmasıyla alakalı konuşmalar yapılmıştır. Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi ve diğer ikili anlaşmalarda kıyıdaşlar arası uzlaşmanın önemine vurgu yapılmıştır. İkinci çalışma grubu toplantısı ise bu ilk toplantıdan üç ay gibi kısa bir süre sonra, 26-27 Eylül 1995 tarihinde Almaata'da yapılmıştır. Bu toplantıya ilk görüşmenin sonuçlarından rahatsız olan Rusya katılmamıştır. Toplantıya katılan diğer kıyıdaşlar Hazar'daki faaliyetlerle alakalı bazı temel konularda uzlaşmaya varmıştır. İkinci toplantının sonucunda açıklanan bildiri Azerbaycan'ın şerhine rağmen İran'ın önerisi esas alınarak hazırlanmıştır (Akiyev, 2005: 44,45). Azerbaycan bu toplantının akabinde anayasasına Hazar'ın statüsü ve Azerbaycan'ın Hazar'daki egemenlik

sahalarıyla alakalı bir madde eklemiştir (Oğan, 2001: 161). Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi ile alakalı kurulan çalışma komisyonu toplantıları çeşitli aralıklarla devam etse de kıyıdaş ülkeler bu çalışmalardan umudunu kesmiş ve ikili görüşmeler / anlaşmalarla sorunlarını çözüme yoluna gitmiştir.

4.1.3. İkili Görüşmeler ve Anlaşmalar

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda uzlaşma yolu bulamayan ve sürekli olarak jeopolitik çıkarlar noktasında birbirleriyle çatışan kıyıdaşlar, Hazar'ın sahip olduğu kaynakların kullanılmasında alakalı geçici bir çözüm yolu olarak ikili anlaşmalar yapma yoluna gitmişlerdir. Hazar'ın hukuki statüsünü net olarak belirleyecek anlaşmanın hazırlanma ve kıyıdaşların uzlaşma zemini bulma sürecinin uzun süreceğini düşünen ülkeler çok daha ekonomik olacağı kanaatiyle bu yolu seçmişlerdir. Ancak ikili anlaşmalar kıyıdaşlar arasında çatışma ihtimalini azaltmasına rağmen net yasal statüyü sağlayacak komisyonun çalışmalarını sekteye uğratmıştır. İkili anlaşmaların ilki Azerbaycan ile Kazakistan arasında yapılmıştır. Daha sonra Hazar'ın kuzey bölümünde yaşayan Kazakistan-Rusya ve Azerbaycan-Rusya arasında yapılan anlaşmalarla devam etmiştir (Haghayeghi, 2003: 35). 16 Eylül 1996 tarihinde Azerbaycan ile Kazakistan arasında Hazar kıyı devletlerinin deniz mineral ve biyolojik kaynaklarının araştırılması, geliştirilmesi ve kullanılması konuları görüşülmüş, konuyla alakalı olarak ortak bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamayla Kazakistan ve Azerbaycan Hazar'ın orta hat yöntemine göre belirlenen sınırlar konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Aralık 1997 tarihinde başlayan bir diğer ikili görüşme Rusya-Kazakistan arasında gerçekleşmiştir. İki ülke Hazar'ın kendi aralarında kalan bölümlerinde su altının ulusal sektörlere bölünmesi, su üstünün ise condominium prensibiyle paylaşılması konusunda anlaşmıştır (Hasanoğlu, 2003: 28). Aralarında anlaşmaya varan iki ülke 6 Temmuz 1998 tarihinde ise *Hazar'ın Kuzey Kısmının Su Yatağının ve Altının Rusya ve Kazakistan Arasında Paylaşımı Anlaşmasını* imzalamışlardır. Hazar'ın hukuki statüsüyle doğrudan ilgili olan bu anlaşma Rusya ile İran'ın arasının açılmasına sebep olmuştur. Bu anlaşmayı BM nezdinde protesto eden İran, kıyıdaş devletlerin tamamının rızası olmadan yapılan bu paylaşımın kabul edilemeyeceğini belirtmiş, tüm eski Sovyet ülkelerinin 1921 ve 1940 anlaşmalarına bağlı kalmaları gerektiğini savunmuştur (Çolakoğlu, 1998: 112). Bu durumu dönemin Rus Dışişleri Bakanı Boris Postukov “realiteyi tanımak gerekir” sözleriyle özetlemiş, Hazar'ın hukuki statüsünün kolay

belirlenemeyeceğini, bu nedenle de kıyıdaşların esnek davranması gerektiğini dile getirmiştir (Postukov, 1998. Akt: Oğan, 2001: 157). Rusya ile Kazakistan arasında yapılan bu anlaşmaya kıyıdaşlar arasında sadece İran karşı tutum sergilememiş Türkmenistan ve Azerbaycan'da sadece deniz yatağının değil, denizin bütününe bölünmesi gerektiğini belirterek bu anlaşmayı tanımadıklarını belirtmişlerdir. İran ve Türkmenistan anlaşmadan bir gün sonra ortak bir bildiri yayımlayarak herşeyin bölünmesi gerektiği çağrısında bulunmuşlar, Azerbaycan ise anlaşmanın imzalandığı temmuz ayı sonunda dışişleri bakanlığı seviyesinde Rus önerisini reddettiklerini belirtmiştir (Yusin, 2005: 40).

2000'lerin başından itibaren Rusya Hazar bölgesinde etkinliğini artırmış, Ocak 2001'de Azerbaycan'ı ikna edebilen Rusya daha önce Kazakistan ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini Azerbaycan ile de imzalamıştır (Terzioğlu, 2008: 30). Bununla birlikte, Azerbaycan ile anlaşmayı imzalamasından iki ay sonra Mart 2001 tarihinde gerçekleşen Rusya-İran görüşmelerinde Putin ile Hatemi bütün kıyıdaşların uzlaşmadığı anlaşmaları tanımadıklarını deklare etmişlerdir. Bu da RF'nin Azerbaycan ve Kazakistan ile imzaladığı anlaşmaların RF-İran ikilisi tarafından yok sayıldığı anlamına gelmiştir. Bu nedenle de Azerbaycan ve Kazakistan; Rusya-İran zirvesine tepki göstermiş, Rusya'nın kendileriyle daha önce yaptığı anlaşmaları yok saydıklarını ifade etmişlerdir. Rusya'nın Hazar özel temsilcisi Viktor Kaliuzhniy peşpeşe gerçekleştirdiği Bakü ve Astana ziyaretlerinde, İran ile yaptıkları anlaşma ve açıklamanın Rusya-Azerbaycan ve Rusya Kazakistan anlaşmalarını yok saymadığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Ancak İran ile aldıkları kararın Hazar'da yeni başlayan bütün petrol projelerinin iptal edilmesi yönünde diğer kıyıdaşlara uyarı niteliği olduğunu ifade etmiştir (Yusin, 2005: 42,43). 2001 yılı Kasım ayında Azerbaycan ile Kazakistan Hazar denizi yatağının paylaşımıyla alakalı anlaşma imzalamıştır. Daha önce iki ülke arasında yapılan anlaşmayı teyit niteliğindeki bu anlaşmada da Hazar'ın paylaşılmasıyla alakalı net tavır bulunmamaktadır (Haghayeghi, 2003: 35). Böylece Hazar'ın kuzey bölümünde bulunan üç kıyıdaş yaptıkları ikili anlaşmalarla fikir birliğine varmışlardır. Ancak İran ve Türkmenistan bu anlaşmalarda fikir ayrılığına düşmüş, Hazar'ın kuzeyini oluşturan kıyıdaş ülkelerle fikri çatışmalar yaşamıştır. 2002 yılının Ocak ayında Rusya-Türkmenistan arasında geçen görüşmelerde de, Mart ayında Azerbaycan-İran arasında geçen görüşmelerde de Hazar'ın hukuki statüsü sorununun çözümü ile alakalı herhangi bir yol katedilememiştir. Bununla birlikte Kuzey bloğu olarak adlandırabileceğimiz Rusya-Azerbaycan-Kazakistan üçlüsü İran ve

Türkmenistan'dan oluşan güney bloğunun itirazlarına rağmen 2003 yılı Mayıs ayında Aşkaabat'ta düzenlenen dokuzuncu çalışma grubu toplantısında ortay hat yöntemine dayalı anlaşmayı imzalamıştır (Fuller, rferl, 2005).

Kuzey bloğu arasında uzlaşya neden olan bu anlaşmaya cevaben güney bloğu ülkeleri de su tabanının BMDH sözleşmesine uygun bir şekilde paylaşılmasıyla alakalı bir anlaşma imzalamıştır (Poyraz, 2011: 42). İmzalanan ikili anlaşmaların genelinde Hazar'ın paylaşımı ile alakalı kıyıdaşların tamamının uzlaşya vardığı bir metin bulunmamıştır.

4.1.4. Devlet Başkanları Zirveleri

Yapılan ikili anlaşmalarda net sonuç alınamayınca Hazar'ın hukuki Statüsü sorununu çözenin en etkili ve yegâne yolunun, bütün kıyıdaşların ortak bir uzlaşya metni üzerinde mutabakata varmaları olduğu gerçeği net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durum çok taraflı zirvelerin son aşaması olan devlet başkanları zirvesini zorunlu hale getirmiştir. Bu durumun 2000 sonrası değişime uğrayan RDP ile ilintili olabileceğini düşünmek yanlış bir yorum olmayacaktır.

Putin'in 2000 yılı Mart ayında RF devlet başkanı seçilmesinin ardından Hazar bölgesi RF'nin özel ilgi alanı ilan edilmiştir. 21 Nisan 2000 tarihinde toplanan Rus Güvenlik Konseyi toplantısında Rus dışişleri bakanı İvanov, Hazar'ı *Rusya'nın ulusal çıkarlarının geleneksel bölgesi* ilan etmiştir. RDP'ye yön veren aktörler Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliğinin Rus ulusal çıkarlarını tehdit ettiğini düşünmüş bu nedenle de çalışmalarını olası ortak uzlaşya göre şekillendirmeye çalışmıştır. Putin tarafından görevlendirilen V. Kaluzhny çalışma gruplarının aktive edilmesi ve yeni toplantıların çalışmaları için ziyaretlerine başlamıştır. Hazar Denizi'ndeki yeni Rus konsepti; Kaluzhny'nin Hazar devletlerine yaptığı çeşitli mekik ziyaretleri ve Moskova'da yaptığı çalışmalarla ana hatlarıyla şu şekilde açıklanmıştır:

- Rusya, Navigasyon, ekoloji, biyolojik kaynakların kullanımı, kıyı hattı koordinatlarının tanımlanması vb. Hazar sorunlarına adım adım yaklaşmayı ve adım adım çözümlenmeyi önermiştir.

- Hazar Kıyıdaşları, tartışmalı yataklar sorununda odaklanmalı ve 50/50 ilkesi gereği sorunu çözmeye çalışmalı, gerektiği hallerde bir birlerine tazminat ödemeyi gündemlerine almalılardır. Kaluzhny'nin görüşüne göre, özellikle Petrol üretiminde, komşuların birbirlerine karşı hareketleri üretimi bitirmektedir ve tartışmanın devamı

halinde hiçbir kıyıdaşın kazanması mümkün gözükmemektedir.

- Hazar Denizi'nin yüzeyi ortak kullanımda kalacak şekilde deniz tabanı ulusal sektörlere ayrılmalıdır.

- Kıyıdaşlar tarafından Hazar Denizinin Hukuki statüsü probleminin çözümü için tek bir platform oluşturulmalıdır.

- Bakü'de, Kıyıdaş devletlerce fon sağlanacak ve kendine ait bütçesi olacak bir Strateji Merkezinin kurulması gerekmektedir. Bu merkez, Hazar'ın statüsü sorunlarıyla alakalı stratejiler üretmek, Hazar'da izleme, jeo-bilginin analizi, kirletenlerin açığa çıkarılması, çevreye yönelik faaliyetlerin koordinasyonu, denizcilik ve balıkçılık gibi alanlarda faaliyet göstermelidir.

- Hazar'ın hukki statüsü sorunu ile alakalı uzlaşya kıyıdaşlardan herhangi birisi katılmadığını beyan etse dahi diğer kıyıdaşlar çoğunluğun kabul ettiği şekilde çalışmaya devam etmelidir.

Kaluzhny'nin faaliyetleri neticesinde Rusya'nın görüşü olarak deklere edilen bu çalışma elbetteki kıyıdaş devletlerarasında farklı yorumlara neden olmuştur. Ancak bu çalışmaların neticesinde kıyıdaş devletlerce başkanlar seviyesinde zirve görüşmeleri başlamıştır (Mammedov, 2001: 246-248).

4.1.4.1. Aşkaabat Toplantısı 2002: Hazar'n hukuki statüsünün belirlenmesini sağlayan devlet başkanları zirvelerinin ilki 22-23 Nisan 2002 tarihinde kıyıdaş ülkelerden Türkmenistan'ın başkenti Aşkaabat'ta gerçekleşmiştir. Zirve daha önceleri defalarca ertelenmiş, Nisan ayında çok büyük beklentilerle başlamıştır. Bu büyük beklentilere rağmen Hazar'ın hukuki statüsü sorununun çözüm ile alakalı hiçbir adım atılmamıştır. Toplantıya, kuzey bloğu ülkelerince yapılan anlaşmalara güney bloğu ülkeleri tarafından yapılan eleştiriler damgasını vurmuştur. Yapılan konuşmalarda Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov, diğer kıyıdaşları iradeden yoksun olmakla suçlamış, cevaben Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, diğer kıyıdaşları tartışmalı sahalara ile alakalı gerekli adımları atmamak ve sorunları kilitlemekle suçlamıştır (O'lear, 2004: 175-177). Hazar'a kıyıdaş devletlerin başkanları tarafından toplanan bu ilk zirveden genel olarak net bir sonuç çıkmamıştır. Taraflar Hazar'ın hukuki statüsü sorununun çözümünün kolay olmayacağı kanaatiyle dağılmış, Rusya ve Türkmenistan ise ikili anlaşmalara ağırlık verilmesi gerekliliğini beyan etmişlerdir. Rusya ve Kazakistan zirvenin akabinde 13 Mayıs tarihinde Moskova'da bir araya

gelerek 1998 yılında yaptıkları anlaşmaya ek bir protokol imzalamışlardır. Putin'in "Hazar'da iş birliği hakkında dönüm noktası" olarak niteldiği bu protokol gereği taraflar; daha önce üzerinde karar kılınan orta hattın geçiş noktasının tesbitini yapmışlar; bölgenin orta noktasına denk gelen hidrokarbon kaynakları çıkartma noktalarındaki yapıların 50/50 prensibiyle ortak olarak imaline karar vermişlerdir. Taraflarca imzalanan anlaşma ve protokol Mayıs 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Abilov, 2013: 65). İlk devlet başkanları zirvesinin yasal statü konusunda bir sonuca varamadan sonlanmasının ardından 2003 yılı Temmuz ayında düzenlenen 10. Özel Çalışma grubu toplantısında Hazar'ın çevresinin korunmasıyla alakalı bir taslak hazırlanmış ve kıyıdaşların tamamının uzlaşmasıyla Kasım 2003 tarihinde imzalanmıştır. Beş kıyıdaşın tamamının mutabakatıyla hazırlanan ve imzalanan ilk anlaşma olması münasebetiyle ayrı bir öneme sahip olan bu anlaşmadan sonra birkaç kere daha çalışma grubu toplantısı yapılmasına rağmen yeni ilerleme kaydedilmemiştir (Terzioğlu, 2008: 32).

4.1.4.2. Tahran Toplantısı 2007: Hazar kıyıdaş devlet başkanlarının katıldığı ikinci zirve olan Tahran toplantısı 16 Ekim 2007'de gerçekleşmiştir. Zirve Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi ana amacıyla toplanmış olsa da, kıyıdaşların güvenlik ile alakalı endişeleri hakkında görüşmeler gerçekleşmiştir. İkinci Zirvenin en önemli çıktısı şüphesiz ki Tahran Bildirisidir. Bir giriş ve devamında 25 maddeden oluşan Tahran Bildirisinin önemli olmasının sebebi; bütün kıyıdaş ülkelerin devlet başkanları tarafından imzalanan ilk siyasi belge olmasıdır. Tahran bildirisi ilk maddesi ile devlet başkanları Hazar'ın geleceği için barış ve uluslararası hukukun gerekleri çerçevesinde karşılıklı işbirliği içinde olacaklarını taahhüt etmişlerdir. İkinci maddede, devlet başkanları zirvelerinin devamını ve diplomat çalışmalarının artmasının gereği anlatılmıştır. Üçüncü maddede, başta enerji olmak üzere Hazar kaynaklarının ortak kullanımında müzakerelerin artması yönünde başkanların taahhütlerini içermektedir. Bildirinin belki de en önemli maddesi sayılabilecek olan beşinci maddesinde Hazar kaynaklarının sadece kıyıdaşlara ait olduğu vurgulanmıştır. Bir diğer önemli madde olan ondördüncü maddede kıyıdaşların birbirlerine karşı hiçbir şekilde askeri güç kullanmayacağı belirtilmiştir. Bu maddeyle bağlantılı olan onbeşinci madde ise kıyıdaşların üçüncü ülkelere kendi topraklarını kullandırarak kıyıdaşlara askeri operasyon düzenlemelerine izin vermemesi yönünde devlet başkanlarının taahhütlerini

içermektedir (Abilov, 2013: 66). Bildirinin ondört ve onbeşinci maddelerinin Rusya isteği ile konulduğu Putin'in zirvede yaptığı konuşmada ki "Hiçbir Hazar ülkesi, güç kullanma ya da bir diğer Hazar ülkesine karşı askeri saldırıda bulunmak amacıyla topraklarını üçüncü ülkelere vermemelidir" sözlerinden anlaşılmaktadır (Putin, 2007. Akt: Darabadi, pa, 2013). Rusya ile birlikte güvenlik noktasında ciddi endişeler taşıyan İran'ın da bu bildiriden son derece memnun olduğu Ahmedinejat'ın zirvede yaptığı konuşmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca bu anlaşmayla taraflar nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasına bağlı kalacaklarını ve nükleer enerjiyi sadece barışçıl amaçlarla kullanacaklarını beyan etmişlerdir (A.A. yenisafak, 2007).

Tahran bildirisindeki en önemli sayılabilecek maddelerden görülmektedir ki bildiri, İran'ın nükleer araştırmalarında batıya karşı desteklenmesi ve Rusya-İran ikilisinin güvenlik noktasındaki endişelerinin giderilmesini sağlamıştır. Kıyıdaş ülkelerin tamamının imzaladığı bildiri ile alakalı olarak Türkmenistan devlet başkanı Kurbanguli Bedrimammedov arzu edilen hedeflere ulaşıldığını, İran devlet başkanı Muhammet Ahmedinejat ise bildirinin kıyıdaşlar açısından büyük bir kazanç ve dönüm noktası olduğunu belirtmiştir (A.A. yenisafak, 2007).

4.1.4.3. Bakü Toplantısı 2010: Hazar Kıyıdaşları Devlet Başkanları zirvelerinin üçüncüsü 18 Kasım 2010 tarihinde Bakü'de gerçekleşmiştir. Zirvenin en önemli olayı; kıyıdaşların silahlanmalarıyla alakalı olarak hazırlanan Güvenlik Anlaşmasının devlet başkanları tarafından imzalanmasıdır. Bu anlaşmayla Hazar'ın korunmasından ve güvenliğinden sadece kıyıdaş ülkeler sorumlu olacaktır (Blagov, jamestown, 2010). Anlaşmayla bölgede meydana gelebilecek terörist faaliyetler, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi bölgenin güvenliğini sekteye uğratabilecek olaylara karşı kıyıdaşların ortak hareket edeceği, böylece bölgede istikrarın olabileceği vurgulanmıştır. Hazar'da Mersin Balığı avlanmasının da yasaklandığı zirvenin sonunda Kıyıdaş devlet başkanları Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi ile alakalı çalışmaların devamıyla alakalı kararlılıklarını imzaladıkları bildiriyle bir kere daha tasdik etmişlerdir (Abilov, 2013: 66, Tehrantimes, TT, 2010). Kıyıdaş devlet başkanlarının üçüncü zirvesi olan Bakü zirvesinde de Hazar'ın hukuki statüsü ile alakalı bir ilerleme sağlanamamıştır. Bununla birlikte İran amaçlarının %20'nin ötesinde olduğunu söylemiş, Türkmenistan ise eski görüşlerinin aksine Trans Hazar projeleri için statü sorununun çözümünü beklemek istemediklerini belirtmiştir. Berdimammedov'un Trans Hazar projeleri için ilgili

Ülkelerin onayının yeterli olması gerektiği tezini ortaya atması Rus çıkarlarına zarar vereceği düşüncesinden dolayı RF, İran ile birlikte Hazar'da gerçekleştirilecek projelerde bütün kıyıdaşların onayının alınması görüşünü ağırlıkla savunmuştur (zertem, slaciner, 2011). Dmitry Medvedev toplantıda yaptığı konuşmada Trans Hazar tarzı boru hattı projelerinin çeşitli kazalara uğrayabileceği, bu tip kazalar sonucunda Hazar'ın çok ciddi çevresel tehditlere maruz kalacağını ve bu gibi durumları Tanrı'nın dahi istemeyeceğini (Medvedev, kremlin, 2010) söyleyerek Trans Hazar projelerini destekleyen ülkeleri üstü kapalı olarak tehdit etmiştir.

nc devlet başkanları zirvesinin ardından birisi 26-27 Nisan, diğeri 22-23 Kasım olmak üzere iki önemli özel alışma Grubu toplantısı gerçekleşmiştir. Nisan ayındaki çalışma grubu toplantısında Azerbaycan'ın Hazar temsilcisi Khalof Khalafov, Hazar'ı askerden arındırmak ve askeri faaliyetleri düzenleyebilmek amacıyla bir teklif hazırlandığını ve kıyıdaş ülkelerin eşit güvenlik hakkına sahip olduğu bu taslakta sona yaklaştıklarını, dördüncü devlet başkanları zirvesine yetişeceğini beyan etmiştir. RF temsilcisi Alexander Golovin'de kıyıdaşların silahlanma yarışı içinde olmadığını, Hazar'da huzur ve barışın temini için çok taraflı bir çerçevenin hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Türkmenistan taslak anlaşmaların üzerinde daha fazla çalışılması gerektiğini vurgulamış, İran ise çok taraflı bir anlaşma yapılmadığı sürece 1921 ve 1940 anlaşmalarının yrlkte olacağını belirtmiştir. Kasım ayında düzenlenen çalışma grubu toplantısında ise kıyıdaşların görüş ayrılıkları netleşmiştir. Azerbaycan temsilcisi, Azerbaycan-Kazakistan Trans Hazar boru hattını inşa etmenin Azerbaycan'ın mutlak hakkı olduğu üzerinde ısrarla durmuştur (Blagov, jamestown, 2011).

4.1.4.4. Astarhan Toplantısı 2014: Kıyıdaş ülkelerin devlet başkanları zirvelerinden dördüncüsü olan Astarhan toplantısı 29 Eylül 2014 tarihinde, Rusya'nın ev sahipliğinde gerçekleşmiştir. Toplantıda hidrometeoroloji alanında kıyıdaşlar arasında işbirliği, olağanüstü hallerde karşılıklı haberleşme ve yardımlaşma ve Hazar'ın biyolojik kaynaklarının korunmasını öngören çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Zirvede kıyıdaşların Hazar'da askeri güçlerinin dengeli olması ve Hazar'da kıyıdaş ülke askerlerinin dışında üçüncü bir ülkenin askeri gücünün bulundurulmamasının gerekliliği konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca, Avrupa'yı Orta Asya, Rusya ve İran'la birleştirecek kuzey-güney hava koridorunun da görüşüldüğü zirvede Hazar

çevresinde demiryolu ağının genişletilmesi ve Hazar'daki limanları birleştirecek sistemin kurulması üzerine de görüşmeler yapılmıştır. Zirvenin ardından kıyıdaş devlet başkanları Hazar'ın biyolojik kaynaklarının korunmasında kıyıdaşlarca sağlanan uzlaşmayı sembolize etmesi amacıyla Mersin balıklarını Volga Nehri'ne salmışlardır (Sabah, sabah, 2014). Rusya ve İran'ın güvenlik endişelerini haklı bulan kıyıdaşların Hazar'a üçüncü ülke askeri unsurlarının girmemesi yönünde fikir birliğine vardığı, ancak herhangi bir anlaşmanın yapılmadığı toplantıda konuşan RF devlet başkanı Putin, "Beş ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesi terör, aşırılıklarla mücadele, uyuşturucu trafiğinin önlenmesi ve diğer tehditlere karşı etkin çalışmaya katkı sağlayacak ve istikrarı teşvik edecek..." demiştir (Putin, 2014. Akt: Haberler, haberler, 2014). Hazar'ın resmi statüsünün belirlenmesinde çok önemli bir adım atıldığını söyleyen Putin, toplantıda kıyıdaş ülkelerin devlet başkanlarınca üzerinde fikir birliğine varılan konuların konvansiyonun mihenk taşları olacağını belirtmiştir.

Dördüncü devlet başkanları zirvesinde, su alanlarının, tabanın, alt toprağın, nakliye ve balıkçılık rejiminin sınırlandırılması konusunda net ifadelerin kullanıldığını belirten Aliyev, sadece kıyıdaşlara ait askeri unsurların Hazar'da bulunması prensibini desteklediklerini belirtmiştir. Toplantının önemine değinen Hasan Ruhani toplantıda alınan kararların konvansiyona çok yaklaşıldığını gösterdiğini belirtmiştir. Bölge dışı kuvvetlerin olmadığı, sadece kıyıdaşların bulunduğu bir ortamda Hazar'da istikrar ve güvenliğin daha rahat sağlanacağını belirten Ruhani, kıyıdaş ülkeler arasındaki barışçıl rekabetin ancak bu sayede oluşturulabileceğini söylemiştir (Kremlin, kremlin, 2014). Bununla birlikte Azerbaycan dışişleri bakan yardımcısı Halefov zirvenin ardından yaptığı açıklamada "Zirvede Hazar'ın yüzeyi ile ilgili anlaşmaya varılsa da, temel sorun Hazar'ın dibi, yani doğal kaynaklardan yararlanma meselelerindedir. Bu yönde Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan arasında anlaşma elde edilse de Türkmenistan ve İran'la görüş ayrılıkları mevcut" demiştir (Halefov, 1998. Akt: Türksam, turksam, 2014). Bu açıklama Konvansiyon öncesi son dönemde statü sorunu ile alakalı kıyıdaşlar arasında hala ciddi görüş ayrılıkları olduğu anlaşılmaktadır. Zirvenin ardından düzenlenen otuzdokuzuncu çalışma grubu toplantısı 5 Mart 2015 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Özellikle Hazar'da su yüzeyinin paylaşılması konusunda tam mutabakat sağlandığı toplantıda kıyıdaş ülke dışişleri bakanlarının bir sonraki devlet başkanları zirvesinde konvansiyonun imzalanması temennisiyle toplantı sona ermiştir (AA, turkiye, 2015). Bu zirveyle nihai konvansiyon üzerinde %80-90 anlaşma sağlandığını belirten kıyıdaşlar zirvenin ardından 2016 yılında Astana'da özel çalışma

grubu toplantısını gerçekleştirmiştir. Toplantıda kıyıdaş ülke temsilcileri ve ilgili uzmanlar dördüncü Hazar zirvesinde üzerinde mutabık kalınan beş anlaşma ve bağlantılı olarak mutabık kalınan ancak nihai anlaşma sağlanamayan başta statü sorunu olmak üzere benzer konularda görüşmeler yapmıştır (Aydoğan, aa, 2016). Konvansiyon öncesinde görüşmeler hızlanmış, 1 Şubat 2017 tarihine Aşkaabat'ta yeni bir çalışma grubu toplantısı yapılmıştır. Toplantıda, Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un hazırladığı Ekonomik ve Ticari ilişkilerin çerçevesini çizen anlaşma taslağı görüşülmüştür. Hazar Denizi'nin doğal kaynaklarından yararlanma da dâhil olmak üzere, komşu ülkeler arasında enerji, sanayi ve Hazar bölgesi transit ulaşım konularını kapsayan bir dizi düzenleme bulunan taslak üzerinde genel hatlarıyla uzlaşmaya varılmıştır (TRT, trtavaz, 2017 a).

4.1.4.5. Aktau Toplantısı 2018: Hazar Konvansiyonunun imzalandığı toplantı 12 Aralık 2018 tarihinde Kazakistan'ın liman kentlerinden olan Aktau'da gerçekleşmiştir. Bu toplantıda konvansiyonun imzalanmasının ana sebebi bir önceki toplantı olan 2014 Astrahan toplantısında kıyıdaşların orta yol üzerinde anlaşmaya varabilmiş olmasıdır (Ülker, 2019: 3). Aktau toplantısı 22 yıl süren müzakerelerin genel olarak sonucu sayılmaktadır. RF devlet başkanı Putin anlaşmanın önemine binaen yaptığı konuşmada Hazar Konvansiyonu'nun 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan Sovyet-İran anlaşmasının yerini aldığını beyan etmiştir (Putin, Kremlin, 2018). Hazar'ın hukuki statüsü sorununun ana sebeplerinden birisi İran'ın her görüşme ve zirvede 1921-1940 anlaşmasını ileri sürmesiydi. İran'ın konu ile alakalı bu uzlaşmaz tutumu 20 yılı aşkın süre zarfında kıyıdaşlar arasında bir anlaşmaya varılamamasına neden olmuştur. Beşinci Hazar zirvesinde anlaşmanın imzalanması ve Hazar'ın hukuki statüsünün genel olarak belirlenmiş olmasının nedeni ise İran'ın bu uzlaşmaz tutumundan vazgeçmiş olmasıdır denilebilir. Bununla birlikte İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani anlaşmanın imzalandığı gün yaptığı basın açıklamasında sınırların tayini, deniz altının paylaşımı gibi hayati konuların muğlak kaldığını belirterek konvansiyondan tam da istediklerini alamadıklarına işaret etmiştir (Parstoday, parstoday, 2018). Bu anlaşmayla Hazar spesifik olarak deniz yada göl olarak tanımlanmamıştır. Aktau'da toplanan Hazar kıyıdaşları beşinci devlet başkanları zirvesinde imzalanan Hazar Konvansiyonu ile yasal statü *özel statülü iç su* olmuştur (Pala, ceenerji, 2018).

Zirvenin oturum aralarında devlet başkanları arasında ikili görüşmeler yapılmıştır. Bu ikili görüşmelerden birisi de Ruhani-Putin görüşmesidir. İkili görüşme sırasında İran Cumhurbaşkanı Ruhani yapılan anlaşma ile Rusya ve İran'ın terörizme karşı müttefikliğinin daha da gelişeceğini belirtmiştir. Bu durumun bölgede barış ve istikrarı güçlendireceğini belirten Ruhani aynı zamanda RF, İran ve Türkiye arasında bu sayede işbirliğinin artmasını beklediklerini de eklemiştir (Ruhani, Kremlin, 2018). Önceden belirlenen konvansiyon maddelerinin dışında yeni bir maddenin görüşülmediği Aktau zirvesinde yaptığı konuşmada RF'nin 2030 yılına kadar Hazar'daki limanları geliştireceklerini ve kuzey-güney koridoru projesini desteklediklerini açıklayan Putin (Putin, kremlin, 2018), konvansiyondaki deniz ticareti ile alakalı anlaşma maddesinin kıyıdaşlar arasındaki ticareti artırması gerekliliğinden bahsetmiştir. RF dışişleri bakanı Sergey Lavrov'da Aktau zirvesinden sonra yaptığı açıklamada toplantıyı ve zirveyi değerlendirirken Konvansiyonun kıyıdaşlar arasındaki işbirliğini daha üst seviyeye taşıyacağını düşündüklerini belirtmiştir (Lavrov, sputniknews, 2018).

Genel olarak bir önceki zirvede üzerinde mutabakata varılan kararların dışında yeni karar alınmayan toplantı daha çok konvansiyonun duyurusu şeklinde bir görünüm arz etmiştir. Kıyıdaşlar arasındaki su altı paylaşımı ve tartışmalı yataklar sorunları gibi konular net olarak çözüme kavuşmamış olsa da kıyıdaşlar Aktau zirvesi sonucu sayılabilecek Hazar Konvansiyonu'ndan genel olarak memnun bir görüntü çizmektedir.

4.2. Hazar Konvansiyonunun İçeriği ve Getirdiği Düzenlemeler

Çok uzun yıllardan beri çözülemeyen Hazar'ın hukuki statüsü sorunu, 51 çalışma grubu toplantısı, onlarca dışişleri bakanlığı seviyesinde yapılan teknokrat/diplomat toplantıları ve devlet başkanları seviyesinde yapılan beş zirvenin ardından nihayet 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın Aktau kentinde düzenlenen törenle büyük oranda çözülmüştür. Dünyanın en büyük iç suyu olan Hazar, imzalanan konvansiyon ile deniz ya da göl olmadığı, nevi şahsına münhasır bir yapıda özel statülü kıtalar arası su kütlesi olduğu belirtilmiştir. Bu durum Hazar'da BMDH sözleşmesinin uygulanmayacağı ve aynı zamanda kıyıdaşlar tarafından eşit olarak bölünemeyeceği anlamına gelmektedir (Aliyeva, 2018: 20). Çalışmanın bu bölümünde genel olarak tam adı *Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu* olan anlaşmanın maddelerinin irdelenmesi yapılacaktır. Konvansiyon ile kıyıdaşlarca imzalanan temel konular; Hazar

denizi yüzeyi, denizalanı, deniz yatağı ve toprak altının hukuki rejimine ilişkindir.

Hazar'a kıyıdaş beş ülke devlet başkanları tarafından imzalanan konvansiyon genel olarak bir giriş bölümü ve 24 maddeden oluşmaktadır. Konvansiyon RF Savunma Bakanlığının 1998 yılında yayımladığı Hazar haritası temel alınarak hazırlanmıştır. Giriş bölümünde her ne kadar uluslararası hukuka atıf yapılıyor olsa da BMDH sözleşmesi ile alakalı hiçbir atıf yoktur. Bu durumda kıyıdaşlar Hazar'ın özel statüsünü dolaylı olarak kabul etmiş olmaktadır. Bu durum da ilerleyen zamanlarda konvansiyonun kıyıdaşlarca yapılacak yorumlarında sorunlar çıkabileceği anlamına gelmektedir. Giriş bölümünün son paragrafında;

Hazar Denizi bölgesinde jeopolitik ve ulusal düzeyde meydana gelen değişimleri ve süreçleri dikkate alarak, taraflar arasındaki mevcut anlaşmaları ve bu bağlamda Hazar Denizi'nin hukuki rejimini iyileştirme gereğini göz önünde bulundurarak (Kahraman, 2019),

şeklinde verilen cümleden aslında İran'ın da savunduğu gibi (Parstoday, parstoday, 2018) konvansiyon ile Hazar'ın hukuki statüsü sorununun tam olarak çözümlenmediği anlaşılmaktadır. İran dışişleri bakanı Muhammed Cevad Zarif, konvansiyonun giriş cümlesine itfahen yaptığı basın açıklamasında, Hazar'ın deniz tabanı, taban alt sınırları ve kıyıdaşlar arasındaki sınır bölgelerinin tespitinin konvansiyon ile yapılmadığını, bu konuların ileriki dönemlerde kıyıdaşlarca tartışılacak konular olduğunu belirtmiştir (Farsnews, farsnews, 2018).

Konvansiyonun ilk maddesi pek çok uluslararası anlaşmada olduğu gibi metin içindeki kavramlara ve bu kavramların anlamlarına işaret etmektedir. Bu usul, uluslararası anlaşmalarda kavramların içeriğiyle ilgili alakalı ileriye dönük yanlış anlama/yorumlama yapılmasını engellemek amacıyla kullanılmaktadır. İkinci madde esas olarak konvansiyonun sadece Hazar'ın hukuki statüsü sorununu çözmek amacıyla hazırlanmadığını ortaya koymaktadır.

1. Taraflar bu Sözleşmeye uygun şekilde, Hazar Denizi'ndeki kendi yargı yetkilerinin yanı sıra bağımsızlıklarını, egemen ve münhasır haklarını da kullanacaklardır.

2. Bu Sözleşme, Tarafların Hazar Denizi'nin su yüzeyi, deniz tabanı, toprak altı, doğal kaynakları ve hava sahası dahil, kullanımı hususunda hak ve yükümlülüklerini tanımlayacak ve düzenleyecektir (Kahraman, 2019).

Madde ikide her ne kadar Hazar Denizi ibaresi kullanılıyor olsa da Hazar'ın göl ya da deniz değil, özel statülü bir iç su olduğu belirtilmektedir. Zaten BMDH

sözleşmesine herhangi bir atıf olmadığı için, Hazar'ın hukuki statüsünün deniz ya da göl olması ihtimali yoktur. Konvansiyonda kıyıdaş ülkeler ikinci madde sayesinde İran başta olmak üzere bazı kıyıdaşların dönem dönem ortaya attığı su tabanının paylaşımı sorunu, sınır ihlali nedeniyle oluşan tartışmalı yataklar sorunu gibi konulara ikili çözüm üretme çabasına girebilecektir.

Konvansiyonun üçüncü maddesi kıyıdaşlar için olduğu kadar, bölgede aktif politika yürütmek isteyen dış aktörleri de ilgilendiren 17 fıkra içermektedir (Kahraman, 2019).

1) Egemenliğine, ülkesel bütünlüğüne, Devletlerin bağımsızlığına ve egemen eşitliğine, kuvvet kullanmamasına veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmamasına, karşılıklı saygıya, işbirliğine ve birbirlerinin içişlerine karışmamasına saygı gösterilmesi;

2) Hazar Denizi'ni barışçıl amaçlarla kullanmak, onu bir barış, iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği bölgesi haline getirmek ve Hazar Denizi ile ilgili tüm meseleleri barışçıl yollarla çözmek;

3) Hazar Denizi bölgesinde güvenlik ve istikrarın sağlanması;

4) Hazar Denizi'nde Tarafların istikrarlı bir silahlanma dengesi sağlayarak, bütün ilgili tarafların menfaatleri göz önünde bulundurularak ve birbirlerinin güvenliğine hanel getirmeksizin uygun yeterli sınırlar dâhilinde askeri imkân ve kabiliyetleri geliştirmek;

5) Tarafların tümü arasında yapılan uluslararası anlaşmalara uygun olmak üzere, bölgesel güvenliği ve istikrarı güçlendirmeye yönelik genel çabalar doğrultusunda öngörülebilirlik ve şeffaflık ruhu içinde, askeri alanda üzerinde mutabık kalınan güven artırıcı önlemlere riayet etmek;

6) Hazar Denizi'nde, taraflara ait olmayan silahlı kuvvetlerin bulunmaması;

7) Taraflardan birinin herhangi bir Tarafa karşı saldırı eyleminde ve diğer askeri faaliyetlerde bulunmak üzere ülkesini kullandırmaması;

8) Kıyı devletlerinin egemen ve münhasır haklarına saygı gösterilmesi ve Taraflarca belirtilen faaliyetlere ilişkin kendileri tarafından belirlenen ilgili kurallara uyulması, Taraflardan her birinin karasuları dışında seyfüsefer serbestisi;

9) Seyrüsefer güvenliğinin sağlanması;

10) Uluslararası ticareti ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla, transit Tarafın meşru menfaatlerine bağlı olarak genel olarak kabul görmüş ilkeler ve uluslararası hukukun normları ve ilgili Taraflar

arasında yapılan anlaşmalar uyarınca Hazar Denizi'nden diğer denizlere ve Okyanusa serbestçe çıkış ve geri dönüş hakkı;

11) Taraflardan birinin münhasıran bayrağını taşıyan gemilerin Hazar Denizi'nde giriş, bulunma ve çıkış serbestisi;

12) Sudaki ortak biyolojik kaynakların kullanımının çoğaltılması ve düzen-lenmesine ilişkin mutabık kaldıkları norm ve kuralların uygulanması;

13) Kirlenen Tarafın Hazar Denizi'nin ekolojik sistemine neden olduğu zararlardan dolayı hukuki sorumluluğu;

14) Hazar Denizi çevresinin korunması, muhafaza edilmesi, iyileştirilmesi ve biyolojik kaynakların rasyonel kullanımı;

15) Ekoloji ve muhafaza etme alanındaki bilimsel araştırmaların kolaylaştırılması ve Hazar Denizi'nin biyolojik kaynaklarının kullanımı;

16) Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün kurallarına uygun olarak, sivil uçakların üstten uçuş serbestisi;

17) Taraflarca kararlaştırılan hukuk normlarına uygun olarak, Taraf Devletlerden her birinin karasuları dışındaki deniz alanında bilimsel araştırmalar yürütmek, kıyı Devletlerinin egemen ve münhasır haklarına saygı gösterilmesi ve belirli araştırma türleriyle ilgili olarak belirledikleri ilgili kurallara uyulmasının sağlanması;

Bu fıkraların en önemlileri şüphesiz dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci fıkralardır. Özellikle altıncı fıkra üçüncü bir gücün askeri unsurlarının Hazar'da bulunmasına imkân tanımamaktadır. Jeopolitik açıdan bakılacak olursa anlaşmanın üçüncü maddesi kuzey-güney ittifakı olarak adlandırılabilir Rusya-İran ikilisinin konvansiyondaki en büyük başarılarıdır. 1921 anlaşmasından 2018 Hazar konvansiyonuna kadar geçen süreçte bölge dışı aktörlerin, özellikle ABD ve müttefiklerinin Hazar'da askeri üs kurma girişimlerini endişeyle takip eden, bu girişimleri elimine etmek amacıyla stratejiler geliştiren RF ve İran konvansiyon ile Hazar kıyılarında stratejik askeri üs kurmak ve bölgedeki silahlı güçlerini bulundurmak isteyen üçüncü ülkeleri tamamen etkisizleştirmişlerdir. Yukarıda görüleceği üzere 2007 tarihinde Tahran'da gerçekleşen ikinci zirvede de bu yaklaşım bulunmaktadır. Hazar beşlisi öncesi yapılan pek çok anlaşmada da benzer nitelikli maddeler bulunmaktadır. Batılı şirketlerin daha çok Kazakistan ve Azerbaycan odaklı/geçişli Hazar Enerji projelerine destek vermelerini, uzun vadede batılı ülkelerin Hazar kıyılarında silahlı unsurlarını konuşlandırma olasılığının kendi milli güvenliklerine tehdit olduğunu beyan eden gören İran ve RF'nin endişeleri de Hazar Konvansiyonunun üçüncü maddesi

sayesinde giderilmiştir (İsmayıl, globalsavunma, 2020). Konvansiyonun imzalanmasının hemen öncesinde Kazakistan dışişleri bakanı Kayrat Abrahamov'un ABD'nin Kazakistan'ın Hazar kıyısında askeri üs kurmasının söz konusu olamayacağı yönünde yaptığı açıklamada (Orujov, sputniknews, 2018) konvansiyondaki bu maddeyi işaret etmiştir. Konvansiyonun 3. Maddesinin 7. fıkrası gereğince herhangi bir üçüncü devletin kıyıdaş bir devlet üzerinden, bir diğer kıyıdaş devlete askeri harekâta izin verilmemesi de garanti altına alınmıştır. Bu fıkra, konvansiyonun bütün sorunları çözmediğini iddia eden İran'ın belki de anlaşmayı imzalamasını sağlayan fıkrasıdır. Zira İran, Azerbaycan veya Kazakistan üzerinden kendisine geleceğinden endişe ettiği, bölge dışı aktörlerin askeri tehditlerinden bu fıkra ile korunmasını garanti altına almıştır. ABD ile Kazakistan'ın 2003'ten beri sürdürdüğü askerî işbirliği çerçevesinde Temmuz 2017'de imzalanan bir anlaşma, ABD'nin Kazakistan'ın Hazar kıyılarında bir askerî üs kuracağı söylentilerine yol açmıştır. Özellikle Rus basınında Kazakistan'ı eleştiren haberlere vesile olan anlaşma, her ne kadar Kazakistan kabul etmese de (Orujov, sputniknews, 2018) ABD'nin Hazar'da üs kurma girişimlerinin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (Eurasianet, eurasianet. 2018) , (Goble, jamestown, 2018).

Konvansiyonun imzalandığı Aktau toplantısında konuşan RF devlet başkanı Putin, Hazar'daki limanları geliştirme projeleri olduğunu, bunun için de Dağıstan'da bulunan Kaspiysk'de büyük ölçekli bir çalışma başlattıklarını belirtmişti. RF'nin Kaspiysk'de ilk liman çalışmaları askeri nitelikte olup kamuoyuyla konuya dair ilk bilgi paylaşımı 2017 yılında yapılmıştır (Kucera, eurasianet, 2017). RF savunma bakanı Sergey Şoygu 7 Ekim 2015 tarihinde yaptığı açıklamayla Kaspiysk limanında demirli dört gemiden ateşlenen 26 füze ile Suriye'deki DAESH mevzilerini vurduğunu belirtmiştir (BBC Rusya, BBC, 2015). Bu açıklama askeri strateji noktasında Hazar'ın sadece bölge için değil, Ortadoğu jeopolitiği için de ne kadar önemli olduğunun ve kuzey-güney ittifakı kabul edilen RF ve İran'ın üçüncü ülkelerin bölgede silahlı unsurlarının bulunmasına neden karşı çıktıklarının da en önemli göstergesidir denilebilir. Aynı zamanda RF'nin Konvansiyonda imzalanan maddelerle alakalı ne kadar uzun zamandır fiili çalışmalar yaptığı da bu durumda net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Rusya geliştirdiği A2/AD yetenekleriyle bölgesel gücünü artırırken, Hazar Konvansiyonu sayesinde de jeopolitik konumunu güçlendirmiştir. Rusya devlet başkanı Vladimir Putin de (kremlin, 2018) Aktau toplantısı açılış konuşmasında Hazar bölgesinin güvenliğinin sağlanmasının kıyıdaş ülkelerin sorumluluğunda olduğunu belirterek konvansiyondaki bu maddenin RF için ne kadar önemli olduğunun altını

çizmiştir.

Konvansiyonun üçüncü maddesinin ilk fıkrası ile altıncı fıkrası birlikte düşünülmelidir. Bu bağlamdan bakıldığında, kıyıdaşların birbirinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı ilkesi, Rusya ve İran'ın en büyük korkusu olan bölge dışı aktörlerin kıyıdaşlar üzerinden kendi ülkelerine operasyon yapması fikrinden kaçınmaları isteği ile açıklamak yanlış yorum olmayacaktır.

RF Devlet Duması Eğitim ve Bilim Komitesi başkanı olan Vyacheslav Nikonov 10 Aralık 2020 tarihinde Rus Devlet televizyonunda yaptığı bir açıklamada Kazakistan'ın daha önce var olmadığını hatta Kazak adında bir toplumun olmadığını, bugünkü Kazakistan'ın orada yaşayan topluma Sovyetlerin ve Rusya'nın hediyesi olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra başka bir Rus milletvekili olan Yevgeniy Fyodorov Kazakistan'ın topraklarını Sovyetlerden kiraladığını iddia etmiştir (Kenzhetay, gzt, 2021). Bu cümleler aslında RF devlet başkanı Vladimir Putin'in 21 Haziran 2020 tarihinde Rus devlet televizyonu olan Russia 1 TV'de yaptığı konuşmada Sovyetlerden ayrılan halkların RF'den uzaklaşması halinde Ruslar tarafından hediye edilen toprakları geri vermesi gerektiğini belirttiği konuşmanın bir yansıması olarak kabul edilebilecek cümlelerdir. Kazak siyaset bilimci İslam Kurayev ise bu açıklamanın doğrudan Kazakistan ulusal güvenliğine tehdit olarak yorumlanabileceğini dile getirmiştir (Altynbayev, c-a-n, 2020). Bu fiiliyat daha önceleri RF'nin Kazakistan'dan toprak kiralama girişimleri (Cheberko, iz, 2012) olmasına, 300 bin hektardan fazla araziye Kazakistan'a ait oldukları gerekçesiyle 2016'da hazırlanan ve Putin tarafından imzalanan bir protokolle Kazakistan'a devri (QHA, qha, 2017) yapılmasına rağmen gerçekleşmiştir. Yaşanan bu durum RF ve Kazakistan'ın kıyıdaş olmasına rağmen konvansiyonun ilgili maddelerine rağmen gerçekleşmiştir. Sonuç olarak bu örnek göstermektedir ki konvansiyonun üçüncü maddesi genel olarak bölge dışı aktörlere yöneliktir. Özellikle RF'nin kıyıdaşların egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne genel manada saygısı bulunmamaktadır. Konvansiyondaki kıyıdaşların toprak bütünlüğüne, egemenlik ve bağımsızlığına saygı kelimelerinin üçüncü ülkelere karşı yazıldığı buradan anlaşılmaktadır. Üçüncü maddenin 13, 14 ve 15. fıkralarına Rusya'nın 5 Ekim 1994 yılında Azerbaycan'ı BM'ye şikâyet ettiği metin göz önüne alınarak bakılmalıdır. Bu fıkralar Konvansiyonun 11. maddesinin altı, yedi ve sekizinci fıkralarına da doğrudan bağlantılıdır. Bahsi geçen fıkralar Kazakistan-Türkmenistan ve Azerbaycan'ın Trans Hazar tarzı gelecekte yapılabilecek projelerinin RF veya İran'ın işine gelmemesi halinde ellerinde büyük koz

olarak durmaktadır. Zira RF ve İran bu fıkralar uyarınca Trans Hazar tipi projelerin bölgede çevresel kirliliğe neden olabileceği iddiasıyla müdahale hakkına sahip olmaktadır.

Hazar Denizi konvansiyonu kıyıdaş ülkelere Hazar'ın yüzeyinin ve dibinin kullanımını ile alakalı münhasır ve egemen haklar vermiştir (Raimbekova, aa, 2018). Konvansiyonun dördüncü maddesinde kıyıdaşların yapacağı “seyrüsefer, avlanma, sudaki biyolojik kaynakların kullanılması ve korunması, deniz tabanı ve toprak altındaki kaynakların araştırılması ve işletilmesi amaçlarıyla faaliyetlerin” (Kahraman, 2019) konvansiyon ilkelerine, kıyıdaşların ulusal kanunlarına ve kıyıdaşlar arasındaki ikili anlaşmalara aykırı olamayacağı belirtilmiştir. Beşinci maddede ise “Hazar Denizi'nin su alanı içsulara, karasularına, balıkçılık bölgelerine ve ortak deniz alanlarına bölünecektir.” (Kahraman, 2019) ibaresi bulunmaktadır. Ancak bölünmenin nasıl yapılacağı, hangi uluslararası hukuk normlarının kullanılacağıyla alakalı bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu durum dolaylı olarak kıyıdaşların yapacağı ikili anlaşmalara bırakıldığını göstermektedir. Aynı şekilde altıncı maddede de “Her bir tarafın egemenliği kendi kara ülkesinin ve içsularının ötesine karasuları olarak tarif edilen bitişik bir deniz kuşağına, deniz tabanı ve bunların toprak altına ve üzerindeki hava sahasına uzanacaktır.” (Kahraman, 2019) denilmekte, ancak karasularının nasıl hesaplanacağı ve hukuki durumu bir sonraki madde olan yedinci madde de 15 deniz mili olarak belirtilmektedir. Konvansiyonun sekizinci maddesinin birinci fıkrasında bulunan “Hazar Denizi'nin deniz tabanının ve toprak altının sektörlerle sınırlandırılması, kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan devletler arasında anlaşma ile gerçekleştirilecektir.” (Kahraman, 2019) cümlesinde Hazar ile alakalı konularda BMDH sözleşmesi uyarınca kararlar alınmayacağı, bunun yerine kıyıdaşlar arasında ikili anlaşmalarla Hazar'ın statüsüne karar verileceği açıkça belirtilmiştir. Bu madde ile kıyıdaşların, Hazar ile alakalı haklarını ortak kullanmayacaklarını, bunun yerine Hazar denizi dibi ve toprak altında olan, ikili anlaşmalarla sınırları çizilecek olan kendi bölgeleri üzerinde münhasır egemen haklara sahip olmalarını sağlamıştır. Sekizinci maddenin ikinci fıkrası ise Hazar'da boru hatları projelerinin düzenlenmesine ilişkin yasal zorunlulukları anlatmaktadır. Bu madde şimdiye kadar çeşitli bahanelerle durdurulan Trans Hazar tipi boru hattı projelerinin oluşumuna da yeşil ışık yakmıştır (Müller ve Betaneli, knowledge, 2018). Altıncı, yedinci ve sekizinci maddeler uyarınca Hazar'da deniz alanının kıyıdaşlara ait iç sulara, 15 milden fazla olmayacak şekilde karasularına, en fazla 10 mil olacak şekilde de balıkçılık bölgelerine bölüneceği

kaydedilmiştir. Hazar Denizi'nin sayılan alanların dışında kalan bölümü kıyıdaşlar tarafından ortaklaşa kullanılacaktır. Bu da Hazar Denizi'nde kıyıdaşların kara sınırından itibaren 25 milin ötesinin, kıyıdaşların ortak kullanıma açık olduğu anlamına gelmektedir.

Konvansiyonun dokuzuncu maddesi balıkçılık ve Hazar'daki su canlılarının avlanması ya da korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasıyla alakalıdır. Onuncu madde kıyıdaşların hazar yüzeyini kullanma, seyrüsefer, yolcu taşıma, transit yük taşımacılığı, limanların kullanımı gibi konuları açıklığa kavuşturmaktadır. Onbirinci madde de ise Kıyıdaş devletlerin Karasularının kullanımı ile alakalı hususlar değerlendirilmiştir. Bu madde kıyıdaşların *zararsız geçiş* hakkını detaylı bir şekilde düzenlemektedir. Konvansiyonda her ne kadar BMDH sözleşmesine doğrudan atıf bulunmasa da bu maddenin bazı bölümleri BMDH sözleşmesi ile paralellik arz etmektedir. Ayrıca kıyıdaşlara ait askeri yüzen unsurların diğer kıyıdaşların karasularındaki faaliyetleri ile alakalı hususlar da açıklığa kavuşturulmuştur. Konvansiyonda kıyıdaşların münhasır ekonomik bölgeleri ve kıta sahanlıkları ile alakalı hiçbir madde bulunmamaktadır. Bunun sebebi Hazar'ın boyutlarının münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı uygulamaları için yeterli olmayışdır.

Konvansiyonun on ikinci maddesi kıyıdaşların yüzer araçlar ve kendi sektörlerinde kalan boru hatları, kablolar, suni adalar, tesisler ve yapılarda kendi ulusal yargı hakkını kullanabilecekleriyle alakalı açıklamaları içermektedir. On üçüncü madde de kıyıdaş ülkelerin kendi karasularına her türlü bilimsel araştırma yapmalarıyla alakalı hususları anlatmaktadır. On dördüncü madde de Hazar'da yapılacak olan su altı boru hattı projeleri, su altından geçmekte olan ve geçecek olan iletişim hatları ile alakalı hususlar değerlendirilmiş olup konunun kıyıdaşlarca 4 Kasım 2003 tarihinde Tahran'da imzalanan ve 12 Ağustos 2006 tarihinde yürürlüğe giren Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması Çerçeve Sözleşmesine uygun olmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Bu madde aslında konvansiyonun sekizinci maddesinin ikinci fıkrasında teşvik edici gibi gözüken, geçmişte çeşitli bahanelerle durdurulmuş boru hattı projelerinin başlaması veya yeni boru hattı projelerinin imarı esnasında projeyi istemeyen kıyıdaşın avantajına bir koz durumundadır. Boru hattı nakil projesini istemeyen kıyıdaş, konvansiyondaki bu madde uyarınca Deniz Çevresinin Korunması Çerçeve Sözleşmesini bahane edebilecek ve projenin kısmen ya da tamamen durmasını sağlayabilecektir.

Konvansiyonun on beşinci maddesi Hazar denizindeki ekolojik yaşamın

korunması ile alakalı olarak kıyıdaşların sorumluluklarını hatırlatmakta ve yetki alanlarının çerçevesini çizmektedir. Maddenin üçüncü fıkrasında geçen “Hazar Denizi'nin biyolojik çeşitliliğine zarar veren herhangi bir faaliyet yasaklanacaktır.” (Kahraman, 2019) ibaresi yukarıda belirtilen boru hattı projeleri gibi kıyıdaşlar için hayati öneme haiz projelerin yasaklanmasını sağlayabilecek bir madde olabilir demek yerinde bir yorum olacaktır. On altıncı madde Hazar Denizi'nde yürütülecek bütün faaliyetlerde, faaliyeti yürüten bölge dışı aktörler olsa dahi konvansiyon maddelerine uymak zorunda olduğu net bir şekilde ifade edilmektedir. On yedinci madde terörizmle mücadelede kıyıdaşların ortak hareket etmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu madde aynı zamanda RF'nin Kayspiysk'de kurduğu füze üssünün ve askeri üssün de açık bir bahanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. On sekizinci madde Hazar Denizi'nde yaşanabilecek sorunlarla alakalı kıyıdaşlarca yapılacak ikili anlaşmalarla getirilen çözümlerin de doğal olarak konvansiyonun eki olacağını beyan etmektedir. On dokuzuncu madde konvansiyonun sürdürülebilir olması amacıyla, kıyıdaş ülkelerin dış işleri bakanlıkları tarafından heyet kurulmasını ve bu heyetin en az yılda bir kez toplanarak istişare mekanizmasını yürütmesini sağlamaktadır. Anlaşmanın yirmi, yirmi bir, yirmi iki, yirmi üç ve yirmi dördüncü maddeleri pek çok uluslararası anlaşmada olabilecek genel hususlarla alakalıdır.

Ancak yirmi birinci maddenin birinci fıkrasında bulunan “Bu Sözleşmenin yorumlanmasına ve uygulanmasına ilişkin anlaşmazlıklar ve uyuşmazlıklar, taraflarca istişareler ve müzakereler yoluyla çözülecektir” (Kahraman, 2019) ibaresi, ileride kıyıdaşların karşılaşılabileceği hukuki sorunlarla alakalı yürütecekleri ikili görüşmelerin sonuç vermemesi halinde dahi uluslararası adalet divanı dâhil olmak üzere herhangi uluslararası yargı organına kıyıdaşların tek tarafı olarak müracaatını yasaklamaktadır. Bu yönüyle ilgili fıkra ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların sadece müzakere yoluyla çözülebileceğine işaret etmektedir.

4.3. Kıyıdaş Ülkelerin Konvansiyondan Beklentileri

Hazar bölgesinde 26 yılı aşkın zamandır devam eden anlaşmazlık 12 Ağustos 2018'de yerini uzlaşma ortamına bırakmıştır. Yıllardır süregelen anlaşmazlıklar kıyıdaşlara pek çok yönden zarar vermiştir. İnşili çıkışlı ilişkilere, zaman zaman yaşanan gerginliklere sebep olan istikrarsız ortam Hazar Konvansiyonu'yla düzelmiş, Hazar Denizi'nin barış denizi olması temennisi konuşulmaya başlanmıştır. Her

kıyıdaşın tavizler vererek imzaladığı konvansiyon, kıyıdaşların pek çok beklentiye sahip olmalarına da neden olmuştur.

Toplamda 100'e yakın görüşmenin yapılarak son şeklinin verildiği (Gokkus, euronews, 2018) Hazar Konvansiyonu belki de şu ana dek bölgedeki güvenlik endişelerine en net cevap veren anlaşmadır. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin "Hazar denizi sadece Hazar ülkelerine aittir" (Ruhani, 2018. Akt: Staikos, eurpanews, 2018) sözü bu durumu katî biçimde anlatmaktadır. Daha çok Azerbaycan merkezli enerji projelerine ABD ve AB'nin mali destek vermesi, uzun vade de NATO ve müttefiklerinin Hazar kıyılarında askeri üs kurma ihtimalinin olmasını kendi ulusal çıkarları için tehdit olarak algılayan İran ve Rusya 2007'de gerçekleşen ikinci Hazar zirvesinde de benzer yaklaşımları sergilemişti. Jeopolitik pencereden bakıldığında konvansiyonun üçüncü maddesinin ilgili fıkraları Rusya ve İran açısından büyük başarıdır ve güvenlik endişeleri bu sayede giderilmiştir (İsmayıl, globalsavunma, 2020). RF devlet başkanı Putin de (kremlin, 2018) beşinci Hazar Zirvesi açılış konuşmasında Hazar'ın güvenliğinin kıyıdaş ülkelere sağlanacağını belirtmesi konvansiyonun üçüncü maddesinin RF için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Konvansiyonun imzalandığı tarih itibariyle RF dünyaya Hazar bölgesindeki tek kilit devlet olduğunu kanıtlama beklentisindedir. Aynı zamanda bütün kıyıdaşlara yaşanabilecek herhangi çözümsüzlük anında başvurulabilecek ilk siyasi merciinin kendisi olduğunu da kanıtlama beklentisi taşımaktadır. Bununla birlikte RF, konvansiyonun kuzey-güney lojistik koridoru için de zemin hazırlayacağı beklentisi taşımaktadır. Bunun en büyük kanıtı da Şubat 2019 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilen *altyapı gelişimi danıştay çalışma grubu toplantısında* kuzey-güney ulaşım ve lojistik koridorunun merkezinin *avantajlı jeostratejik konumu dolayısıyla* RF olmasına karar verilmesi gösterilebilir (Kremlin, kremlin, 2019). RF'nin konvansiyon ile birlikte en önemli beklentisi ise ABD ve müttefiklerine karşı İran'ı destekleyerek İran-RF arasındaki yeni işbirliklerinin gündeme gelmesidir (Alizada, ankasam, 2018).

Kıyıdaşlar açısından bir diğer önemli beklenti de çeşitli nedenlerle bekletilmek zorunda kalınan boru hattı projeleri ile alakalı düzenlemedir. Konvansiyonun on üç ve on dördüncü maddeleri ile özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın Hazar geçişli hidrokarbon nakil boru hattı projelerinin önünü açmıştır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Türkiye arasında 2014 senesinde Hazar geçişli boru hattıyla alakalı dışişleri bakanları seviyesinde görüşmeler başlamıştır (TRT, trtavaz, 2017 b). Ancak Rusya kendi ihracatını azaltacağı ve Türkmenistan üzerindeki siyasi gücünün azalacağı,

Türkmenistan'ın daha bağımsız kararlar alarak kendisini bölge dışında tutacağı endişeleriyle Türkmen gazının AB'ye ihraç edilmesini engellemeye çalışmıştır (Kakışım, 2019: 71). Bu maddeler ile Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın beklentileri karşılanmıştır. Aynı zamanda bölgenin jeopolitik dengelerinin çok büyük boyutta değiştiğini düşünmek olasıdır. Yakın gelecekte Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan devletlerinin üçlü konsorsiyum ile tasarlayacağı, Hazar'dan Avrupa'ya doğru yol alacak olan boru hattı projelerinin sayısında artış olabilecektir (Leonard, euroasianet, 2018). Zira ilgili maddeler ile sorun tam ve katî olarak çözülmüş olmasa bile tarafların çözüm için ikili görüşmeler ve anlaşmalar yapmalarına yeşil ışık yakmış, uzlaşma ortamını sağlamıştır. İran güvenlik endişelerinin dışında her ne kadar su altı paylaşımı ile alakalı sorunların tam olarak çözülmediğini düşünüyorsa da ikili anlaşmaların yolunun konvansiyonla açılması nedeniyle sınır anlaşmazlıklarının çözüme kavuşabileceği beklentisini taşımaktadır (Burhan, mehrnews, 2018). Aynı zamanda İran konvansiyonun getirileri sayesinde ABD-İsrail yaptırımlarının bir parça da olsa kırılacağı beklentisi taşımaktadır. Konvansiyon ile İran, bölgesel statüsünü sağlamlaştırmayı ve kıyıdaşlarla yeni ekonomik ilişkiler kurarak ABD ve müttefiklerince uygulanan ekonomik ambargodan kurtulmayı beklemektedir. İran devlet başkanı Ruhani, Konvansiyonun imzalanmasının ardından verdiği bir demeçte kıyıdaşlarla iyi ilişkiler içinde bölgedeki ticaret ve taşımacılığın gelişimine katkı sağlamak adına İran'ın bölgesel rolünü güçlendirmeye hazır olduğunu belirtmiştir (Guneev, ria, 2018). Bu açıklama İran'ın konvansiyonun bölgede yeni bir ekonomik entegrasyon modeli oluşturabileceği beklentisi taşıdığını göstermektedir. RF, konvansiyon sayesinde Hazar'a üçüncü ülkelerin askeri açıdan girişini engellemiştir. Bu sayede ABD'nin yeni büyük oyunda kendisini çevrelemesinin de önüne geçmiş, jeopolitik olarak üstünlüğünü kanıtlamıştır. Rusya ve İran'ın güvenlik noktasındaki beklentilerini karşılayan konvansiyon, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ise refah seviyelerinin artması ve transit boru hatları inşası noktasındaki beklentilerini karşılamaktadır.

Bunların ötesinde sınır anlaşmazlıkları başta olmak üzere gölgede oluşan gergin ve istikrarsız ortamın son bulması yönünde adımlar atılmasını kolaylaştıran konvansiyon bütün kıyıdaşlar açısından memnuniyetle karşılanmıştır. Konvansiyonun kıyıdaşlarca imzalanmasının ertesi günü Kazakistan ile Türkmenistan'ın aralarındaki Sovyetler döneminden kalan enklav-eksklav sorunlarına dayalı sınır anlaşmazlıklarının çözüldüğünü gösteren anlaşmanın imzalandığının (AzerNewsAz, azernews, 2018) ilan

edilmesi de bu durumun somut kanıtıdır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın konvansiyon ile bir diğer beklentisi ise var olduğu bilinen, ancak çeşitli siyasi sebepler ve engellemeler nedeniyle bilimsel araştırması yapılamayan yeni hidrokarbon yataklarıyla alakalı çalışmaların önünün açılmasıdır. Bu sayede ekonomik ve siyasal açıdan bölgesel işbirliklerinin gelişeceği beklentisi içinde olan üç ülke yeni açılacak yataklardan büyük pay alarak ekonomik gelişimlerine katkı sağlayacağı beklentisi taşımaktadır.

4.4. Konvansiyonun Hazar Jeopolitiğine Olası Etkileri

Konvansiyonun maddeleri arasında geçen; egemenlik, toprak bütünlüğü, bağımsızlık ve eşitliğe saygı, topraklarında üçüncü ülke askerlerinin faaliyetlerine izin vermeme, diğer kıyıdaşlara karşı fiilen güç kullanma veya güç kullanma tehdidinde bulunmama, karşılıklı saygı, işbirliği ve kıyıdaşların içişlerine müdahale etmeme, Hazar Denizi'ni barışçıl amaçlarla kullanma, Hazar Denizi ile ilgili her türlü sorunu iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği çerçevesinde çözme, Hazar bölgesinde güvenlik ve istikrar sağlama, kıyıdaşların tamamının çıkarlarını göz önünde bulundurarak birbirlerinin güvenliğine zarar vermeden askerî varlıklarını makul bir seviyede tutma gibi ifadeler konvansiyonun salt Hazar'ın paylaşımının ötesinde bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır (Sarı, iramcenter, 2018). Bununla birlikte konvansiyonun imzalandığı tarih, küresel olarak pek çok krizin peşpeşe geldiği bir döneme denk gelmektedir. ABD'nin İran, RF, Çin ve Türkiye başta olmak üzere pek çok ülkeye yaptırım uyguladığı ve ticaret savaşları başlattığı, RF'nin Ortadoğu, Karadeniz, Akdeniz ve Orta Asya'da hâkimiyet mücadelesinde öne geçmeye başladığı, Çin'in çeşitli projelerle hızlı bir şekilde küresel aktör olmaya başladığı, AB'nin bölgesel askeri güç kurmaya çalıştığı bir dönemde imzalanan Hazar Konvansiyonu'nun sadece bölgesel nitelikli ve bir takım hukuki sorunlara çözüm olarak ortaya çıktığı söylenemez (Ülker, 2019: 10).

Orta Asya hidrokarbon kaynaklarına dünyanın erişim noktası olması, ABD güdümlü Ortadoğu veya RF enerjilerine alternatif olduğunun düşünülmesinden dolayı küresel enerji odağında Hazar oldukça önemli bir konumdadır (Aras, 2005: 5). Konvansiyonun on üç ve on dördüncü maddeleri (Kahraman, 2019) hidrokarbon kaynaklarının pazarlanması konusunu işlemektedir. Maddelerin en önemli etkisi RF ve İran'ın daha önce kıyıdaşların Hazar geçişli petrol boru hatları ile alakalı projelerde ve

bilimsel araştırmalarda diğer kıyıdaşların onayının alınması isteklerini içermemekte, projelerin çevreye zarar vermemesi ve Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması Çerçeve Sözleşmesine uygun olması halinde ikili anlaşmalarla yapılabileceğini belirtmesidir. Bu maddelerden RF'nin ve İran'ın eski katı tutumlarında esnemeler olduğu görülmektedir. Bu maddeler aracılığıyla konvansiyonun projelerin gerçekleşmesi halinde bölgenin jeopolitik dengelerini değiştirmesi olasıdır. Aynı zamanda Trans Hazar projeleriyle kendisine Rusya ve Çin dışında pazar bulabilecek olan Türkmenistan ile Kazakistan'ın ekonomik olarak kalkınması ve RF'nin çeşitli yönlendirmelerinden kurtulması, bu nedenle de RF'nin bölgesel gücünün azalması ihtimali bulunmaktadır. Bununla birlikte alternatif enerji kaynağı arayışında olan AB'nin Hazar hidrokarbon kaynaklarına kavuşmasıyla birlikte, RF'nin Ukrayna örneğinde olduğu gibi AB ülkelerini etkileme ihtimali, yani küresel enerji baronu olması ihtimali azalmaktadır. Avrupa Birliği'nin "AB ülkelerinin Paris Anlaşması taahhütlerini ve enerji birliği hedeflerini karşılamaya yönelik uzun vadeli stratejileri" başlığıyla hazırlamış olduğu belge gereği (European Commission, ec.europa, 2018) Hazar hidrokarbon kaynakları AB için son derece önemlidir.

Çin'in küresel ölçekte olduğu gibi bölgede de aktif siyaset izlediği bir gerçektir. RF, karşısında Çin gibi bir rakip görmek istememekte, Çin'e karşı bölgesel etki ve nüfuz gücünü korumaya çalışmaktadır. Bununla birlikte enerji noktasında kendisine muhtaç bir Avrupa isteğinden dolayı RF, yakın zamanda Türkiye ile Suriye üzerinden geliştirdiği birlikteliği müttefiklik noktasına yükseltmek isteyebilir. Bu durum Trans Hazar projeleri için olumlu bir işaret olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte ABD'nin bölgede Türkiye gibi bir müttefiki kaybetmesi, konvansiyon ile Hazar'da yaşayacağı mevcudiyet kaybı ABD'yi yeni ortaklar ve üsler aramaya itecektir. Bu da küresel çapta jeopolitik dengelerin topyekün değişeceği anlamına gelebilir. Bu durumun gerçekleşmesi ihtimali elbetteki Türkiye'nin RF ile yürüteceği politkalara bağlıdır. Karabağ savaşıyla Trans Hazar projelerinin önü tamamen açılmış ve hat güvenliği sağlanmış durumdadır. RF'nin savaşta Ermenistan'a aleni destek göstermemesinin altında yatan gerçek Türkiye ile arasında kurmak istediği ittifak olabilir. Ermenistan'ın yenildiğini kabul ettiği 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan anlaşmanın RF devlet başkanı Putin tarafından kaleme alınmış olması (Haberler, haberler, 2020) bu öngörünün kanıtı olabilir. İmzalanan anlaşma ile aynı zamanda AB'nin 30 yıldır istediği Hazar'a açılan güvenli karayolu da sağlanmış olmaktadır. Azerbaycan'ı dolayısıyla Hazar'ı Nahçıvan üzerinden Türkiye'ye bağlayacak olan kara yolunun

güvenliğinin, yapılan anlaşmayla RF-Türkiye ikilisi tarafından sağlanacak olması Rusya'nın jeopolitik olarak daha da güçlenmesi, Türkiye'yi ABD ve AB'ye karşı yanında göstermesi anlamına gelmektedir (Güneş, BBC, 2020). Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov 21 Haziran 2020 tarihinde yaptığı bir açıklamayla “Birleşik Rus Askeri Hava Üssü'nün Statüsü ve Koşullarıyla İlgili Anlaşması'nda Değişiklik Öngören Protokol”ü imzaladıklarını ve RF'nin Kırgızistan'daki askeri üssünün 2023 tarihine kadar kullanımının uzatıldığını beyan etmiştir (AA, TRT, 2020). Rus Askeri üssünün bulunduğu yerin Çin'in *Bir Kuşak Bir Yol* Projesi kapsamında bulunan güzergâhta olması, aynı zamanda Hazar'dan Çin'e uzanan hidrokarbon boru nakil hatlarının yakınında olması RF'nin Orta Asya'daki nüfuzunu Çin'e kaptırmak istemeyişi şeklinde yorumlanabilir.

Bölgede SSCB döneminden kalma enklavlar-eksklavlar ve buna bağlı olarak da çizilemeyen sınırlar sorunu bulunmaktadır (Globe, kyivpost, 2010). Konvansiyonun genel hatlarının belli olduğu 2014 Astrahan toplantısının ardından, Moskova'da 4-5 Aralık 2017'de gerçekleşen görüşmeler sonucunda Kazakistan-Özbekistan ve Türkmenistan arasında sınır anlaşması imzalanmıştır (Abdukerimov, AA, 2017). Bu bağlamda konvansiyonun paylaşılamayan yataklar ile alakalı ikili anlaşmalara dayanan çözümlerinin Hazar'ın kanayan yarasını iyileştireceği düşünülebilir. Gerçekleşmesi halinde Hazar'daki hidrokarbon kaynaklarının üretiminde artış sağlanacak, bu da kıyıdaşların ekonomilerini daha da güçlü hale getirecektir.

Post Sovyet döneminde Şangay İşbirliği örgütü ile bölge ülkelerinin ekonomik yapısı, Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ile de bölge ülkelerinin askeri ve siyasi gelişmeleri Çin-RF arasında bölüştürülmüştü. Bu durum genç cumhuriyetlerin pek çok alanda kısıtlanmasına neden olmuştur. Kıyıdaş ülkeler özellikle Hazar'ın hidrokarbon kaynaklarının çıkartılması, işletilmesi ve pazarlanması konusunda bölge dışı aktörlerle ikili ilişkiler geliştiremiştir. Çok taraflı anlaşmalarda RF ve Çin etkisinden kurulamayan kıyıdaşlar istedikleri ölçekte kârlı anlaşmalar da yapamamıştır. Konvansiyon ile bu durum çözülmüş, kıyıdaşların bölgesel ve bölge dışı aktörlerle ikili ilişkiler geliştirmesinin önü açılmıştır.

Konvansiyon ile bölge jeopolitği son derece değişmiş, RF bölgenin en önemli aktörü olurken küresel çapta varlığını kanıtlamıştır. 2000 yılında Putin'in iktidara gelmesinin ardından RF Dış Politika Konsepti üç büyük güncelleme yaşamıştır. 10 Ocak 2000 tarihinde Putin'in onayladığı ilk Konsept'te RF “büyük güç” olarak tanımlanmıştır. 2008 de hazırlanan RDP konseptinde “çağdaş dünyanın etkin

merkezlerinden biri ve en büyük Avrasya gücü” olarak tanımlanmıştır. Putin’in, onayladığı son güncellenmiş 2013 RDP Konseptinde, RDP’nin “uluslararası işlerde ve dünya medeniyetinin gelişiminde dengeleyici etken olan, asırlar boyu oluşmuş, benzersiz rolünü yansıttığı” yazılmıştır (Necefoğlu, 2017: 2). Hazar konvansiyonunun sonuçlarının RDP’nin hedeflerine uygun şekilde dizayn edildiği görülmektedir. Gelecek dönemde büyük küresel aktörler olan AB, ABD ve Çin’in RF’nin geliştirdiği jeopolitik üstünlük ile mücadelelerinin oldukça zor olacağı açıktır.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında işlenen verilerin ışığında Hazar'ın *büyük satranç tahtasının* tam kalbinde, *hâkimiyet teorilerinin* odak noktasında bulunan konumunu halen kaybetmediği söylenebilir. Hatta Konvansiyonun hazırladığı ortam dolayısıyla *medeniyetler arasındaki çatışmaları* durdurarak bölgeye huzur ve istikrar getirebilecek konumunu da sürdürmektedir. Hazar jeopolitik konumu dolayısıyla geçmişte adının huzur çağı ile birlikte anıldığı medeniyetleri yeniden yeşertebilecek potansiyeldedir. Mackinder'in heartland'ının merkezinde bulunan Hazar, günümüzde yaşanan, baş aktörlerinin ABD, RF, ÇHC, AB gibi büyük güçlerin oluşturduğu enerjiye hâkim olma rekabetinde de yine merkez konumlardan birisidir. Soğuk savaş sonrası küresel değişim fırtınasından doğal olarak etkilenen genel jeopolitik yapı, söz konusu enerji jeopolitiği olduğunda önem arz eden pozisyonunu korumuştur. Miktar olarak Ortadoğu ya da Basra Körfezi kadar yoğun hidrokarbon kaynaklarına sahip olmasa da Hazar'ın jeopolitik çekiciliğinin sebebi elbette ki dünya hâkimiyeti ile alakalı pek çok jeopolitik kuramın halen odağında olmasıdır. Aynı zamanda enerjiye hükmetme mücadelesinde genel olarak tarafsız bölgede kalıyor olmasının da Hazar'ın önemini artırdığı söylenebilir.

Hazar jeopolitiğine bakıldığında iki başat aktör grubu öne çıkmaktadır. Bu başat aktörlerin Hazar jeopolitiğini etkileyen temel dinamikleri ise şüphesiz enerji jeopolitiğindeki hâkimiyet mücadelesidir. Bunlardan ilki kıyıdaşlar diyebileceğimiz RF, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'dır. Diğer grup ise bölge dışı aktörler olarak adlandırabileceğimiz AB, ABD, ÇHC, Türkiye gibi ülkelerdir. Hazar Konvansiyonu ile birlikte ulusal güvenlik sorunlarıyla alakalı pek çok endişeden bertaraf olan RF ve İran'ın bölgede gerilimi tırmandıran politikalardan vazgeçerek daha ılımlı ve uzlaşmacı dış politika takip etmeleri, RDP'nin *smart power* kullanmaya başlaması bu durumun en önemli kanıtı sayılabilir. 22 Nisan 2019 tarihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda Azerbaycan, Türkmenistan ve Türkiye üçlü enerji zirvesi gerçekleştirmiş ve yeniden büyük İpekyolu'nun enerji noktasında canlandırılacağını duyurmuşlardır. Ardından 21 Ocak 2021'de daha önce tartışmalı durumda olan Serdar/Kepez yatağı ile alakalı Türkmenistan ve Azerbaycan anlaşma yapmış, bölgeye *Dostluk Yatağı* adını vermişlerdir. Rus Lukoil firması ise 19 Şubat 2021 tarihinde yaptığı açıklamayla Türkmenistan ve Azerbaycan hükümetleriyle anlaşma

sağladıklarını, Dostluk Yatağı'nın geliştirilmesi ve işletilmesinde ortaklık kurduklarını beyan etmiştir. Konvansiyonun açtığı yol ile Dolmabahçe Sarayı'nda başlayan süreç, Lukoil'in açıklamasıyla şimdilik üç kıyıdaş ve bölgedışı aktörlerden Türkiye ile Gürcistan'ın katılımıyla büyük ölçekli bir anlaşmaya dönüşmüştür. Trans Hazar projeleri ile alakalı yürütülen bu tip çalışmalara daha önce AB'nin de mali destek verme sözü olduğu hesaba katıldığında ortaya enerji jeopolitiği ile alakalı Hazar'ın tam kalbinde olduğu bir yenileşme çıkmaktadır. Bu anlaşmalar SSCB döneminden kalan ve bölgenin kanayan yaralarından birisi olan enklav ve eksklav sorunlarının çözümünde de ışık olacaktır.

Kıyıdaşların genelinin tavizler verdiği bir gerçek olsa da Hazar Konvansiyonu'nun Hazar devletlerinin ilişkilerine ve işbirliklerine hukuki güvence oluşturduğu ortadadır. Aynı zamanda bölgesel istikrarı desteklediği, kıyıdaşların refah seviyelerini artıracığı da bir gerçekliktir. Konvansiyona giden 22 yıllık süreç kıyıdaşlar açısından diplomatik zafer olarak adlandırılabilir. Zira Şubat 1992 tarihinde Tahran konferansı ile başlayan süreçte kıyıdaşlar kendi ulusal çıkarlarını da koruyarak, bütün kıyıdaşların en üst seviyede çıkar sağladığı diplomatik zafer ile sonuçlanmıştır. Konvansiyonun sonuçlarının olumlu etkilerinin pek çok kıyıdaşın diplomatik sorunlarına gelecekte de çözüm sunacak olması kuvvetle muhtemeldir. Konvansiyon ile değişen bölge jeopolitiği kıyıdaşların dış politikalarında da zorunlu olarak değişiklik yapılmasına neden olacaktır. Çünkü Hazar Konvansiyonu sadece hukuki statü sorununu ya da bölgesel sorunları çözmüş bir anlaşma değildir. Aynı zamanda yukarıda bahsi geçen örnekte olduğu gibi küresel aktörlerin dâhil olduğu dünyanın pek çok yerini etkileyen bir konumdadır. Bu nedenle etkilerinin boyutunun da küresel ölçekte olması beklenmelidir. Kıyıdaşlar arasında 22 yıldır süregelen Hazar'ın hukuki statüsü sorunu onlarca farklı düzeydeki toplantının ardından nihayet 12 Ağustos 2018 tarihinde imzalanan Konvansiyon ile bir zemine oturtulmuştur.

Konvansiyon; Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Batı'ya enerji pazarlamasının yolunu açmıştır. Sovyetler döneminden kalma enklav-eksklav sorunları ve sınır anlaşmazlıklarını çözüyor olması bölgede istikrarlı bir ortam yaratmak adına umutlandırıcı bir gelişmedir. Rusya ve İran'ın ise güvenlik ve egemenlik ile alakalı endişeleri giderilmiştir. Hazar çevresinin değişen jeopolitik gerçekleri RF'nin bir süredir devam eden ve bölgedeki eski nüfuzunu geri kazanmasını amaçlayan politikalarını esnetmeye zorlamıştır. Özellikle ABD'nin C5+1 programıyla (USDS, state, 2020) yeniden çevreleme politikası uygulamaya başlaması, Çin'in Bir Kuşak Bir

Yol projesi başta olmak üzere çeşitli projelerle bölgedeki varlığını ve nüfuzunu hızla artırması RF'nin tavizler vermesinde etkili olmuş olabilir. Elbetteki İran'ın başta Suriye ve Yemen'deki operasyonları ve İsrail-ABD ikilisi ile yaşadığı krizler İran'ı RF'ye daha çok yaklaştırmıştır. Bu neden, İran'ın Hazar ile alakalı daha önceleri hararetle savunduğu ortak mülkiyet prensibinden taviz vermiş olmasının en olası nedenidir. RF ile İran'ın güvenlik ve jeopolitik kaygılarının oluşturduğu stresli ortamdan Konvansiyon neticesinde çıkmıştır. Kavuşulan huzur ortamından yararlanarak yeni hidrokarbon ve maden araştırmaları yapma düşüncesi de Azerbaycan'ın ve Türkmenistan'ın uzlaşmasının altında yatan nedenlerden biri olarak görünmektedir.

Konvansiyon sayesinde Trans Hazar tipi projelerde rahatlama olması, AB başta olmak üzere büyük hidrokarbon tüketicileri için Hazar'ı önemli bir alternatif haline getirmiştir. Yakın gelecekte Hazar bölgesinin Avrupa'nın enerji ihtiyaçlarını karşılama noktasında öne çıkması muhtemeldir. Bununla birlikte Trans Hazar tipi projelerle Batı'ya taşınması planlanan hidrokarbon kaynaklarının taşıma maliyetlerinin yüksek olması da AB başta olmak üzere Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye için dezavantaj olmaktadır. Her ne kadar RF, Lukoil aracılığıyla Ocak 2021'de imzalanan dostluk anlaşmasına Şubat ayında dâhil olduğunu beyan etmiş olsa da, proje maliyetleri RF'nin elinde çok ciddi koz olarak durmaktadır. Konvansiyonun Hazar geçiş projelerine onay veren on dördüncü maddesi ile akla gelen ilk soru elbetteki RF'nin enerji politikasında neyin değiştiği sorusudur. Daha önceleri Kazakistan'ı petrol, Türkmenistan'ı ise doğalgaz ihracatları konusunda ÇHC ve Hindistan'a mahkûm eden ve Avrupa'ya satış yapmalarını engelleyen RF, neden bu politikasından taviz vererek Konvansiyona imza atmıştır? Bu soruya cevap verirken hatırlamak gerekmektedir ki, Konvansiyonun üçüncü maddesinin Hazar'ın biyolojik yapısının ve çevresinin korunması ile alakalı fıkraları, bu tür projeleri engellemek gerekçe edilebilecektir. RF'nin avantajlardan biri, işte bu tür düzenlemelerin sağlayabileceği imkânları kullanma olasılığıdır. Bir diğer ihtimal, Trans Hazar projesinde AB ortak çalışma sözü vermiş olsa dahi proje sahibi ülkelerin genel manada finansman sorunu yaşayabileceği, projenin çok uzun soluklu olmasından dolayı proje ülkelerinin bu finansman sorunlarını aşmakta sıkıntılar yaşayabileceği bilinmektedir. Çin'in bölgedeki artan rakabetçiliği karşısında Türkiye ile ortaklıklar geliştiren RF, Karabağ savaşı neticesinde değişen bölge jeopolitiğini de kendi çıkarına düzenlemiş, Zengezur koridorunda ve Karabağ'da barış gücü olarak kalmıştır. Bu da Trans Hazar projesi nihayete erse ve hayata geçmiş olsa dahi hat güzergâhı üzerinde RF'nin kontrollerinin olabileceği anlamına gelmektedir. Gelecekte

Karabağ üzerinden geçebilecek başta boru hattı projeleri olmak üzere pek çok projede RF-Azerbaycan-Türkiye ortaklıklarının kurulması da söz konusu olabilecektir. Dostluk Yatağı Anlaşması bunun en büyük kanıtı sayılabilir. Çin, Türkmenistan ile doğalgaz alımı başta olmak üzere çeşitli konularda ticaret hacmini geliştireceklerini açıklamıştır. Bu durumda Türkmenistan'ın günlük 36 bin varil olan doğalgaz üretimini artırması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Üretim artırımı için yatırım yapması gereken Türkmenistan'ın mevcut mali yapısı içinde zorlanabileceği bir gerçektir. RF'nin Konvansiyona verdiği onayın altında yatan nedenlerden birinin bu olması da imkân dâhilindedir. Bütün bunların yanında RDP'nin son dönemde smart power anlayışıyla hareket ediyor olması dolayısıyla Trans Hazar projelerine ortaklıklar ile dâhil olması anlamı da taşımaktadır.

Bütün bu ihtimallerle birlikte Konvansiyon, en önemli sorun olan Hazar'ın su altının nasıl bölüneceği konusunda sessizdir. Sekizinci maddenin birinci fıkrasında Hazar deniz yatağı ve toprak altındaki kaynakların geliştirilmesi konusunda Hazar Denizi'nin deniz tabanının ve toprak altının sektörlerle sınırlandırılmasının, kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan devletler arasında anlaşma ile gerçekleştirileceği hükmüne bağlanmıştır. Bu düzenleme Hazar'ın paylaşılması ile alakalı asıl sorunun halen devam ettiğinin ve gelecekte bölgedeki jeopolitik dengelere göre kıyıdaşların ilişkilerinin şekillenmesine neden olabileceğini göstermektedir. Tarafların özellikle tartışmalı yataklar sorununda ikili anlaşmalarla çözüm getirmeye çalışması gerekmektedir ki, bu durum değişebilecek dengeler nedeniyle çeşitli zorluklara temel olabilecektir. Bu aynı zamanda Hazar geçişli projelerin kaynak gelişimini de sıkıntıya sokabilecektir. Bu durumun düzenlenmesi ile alakalı Konvansiyonda hiçbir madde bulunmamaktadır. Konvansiyon bunu da tarafların arasında geliştireceği ikili görüşmelere bırakmıştır ki bu durum taraflar arasında arabulucu dengeyi şart koşmaktadır. Bölgede jeopolitik üstünlük kuran RF bu tip durumlarda da kendisini arabulucu siyasi mekanizma olarak görebilecektir. Böyle bir ortamın oluşması RF'nin bölgedeki etkisini aritmetik olarak arttırması anlamına gelebilecektir.

Konvansiyon kıyıdaşların arasında yaşanabilecek ihtilafların ne şekilde çözülmesi gerektiğini de muğlak bırakmıştır. Konvansiyonun ilgili olan yirmi birinci maddesinde taraflar arasındaki ihtilaflı konuların ne şekilde çözümlenebileceği net olarak belirtilmemiştir. Kıyıdaşlar arasında yaşanabilecek ihtilaflı durumlarda başlayacak müzakereler Hazar'ın statü sorunu gibi yıllarca sürebilecektir. İlgili madde çözüm yolunun muğlaklığını gidermemekle birlikte tarafların ihtilaflı durumlarda

yükselebilecek gerilimde barışçıl yollar denemekle yükümlü olduğunu karara bağlamıştır. Bu düzenleme daha önce Azerbaycan ile İran arasında yaşanan ve tarafların askeri unsurlarını teyakkuza geçirerek birbirine nota çektiği durumun yeniden oluşmasını engellemekte, ancak müzakerelerin çok uzun yıllara yayılmasını engelleyememektedir.

Konvansiyonun en büyük kazananı RF'dir. SSCB'nin dağılmasından konvansiyonun imzalandığı tarihe kadar geçen 27 yıllık zaman diliminin dışında 1828 Türkmençay anlaşmasından 1991'e kadar Hazar'daki tek askeri güç olan RF, Konvansiyon sayesinde yeniden Hazar'daki en büyük askeri güç olmuştur. RF'nin Konvansiyon sayesinde bölgede eskisinden çok daha güçlü olduğunu söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. Diğer kıyıdaşların Konvansiyon aracılığıyla kazandığı hakların pek çoğu RF'nin avantajlı konumu ve anlaşma maddelerinin Rus jeopolitik çıkarlarının yanında olması nedeniyle sadece RF istediği takdirde gerçekleşebilecek gibi durmaktadır.

Sonuç olarak Konvansiyonun Hazar bölgesine yeni bir enerji ve güvenlik vizyonu, istikrarlı bir ortamda iyi komşuluk ilişkileri getireceği ortadadır. Ayrıca Konvansiyondan kıyıdaşlar farklı ölçeklerde kâr elde ediyor olsa da bütün bölgenin ekonomik ve jeopolitik yapısında değişiklikler olacağı ortadadır. Hatta sadece bölgenin değil, bölge ile ilişkisi olan küresel aktörler başta olmak üzere dünya genelini etkileyeceğini söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- A.A. (Anadolu Ajansı), (2017 a, Eylül 05), “Azerbaycan ülke profili”. 10 Aralık 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/azerbaycan/901996> adresinden alınmıştır.
- _____ (2017 b, Eylül 06), “Rusya ülke profili”. 1 Ocak 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/rusya/902427> adresinden alınmıştır.
- _____ (2020, Şubat 21), “ABD ile Taliban 29 Şubat'ta anlaşma imzalayacak” 23 Şubat 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-ile-taliban-29-subatta-anlasma-imzalayacak/1740892> adresinden alınmıştır.
- _____ (2014, Kasım 25), “İran Hazar'dan petrol çıkaracak” 7 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/iran-hazar-dan-petrol-cikaracak-6720193-haberi/> adresinden alınmıştır.
- _____ (2007, Ekim 16), “Hazar 5 Ülkeye Aittir” 15 Aralık 2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/dunya/hazar-denizi-5-ulkeye-aittir-75239> adresinden alınmıştır.
- _____ (2015, Mart 5), “Hazar Denizi beşe bölünüyor” 29 Aralık 2020 tarihinde <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/243361.aspx> adresinden alınmıştır.
- _____ (2020, Haziran 22), “Kırgızistan, Rus hava üssüne ilişkin protokolü onayladı” 25 Haziran 2020 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistan-rus-hava-ussune-iliskin-protokolu-onayladi-495045.html> adresinden alınmıştır.
- AAB. (2002, Nisan 9), ““Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında Xəzər dənizinin dibinin bölünməsi haqqında” Sazişin Təsdiq Edilməsi Barədə” 11 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.e-qanun.gov.az/framework/1587> adresinden alınmıştır.
- _____ (2006, Nisan 04), ““Xəzər Dənizinin dəniz ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyasının Təsdiq Edilməsi Barədə” 23 Nisan 2020 tarihinde http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/11/f_11556.htm adresinden alınmıştır.
- _____ (2011, Şubat 01), ““Xəzər dənizində təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq haqqında” Sazişin təsdiq edilməsi barədə” 25 Nisan 2020 tarihinde <http://www.e-qanun.az/framework/21305> adresinden alınmıştır.

- Abbasov, S. (2012 Temmuz 11), “Azerbaijan & Turkmenistan: renewing Caspian Sea energy dispute” 19 Mayıs 2020 tarihinde <https://eurasianet.org/azerbaijan-turkmenistan-renewing-caspian-sea-energy-dispute> adresinden alınmıştır.
- ABD TB (ABD Ticaret Bakanlığı), (2019, Ocak 07) “Kazakhstan country commercial guide / Kazakhstan - oil and gas” 19 Aralık 2019 tarihinde <https://www.export.gov/article?id=Kazakhstan-Oil-and-Gas> adresinden alınmıştır.
- Abdukerimov. B, (2017, Kasım 10), “Orta Asya ülkeleri arasında sınır ve işbirliği anlaşması yapıldı”. 20 Eylül 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/orta-asya-ulkeleri-arasinda-sinir-ve-isbirligi-anlasmasi-yapildi/961906> adresinden alınmıştır.
- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası hukuk çerçevesinde Hazarın statüsü ve doğal kaynakların işletilmesi sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1), 255-290.
- Abilov, S. (2013). Hazar’ın hukuki statüsü. *Hazar Raporu*, 4, 46-67.
- Acar, A. (1994). Jeopolitiğin kavram ve tanımı. *Dicle Üniv. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 3-16.
- Acar, S. M. (2003). Medeniyetler çatışması mı? menfaatler çatışması mı?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. Fakültesi Dergisi*, 18(2), 33-42.
- AEB (Azerbaycan Eğitim Bakanlığı). (2015). *Azərbaycan neft yataqlarının işlənilməsinin cari vəziyyəti və geoloji mədən göstəriciləri*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Neft Və Sənaye Universiteti Yayınları.
- AFP. (2020, Temmuz, 16), “New skirmishes erupt on the border between Armenia and Azerbaijan” 19 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.france24.com/en/20200716-new-skirmishes-erupt-on-the-border-between-armenia-and-azerbaijan> adresinden alınmıştır.
- Ağacan, K. (2004). Gürcistan’da örtülü devrim. *Stratejik Analiz Dergisi*, 4(45), 55-63.
- Akiyev, S. (2005). *Hazar Denizinin statü sorununda Türkmenistan’ın tutumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alkan, H. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde siyasal hayat ve kurumlar*. Ankara: Usak Yayınları.
- Aliyeva, S. (2018, Eylül 1), “Caspian Sea status. The long-awaited convention. Think Bridge”, 1 (4), 18-22. 14 Mart 2021 tarihinde http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/10/ETB_4_2018_en-2.pdf adresinden alınmıştır.

- Aliyevheritage. (2019, Ocak 01), “Azərbaycan Respublikasının siyasi-inzibati xəritəsi”. 10 Aralık 2019 tarihinde https://lib.aliyevheritage.org/images/-1181846145_POLITICAL_MAP_300-.png adresinden alınmıştır.
- Alizada, N. (2018, Ağustos 14), “22 yıllık çıkmazın sonu: Hazar beşlisi ve Hazar Konvansiyonu” 16 Mayıs 2019 tarihinde <https://www.ankasam.org/22-yillik-cikmazin-sonu-hazar-beslisi-zirvesi-ve-hazar-konvansiyonu/> adresinden alınmıştır.
- Altynbayev, K. (2020, Haziran 29), “Putin's invented territorial claims on post-Soviet states draw ire of Kazakhs” 14 Mart 2021 tarihinde https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2020/06/29/feature-01 adresinden alınmıştır.
- Aljazeera (2014a, Ocak 24). “Ülke profili: İran”. 25 Aralık 2019 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-iran> adresinden alınmıştır.
- _____ (2014b, Ağustos 09). “Kafkasya'nın açık hesabı: Dağlık Karabağ”. 25 Mart 2020 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/kafkasyanin-acik-hesabi-daglik-karabag> adresinden alınmıştır.
- Ametbek, D. (2018, Kasım 29), “Çin'in enerji güvenliğinde Türkmenistan'ın yeri”. 14 Şubat 2020 tarihinde <https://ankasam.org/cinin-enerji-guvenliginde-turkmenistanin-yeri/> adresinden alınmıştır.
- Amirbek, A. (2015). Soğuk savaş sonrası Hazar'ın statüsü ve sınırlandırma sorunu: kıyıdaş devletlerin yaklaşımları açısından analizi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 46, 23-48.
- AP (2012, Şubat 26). “Israel signs \$1.6 billion arms deal with Azerbaijan”. 6 Şubat 2020 tarihinde <https://www.haaretz.com/1.5190757> adresinden alınmıştır.
- APERC (2007). A Quest for energy security in the 21st century: resources and constraints. Asia Pacific Energy Research Centre Report. 11 Mart 2021 tarihinde https://aperc.or.jp/file/2010/9/26/APERC_2007_A_Quest_for_Energy_Security.pdf adresinden alınmıştır.
- Aras, İ. (2017). Avrupa Birliğinin Dağlık Karabağ sorunundaki rolü. *Avrasya Etüdləri Dergisi*, 51, 95-122.
- Aras, B. (2005). *Avrupa Birliği ve Hazar raporu jeopolitik araştırma raporu*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Aras, O. N. (2008). *Azerbaycan'ın Hazar ekonomisi ve stratejisi*. İstanbul: Derin Yayınları.

- ARDDA (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dəniz Agentliyi). (2001, Nisan 21). “Xəzər Dənizi məsələləri üzrə birgə bəyanat” 10 Mayıs 2020 tarihinde <https://ardda.gov.az/uploads//images/qanunvericilik/Beynaxalq%20m%C3%BCqavil%C9%99l%C9%99r/Xezer-denizi-meseleleri-Birge-Beyanat.pdf> adresinden alınmışdır.
- ARDSK (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitesi). (2020, Haziran 05). “Azərbaycanın əhalisi” 1 Kasım 2020 tarihinde <https://www.stat.gov.az/source/demography/ap/> adresinden alınmışdır.
- ARQ (Azərbaycan Respublikasının Qanunu). (2019, Şubat 12). “Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında” Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə”. 3 Ağustos 2019 tarihinde <http://e-qanun.gov.az/framework/41551> adresinden alındı.
- Arı, T. (2002). *Uluslararası ilişkiler teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aristoteles (1975). *Politika*. (Çev. M. Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Asgary, B. (2015). *Hazar Dənizinin hukuki problemi ilə ilgili İran'ın dış politikası*, Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aslanlı, A. (2014). *Geosiyasi rəqabət və geoiqtisadi maraqlar zəminində Xəzər Hövzəsinin “qordi düyünü”*. Tiflis: Konrad-Adenauer-Stiftung Yayınları.
- Atahun. (2019, Mart 01). “Türkmenistan şəhirləri (bölgeleri)”. 20 Aralık 2019 tarihinde <http://atahun.com/turkmenistan/turkmenistan-sehirleri-bolgeleri>. Html adresinden alınmışdır.
- AtavatanTürkmenistan. (2018, Ekim 26). “Brüksel’de Trans Hazar doğalgaz boru hattı projesi görüşüldü”. 19 Eylül 2019 tarihinde https://www.atavatan-turkmenistan.com/news_details.php?news_id=MTk2Nw== adresinden alınmışdır.
- _____ . (2021, Mart 20). “Jinping: Türkmenistan ile doğalgaz ve hammadde dışı alanlardaki işbirliği geliştirilecek”. 26 Mart 2021 tarihinde <https://www.atavatan-turkmenistan.com/tr/jinping-turkmenistan-ile-dogalgaz-ve-hammadde-disi-alanlardaki-isbirligi-gelistirilecek/> adresinden alınmışdır.
- Avar, B. (2007). *Avrasyalı Olmak*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Aydın, Ü. (2014). Avrupa Birliği'nin enerji politikaları: Bakü petrolünün lojistik boyutu. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(40), 45-75.
- Ayhan, V. (2009). *Orta Doğu ve petrol imparatorluk yolu*. Bursa: Dora Yayınları.
- Aydoğan, H.C. (2016, Temmuz 13). “Hazar beşlisi, Astana'da Hazar'ın statüsünü belirlemek için toplandı” 29 Aralık 2020 tarihinde <https://www.aa>.

com.tr/tr/dunya/hazar-beslisi-astanada-hazarin-statusunu-belirlemek-icin-toplandi/606904 adresinden alınmıştır.

- Aydilek, O. (2007, Mayıs 21). “Hazar’daki enerji savaşları nabucco’yu rafa kaldırabilir”. 26 Şubat 2020 tarihinde <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/05/21////haber,6C6B9688B68D4400989FC68478F6D7C5.html> adresinden alınmıştır.
- Azerbajjan. (2011, Ocak 01). “Əsrin Müqaviləsi” 2 Mayıs 2020 tarihinde http://azerbajjans.com/content_775_az.html adresinden alınmıştır.
- AzerNewsAz. (2008, Ağustos 13). “Turkmenistan, Kazakistan advance strategic partnership”. 21 Eylül 2019 tarihinde <https://www.azernews.az/region/136161.html> adresinden alındı.
- Bahgat, G. (2007a). Prospects for energy cooperation in the Caspian Sea. *Communist and Post-Communist Studies*, 40(2), 157-168.
- _____ (2007b). Energy security: The Caspian Sea. *Minerals & Energy - Raw Materials Report*, 20(2), 3-15.
- Bayandor, F. (2019, Eylül 01). “İran Karabağ savaşında Ermenistan’ı destekledi mi?” 18 Ocak 2019 tarihinde <https://kafkassam.com/iran-karabag-savasinda-ermenistani-destekledi-mi.html> adresinden alınmıştır.
- Bayram, M. (2016). Ermenistan dış politikasında reelpolitikle psikopolitiğin çatışması: cumhurbaşkanlığı dönemleri bağlamında bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 69-74.
- BBC (2004, Ağustos 5), “Hatemi'nin Bakü ziyaretinde gündem Hazar Denizi” 6 Şubat 2020 tarihinde http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/08/040805_azeri_iran.shtml adresinden alınmıştır.
- _____ (2006, Haziran 30). “Türkmenlerin doğal gaz çıkmazı”. 8 Şubat 2020 tarihinde http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/06/060630_turkmen.shtml adresinden alınmıştır.
- _____ (2009, Haziran 9). “İran, Azerbaycan Büyükelçisini geri çağırdı” 23 Mayıs 2020 tarihinde https://www.bbc.com/persian/lg/iran/2009/06/090629_m_iran_azerbaijan.shtml adresinden alınmıştır.
- _____ (2020, Ocak 01). “Russia key facts”. 10 Şubat 2020 tarihinde <http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/guides/456900/456974/html/nn4page1.stm> adresinden alınmıştır.
- BBC Rusya. (2015, Ekim 7). “Rusya, Hazar'dan Suriye'ye füze saldırısı düzenlemeye başladı.”. 11 Eylül 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/>

russian/international/2015/10/151007_russia_syria_caspian_sea_strikes
adresinden alınmıştır.

- Belge, R ve Şahin, C. (2016). İbn-i Haldun'da coğrafi determinizm. *Akademik Bakış Dergisi*, 57, 439-467.
- Belyavski, H.H. (1899, Ocak 01). "Kafkasya'da Rus egemenliğinin kurulması" 11 Nisan 2020 tarihinde <https://runivers.ru/bookreader/book18682/#page/564/mode/1up> adresinden alınmıştır.
- Bilge, S. (1958). Jeopolitik. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*. 13(3), 150-174.
- Bilge, S. (1966). *Milletlerarası politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Binay, M. (2001, Temmuz 27). "Hazar'da paylaşım kavgası" 19 Mart 2020 tarihinde <http://arsiv.ntv.com.tr/news/96416.asp> adresinden alınmıştır.
- Blagov, S. (2010, Aralık 03). "Moscow aims for Caspian settlement in 2011" 18 Aralık 2020 tarihinde <https://jamestown.org/program/moscow-aims-for-caspian-settlement-in-2011/#.VRKZ4fmsVqU> adresinden alınmıştır.
- _____. (2011, Mayıs 06). "Littoral states struggle to agree on the Caspian settlement" 22 Aralık 2020 tarihinde <https://jamestown.org/program/littoral-states-struggle-to-agree-on-the-caspian-settlement/#.VRPdWfmsVqU> adresinden alınmıştır.
- Bloomberght. (2017, Haziran 28), "Dünyada en fazla doğalgaz rezervi İran'da", 21 Aralık 2019 tarihinde <https://www.bloomberght.com/enerji/haber/2025390-dunyada-en-fazla-dogalgaz-rezervi-iranda> adresinden alınmıştır.
- Boyras, H.M. (2014, Temmuz 18). "Hollanda hastalığı nedir?" 11 Ocak 2020 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2014/07/18/hollanda-hastaligi-nedir/> adresinden alınmıştır.
- Boz, H. (2011, Kasım 25). "İran'ın Azerbaycan'daki asimetric savaşı" 6 Şubat 2020 tarihinde https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/iranin-azerbaycandaki-asimetric-savasi#_ftn2 adresinden alınmıştır.
- Bozkurt, G. S. (2005, 05-09 Haziran), *Bağımsızlıktan günümüze Türk Cumhuriyetleri*. 3. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde Sunuldu, Sakarya.
- Bozdağ, İ. (2009). *Atatürk'ün Avrasya Devleti*. İstanbul: Truva Yayınları.
- BP. (2020, Haziran 01), "Statistical review of world energy" 10Kasım 2020 tarihinde

<https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> adresinden alınmıştır.

Brzezinski, Z. (2005). *Büyük satranç tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*. (Çev. Y. Türedi). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Burles, M. (1999). *Chinese policy toward Russia and Central Asian Republics*. Washington: RAND Publishing.

Burhan, M. (2018, Ağustos 15). “İran'dan "Hazar Denizi Anlaşması" ile ilgili flaş açıklama”. 19 Eylül 2019 tarihinde <https://tr.mehrnews.com/news/1872068/%C4%B0ran-dan-Hazar-Denizi-Anla%C5%9Fmas%C4%B1-ile-ilgili-fla%C5%9F-a%C3%A7%C4%B1klama> adresinden alınmıştır.

Caferov, N. ve Aslanlı, A. (2016). Karabağ sorununda ateşkes ve Rusya. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 53, 239-260.

Cahit, B. (1930). *Gazi Mustafa Kemal*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Campos, A., Fernandes, C. P. (2017). The geopolitics of energy, chapter in the book geopolitics of energy and energy security, *Instituto da Defesa Nacional*, Lisboa – Portugal, 23-40.

Chebotarev, A. (2012, Mart 31), “Yayınlar: Görüşler ve yorumlar” 10 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.alternativakz.com/index.php?nid=110> adresinden alınmıştır.

Cheberko, I. (2012, Haziran 6), “Putin, Nazarbayev'den nüfuslu arazi kiralamasını isteyecek” 14 Mart 2021 tarihinde <https://iz.ru/news/526760> adresinden alınmıştır.

Chikanayev, S. (2017 Mart 2), “Kazakhstan: the "buckle" in one belt one road” 13 Şubat 2020 tarihinde [https://gratanet.com/laravel-filemanager/files/3/\[GRATA\]%20FDIs%20in%20Kazakhstan%20-%20Key%20Legal%20Challenges%20\(20%20Feb%202017\)%20SC.pdf](https://gratanet.com/laravel-filemanager/files/3/[GRATA]%20FDIs%20in%20Kazakhstan%20-%20Key%20Legal%20Challenges%20(20%20Feb%202017)%20SC.pdf) adresinden alınmıştır.

Chronos. (2000, Ocak 20), “Gülistan barış antlaşması” 11 Nisan 2020 tarihinde http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/18131012ru_per.php adresinden alınmıştır.

CIA (2019 d, Aralık 18), “Central Asya : Russia” 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/rs.html> adresinden alınmıştır.

____ (2020, Ocak 30), “Middle East: Iran”. 6 Şubat 2020 tarihinde <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/ir.html>

adresinden alınmıştır.

Cicero, M. T. (2000). *Philippicae söylevleri I (1-6 kitap)*. (Çev. G. Özaktürk). Ankara: Öteki Yayınevi.

_____ (2014). *Devlet üzerine*. (Çev. C. C. Çevik). İstanbul: İthaki Yayınları.

Clausewitz, C.V. (2003). *Savaş üzerine*. (Çev. Ş. Yalçın). Ankara: Eriş Yayınları.

Cohen, A. (1996). “Yeni büyük oyun” Avrasya'da boru hattı siyaseti. *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 3(1), 2-15.

Cohen, S.B. (2015). *Geopolitics –the geography of international relations*. London: Rowman & Littlefield Publish.

Cordire, B. (1996). İslamiyetin Kuzey Kafkasya'daki etnik milliyetçilik üzerindeki etkisi: Çeçenistan ve Dağıstan'ın durumu. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 3(1), 27-43.

Coffey, L. (2015, Aralık 4), “A Secure and stable Caspian Sea is in America's interest” 19 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.heritage.org/europe/report/secure-and-stable-caspian-sea-americas-interest> adresinden alınmıştır.

Croissant, M.P. ve Croissant, C. M. (1998, Ocak 01), “The Caspian Sea status dispute: Azerbaijani perspectives”. 2 Mayıs 2020 tarihinde [http:// poli. vub.ac. be/ publi /crs/eng/0301-01.htm](http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0301-01.htm) adresinden alınmıştır.

ÇHC Dışişleri Bakanlığı. (2019a, Ocak 01), “Batı Zhou hanedanı ile ilkbahar-sonbahar ve savaşan devletler dönemi”. 2 Mayıs 2019 tarihinde [http://turkish.cri.cn /chinaabc/ chapter14/chapter140101.htm](http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter14/chapter140101.htm) adresinden alınmıştır.

_____ (2019b, Ocak 01), “Batı Zhou hanedanı ile ilkbahar-sonbahar ve savaşan devletler dönemi”. 2 Mayıs 2019 tarihinde [http://turkish.cri.cn /chinaabc/ chapter14/chapter140103.htm](http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter14/chapter140103.htm) adresinden alınmıştır.

Çakmak, H. (2014). *Uluslararası ilişkiler: giriş, kavramlar ve teoriler*. İstanbul: Doğu kitapevi.

Çalışkan, B. (2017, Aralık 26). “Türkmenistan'ın doğalgaz çıkmazı”. 8 Şubat 2020 tarihinde https://insamer.com/tr/turkmenistanin-dogalgaz-cikmazi_1088.html adresinden alınmıştır.

Çalışkan, B. (2018, Temmuz 16). “Güney Osetya ve Abhazya Sorunu”. 28 Mart 2020 tarihinde https://insamer.com/tr/guney-osetya-ve-abhazya-sorunu_1557.html adresinden alınmıştır.

Çaman, E. M. ve Dağcı, K. (2013). Enerji politikaları ve enerji güvenliği perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikası. *Usak Orta Asya Ve*

- Kafkasya Araştırmaları*, 8(16), 21-48.
- Çetin, T. (2010). Orta Asya ve Kafkaslar’da enerjinin politik ekonomisi. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme Dergisi*, 1(1), 76-100.
- Çınar, B. (2014). Birinci dünya savaşı’nda Osmanlı jeopolitiğinin rolü. *Akademik Bakış Dergisi*, 8(15), 39-59.
- Çolakoğlu, S. (1998). Uluslararası hukukta Hazar’ın statü sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 107-122.
- Dağı, Z. (2002). *Rusya’nın Dönüşümü*. İstanbul: Boyut Yayınevi.
- DAKA. (2019a, Ocak 01). “İran-Madencilik” 21 Mart 2020 tarihinde <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sectorler/madencilik> adresinden alınmıştır.
- DAKA. (2019b, Ocak 01). “Petrol ve doğalgaz” 7 Mayıs 2020 tarihinde [https://www.dakairanmasasi.com/discover – iran/ sektörler /enerji/petrol-ve-dogalgaz/](https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sectorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/) adresinden alınmıştır.
- Darabadi, P. (2013, Nisan 16). “Modern dünyada jeopolitik süreçlerin bir bileşeni olarak deniz kuvvetleri” 15 Aralık 2020 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2013/04/16/modern-dunyada-jeopolitik-sureclerin-bir-bileseni-olarak-deniz-kuvvetleri/> adresinden alınmıştır.
- Davutoğlu, A. (2008). *Stratejik derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. Ankara: Küre Yayınları.
- _____ (2001). Fukuyama’dan Huntington’a bir bunalımı örtme çabası ve siyasi teorinin pragmatik kullanımı, M. Yılmaz, (Editör). *Medeniyetlerin Çatışması*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Defay, A. (2005). *Jeopolitik*. (Çev. İ. Yerguz). Ankara: Dost Kitapevi.
- DEİK. (2012, Ocak 01), “Azerbaycan ülke bülteni” 15 Temmuz 2019 tarihinde [https://www .deik.org.tr/uploads/azerbaycan-ulke-bulteni.pdf](https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan-ulke-bulteni.pdf) adresinden alınmıştır.
- Demir, M.F. (2010). *Enerji oyunu*. İstanbul: Ayrım Yayınları.
- Demiray, M.ve İşcan, İ. H. (2008). Uluslararası sistemde güvenlik kavramının değişimi ekonomik ve jeopolitik arka planı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 141-170.
- Dikbaş, K. (2001). Türkmen gazının bağımsızlık mücadelesi. *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, 7(2), 74-96.
- Demir, Y. (2018, Ocak 31) “İŞİD İran’da etkili olabilir mi?”. 20 Aralık 2019 tarihinde <http://ankaenstitusu.com/isid-iranda-etkili-olabilir-mi/> adresinden alınmıştır.

- Denizhan, E. (2016). Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya politikası ve Tika. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 17-23.
- Dugin, A. (2010). *Rus Jeopolitiği- Avrasyacı yaklaşım*. (Çev. V. İmanov). İstanbul: Küre Yayınları.
- Duman, G. (2016). *Hazar Denizinin hukuki statüsü ve kıyıdaş ülkelerin görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Duman, Ç. (2018, Ocak 01), "Jeopolitik teoriler". 30 Ağustos 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/322701816_Jeopolitik_Teoriler adresinden alınmıştır.
- _____ (2019, Haziran 06), "Dünya enerji piyasasında Türkmenistan'ın rolü ve Azerbeycan diasporası". 20 Aralık 2019 tarihinde <https://www.tespam.org/dunya-enerji-piyasasinda-turkmenistanin-rolu-ve-azeri-diasporasi/> adresinden alınmıştır.
- DW. (2019, Aralık 7), "ABD-Taliban görüşmeleri tekrar başladı" 14 Şubat 2020 tarihinde <https://www.dw.com/tr/abd-taliban-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmeleri-tekrar-ba%C5%9Fad%C4%B1/a-51568125> adresinden alınmıştır.
- EC (European Commission), (2014, Ocak 22), "A policy framework for climate and energy in the period from 2020 To 2030" 14 Şubat 2020 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0015&from=EN> adresinden alınmıştır.
- Ednews, (2020, Ocak 28), "ABD dışişleri bakanı Pompeo, Kazakistan ve Özbekistan'ı ziyaret edecek". 17 Şubat 2020 tarihinde <https://ednews.net/tr/news/politics/414236-abd-disisleri-bakani-pompeo-kazakistan-ve-ozbekistani-ziyaret-edecek> adresinden alınmıştır.
- EEGAS (East European Gas). (2014, Ocak 01), "Gazprom pipelines and export capacity" 10 Şubat 2020 tarihinde <https://eegas.com/fsu.htm> adresinden alınmıştır.
- Ergan, U. (2001, Haziran 13), "Türkiye'den İran'a Azerbaycan notası". 19 Mart 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyeden-irana-azerbaycan-notasi-9731> adresinden alınmıştır.
- Əliyev, A. (2009). Sahilyanı dövlətlərin Xəzər siyasəti. *Tarix ve Onun Problemləri Jurnalı. Bakı Dövlət Universiteti (Müasir Dövr Bölümü)*, 1(2), 192-201.
- Enerji Atlası. (2019, Ocak 01), "İran petrol rezervi". 21 Aralık 2019 tarihinde <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/iran-petrol-rezervi.html> adresinden alınmıştır.

- Enerji Gazetesi. (2015, Ocak 28), “Rusya’nın bütçesinin 130 katından fazlası yeraltında yatıyor: 30 trilyon dolar.” 1 Ocak 2020 tarihinde <https://www.enerjigazetesi.ist/rusyanin-yillik-butcesinin-130-katindan-fazlasi-yeraltinda-yatiyor-30-trilyon-dolar/> adresinden alınmıştır.
- Enerji Günlüğü. (2018, Eylül 15). “Rusya’dan trans Hazar boru hattı için tüm ülkelerin onayı şart açıklaması” 8 Şubat 2020 tarihinde <https://www.enerjigunlugu.net/rusyadan-trans-hazar-boru-hatti-icin-tum-ulkelerin-onayi-sart-aciklamasi-28847h.htm> adresinden alınmıştır.
- Erdoğan, M. (2011). *Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikaları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Erman, K. (2017). Jeopolitik teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 394-420.
- Erol, M. S. (2001). Türkmenistan Devleti’nin dış politikasının temel sacayağı: daimi tarafsızlık statüsü. *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, 7(2), 124-142.
- Eslen, N. (2008). *Çok Kutuplu Düzene Doğru*. İstanbul: Truva yayınları.
- EU. (2019a, Haziran 24), “New EU strategy on Central Asia” 24 Şubat 2020 tarihinde https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/64930/new-eu-strategy-central-asia_en. Adresinden alınmıştır.
- EU. (2019b, Haziran 17), “Council conclusions on the new EU strategy on Central Asia” 24 Şubat 2020 tarihinde https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/council_conclusions_on_central_asia_strategy.pdf Adresinden alınmıştır.
- EUCOM. (2020, Ocak 01), “EUCOM” 11 Şubat 2020 tarihinde “<https://www.eucom.mil/> adresinden alınmıştır.
- European Commission (2018). “2050 Long-term Strategy”. 19 Eylül 2019 tarihinde <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union/2050-long-term-strategy> adresinden alındı.
- Eurasianet. (2018, Haziran 12). “Report: Russia chides Kazakhstan on us cooperation”. 11 Eylül 2019 tarihinde <https://eurasianet.org/report-russia-chides-kazakhstan-on-us-cooperation> adresinden alınmıştır.
- Evrensel. (2001, Eylül 02). “Aşkabat’tan Bakü’ye nota” 19 Mart 2020 tarihinde <https://www.evrensel.net/haber/125719/askabat-tan-baku-ye-nota> adresinden alınmıştır.
- ExxonMobil (2019, Ağustos 28). “2019 Outlook for energy: A perspective to 2040”.

- 23 Şubat 2020 tarihinde https://corporate.exxonmobil.com/-/media/Global/Files/Outlook-for-energy/2019-Outlook-for-Energy_v4.pdf adresinden alınmıştır.
- Farabi. (2019). *İdeal devlet*. (Çev. A. Arslan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Farsnews. (2018, Ağustos 12), “Hazar Denizi hukuki statüsü konvansiyonu imzalandı” 11 Eylül 2019 tarihinde <https://tr.farsnews.com/world/news/13970521001172> adresinden alınmıştır.
- FFP (Fund For Peace). (2019, Ocak 01), “Fragile states index annual report 2019”. 12 Kasım 2019 tarihinde <https://fundforpeace.org/wp-content/uploads/2019/04/9511904-fragilestatesindex.pdf> adresinden alındı
- Friedman, G. (2019, Mart 07) , “Toward a new geopolitical model” 31 Ağustos 2019 tarihinde <https://geopoliticalfutures.com/toward-a-new-geopolitical-model/> adresinden alınmıştır.
- Fukuyama, F. (1992). *Tarihin sonu ve son insan*. (Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Simavi Yayınevi.
- Fuller, L. (2005, Şubat 02), “Still no decision on Caspian Sea” 7 Aralık 2020 tarihinde <https://www.rferl.org/a/1057228.html> adresinden alınmıştır.
- Geographyofrussia. (2019, Ocak 01), “Rusya Haritası”, 25 Aralık 2019 tarihinde <https://geographyofrussia.com/karta-rossii/> adresinden alınmıştır.
- Globe, P.A. (2010, Ağustos 8). “Uzbek enclaves inside Kyrgyzstan ‘hot spots’ of the future, Moscow analyst says”. 20 Eylül 2019 tarihinde <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/uzbek-enclaves-inside-kyrgyzstan-hot-spots-of-the-68966.html?cn-reloaded=1&cn-reloaded=1> adresinden alınmıştır.
- Goble, P. (2018, Nisan 26). “US-Kazakh accord to use Caspian ports as Afghan support hubs irks Moscow”. 11 Eylül 2019 tarihinde <https://jamestown.org/program/us-kazakh-accord-to-use-caspian-ports-as-afghan-support-hubs-irks-moscow/> adresinden alınmıştır.
- Globalfirepower. (2019, Ocak 01), “Azerbaijan military strength” 16 Aralık 2019 tarihinde https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=azerbaijan adresinden alınmıştır.
- Globalsecurity, (2020, Ocak 01), “Caspian Guard” 11 Şubat 2020 tarihinde <https://www.globalsecurity.org/military/ops/caspian-guard.htm> adresinden

alınmıştır.

Gökay, B. (1998). Caspian uncertainties: regional rivalries and pipelines. *Perceptions, TC. Dışişleri Bakanlığı SAM Yayınları*, 3, 49-66.

Gökkuş, B. (2018, Ağustos, 12), “Hazar Denizi'nin statüsü 20 yıllık müzakereler sonunda belli oldu” 17 Mart 2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu> adresinden alınmıştır.

Guneev, S. (2018, Ağustos 12), “İran, enerji sektöründe Hazar ülkeleriyle işbirliğini genişletecek” 18 Mart 2021 tarihinde <https://ria.ru/20180812/1526397999.html> adresinden alınmıştır.

Gurbanov, I. (2013, Eylül 14), “The Militarization of the Caspian Sea is inevitable: cooperation is needed” 11 Şubat 2020 tarihinde <http://www.bilgesam.org/en/incele/447/-the-militarization-of-the-caspian-sea-is-inevitable--cooperation-is-needed/#.XkLRtFUzbIU> adresinden alınmıştır.

Gürses, E. (2013), Mackinder ve Mackinderci jeopolitik, K. Yılmaz (Editör). *Tarihin Coğrafi Kalbi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi,

Gusterin, N. (2008, Ocak 01), “Peter I ve Müslümanlar”, 11 Nisan 2020 tarihinde <http://islam-info.ru/obchestvo/1596-pyotr-i-i-musulmane.html> adresinden alınmıştır.

Güneş, H. (2020, Kasım 13), “Dağlık Karabağ'da Azerbaycan-Ermenistan anlaşması: sınırlar nasıl değişti?” 15 Kasım 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54939636> adresinden alınmıştır.

Gündoğdu, A. (2009). *Türk jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Güney, E. (2013). *Türkiye'nin komşuları; Ülkeler Coğrafyası, Ekonomi, Jeopolitik*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Gürpınar, B.B. ve Kesici, A. (2005). Clinton'dan Bush'a ABD'nin Hazar enerji politikası. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33, 167–190.

Haberler. (2014, Eylül 29), Hazar'a komşu ülke liderleri Astrahan'da toplandı. 29 Aralık 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/hazar-a-komsu-ulke-liderleri-astrahan-da-toplandi-6536473-haberi/> adresinden alınmıştır.

_____ (2020, Kasım 16), Putin'den Karabağ anlaşmasını okumasını öneren yardımcısına yanıt: Neden okumalıyım ki? Zaten ben yazdım. 18 Kasım 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/putin-den-karabag-anlasmasi-ni-okumasini-oneren-13737874-haberi/> adresinden alınmıştır.

- Haghighyeghi, M. (2003). The Coming of conflict to the Caspian Sea. *Problems of Post-Communism*, 50(3), 32-41.
- HAK (Harp Akademileri Komutanlığı). (1981). *Atatürk'ün jeopolitik ve stratejik görüşleri*. İstanbul: Hark Akademileri Basımevi.
- Hall, G., ve Grant, T. (2009). Russia, China, and the energy-security politics of the Caspian Sea Region after the cold war. *Mediterranean Quarterly*, 20(2), 113-137.
- Harunoğulları, M. (2017). Enerji kaynaklarının jeopolitiği ve küresel güçlerin enerji politikaları, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 146-171.
- Hasanlı, T. (2017). *Azerbaycan'ın jeopolitik sorunları*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları. Enstitüsü, İstanbul.
- Hasanoğlu, M. (2003). Paylaşılmayan pasta: Hazar Denizi bölgesi sorunları, belirtiler ve bölge devletlerinin tutumu, *KHO Bilim Dergisi*, 1(1), 25-37.
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- _____ (2013). *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal kalkınma ve güvenlik politikası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- _____ (2015). *Azərbaycanın geosiyasəti*. Bakü: Zerdabi Yayınları.
- _____ (2016). *Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan'ın jeopolitiği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Heredot. (1973). *Tarih*. (Çev. M. Ökmen). Ankara: Remzi Kitapevi.
- Herwig, H. (2008). Geopolitik: Haushofer, Hitler and lebensraum, *Journal of Strategic Studies*, 22 (2-3), 218-241.
- Həsənov, Ə. (2010, Kasım 14), Xəzərin hüquqi statusu məsələsi və Azərbaycanın geoiqtisadi maraqları (Azerbaycan 525-ci qəzet'de yayımlanan Makale). 5 Temmuz 2020 tarihinde <http://www.anl.az/down/meqale/525/2010/noyabr/141345.htm> adresinden alınmıştır.
- Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations. *Foreign Affairs*, 22-49.
- _____ (2012). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*. (Çev. M. Turhan ve C. Soydemir). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Hürriyet. (2001, Temmuz 24), Azerbaycan'dan İran'a nota. 19 Mart 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/dünya/azerbaycandan-irana-nota-6049> adresinden alınmıştır.
- _____ (2006, Aralık 11). AB: Yukarı Karabağ'daki referandumu tanımıyoruz. 12

- Haziran 2019 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ab-yukari-karabagdaki-referandumu-tanimiyoruz-5593046> adresinden alınmıştır.
- Hüseynov, F. (2003). Bağımsız devletler topluluğunun oluşumunun hukuki boyutları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 387-401.
- IEA (2007). *World energy outlook 2007 China and India insights*. Paris: International Energy Agency.
- İbn Haldun (2018). *Mukaddime*. (Çev. S. Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbrahim, H. (2013). *Hazar bahar raporu*. İstanbul: Hazar Stareti Enstitüsü.
- İlhan, S. (1993). *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- _____ (2002). Jeopolitik kavramı ve unsurları. *Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel*, 8(4), 318-322.
- _____ (2003). *Jeopolitik duyarlılık*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- İmanov, V. (2008). *Avrasyacılık: Rusya'nın kimlik arayışı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- İnterpreter. (2014, Nisan 04), “Astana shifting ethnic Kazakhs to northern Kazakhstan to block any Russian threat” 16 Aralık 2019 tarihinde <http://www.interpretermag.com/astana-shifting-ethnic-kazakhs-to-northern-kazakhstan-to-block-any-russian-threat/> adresinden alınmıştır.
- İran.ru. (2002, Temmuz 30), “Azerbaycan, Hazar'daki tartışmalı alanların ortak geliştirilmesini önerdi” 18 Mart 2020 tarihinde <http://news.iran.ru/news/5788/> adresinden alınmıştır.
- İsmayılov, E ve Budak, T. (2015, Şubat 13). “Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın enerji politikası” 13 Şubat 2020 tarihinde http://www.bilgesam.org/images/dokumanlar/0-411-20150216401189_2.pdf adresinden alınmıştır.
- İsmayıl, E. (2020, Mart 5). “Hazar Denizi anlaşması ve değişen jeopolitik dengeler” 11 Eylül 2020 tarihinde <https://www.globalsavunma.com.tr/hazar-denizi-anlasmasi-ve-degisen-jeopolitik-dengeler.html> adresinden alınmıştır.
- İsmailov, R. (2008 Mart 13). “Baku and Ashgabat solved long-lasting problem while us is pushing for trans-caspian deal” 19 Mayıs 2020 tarihinde <https://eurasianet.org/baku-and-ashgabat-solved-long-lasting-problem-while-us-is-pushing-for-trans-caspian-deal> adresinden alınmıştır.
- İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası ilişkilerde klasik jeopolitik teoriler ve çağdaş yansımaları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 47-79.
- _____ (2010). Uluslararası enerji güvenliği açısından hazar bölgesi enerji

- ekonomisi ve Hazar Denizinin paylaşım sorunu. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 12(ös), 63-92.
- İşyar, Ö.G. (2010). Azerbaycan ve dış politikası, T. Arı (Editör). *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Jani, F. (2012, Mart 7). “Serdar vs Kapaz: Azerbaycan ve Türkmenistan'ı hangi mahkeme yargılayacak?”. 8 Şubat 2020 tarihinde <https://www.fergananews.com/articles/7413> adresinden alınmıştır.
- Kahraman, Ş.T. (2019). Hazar Denizinin hukuki statüsüne ilişkin sözleşme. *Erciyesi Üniversitesi hukuk fakültesi dergisi*, 14(2), 603-621.
- Kakışım, C. (2019). Karşılıklı bağımlılık kapsamında Türkiye-Rusya enerji ilişkilerinin analizi. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 67-89.
- Kalafat, Y. (2001). Azerbaycan-İran bağlamında Güney Kafkasya’da etno-sosyal yapı. *Avrasya Dosyası Dergisi (Azerbaycan Özel Sayısı)*, 7(1), 221-249.
- Kaliyeva, D. (2004). The geopolitical situation in the Caspian Region. UNISCI Discussion Papers. 4 Mart 2021 tarihinde <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-72537/Dinara.pdf> adresinden alınmıştır.
- Kantarcı, Ş. (2011). Kafkasya’da etnik çatışmalar ekseninde “Güney Osetya” sorunu, C. Veliev ve A. Aslanlı (Editörler). *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Müdahaleler ve Enerji*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kapar, M. A. (2017). İlk İslâm diplomatı Amr B. Ümeyye Ed-Damrî” *İstem Dergisi*, 15(30), 271 – 285.
- Kaplan, R. D. (2014, Nisan 2). “The Geopolitics of Energy” 21 Haziran 2021 tarihinde <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-energy> adresinden alınmıştır.
- Kara, A. (2012). *Turgut Özal ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri 1983-1993*. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Karabulut, B. (2013). *Strateji, jeostrateji, jeopolitik*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Karaca, R. K. (2012). Çin’in değişen enerji stratejisinin dış politikasına etkileri (1990-2010). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 93-118.
- Karaağaçlı, A. (2012, Mart 16). “Kazakistan’ın sosyoekonomik ve siyasal yapısı” 16 Aralık 2019 tarihinde <http://www.bilgesam.org/incele/185/-kazakistan%E2%80%99in-sosyoekonomik-ve-siyasal-yapisi/#.XgW-7IUzbiU> adresinden alınmıştır.
- Karadağ, S. (2019, Temmuz 29), “İran-Ermenistan ilişkileri ve belirleyici dinamikler”

- 9 Mart 2020 tarihinde https://insamer.com/rsm/icerik/dosya/dosya_2305.pdf adresinden alınmıştır.
- Karagöl, E.T. ; Kızılkaya, M. ve Kaya, S. (2016), *Statü sorunu ikileminde Hazar'da enerji denklemi*. Ankara: Seta Yayınları.
- Karagöz Yerdelen, B. (2017, 1-3 Kasım). “Yeni bir güvenlik paradigması olarak “küresel Anadolu hegemonyası” inşası”. İstanbul Güvenlik Konferansında Sunuldu. İstanbul. 351-369
- Karayianni, M. (2018, Şubat 8), “Is the Trans-Caspian gas pipeline really important for Europe?” 22 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.neweurope.eu/article/trans-caspian-gas-pipeline-really-important-europe/> adresinden alınmıştır.
- Kartoğlu, C. (2010). *Hazar Denizi bölgesi petrol-doğalgaz ihraç boru hatlarının hazar denizi kıyısı ülkeleri ve türkiye açısından önemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kasenov, O. (1995). Russia, transcaucasia, and Central Asia: oil, pipelines, and geopolitics”, R. Z. Sagdeev and S. Eisenhower (Editörler). *Central Asia: Conflict, Resolution and Change*. Washington: CPSS Press.
- Kazımlı, E. (2018, Haziran 27), “Azerbaycanın jeopolitik konumu ve karabağ sorunu” 16 Aralık 2019 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51267/azerbaycanin_jeopolitik_konumu_ve_karabag_sorunu adresinden alınmıştır.
- Kepbanov, Y.A. (1998). Hazar Denizinin yeni yasal statüsü bölgesel işbirliği ve istikrarın temelidir. A. Yalçınkaya (Editör). *Türk Cumhuriyetleri Ve Petrol Boru Hatları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kelkitli, F.A. (2019). Russia’s Caspian policy: efforts to hold ground in a contested region. *Akademik Bakış Dergisi*, 12(24), 67-89.
- Kenzhetay, N. (2021, Ocak, 27), “Rusya'nın Kazakistan'daki toprak iddiası” 13 Mart 2021 tarihinde <https://www.gzt.com/video/jurnalist/gzt-10-on-rusyanin-kazakistandaki-toprak-iddiasi-2189461> adresinden alınmıştır.
- Kıraç, S. ve İlhan, B. (2010). Avrupa Birliği oluşum süreci ve ortak politikalar. *Milli Eğitim Dergisi*. 188, 191-201.
- Kissenger, H. (1994, Aralık 19), “Expand nato now”. 10 Aralık 2019 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1994/12/19/expand-nato-now/f1f0b4ed-56ee-4e5b-84ba-ae19a07a9997/> adresinden alındı.

- Klare, M. (2004). *Blood and oil*. New York: Holt Paperbacks.
- Kocaoğlu, A.M. (1996). *Petro-Strateji*. İstanbul: Hark Akademileri Basımevi.
- Kocakenar, M. (2015, Eylül 7), “Amerikan dış politikasında jeopolitik teoriler ve pratikler”. 5 Kasım 2019 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/19571/amerikan_dis_politikasinda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler adresinden alındı.
- Konfüçyüs. (2014). *Analektler*. (Çev. M. Azad). İstanbul: Arya Yayınları.
- Korinman, M. (1990). Quand l'Allemagne pensait le monde. Grandeur et décadence. d'une géopolitique *Politique Étrangère*, 713-714.
- Korneev, O. (2013). EU migration governance in central asia: everybody's business – nobody's business?. *European Journal of Migration and Law*, 301-318.
- Kozaklıoğlu, C. (2013, Haziran 29), “Kaya gazı ve petrolünün geleceği”. 31 Mayıs 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2013/06/130629_kaya_gazi adresinden alınmıştır.
- Köten, F. (2013). Boru hattı projelerinin Hazar havzası jeopolitik ve jeoekonomisindeki rolü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2(1), 65-84.
- Kremlin. (2014, Eylül 29), “IV. Hazar Zirvesi'ne katılan devlet başkanlarının basın açıklamaları” 29 Aralık 2020 tarihinde <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/46689> adresinden alınmıştır.
- _____ (2018, Ağustos 18), “Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme” 10 Nisan 2020 tarihinde <http://kremlin.ru/supplement/5328> adresinden alınmıştır.
- _____ (2019, Şubat 19), “Hazar bölgesi altyapısının geliştirilmesine ilişkin Danıştay çalışma grubu toplantısı” 6 Temmuz 2020 tarihinde <http://kremlin.ru/events/administration/59859> adresinden alınmıştır.
- Kucera, J. (2017, Ekim 2), “Russia to build new home base for caspian flotilla” 13 Mart 2021 tarihinde <https://eurasianet.org/russia-to-build-new-home-base-for-caspian-flotilla> adresinden alınmıştır.
- Kuduban, D.A. ve Kaya, M. (2018). Karabağ sorununa uluslararası güçlerin yaklaşımları üzerine tarihsel bir değerlendirme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 3(21), 923-949.
- Laçiner, S. (2009). Kafkasya'da Türk yaklaşımı. S. Laçiner, H. Necefoğlu, H. S. Özertem (Editörler). *Türk Dış Politikası*. Ankara: USAK Yayınları.
- Lansford, T. (2017). *Political Hand Book of the World*. ABD: SAGE.
- Lanning, M. L. (1998). *En büyük 100 asker: tarihin gelmiş geçmiş en etkili askeri*

- liderleri*. (Çev. A. Celal). İstanbul: Show Kitap.
- Lavrov, S. (2018, Ağustos 12). “Üzerinde 22 yıl çalışılan Hazar Denizi Anlaşması imzalandı” 29 Aralık 2020 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/rusya/201808121034710273-hazar-denizi-anlasmasi-imzalandi/> adresinden alınmıştır.
- Leonard, P. (2018, Ağustos 8).,“Caspian agreement may trigger cascade of energy projects”. 13 Eylül 2019 tarihinde <https://eurasianet.org/caspian-agreement-may-trigger-cascade-of-energy-projects> adresinden alınmıştır
- Le Billion, P. (2005). *The geopolitics of resource wars: resource dependence, governance and violence*. London-Newyork: Frank Cass Published.
- Machiavelli, N. (2015). *Prens*. (Çev. K. Bıyıklı). Ankara: Nilüfer Yayıncılık.
- Mammedov, R. (2001). International legal status of the Caspian Sea; issues of theory and practice. *The Turkish Year Book of International Relations*, 32, 218-259.
- MDÜ. (2000, Ocak 01). “Туркманчайский мирный договор между Россией и Ираном” 11 Nisan 2020 tarihinde <http://www.hişt.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/turkman.htm> adresinden alınmıştır.
- Mercan, E. (2018, Temmuz 30), “Deniz harbinin değişen karakteri: A2/AD doktrini” 24 Şubat 2018 tarihinde <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-1498-2018072991386.pdf> adresinden alınmıştır.
- Medvedev, D. (2010, Kasım 18), “Выступление на Третьем каспийском саммите” 6 Temmuz 2020 tarihinde <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/9544> adresinden alınmıştır.
- Mehdiyoun, K. (2000). Ownership of oil and gas resources in the Caspian Sea. *The American Journal of International Law*, 94(1), 179-189.
- Memmedli, E. (2017). Azerbaycan-Avrupa Birliği ilişkilerinde enerji faktörü, *Akademik Bakış*, 61, 206-215.
- Metin, M. (2004). *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- MGK (Milli Güvenlik Kurulu). (2019, Ocak 1). “Azerbaycan milli güvenlik stratejisi belgesi. 10 Ocak 2020 tarihinde <https://www.mgk.gov.tr/index.php/azerbaycan-milli-guvenlik-stratejisi-belgesi> adresinden alınmıştır.
- Milliyet (2010, Ocak 6). “Türkmenistan-İran doğal gaz boru hattı açıldı”. 8 Şubat 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/dunya/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi-1182585> adresinden alınmıştır.
- Montazer, L.C. (2014). *Hazar enerji kaynakları paylaşımının İran-Rusya*

- ekonomilerine etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Montesquieu, C.L. (1963). *Kanunların ruhu üzerine*. (Çev. F. Baldaş). Ankara: MEB Yayınları.
- Muttalimov, D. (2014). *Azerbaycan Hanlıkları ve Gülistan-Türkmençay Anlaşmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Mütercimler, E. (2000). *21. Yüzyıl ve Türkiye*. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Müller, D. ve Betaneli, K. (2018, Kasım 1). “The new convention on the legal status of the Caspian Sea: New opportunities and new challenges. Freshfields Bruckhaus Deringer.” 14 Mart 2021 tarihinde http://knowledge.freshfields.com/en/Global/r/3848/the_new_convention_on_the_legal_status_of_the_caspian_sea adresinden alınmıştır.
- Nassibli, N. L. (1999, Kasım 30). “Azerbaijan- Iran relations: challenges and prospects”. 21 Mart 2020 tarihinde <https://www.belfercenter.org/publication/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects-event-summary> adresinden alınmıştır.
- Nazarbayev, N. (1997). *Yüzyılların kavşağında*. (Çev. B. Muhyeva). Ankara: Bilig Yayınları.
- Necefoğlu, H. (2017). Rusya'nın yeni jeostratejisi ve uluslararası güvenlik. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(12), 1-14.
- NTV. (2001, Haziran 5). “Türkmenistan Bakü elçiliği'ni kapatıyor” 19 Mart 2020 tarihinde <http://arsiv.ntv.com.tr/news/86850.asp> adresinden alınmıştır.
- _____ (2004, Mayıs 18). “AB Dağlık Karabağ için arabulucu” 12 Haziran 2019 tarihinde <http://arsiv.ntv.com.tr/news/270526.asp> adresinden alınmıştır.
- _____ (2009, Temmuz 13). “Nabucco projesi nedir? Ne değildir?” 6 Şubat 2020 tarihinde https://www.ntv.com.tr/dunya/nabucco-projesi-nedir-ne-degidir,J5DBIv_eD02BGGYaWBWN8w adresinden alınmıştır.
- Nuriyeva, İ. (2015). *Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan–XXI əsrin əvvəllərində)*. Bakü: Mütercim Yayınları.
- Oğan, S. (2001). Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı. *Avrasya Dosyası*, 7(2), 143-183.
- Oğan, S. (2005, Şubat 14), “Yeni global oyun ve Hazar'ın statüsü”. 20 Eylül 2019 tarihinde <http://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu> adresinden

alındı.

- Oğan, S. (2006, Ocak 1), “Mavi Akım: Türk-Rus ilişkilerinde mavi bağımlılık”. 28 Şubat 2020 tarihinde <http://turksam.org/mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> adresinden alınmıştır.
- Oktay, E.G. (2015). Avrupa komşuluk politikası ve Azerbaycan: eleştirel bir değerlendirme. *Bilig*, 75, 75-102.
- O’lear, S. (2004). Resources and Conflict in the Caspian Sea. *Geopolitics*, 9(1), 161-186.
- Oleson, T. (2013, Ekim 20), “Gaming the system in the Caspian Sea: can game theory solve a decades-old dispute?” 17 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.earthmagazine.org/article/gaming-system-caspian-sea-can-game-theory-solve-decades-old-dispute> adresinden alınmıştır.
- Ong, R. (2009, Eylül 8), “China's strategic convergence with Russia” 18 Haziran 2020 tarihinde <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10163270903087329?journalCode=rkjd20> adresinden alınmıştır.
- Oruç, T.Ç. (2013). Kıyıdaş devletlerin talepleri çerçevesinde Hazar’ın hukuki statüsü ve paylaşılması sorunu, R.K. Karaca (Editör). *Asya’da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Orujov, M. (2018, Ağustos 11), “Kazakistan: Hazar bölgesinde ABD’ye ait bir üs kurulması söz konusu değil” 11 Eylül 2019 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/asya/201808111034705968-kazakistan-hazar-bolgesinde-abd-ye-ait-bir-us-kurulmasi-sozkonusu-degil/> adresinden alınmıştır.
- Öngör, S.(1958). Siyasi coğrafya ve jeopolitik. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13(3), 150- 174.
- Özalp, N. (2004). Büyük oyunda hazar enerji kaynaklarının önemi ve konumu. *Panaroma Dergisi*, 1,1-8.
- Özbay, F. (2007). Realpolitik, pragmatizm, ulusal çıkarlar ve nükleer program ekseninde dünden bugüne Rusya-İran ilişkileri, K. Dağcı ve A. Sandıklı (Editörler). *Satranç Tahtasında İran: “Nükleer Program”*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Özdağ, M. (2001). *Türkiye ve Türk dünyası jeopolitiği üzerine*. Ankara: Asam Yayınları.
- Özdağ, Ü. (2016, Ocak 11), “Orta Doğu’da jeopolitik dönüşüm ve Türkiye için oluşturduğu tehdit”. 10 Aralık 2019 tarihinde <https://21yyte.org/tr/merkezler/>

bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi
/orta-doguda-jeopolitik-donusum-ve-turkiye-icin-olusturdugu-tehdit
adresinden alınmıştır.

Özertem, H.S. (2011, Ocak 14), “Hazar’ın statüsü: gözler 2011 Moskova zirvesinde”
22 Aralık 2020 tarihinde <https://slaciner.blogspot.com/2011/01/hazarn-statusu-gozler-2011-moskova.html> adresinden alınmıştır.

Özey, R. (2017). Mackinder’in heartland teorisi’nin düşündürdükleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 35, 95-100.

Özkan, G. (2010). Soğuk savaş sonrası Orta Asya ve Kafkasya ekseninde Türkiye-Nato-Rusya ilişkileri ve Türk dış politikası’na yansımaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 109-132.

Özsağlam, M.T. (2006). Geçmişten günümüze avrasyacılık. *Kıbrıs Yazıları*. 3, 114-122.

Pamir, N. (2007). Enerji arz güvenliği ve Türkiye. *Stratejik Analiz Dergisi*, Mart, 14-24.

Pala, C. (2003). 21. Yüzyıl dünya enerji dengesinde petrol ve doğal gazın yeri ve önemi, *Avrasya Dosyası*, 9(1), 5-37.

_____ (2018, Ekim 02), “Hazar denizi hukuki statüsü konvansiyonu hazar hidrokarbon rezervleri ve boru hatlarının geleceği hakkında bir yorum” 8 Haziran 2020 tarihinde <http://ceenenerji.com.tr/hazar-denizi-hukuki-statusu-konvansiyonu-hazar-hidrokarbon-rezervleri-ve-boru-hatlarinin-gelecegi-hakkinda-bir-yorum/> adresinden alınmıştır.

Parsons, R. (2006, Eylül 20). “Azerbaijan: hydrocarbon boom sparks fears of dutch disease” 10 Ocak 2020 tarihinde <https://www.rferl.org/a/1071495.html> adresinden alınmıştır.

Parsterminal. (2010, Ocak 1), “Caspian sea region reserves and pipelines tables” 15 Mayıs 2021 tarihinde <http://parsterminal.com/caspian-sea-region-reserves-and-pipelines-tables/> adresinden alınmıştır.

Parstoday. (2018, Ağustos 12), “Ruhani: Hazar Denizi hukuki statüsü konvansiyonun imzalanması, yakınsamanın güçlenmesinde önemli bir adımdır” 11 Eylül 2019 tarihinde https://parstoday.com/tr/news/iran-i116072-ruhani_hazar_denizi_hukuki_stat%C3%BCs%C3%BC_konvansiyonun_imzalanmas%C4%B1_yak%C4%B1nsaman%C4%B1n_g%C3%BC%C3%A7lenmesinde_%C3%B6nemli_bir_ad%C4%B1md%C4%B1r adresinden alınmıştır.

- Paul, A. (2013). AB ve Güney Kafkasya: ne derece uzak ve derin?. *Hazar Raporu*, 3, 7-17.
- Pazarcı, H. (2015). *Uluslararası hukuk*. (14. Baskı). Ankara: Turhan Kitapevi.
- Poyraz, Y. (2011). Hazar'ın hukuki rejimine ilişkin sorunlar ve kıyıdaş devletlerin çözüm çabaları. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7(28), 27-55.
- POEU. (2010, Mayıs 20), "The need for an EU strategy for the South Caucasus European Parliament resolution of 20 May 2010 on the need for an EU strategy for the South Caucasus (2009/2216(INI))" 12 Haziran 2019 tarihinde <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/fac74bf4-08f8-4204-be0c-97b5a063228d/language-en> adresinden alınmıştır.
- Purtaş, F. (2005). *Rusya Federasyonu ekseninde bağımsız devletler topluluğu*. Ankara: Platin Yayınları.
- Putin, V. (2018, Ağustos 12), "Пятый каспийский саммит" 06 Haziran 2020 tarihinde <http://kremlin.ru/events/president/news/58296> adresinden alınmıştır.
- Qazi, S. (2020 Şubat, 29), "Afghanistan's Taliban, US sign agreement aimed at ending war" 3 Haziran 2020 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2020/02/afghanistan-taliban-sign-deal-america-longest-war-200213063412531.html> adresinden alınmıştır.
- QHA. (2017, Temmuz 3), "Putin'den, Kazakistan'a toprak iadesi içeren protokole onay" 14 Mart 2021 tarihinde <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/putin-den-kazakistan-a-toprak-iadesi-iceren-protokole-onay/157187/> adresinden alınmıştır.
- Raimbekova, A. (2018, Ağustos 12), "Littoral states agree on Caspian Sea status", 14 Mart 2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/en/politics/littoral-states-agree-on-caspian-sea-status/1229011> adresinden alınmıştır.
- Rasullu, N. (2014). *Hazar'ın hukuki statüsü-tartışmalı yataklar sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Rasheed, A. (2003, Ocak 01), "The clash of civilizations and the remaking of world order, book review". 28 Haziran 2019 tarihinde <https://kashmirbookclub.blogspot.com/2015/11/the-clash-of-civilizations-and-remaking.html> adresinden alınmıştır.
- Raşit, A. (2007). *Taliban - İslamiyet, petrol ve Orta Asya'da yeni büyük oyun*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Razavi A. ve Frankckx E. (2001) The problem of the delimitation in the Caspian Sea.

- B. Öztürk ve N. Algan (Editörler). *Proceedings of The International Symposium on The Problems of Regional Sea*. İstanbul: Deniz Araştırmaları Vakfı.
- Reuters. (2012, Mayıs 21), “İran Hazar Denizi'nde petrol buldu” 7 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-hazar-denizinde-petrol-buldu-20598256> adresinden alınmıştır.
- RFA. (2018, Ekim 29), “China may face competition for Turkmen gas”. 14 Şubat 2020 tarihinde https://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/china-may-face-competition-for-turkmen-gas-10292018102513.html adresinden alınmıştır.
- RFE. (2018, Ağustos 15), “Caspian summit fails to resolve issues between Iran and nearest neighbors” 21 Mart 2020 tarihinde <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-caspian-summit-fails-to-resolve-issues-iran-turkmenistan-azerbaijan/29436013.html> adresinden alınmıştır.
- RDB (Rusya Devlet Başkanlığı). (2014, Mart 18). “Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов” 1 Ocak 2020 tarihinde <http://kremlin.ru/events/president/news/20605> adresinden alınmıştır.
- Roskin, M. ve Berry, N. (2015). *Uluslararası ilişkiler: Uİ'nin Yeni Dünyası*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Rus Anayasası. (1993, Aralık 25). “The constitution Of The Russian Federation” 1 Ocak 2020 tarihinde <http://www.constitution.ru/en/10003000-04.htm> adresinden alınmıştır.
- Rusen (Rusya araştırmaları Enstitüsü), (2018, Mart 27) “Çin, Orta Asya'da toprak satın alıyor” 13 Şubat 2020 tarihinde <http://www.rusen.org/rusenhaber-cin-ortasyada-toprak-satin-aliyor/> adresinden alınmıştır.
- Sabah, (2014, Eylül 30), “Hazar Denizi'nde askeri güç dengeli olacak” 22 Aralık 2020 tarihinde <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/09/30/hazar-denizinde-askeri-guc-dengeli-olacak> adresinden alınmıştır.
- Samedov, P.H. ve Kuruçim, A.Y. (2017). *Hazar hidropolitiği, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ilişkileri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Saraçlı, M. (2015). Rusya Federasyonu'nun yakın çevre politikasında dış Rusların yeri ve Kırım meselesi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 45, 69-88.
- Sarı, İ. (2018, Ağustos 17). “Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konvansiyonu ve çok

boyutlu etkileri” 4 Mart 2018 tarihinde https://iramcenter.org/hazar-denizinin-hukuki-statusu-konvansiyonu-ve-cok-boyutlu-etkileri/?send_cookie_permissions=OK adresinden alınmıştır.

Sariahmetoğlu, N. (2014). Hazar’ın stratejik önemi ve bölgesel güvenlik tehditleri”, O. Yeşilot (Editör). *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Sarıkaya, Y. (2019). Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü ilişkilerinin savunma işbirliği boyutu. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 64, 585-597.

Say, S. (2011). *İbn Haldun’un düşünce sistemi ve uluslararası ilişkiler kuramı*. İstanbul: İlk Harf Yayınları.

Selimov, H. (2007, Kasım 27). “Niyazov’dan sonraki Türkmenistan və Xəzərin statusu” 19 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.azadliq.org/a/423344.html> adresinden alınmıştır.

Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. *Journal of Yasar University*, 7(26), 4378 – 4391.

Senger, H. V. (2014). *Savaş hileleri*. (Çev. M. Özbalta). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Sevim, C. (2015). *Küresel enerji stratejileri ve jeopolitik*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Shafiyev, F.R. (2001, Haziran 30). “The legal regime of the Caspian Sea: views of the littoral states”. 10 Mayıs 2020 tarihinde <https://jamestown.org/program/the-legal-regime-of-the-caspian-sea-views-of-the-littoral-states/> adresinden alınmıştır.

Smith, D. L. (1996). Central Asia: a new great game? *Asian Affairs*, 23(3), 147–175.

Socar. (2019 a, Ocak 01), “İqtisadi və statistik göstəricilər” 16 Aralık 2019 tarihinde <http://www.socar.az/socar/az/economics-and-statistics/economics-and-statistics/oil-production> adresinden alınmıştır.

_____ (2019 b, Ocak 01), “İqtisadi və statistik göstəricilər” 16 Aralık 2019 tarihinde <http://www.socar.az/socar/az/economics-and-statistics/economics-and-statistics/gas-production> adresinden alınmıştır.

Socargas. (2019, Ocak 01), “Doğal gaz üretimi” 16 Aralık 2019 tarihinde <http://www.socargas.com/socar-tarihce/index.html> adresinden alınmıştır.

Sönmez, S. (2010). Yeni batıcılık ve yeni avrasyacılık akımları bağlamında Yeltsin yönetimi’nin doğu batı politikaları’nın analizi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 6, 73-96.

- Sözcü. (2020, Ocak 10), “Eksileri ve artılarıyla TürkAkım projesi” 28 Şubat 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/turkakimin-arti-ve-eksileri-5560382/> adresinden alınmıştır.
- Sprague, A. (2016, Ocak 01), “Russian meddling in its near abroad. The use of frozen conflicts as a foreign policy tool” 25 Mart 2020 tarihinde https://www.ibei.org/ibei_studentpaper28_71440.pdf adresinden alınmıştır.
- Sputniknews, (2018, Ocak 17), “Trump'la görüşen Nazarbayev'den Rusya ve Çin vurgusu” 19 Aralık 2019 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/abd/201801171031839088-trump-Nazarbayev-abd-rusya-cin/> adresinden alınmıştır.
- Staikos, A. (2018, Ağustos 17), “Hazar Denizi'nde anlaşmaya varıldı; deniz altı kaynakları sorunu sürüyor” 24 Eylül 2019 tarihinde <https://tr.euronews.com/2018/08/16/hazar-denizi-nde-anlasmaya-varildi-deniz-alti-kaynaklari-sorunu-suruyor> adresinden alınmıştır.
- Strabon. (2000). *Antik anadolu coğrafyası*. (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şahin, N. (2001, Haziran 26). “ TBMM 21. dönem 3. yasama yılı125. birleşim genel kurul tutanağı. DYP Çanakkale milletvekili konuşması” 21 Haziran 2020 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil3/bas/b125m.htm> adresinden alınmıştır.
- Şahin, Ç. (2015). The EU and Central Asia: regional dialogue for enhancing energy security. *Uluslararası Avrasya Enerji Sorunları Sempozyumu Bildiri Tam Metni Kitabı*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Yayınları, 96-107.
- Şahidov, Ə. (2009, Ocak 01), “Türk devletlerinin xarici siyasət konturları və xarici diplomatik nümayəndəlikləri” 8 Şubat 2020 tarihinde <http://shahidov.com/en/?p=1769> adresinden alınmıştır.
- Şiriyev, Z. (2010). 2010 Yılı'nın diplomasi trafiğinde dağlık Karabağ sorununa çözüm arayışları, *Usak Orta Asya Ve Kafkasya Araştırmaları*, 5(10), 119-145.
- Tanap. (2018, Aralık 1), “Dünyanın konuştuğu proje: TANAP” 12 Mart 2020 tarihinde http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf adresinden alınmıştır.
- Tanrısever, O. (2012). Rusya'nın Kafkasya politikası: sovyet sonrası geri çekilme söyleminden emperyal müdahaleciliğe. M. Aydın (Editör). *Kafkaslar Değişim Dönüşümü (Avrasya Üçlemesi III)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tarakçı, N. (2013). *Devlet adamlığı bilimi*. İstanbul: TASAM Yayınları.

- Taranova, A. (2016, Temmuz 03). “*Как Пётр Первый рубил окно в Индию*”. 11 Nisan 2020 tarihinde <http://aetaranow.narod.ru/rasnnoe65.html> adresinden alınmıştır.
- Taşpınar, S. (2003, Haziran 11), “En stratejik ülke: Kırgızistan!” 28 Mart 2020 tarihinde <http://arsiv.ntv.com.tr/news/219736.asp> adresinden alınmıştır.
- Tatlıoğlu, D. (1999). Türkmenistan'da sosyo-ekonomik yapı ve dînî hayat. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 205 – 228.
- TC Cumhurbaşkanlığı. (2000). *Uluslararası zirveler*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınevi
- TC EB (Türkiye Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı). (2020a, Ocak 01). “Petrol boru hatları” 03 Mart 2020 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari> adresinden alınmıştır.
- _____ (2020b, Ocak 01). “Doğalgaz boru hatları ve projeleri” 03 Mart 2020 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> adresinden alınmıştır.
- TCMBE (Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyük Elçiliği). (2018, Kasım 06). “Rusya tarihi” 1 Ocak 2020 tarihinde <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219933> adresinden alınmıştır.
- TCTB (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı). (2019, Ekim 24). “AB, Hazar boru hattı inşaatında Türkmenistan ile işbirliği yapacak” 8 Şubat 2020 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/ab-hazar-boru-hatti-insaatinda-turkmenistan-ile-isbirligi-yapacak> adresinden alınmıştır.
- TDP (Türk Dünyası Birlik Platformu). (2018). *Uluslararası hukuk açısından Hazar Anlaşması*. Ankara: TDP Yayınları.
- Tehrantimes. (2010, Kasım 20). “Caspian Sea states ink security pact” 19 Aralık 2020 tarihinde <https://www.tehrantimes.com/news/230599/Caspian-Sea-states-ink-security-pact> adresinden alınmıştır.
- Tekzan, Y. ve Taşar, M. M. (2012). *Dünden bugüne jeopolitik*. İstanbul: Ülke Yayınları.
- Tekzan, Y. (2000). *Siyaset, strateji ve milli güvenlik*. İstanbul: Ülke Yayınları.
- _____ (2007). *Jeopolitik yazılar*. İstanbul: Ülke Yayınları.
- Terzioğlu, S. S. (2008). Hazar’ın statüsü hakkında kıyıdaş devletlerin hukuksal görüşleri. *Usak Orta Asya Ve Kafkasya Araştırmaları*, 3(5), 29-47.
- TPAO. (2019). *Ham petrol ve doğalgaz sektör raporu*. Ankara: TPAO Yayınları.

Tzu, S. (2013). *Savaş Sanatı*. (Çev. H. İlhan). İstanbul: Sayfa Yayınları.

Ulaş, B. (2011). *Jeopolitik: Türkiye'nin milli güvenliği ve avrupa birliği üyelik süreci*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

UN Doc. (1994, Ekim 5), “Law of the sea letter dated 5 October 1994 From The permanent representative of the Russian Federation to the united nations addressed to the secretary-general” 12 Mayıs 2020 tarihinde <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/386/77/PDF/N9438677.pdf?OpenElement> adresinden alınmıştır.

_____,(1995, Kasım 3), “Permanent neutrality of Turkmenistan”. 10 Mayıs 2020 tarihinde <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N95/336/82/pdf/N9533682.pdf?OpenElement> adresinden alınmıştır.

_____,(1997a, Ekim 3), “Support by the united nations system of the efforts of governments to promote and consolidate new or restored democracies oceans and the law of the sea sustainable development and international economic cooperation environment and sustainable development operational activities for development” 10 Mayıs 2020 tarihinde <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/262/61/PDF/N9726261.pdf?OpenElement> adresinden alınmıştır.

_____,(1997b, Mart 17), “Oceans and the law of the sea sustainable development and international economic cooperation environment and sustainable development operational activities for development. Letter dated 14 March 1997 from the Permanent Representatives of Kazakistan and Turkmenistan to the United Nations addressed to the Secretary-General” 18 Mayıs 2020 tarihinde <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/072/42/PDF/N9707242.pdf?OpenElement> adresinden alınmıştır.

_____,(1998a, Mayıs 21), “Oceans and the law of the sea sustainable development and international economic cooperation environment and sustainable development letter dated 20 May 1998 from the chargé d'affaires a.i. of the permanent mission of the Islamic Republic of Iran to the united nations addressed to the secretary-general” 8 Mayıs 2020 tarihinde <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/141/77/pdf/N9814177.pdf?OpenElement> adresinden alınmıştır.

_____,(1998b, Ekim 2), “Letter dated 30 September 1998 from the permanent

- representatives of the Islamic Republic Of Iran And Turkmenistan To The united nations addressed to the secretary-general” 8 Mayıs 2020 tarihinde [https:// documents – dds – ny .un . org / doc /UNDOC/GEN/N98/290/03/PDF/ N9829003.pdf?OpenElement](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/290/03/PDF/N9829003.pdf?OpenElement) adresinden alınmıştır.
- _____, (2002, Temmuz 31), “Letter dated 26 July 2002 from the chargé d’affaires a.i. of the permanent mission of the Islamic republic of Iran to the united nations addressed to the secretary-general” 8 Mayıs 2020 tarihinde [https:// documents – dds -ny .un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/503/48/PDF/ N0250348. pdf?OpenElement](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/503/48/PDF/N0250348.pdf?OpenElement) adresinden alınmıştır.
- U.S. EIA (Energy Information Administration). (2013, Ağustos 26), “Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region”. 20 Ağustos 2019 tarihinde www.eurasianbusinessbriefing.com/wp-content/uploads/2015/04/USEIA-Caspian-Sea.pdf adresinden alınmıştır.
- _____. (2019, Ocak 7). “Background reference: Kazakhstan”. 8 Şubat 2020 tarihinde <https://www.eia.gov/international/analysis/country/KAZ/background#naturalgas> adresinden alınmıştır.
- U.S.D.S (United States Department of State). (2020, Şubat 5). “United States strategy for Central Asia 2019-2025: advancing sovereignty and economic prosperity” 24 Şubat 2020 tarihinde <https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/> adresinden alınmıştır.
- Usta, A. (2012). Sorunsaldan sonuçlara bilimsel araştırma süreci: bir araştırma rapor modeli örneği. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 135-161.
- Utku, N.Ş. (2009, Eylül 25), “İslam öncesi dönemde Arabistan –II” 10 Eylül 2019 tarihinde <http://www.sonpeygamber.info/islam-oncesi-donemde-arabistan--ii-> adresinden alınmıştır.
- Uygur, F. (2018). Süveyş kanalı projesinde İstanbul’da cereyan eden diplomatik mücadeleler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(3), 699-720.
- Ülker, H. (2019, 7-8-9 Kasım). *Hazar konvansiyonu, bölgesel ve bölge dışı aktörlere yansımaları*. Uluslararası Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresinde Sunuldu, Niğde.
- Ünlü, İ.H. (2016). Türkmenistan’ın tarafsızlık politikasının bölgesel gerçekliği. *Çeşm-i Cihan*, 3(1), 95-102.

- Üstün, Y.M. (2019, Mayıs 03), “Egonizm nedir?” 10 Kasım 2019 tarihinde <https://www.akademikcoğrafya.com/egzonim> adresinden alınmıştır.
- Vlad, L. B., Josan, A., Vlasceanu, G. (2010). Active geo-strategic players, geopolitical pivots and the changing balance of power in Eurasia, *Revista Română de Geografie Politică*, 12(1),116-125.
- Wallerstein, I. (1998). *Jeopolitik ve jeokültür*. (Çev. M. Özel). İstanbul: İz Yayınları.
- White House. (2002, Eylül 17). “The national security strategy of the United States of America” 14 Şubat 2020 tarihinde <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf> adresinden alınmıştır.
- Yalçın, H. (2000). *Değişen dünya düzeninde Hazar petrollerine bağlı dış politikalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Kafkasya’da siyasi gelişmeler*. Ankara: Lalezar Kitapevi.
- Yatar, Y. (2007). *Avrupa Birliği enerji politikası ve bu politika bağlamında Hazar havzası enerji kaynaklarının önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yeniacun, S.H. (2013). Enerji jeo-politiği: Hazar havzası kaynakları üzerine temel stratejiler. *Enerji Hukuku Dergisi*, 2(1), 176-187.
- Yergin, D. (1991). *Petrol. para, güç ve çatışmanın epik öyküsü*. İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- _____ (2006). Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*, 85(2), 69-82.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay antlaşması ve sonuçları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 187-199.
- Yıldız, M. (2015). Theo SOMMER: Bu NATO görevini tamamlamıştır, birlik daha Avrupalı olmalıdır (Theo SOMMER: Diese Nato hat ausgedient, Das Bündnis muss europaischer werden). Eser İncelemesi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 293-303.
- Yılmaz, H.R. (2012, Eylül), “Bloklar arası gerilimin yeni cephesi: Azerbaycan-İran” 06 Şubat 2020 tarihinde <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3108> adresinden alınmıştır.
- Yılmaz, S. (2015). Jeopolitik ve jeostrateji. Ü. Özdağ (Editör). *Milli Güvenlik Teorisi*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Yiğit, S. ve Gülbiten, G. (2017). Rusya’nın Güney Kafkas dış politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi. *Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi*,

5(2), 1-30.

Yorkan, A. (2009). Avrupa Birliği'nin enerji politikası ve Türkiye'ye etkileri. *Bilge Strateji*, 1(1), 24-39.

_____ (2009, Ocak 8), "Ukrayna-Rusya doğal gaz krizi: Avrupa ve Türkiye zor günler geçiriyor". 8 Şubat 2020 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1008/ukrayna-rusya_dogal_gaz_krizi_avrupa_ve_turkiye_zor_gunler_geciriyor adresinden alınmıştır.

Yusin, L. (2005). Toward a new international regime for the caspian sea. *Problems of Post-Communism*, 52(3), 37-48.

Yüce, Ç.K. (2006). *Kafkasya ve orta asya enerji kaynakları üzerinde mücadele*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yüksel, Ö. (1997). *Türkiye ve Türk Dünyası*. İstanbul: Harp Akademisi Basımevi.

Yüksel, F.A. (2009, Aralık 17). "Kazakistan'ın yeraltı kaynakları ve çevre sorunları" 19 Aralık 2019 tarihinde https://tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistanin_yeralti_kaynaklari_ve_cevre_sorunlari_405c642d-ef00-4eb4-bb4c-a5f87e56db17.pdf adresinden alınmıştır.

Zhaissembayev, K. (2004). *Hazar havzası enerji kaynakları ve bölgesel politikalar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

